

N. IORGA

ISTORIA UNIVERSALĂ
VĂZUTĂ PRIN
LITERATURĂ

SIMPLE NOTE ALE ELEVELOR
DUPĂ LECȚIILE FĂCUTE

LA

ȘCOALA DE MISIONARE

ÎN ANUL ȘCOLAR 1936-37

Lucrată de D-rele M. OPREA și I. FRÖLICH, Misionare, Vălenii-de-Munte.

(Tipărită după manuscript.)

1939

N. IORGA

ISTORIA UNIVERSALĂ
VĂZUTĂ PRIN
LITERATURĂ

SIMPLE NOTE ALE ELEVELOR
DUPĂ LECȚIILE FĂCUTE

LA

ȘCOALA DE MISIONARE

ÎN ANUL ȘCOLAR 1936-37

Lucrată de D rele M. OPREA și I. FROLICH, Misionare, Valenit de-Munte.

(Tipărită după manuscript.)

1939

LECȚIA I.

Care este planul lecțiilor din acest an și de ce se sprijină învățământul de aici pe studiile istorice?

Planul e să pornim de la literatură și prin ea să facem istoria universală. Pentru fiecare noțiune prezentăm textele literare și din ele vedem cum scriau cum gândeau, cum simțeau oamenii a eștia. Lecțiile acestea le complectăm apoi D-voastră prin lecturi asupra istoriei politice și asupra artei acelor popoare.

Nu orice societate are o literatură. Unele n'au avut, altele au avut una că nu s'a scris prin urmare s'a putut pierde. Astăzi noi adunăm poesia populară, dar cine s'a gândit vr'o dată să srângă cântecele păstorilor chaldeenii.

Se poate vorbi astăzi despre popoare fără literatură fiindcă ea n'a fost scrisă sau n'a fost culeasă, dar nu există popoare cu totul lipsite de literatură, dacă este cântecul popular, superstiția, strigăturile, acestea represintă o manifestare de viață sufletească ce se poate transmite din om în om.

Ce e literatura populară? Odinioară se credea că poporul este întruparea lui Dumnezeu pe pământ, vox populi, vox Dei, vocea poporului e vocea lui Dumnezeu. Prin urmare poporul e o entitate mistică, tainică, în stare să facă lucrurile cele mai frumoase. Dar apoi s'a văzut că ceiace numim noi artă populară nu este întotdeauna populară. Țărâncile noastre din Muscel poartă frumosul costum care nu e o creațiune populară, e costumul bizantin. Căciula, atât de populară astăzi, nu era tot așa la strămoșii noștri Dacii, acolo era lucru mare să ai căciulă, o purtau numai nobilii, pileati, pe când cei de jos comăți umblau cu capetele descoperite.

Odinioară se credea că poporul e ceva divin de la care pleacă și arta și literatura. Dar dintre poezii multe pleacă de la unul singur, care nu e țăran și pe urmă țăranul

o schimbă, o variază pentru a-i fi mai ușor s'o ducă mai departe, așa s'a întâmplat în cutare parte a Spaniei și tot așa s'ar întâmpla cu poeziile lui Alexandri cântate de lăutari dacă noi n'am avea volumul care să ne arate că sunt ale poetului.

Noi ne folosim de ceiace s'a păstrat scris dintr'o literatură și cunoștințele primite prin această literatură le complectăm cu istoria politică și istoria artei fiindcă toate domeniile de activitate în viața unui popor au legătură. Cartea mea francesă despre artă și literatură la Români arată cum se face legătura între aceste domenii de activitate ale omenirii.

Înainte de a intra în istoria popoarelor să răspundem la cea de-a doua întrebare ce ne-am pus'o. De ce sunteți D-voastră aici, la ce vă folosește anul acesta de la Școala de Misionare, de ce sprijinim învățământul de aici pe studiile istorice?

S'ar fi putut ca lecțiile acestea să fie pe o bază de filosofie. D-l Petrovici când era ministru al învățământului voia să sprijine întreg învățământul pe filosofie. Dar atunci ar trebui să ne întrebăm pe care filosofie, deoarece sunt aproape atâtea câți filosofi există.

Pedagogii ar vrea să fie știința lor la baza instrucției, s'ar putea și aceasta, numai că pedagogia e un lucru ce nu se aplică. Există pedagogia învățată din cărți, care n'are valoare practică și cea scoasă din experiență, care e singura ce folosește omenirii.

Am ales istoria ca bază a acestui învățământ, nu pentru că sunt profesor de istorie. Eu știu și alte lucruri și mai ales pot să învăț foarte multe și să le presint într'o formă chiar mai inteligibilă de cât a celor dela care le-am învățat. Am ales istoria fiind că dintre câte lucruri se pot învăța, cunoștința omului este lucrul cel mai folosit. Învățarea omului, care e stăpânul tuturor lucrurilor, e mai folositoare decât învățarea lucrurilor însăși.

Cunoștința despre om se poate lua din cărțile de literatură, dar aici omul se înfățișează cu ce are el mai bun, nu și cu restul ființei sale. Una e literatura cuiva și alta e viața scriitorului, care nu e totdeauna tot ce poate fi mai mulțumitor și mai instructiv.

Dar oamenii cari au trecut în istorie sunt siliți de cele

mai multe ori să spună despre ei tot, în istorie avem aface cu o umanitate silită să fie sinceră. Chiar dacă un suveran ar încerca să deruteze lumea asupra scopului unui războiu purtat de el, îl prinzi pe urmă cu o scrisoare sau alte acte care arată adevărul. Vrea cineva să se transmită posterității într'un anume fel și documentul vine și aruncă lumina cea adevărată asupra personalității și a vremii acestuia. Resorturile ascunse ale umanității ies la iveală prin studiile istorice. Pentru unele personalități istorice îți pare rău că nu sunt așa cum te ai obișnu't să le crezi, iar de altele te bucuri că documentul le arată mai deosebite de cum prezentaseră contemporanii. De multe ori se creiază caricaturi ale oamenilor și din scrisorile lor vezi că ereu de o nobleță și o sfințenie cum nu ne-am fi imaginat. De aceia colecțiile de scrisori sunt tot ce poate fi mai util.

Iată folosul mare al studiilor istorice. Prin nimic nu se vede mai complect și mai perfect omul decât prin istorie și noi avem ca principal scop al învățământului cunoașterea omului dinafară de noi și a celui din noi. Cel din noi îl cunoaștem comparându-ne cu alții. A observa sufletul neconținut și a-l complecta cu tot ce ne vine bun dinafară, aceasta e ținta cea mai înaltă a oricărei învățături și a vă da seama de acest lucru vă folosește și în educarea poporului de la sate. Dacă repetați ce-i în manual, munca vă va fi ușoară, dar fără nici un folos social. Pe când fiecare e dator să facă ceva mai bun în jurul său fiindcă nu poți fi fericit în mijlocul nenorociților, precum nu poți fi deplin nemulțumit între oameii fericiți.

Pedagogia însăși folosește de pe urma istoriei. Omul repetă în viața lui individuală viața omenirii întregi. Copilul începe sub ceia ce era omul de la Neanderthal și câștigă elementele de educație și de instrucție așa cum le-a câștigat și omenirea în desvoltarea ei.

Karl Lamprecht făcuse o anchetă între copii. El a spus că desemnele copiilor, în felul cum e văzută natura de ei, reproduc desvoltarea spiritului uman. Ce se schița odinioară în peșteri se vede azi pe tăblițele lor.

Care e scopul pentru care am introdus acest învățământ aici? Fiindcă aici cultivăm un anume simț al frumuseții, al eleganții, însușiri ce se pot deprinde din vederea lucru-

rilor frumoase făcute de alții, dar câștigul va fi și mai mare când veți crea chiar D voastră lucruri artistice. Prin urmare scopul principal e să se creeze lucruri frumoase, care să folosească și la instruirea sufletelor, să se facă o educație prin crearea frumosului. Aceasta aș vrea să o faceți D-voastră și s'o întrebuințați și pentru elevele D-voastră.

Apoi eu urmăresc în școala aceasta să fac din suflete pasive suflete active. Un suflet pasiv primește ce-i dai și reproduce exact în aceeași formă. Unui profesor adevărat nu i va face plăcere să-i presinte elevul exact ce a spus el și încă într'o formă inferioară, dar îi va face mare bucurie să i se presinte într'o formă cât de simplă ceva ce a ieșit din mintea și judecata copilului. Un lucru ce e același pentru toată lumea nu face plăcere nimănui. Idealul e să se desvolte cât de mult în sufletul fiecăruia puterea de originalitate.

LITERATURA GHALDEIANĂ

Chaldeienii erau așezați în partea de sus a Mesopotamiei, acolo unde se unește Tigrul cu Euphratul înainte de a se vărsa în golful Persic. În alcătuirea acestui popor au intrat două rase: rasa Acad, semită și rasa Sumer, foarte probabil Arici ca și noi, acei cari au creiat arta de aici, căreia i se și spune sumeriană.

În ce privește religia, e foarte probabil că ea nu e sumeriană. Există o foarte mare deosebire între religie și literatură, care s'a creiat în legătură cu ea deoparte și arta mesopotamiană, babiloniană de altă parte. Artă aceasta a creiat lucruri frumoase potrivit concepțiilor noastre de frumos, este o artă desăvârșit frumoasă în sensul nostru, în sensul în care idealul de frumuseță s'a alcătuit din secol în secol, trecând pe la Greci, Romani, Evul-Mediu, Renaștere

Artă sumeriană este artă de echilibru, de chibzuială, de armonie, de măsură, de discreție. Spre deosebire de artă aceasta cu calități așa de înalte și nobile, literatura nu este așa și există și o parte din artă care e sub influența literaturii și care e altfel decum arătarăm mai sus

Acadianul a creiat o religie pe care a impus-o și Sumerianului, dar religia cere forme care corespund cu sufletul celui care a creiat-o și pe care a trebuit să le primească și cei cari au adoptat această religie. În creștinism sunt foarte multe lucruri ce nu se potrivesc cu firea noastră. Noi sântem o rasă doritoare de lumină; de veselie, de viață, pe care căutăm s'o trăim cât mai plăcut, iar religia creștină care vine din Asia spune că viața aceasta nu e decât trecere spre cea adevărată de dincolo de mormânt nu e decât o încercare. În Evul-Mediu, era ura cumplită împotriva trupului și schingiuirea lui prin post și rugăciune, iar pentru budism, religia indiană, idealul era să fie cineva rufos, răpănos, plin de răni și insecte, pentru ca prin aceste suferinți să te învrednicești de fericirea veștii de apoi. Se poate

întâmpla, prin urmare, ca un popor să aibă o religie care nu se potrivește cu sufletul său și această religie să ceară o anumită artă și literatură și așa la Chaldeieni se explică deosebirea între cele două arte, una corespunde sufletului caldeian și alta celui sumerian.

În ce privește caracterul acestui stat, nu este o monarhie în sensul cum înțelegem noi astăzi, este un fel de monarhie așezată mai mult pe viața de cetate. Cetatea altă era la baza acestei organizații. Regele îndeplinește și rolul de mare preot. În Chaldea lucrurile acestea erau amestecate. Regele avea și funcțiunea de mare preot iar delegatul zeului îndeplinea și funcțiunile militare și politice.

La noi nu s'ar putea amesteca deplin aceste rosturi pentru că noi trăim altfel, noi simțim pe om ca om, cu libertatea de inițiativă, cu voința și răspunderea sa, noi ne admirăm când e cazul și ne iubim ca oameni, pe câtă vreme acolo omul nu este decât unealta zeului. Stăpânirea teocratică există în Chaldea în adevăratul înțeles al cuvântului, adică de guvernare a lui Dumnezeu, nu de stăpânire prin preoți, cum se explică de obicei această noțiune.

Oamenii aceștia aveau credința că tot ce există, om și obiecte ce-l înconjoară, toate sunt numai din voința zeului, ca un efect al divinității. Ideia a trecut și la noi prin influența Bibliei și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, clericul Bossuet în cartea sa: Discurs asupra istoriei universale, spune că omul se agită și Dumnezeu îl conduce.

Patru mii de ani a trăit omenirea cu ideia că omul e nimic în fața zeului, că totul trăiește numai prin el. Războaiele se poartă numai pentru zeu, pentru a-i sătura setea lui de sânge, iar cei căzuți sunt hrana zeului ce și așteaptă prada cu gura căscată. Concepția aceasta teocratică se învederează și în legenda facerii omului, l-a făcut din lut și a înviat îndată ce a suflat divinitatea peste mâlul acesta mort.

Care sunt vecinii Chaldeenilor? Deasupra avem pe Asirieni, muntenii aceștia deosebiți ca făptură de glodoșii sau măloșii din partea de jos a Mesopotamiei. Asirianul, omul pietrii, al stâncii, i-a fost foarte ușor să supună pe omul lutului, al nisipului. La răsărit e Elamul turanian, țara aceasta cu o civilizație ce n'are cetăți, ca în Chaldea: Uruk, Nipur, Larsa, Babilon, ect. Lângă Podișul Iranului

locuit de Arici, dn Perși, este Turanul, care e în legătură cu Turcii de azi și cu Sciți cei supuși, aplecați spre război și spre pradă. Aici arta e de o grosolanie neînchipuită. Turcii nici azi nu fac mare lucru în artă și poezie.

La Apus e deșertul Siriei locuit de Semiți. Cetățile aici se întemeiază greu.

După ce am văzut care era situația acestui popor, trecem la cetirea din literatura creiată de Chaldeieni și pentru aceasta întrebuițăm Istoria popoarelor orientale de Maspero. Literatura chaldeiană e păstrată și în text chaldeian și în parte ea a fost culeasă de preotul chaldeian Beroze, care în secolul al III-lea î. de Chr. scrie o istorie a Chaldeii și Asiriei și odinioară acest preot era singurul izvor pentru literatura chaldeiană. Și în literatura aceasta stăpânește ideia pedepsii aruncate de zei asupra omului, Dumnezeu care bate loi îl avem de la Chaldeieni.

Cât de mică este originalitatea Evreilor vedem îndată ce începem să cetim din această literatură!

„În vremea când ceia ce era sus nu se chema încă cer, în timpul când ceia ce era jos nu se chema încă pământ, Apsou, prăpastia fără margini și Moummou Tiâmat, haosul mării se uniră și creiară ființe fantastice, asemănătoare acelor pe care le vedem reprezentate pe monumente: răsboinici cu corp de pasăre de pustiu, oameni cu față de corb, tauri cu cap de om, câini cu patru corpuri și cu coada de pește“.

Măreția aceasta din Chaldea va trece și la noi și avem ceva de felul acesta în poezia lui Eminescu: La început când ființă nu era, nici neființă. . . .

Acad își face de cap cu imaginația sa monstruoasă și apoi intervine Sumerianul care face case frumoase, bijuterii, ect. și acesta cere rânduială. Atunci intervin zeii care fac ordine. Înainte avem lucruri mărețe dar fără rânduială, de altfel ca și la Greci, unde întâlnim ciclopi uriași, ființe de acestea ce vin din Chaldea, cazanul în care fierb dihăniile.

„Această rasă monstruoasă dispăru sub efortul zeilor și lumea actuală fu creiată bucată cu bucată în șapte zile, pământul, firmamentul astrele, planetele, animalele, omul în sfârșit, care a ieșit din mâinele lui Ea“.

Paradisul e tot o creațiune chaldeiană, de altfel în grădina aceasta au curs ape din Chaldea. Omul a fost închi-

într'o grădină de petrecere așezată între patru fluvii mari; al căror nume ne-a fost păstrat de tradiția ebraică: Euphrat, Tigru, Pishon, și Gihon. Exilat pentru că n'a ascultat ordinele Celui de sus, omul a coborât în câmpiile Chaldeii și le-a populat repede prin descendenții săi. Ei trăiau fără nici o rânduială în felul animalelor. Dar în primul an apărură, ieșind din Marea Roșie, în locul unde ea se mărginește cu Babilonia, un animal înzestrat cu judecată, anume Oannes. El avea corpul de pește, iar deasupra corpului său de pește era altul de om, aveau și picioarele de om ce ieșeau din coada de pește, avea apoi și voce de om. Imaginea sa se păstrează încă și astăzi. Acest animal petrecea ziua în mijlocul oamenilor fără să se hrănească. El îi învăța practica literelor, a științelor, a artelor de orice fel, regulile fundării orașelor și construirii templelor, principiile legilor și geometria. Le arată semănăturile și secerișul; într'un cuvânt el dădu oamenilor tot ceia ce contribuie la îndulcirea vieții“.

În viața popoarelor deosebim o perioadă fără legi și apoi ele se alcătuiesc. Grecii spun că pentru Sparta legile au fost date de Licurg iar pentru Atena de Dracon și Solon. La Evrei Tablele Legii au fost date de Moise. Pentru Romani se spune că le au făcut decemvirii, dar legenda vorbește de regii Numa Pompiliu și Servius Tullius, dar Numa este desigur în legătură cu cuvântul grecesc nomos, care înseamnă lege, iar Pompiliu vine de la pompa etruscă.

Mai departe spune textul chaldeian că „din vremea a ceea ce nu s'a mai inventat nimic extraordinar“. Avem aface cu aceeași excludere a progresului, ca și la Moise. Oannes e tipul lui Moise, el va da o carte pentru oameni și ideia cărții sfinte vine tot din Chaldea, țara leagăn al tuturor civilizațiilor. Apoi se ajunge la regi și în Biblie avem Cartea regilor, care urmază după Moise și Profeți. Însuși începutul matematicii îl găsim aici în felul cum își socoteau anii de stăpânire a regilor.

„La apusul Soarelui acest monstruos Oannes se atunda din nou în mare și petrecea noaptea sub valuri, căci el era amphibiu. El a scris despre originea lucrurilor și a civilizației o carte pe care a dat-o oamenilor“.

Se scurse apoi un timp până la apariția unei dinastii mitice.

„Primul rege a fost Aloros din Babilonia, despre care

nu se povestește decât că a fost ales chiar de divinitate pentru a fi păstorul poporului. El domni 10 sare, ceia ce face 36.000 de ani, căci sarul are 3600 ani, nerul 600 ani, sosul 60 ani. Aloros murind, fiul său Alaparos stăpâni timp de 3 sare, după acesta domni 13 sare Amillaros din orașul Pantibiblia. Sub el a ieșit din Maria Erithreia al II-lea Annêdôtos, foarte asămănător lui Oannes pin forma sa semidivină: jumătate om, jumătate pește. După el, Ammenon stăpâni timp de 12 sare, sub el apăru, se zice, Oannes misticul Din mare au ieșit apoi și alți monștri. Aceștia desvoltaseră cu grijă și punct cu punct ceia ce Oannes expusese pe scurt: Sub Xisouthros se întâmplă potopul cel mare. În acest timp oamenii se înrăutățiră și zeul Bel în furia sa se hotărî să-i distrugă. Regele Shamashnapishti, supranumit Khassisadra, Xisouthros a lui Beroze, a primit un ordin de la zei: Omul lui Sourippah, fiul lui Oubaratoutou, fă și o corabie pentru tine și ai tăi, căci voi distruge sămânța vieții. Pune în acest vas sămânță de viață de la toate ființele, pentru a le păstra. Îi porunci să ascundă cărțile care conțineau începutul, mijlocul și sfârșitul, în orașul lui Sippara și să plece după ce a pregătit totul. Xisouthros se supuse și construi o corabie unsă cu smoală. Apoi spuse: „Tot ceia ce aveam am adunat, tot ce posedam aur am adunat, tot ce aveam ca rămășiță a vieții de tot felul am adunat, totul am pus în vas, toți servitorii, bărbați și femei, animale domestice de câmp, animale sălbatece de câmp oameni tineri, pe toți i'am așezat în corabie“.

„Lucrare terminată un glas sună de sus: În seara aceasta cerul va ploa nimicirea. Intră în corabie și închide poarta ta. Sosi apoi timpul când vocea anunță zicând: astă seară cerul va ploa nimicirea. Cu teamă eu am văzut sosind seara, seara zilei fixată pentru imbarcare, m'am temut, intrai totuși în corabia mea și închisei poarta, apoi vasul, cu toate ființele pe care le închidea, îl încredințai pilotului Busour-shadi-rabi.

Dimineața furia unei furtuni se ridică și se întinse larg pe cer. Ramanu tună în mijlocul cerului Nebo și Sharru ieșiră din sgomot. Nergal dăslăntui furtună, Nin'p dădu drumul vârtejilor. Geniile purtară pretutindeni nimicirea și distrugerea pământului. Inundarea lui Ramanu se

umflă până la cer și lumina zilei se stinse în întunec. Fratele nu-și mai văzu fratele, oamenii nu se mai recunoscuseră, zii însăși în cer se temură de potop și căutând refugiu se urcară până în firmamentul lui Anu. Zeița Isthar plânse soarta omului și zii împreună cu duhurile plânseră cu ea. Timp de 6 zile și 7 nopți vântul, furtuna și uraganul fură stăpâne peste toată firea. În zorii celei de a șaptea zi ploaia ceteni și furtuna, care se luptase ca o armată puternică, se potoli. Marea scăzu, vântul și furtuna se sărșiră. Străbătui marea plângând, căci umanitatea între gă se întorsese în mālul de la început și cadavrele înotau în jurul meu ca arborii. Deschisei fereastra și când lumina bătut fața mea, am fost apucat de tristeță, șezui jos și plânsei și lacrămile curseră pe fața mea“

Corabia care păstra destinele rasei omenești se opri în țara lui Nizir, pe vârful munților Gordieni. După șase zile de așteptare, dădui drumul unei porumbițe și aceasta sbură ici și colo și negăsindu-și loc să se odihnească reveni. Dădui drumul unui cob, el plecă, găsi hoituri pe apă, le mănca, sbură și rătăci departe și nu se mai întoarse. Atunci dădui drumul animalelor în cele patru vânturi, vărsai libații, clădi un altar pe vârful muntelui. Mirosul jertfei se ridică până la zii. Ei alergară și se bucurară, dar Bel mânios că nu pieriseră toți oamenii, vru să masacreze pe cei cari supraviețuiau. Rugăciunile lui Xisouthros liniștiră în sfârșit mânia sa. El consimți să lase să trăiască ceia ce corabia salvase din umanitate și să nu reînviască niciodată potopul. „Când hotărârea sa a fost luată, Bel intră în corabie, mă luă de mână și mă duse afară; el aduse afară și pe soția mea și și puse mâna sa într'a mea“. Legenda adaugă că Bel a dat atunci acest oracol: „Până aci Shamashnapishti a fost un om, de acum înainte femeia sa și el vor fi uniți cu zii“.

Bel zeul nimicirei e înduplecat în mânia sa de rugăciunea regelui. Se scoboară el zeul în corabie, se amestecă în rosturile oamenilor, ia mâna lui Xisouthros în a sa, lucru ce nu s'a mai întâmplat decât la Isus Cristos, mila aceasta de om și de femeia acestuia, care nu e socotită ca o ființă necurată, cum e la Evrei. Ca răsplată a zeului, regele cu familia sa va locui de acum înainte cu zii.

Bel le spuse să se întoarcă în Babilonia, că lor le era

hotărît, celor plecați din Sippara, să desgroape cărțile și să le redea oamenilor. Se spune că apoi o parte din corabie există, încă în Armenia în munții Gordieni. Din ceia ce traduce Maspero din preotul chaldeian Berose care ne-a păstrat câte va texte din literatura chaldeiană, vedem care era cosmogonia acestor mesopotamieni.

Un alt pasaj din Maspero vorbește despre un rege din Agadê, e vorba de o inscripție din această cetate. „Sharghina puternicul rege, regele din Agadê sunt eu. Mama m'a conceput fără să cunoască pe tatăl meu, în timp ce fratele asupra țara. Mama mă nascu în orașul Azupiranu, așezat pe malurile Euphratului. Mama m'a conceput, mi-a dat viață, m'a așezat într'un paner de papură uns cu smoală și m'a aruncat astfel în fluviul, al cărui apă nu putu pătrunde până la mine. Râul m'a purtat până spre Akki. Akki cel ce scotea apa din fântână, în bunătatea inimei sale mă luă la sine; Akki trăgătorul de apă mă crescu ca pe propriul său fiu; Akki trăgătorul de apă mă făcu meșter. În profesiunea mea Ishtar îmi ajută să prosper și după câțiva ani mă făcui vrednic de putera regală“.

E istoria populară a fundatorilor de religii sau de imperii, e povestea lui Moise aruncat pe apa Nilului și cules de fiica lui Faraon, e istoria lui Cyrus sau a lui Romulus găsit, și hrănit de un cioban.

La Chaldeieni intervine mila de oameni, zeița Ishtar plăge de mila umanității distruse prin potop și ajută pe meșterul harnic să se ridice până la onoarea de regalitate. Avem a face în lumea aceasta cu o înduioșătoare democrație.

Noi astăzi suntem producători de idei abstracte, înălțăm pe Dumnezeu astfel, pe când cei vechi îl înfățișau concret, dar așa fel ca să întreacă omenirea, din care cauză au făcut din zeu o adunare a tuturor făpturilor. Zeul la ei e om, pasăre, leu. Chiar dincolo de ce e în natură, artistul trebuie să creieze ceva monstruos, ca să ridice pe zeu deasupra omului și a celorlalte ființe. Vom vedea în lecția următoare care e deosebirea între Chaldeia și lumea asiriană, lumea muntelui, a pietrii.

ASIRIENII ŞI LITERATURA LOR

În materie de artă sunt trei forme în care se pot încadra toate producțiile artistice. Uneori arta e realistă, naturalistă, reproduce tot ce-i în natură într'un fel cât mai asemănător cu lucrul în sine. Artă noastră e așa, un om e un om un copac se vede imediat că e un copac. Numai în ultimul timp au intervenit tot felul de elemente bazaconice în arta cubistă, în care trebuie să și se spună că obiectul cutare e un copac sau o floare. În genere noi reproducem, înfrumșetând uneori, lucrurile din natură. Așa am învățat de la Greci de la Romani, de la tradiția ce s'a continuat în evul-mediu și care desigur va birui cum va birui și literatura cea veche împotriva prostiilor din cea nouă cu care lupt prin revista mea Cuget-Clar sau Noul Sămănător.

Alături de arta aceasta întâlnim arta de transformare abstractă, de stilizare, de geometrisare. Pe costumele noastre românești întâlnim reprezentarea unei flori, a unui copac, dar totul e redus la linii geometrice. Artă aceasta e tracă și are legături până în preistorie, când în epoca neolitică întâlnim o întreagă civilizație stilizată, liniară. Se întinde în Peninsula Balcanică, de aici a trecut în Asia Mică, apoi prin Manciuria, unde întâlnim covoare asemănătoare cu ale noastre, pe aici și prin Alasca, pe la strămoșii de Bering, trece și în America, în Mexic și în Peru, unde covoarele Pieilor-Roșii sunt ca cele românești. Șivoiul acesta se întinde datorită venirii Hunilor în secolul IV-lea. Ei lovesc pe Goții ce trăiseră în regiunile tracice și unii trec în Peninsula Balcanică, iar alții sunt aruncați spre Nord și duc artă tracă până în Finlanda și Suedia, unde avem aceiași artă populară ca la noi. Artă aceasta o întâlnim și în Rusia de apus și Cehoslovacia. Aceasta e expansiunea artei care reduce totul la forme geometrice, la forme liniare.

Există apoi o artă de schimbare a liniilor, dar fără a le stilisa, dimpotrivă, umflându-le. Noi facem lucrul acesta când caricaturăm, dar sunt popoare care își pun idealul de frumusețe în acest fel de reprezentare, pentru mai multe motive. Vrei să faci un erou sau un zeu și nu știi cum să redai caracterul său suprauman. În icoanele bizantine distincțiunea aceasta a sfinților se făcea prin înfățișarea unor figuri mai nobile, mai ieratiche, cu trăsături mai subțiri, ori prin prezentarea persoanelor sfinte în atitudini majestuoase. Oamenii din antichitate nu aveau însă destoinicia acestor iconari, nu se pricepeau să mărească impresia de divin prin aureola din jurul capului și atunci ei introduc mijloace artificiale, fac un fef de adunătură de elemente din trupul animalelor și al oamenilor. Crează ființe cu trup de leu, cap de om, aripi de vultur și coadă de pește.

Arta aceasta se întinde din Chaldeia, unde e poate patria ei de origină, în China cu arta ei ce reprezintă lucrurile transformate. Apoi trece și în Japonia, o întâlnim și în India, unde templele nu au linii limpezi și simple ca ale Grecilor, din toate părțile ies neregularități, apar umflături ce strică simplitatea liniei generale. Arta indiană trece și în Indochina. Ea are proporții enorme și se impune tocmai prin aceasta. Ca să facă lucru mare, ei îl fac cu metru.

Stilul acesta a pătruns într'un moment și în Portugalia, țară care a avut colonii în India. Pe la 1500 ei împrumută ceva din elementele acestea și imaginația indusiană se unește cu Renașterea de aici și dă stilul manuelist care bine înțeles, dispare destul de repede din Peninsula Iberică. În Mexic și Peru se întâlnește acelaș desfrâu de imaginație.

Prin urmare, această civilizație s'a întins din Chaldeia în China, puțin în Japonia, în India și Indochina și apoi a trecut în Mexic și Peru.

Civilizația asiriană

Asiria este țara de munte de la nordul Mesopotamiei, țara închinată zeului. Assur, de unde și nume de regi ca Asurbanipal și alții. Zeul e la începutul statului, de la el pornește țara. Aici nu avem mai multe centre, mai multe cetăți altare ca în Babilonia, unde întâlnim pentru prima dată forma de cetate circulară. Tipul acesta radiază în Japonia și-l întâlnim și la Moscova, unde avem un cerc al

împăratului, unul al funcționarilor, a negustorilor și chiar cercul țăranilor.

În Asiria nu avem decât cetatea capitală. Aici este schimbare și în domeniul politic. Lucru de căpetenie în țara lui Assur e palatul regelui, cu încăperi nenumărate și de dimensiuni extraordinare, cum a fost palatul lui Asurbanipal. În Chaldeia sîb acele movile numite tell-uri s'au găsit temple, case particulare de acum 6000 de ani, care seamănă cu ale noastre, case cu cerdac, cu șări, ect.. Dar nu pretutindeni ai casa particulară. La Egipteni n'o găsim, la Greci este foarte neînsemntă, chiar nici la Romani nu are prea mare importanță. De altfel, la Neapole și acum ea este alcătuită din patru pereți și o ușe, dimineața se dă drumul copiilor, cari necontenit sunt întâlniți în stradă. În Chaldeia a avut un rost casa particulară. Tot acolo s'a desvoltat o viață de negustori pe cărămizi s'au găsit o mulțime de contracte negustorești, cum tot pe cărămizi s'a găsit și codul de legi a regelui Hamurabi. Acolo are importanță templul și casa particulară. Palatul lui Nabuchodonosor, rege care represintă a doua ridicare a Chaldeii și care în numele său cuprinde pe al zeului Assur dovedind astfel o influență asiriană, palatul acestui rege nu-l găsești, pe când în Asiria în rîndul întăiu stă palatul regelui. Regele e reprezentat aici cu thiara pe cap, care thiară nu e altceva decăt căciula așa de populară la noi, e înfățișat apoi cu pletele ce-i cad pe umeri, cu aripi de vultur, cu coadă de leu. Mai tîrziu arta aceasta va trece la Persi, cari vor reprezenta luptători ne mai adăogându-le nici un element cules de la animale, aici omul va fi om.

De la figura monstruasă a Chaldeienilor se va trece la reprezentarea regelui asirian, care prin adăugarea aripelor și a trupului de leu își va vădi caracterul său divin. Dar ideia de putere, de autoritate se ridică cu vremea mai sus și nu va mai fi nevoie de aripi și trup de animal.

Omului acestuia îi va trebui doar puțină armonie greacă pentru a ajunge la lumea noastră, pe cătă vreme nu putem recunoaște ca ceva aproape de noi pe monștrii chaldeieni, cari se continuă și în Asiria.

Avem aface cu o lume în care se înfige tot mai mult caracterul uman și militar, potrivit cu rasa și poate și cu clima. Ești în anume fel influențat atunci când ai căldurile grozave

din malăria aceasta chaldeiană, omul e copleșit și de teamă și de admirație pentru creator, când vede cerul acela imens și câmpia fără de sfârșit. Păstorul Chaldeian stă singur în imensitatea aceasta pământul nu se mai vede în fața lui răsare lumea stelelor, pe care le vede ca pe niște ființe vii și le trece în individualitatea monstruasă a artei sale.

La munte orizontul e mai restrâns Soarele răsare târziu și dispare repede. Vezi doar o bucată mică din univers și omul se simte mai om, mai sigur pe el. În Europa chiar popoarele cele mai sigure de ele sunt cele din nord pe când într'o regiune mai călduroasă omul se lasă în voia soartei.

Această deosebire de rasă a dus probabil și la alcătuirea unei literaturi deosebite de a Chaldeenilor. Pe Asirieni nu-i privește cum s'a alcătuit cerul și pământul. Chaldeenii trăesc neconținut în gândul cosmogoniei. (Cosmos lume, gonei-părinți) Fenomenul acesta va trece și la noi prin Evrei. În Egipt nu e așa. Acolo are cineva valea Nilului, pustiul și muntele de granit și nu-l interesează nici un fel de idei în legătură cu crearea lumii. Asirianul nu face parte dintr'un popor pe care să-l intereseze facerea universului. El nu se preocupă nici de genealogia zeului. Assur e reprezentat ce-i drept în arta lor dar el n'are nici tată, nici mamă, nici familie, e un fel de comandant general permanent al Asiriei. Cosmogonie nu întâlnim aici, geneologie divină nu, mitologie iarăși nu. Este doar regele și el însuși interesează numai ca rege și nu ca legislator. Asiria n'a avut legislație, decât poate împrumutată din Chaldea.

Odinioară viața se înțelegea altfel decum o interpretăm noi astăzi. Cambyse persanul, cuceritorul Egiptului, este Pers numai pentru țara lui, în alte părți guvernează cum se guverna acolo, în Egipt era Egiptean și așa mai departe. De altfel sistemul se întâlnește același și în monarhia romană, nimeni nu se gândea să schimbe rostul local al provinciilor cucerite.

Regele asirian în toate părțile unde ajunge apare numai ca ostaș, legile nu-l interesează, regele acesta e numai biruitorul, numai triumfătorul.

Literatura asiriană e alcătuită din imnuri de vitejie, strigăte de triumf, care nouă ni se par sălbătice, dar pe care regele nu le face din cruzime, ci pentru că zeul vrea să mănânce, el are nevoie de sânge proaspăt și de carne

caldă, regele de multe ori chiar minte pentru a satisface această dorință a zeului, când spre exemplu au căzut 100 oameni pradă în război, el spune: am omorât zece mii de păcătoși. . .

Aci avem un buletin de război al regelui Tugultipalesharra. „Căci eu sunt Tugultipalesharra regele puternic, distrugătorul celor răi, acela care a nimicit batalioanele dușmane.

În anul următor, în timp ce o parte din armata sa străbătea micul Zab și făcea prăzi în Munții Kurdistanului, regele porni cu războiul contra Cariei și a Kurchiei. Expediția aceasta o povestește astfel regele asirian. „Am acoperit de ruine districtele Saraush și Ammaush, care din timpuri foarte vechi încă nu se supuseseră, m'am măsurat cu armatele lor, i-am bătut și am semănat pământul cu cadavrele lor ca de animale sălbatice, am cucerit cetățile lor am luat zeii lor, i-am făcut prizonieri pe ei, averile și comorile lor, am dat crașele lor în flacări, le-am ars, le-am distrus, am făcut din ele ruine și dărâmături, le-am pus jugul greu al stăpânirii mele și în prezența lor am mulțumit zeului Assur, stăpânul meu“.

Ceia ce avem aci e fără îndoială un început de epopoie. Lauda întâlnită pe urmă la Greci vine de aici din buletinul de victorie a regelui asirian. Tot împrumut de aici va fi fost și furia, avântul și mânia de la Evrei.

Mai departe avem pe regele Ashurnazirpal, care povestește o expediție a sa în țara Curzilor din Asia M. c. Indigenii incapabili să înfrunte o bătălie așa de bine pregătită „se retraseră pe munții de nepătruns și se întăriră pe vârfuri, pentru ca eu să nu-i pot ajunge; căci piscurile mărețe se ridică întocmai ca vârful unei sulite și singure pasările cerului în sborul lor pot să ajungă acolo. În trei zile urcai muntele și semănai groază în retragerea lor. Cadavrele lor acoperiră coastele muntelui întocmai ca frunzele copacilor și cei rămași căutară adăpost în stânci“. După ce dă foc satelor acestor nenorociți, regele se îndreaptă spre Karkhi, unde iarăși aduce groază în locuitori. „Am omorât cu ascuțișul sabiei două sute șaiszeci de luptători, le-am tăiat capetele și am construit din ele piramizi.,.

Aici nu-i nici milă, nici iubire de oameni. Aici cade cușitul și distruge tot ce-i iese în cale.

Când orașenii dintr'o cetate a Mesopotamiei s'au răs-culat contra stăpânirii lui Ashurnazirpal, el rămâne nemilos în fața rugămintii lor de-a li se ierta greșala făcută. l-am tăiat, zice el, unul după altul. Am ridicat un zid în fața porților cetății, am jefuit pe șefii răsculaților și-am acoperit acest zid cu pielea lor. Unii au fost zidiți de vii în zidărie, alții au fost trași în teapă dealung 'l zidului; am jupuit un mare număr în prezența mea. Am adunat capetele lor în formă de coroană și cadavrele lor găurite în formă de ghirlandă. Șeful principal a fost dus la Ninive jupuit și el și pielea sa bătută în cuie pe zid“.

Sharuchin sau Sargon, cum îi spun Grecii, regele Asiriei din secolul al VIII-lea, acel care a cucerit regatul lui Israel, s'a luptat cu Egiptenii și povestește cum la un moment dat s'a găsit în fața regelui din Chaldea, Mardukbaliddina, care e învins.

Aici intervine neconținut descrierea locurilor prin care trece și comparația. „Mardukbaliddina a pus la contribuție orașele Ur, Larsa și Kisig reședința zeului Laguda; el a concentrat forțele sale la Dur-Jak n și a înarmat citadela. Am înșirat pe luptătorii mei, în acelaș timp pe toată linia canalelor sale și ei puseră pe inamic pe fugă. Apele râurilor purtaseră cadavrele soldaților ca trunchiurile de arbori. Am distrus pe oamenii din Marsan și am umplut de groaza morții ceia ce mai rămăsese din ca-tea dușmană. Mardukbaliddina părăsi pe câmpul de bătae insemnele regalității sale: litera de aur, tronul de aur, sceptrul de aur, carul de triumf în argint, podoabele de aur și scâpă fugind pe furis. Mardukbaliddina recunoscă propria sa slăbiciune, se îngrozi; teama de imensa mea regalitate l'a cuprins, a părăsit sceptrul și tronul său în prezența trimisului meu, el sărută pământul. Părăsi castelele sale, fugi și nu i s'au mai găsit urmele“.

La începutul epocii grecești se poate pune fără nici o greutate această povestire, admirabilul pasagiu cu spirit epic din acest buletin al regelui asirian, de aici pornește spiritul epic precum din Chaldea pornește spiritul cosmogonic.

Alt pasagiu vorbește despre întinderea stăpânirii lui Assur până la Marea Egee despre înfrângerea lui Gyges regele Lidiei și cucerirea acestei regiuni de către Ashshurbanipal. Spune regele asirian că: „Existența împărăției mele i-a

fost (lui Cygās) relevată în vis de către Assur, creatorul meu: ia jugul lui Ashsurbanipal, cel prea iubit de Assur, regele zeilor, stăpânitorul lumii; închină-te măririi sale și supune-te stăpânirii lui. Tributul și omagiul tău să ducă rugămintea ta până la dânsul“.

Vedeniile acestea au trecut în Biblie și noi suntem și astăzi urmăriți de umbrele din vis. Misticismul asirian se vede și în altă parte tot în legătură cu Ashsurbanipal. Se spune că un vrăjitor a adormit și a visat un vis: „Iată, zise zeul Șin, ceiace pregătesc acelora care complotază contra lui Ashshurbanipal, regele țării lui Assur: o luptă va avea loc, după care o moarte rușinoasă îi așteaptă. Ninip va distruge viața lor prin foc, prin foame și sabie. Undash, fiul lui Teumman, regele Elamului, Zazaz, șeful Billatè-i, Parru, șeful din Khilmu, Attamitu, șeful arcașilor săi, Nesu, generalul său; chiar el a spus lui Undash: Du-te și răsbună contra lui Assur moartea tatălui care te-a făcut. Tammaritu, fiul lui Ummanigash, văzând că tatăl său rămâne aproape singur în Elan, se răsculă contra lui fiind ajutat de unchiul său Tammaritu. În luptă cu acesta Ashurbanipal povestește cum și-a îndreptat ruga spre Assur și zeița Ishtar.

Rugăciunea este de origină din Egipt sau Chaldea, de unde trece în Asiria și pe urmă la Evrei, de la care am luat-o noi. De aici vine omul îngenunchiat înaintea lui D-zeu, pentru a căpăta de la el ceia ce și-ar putea face singur.

Regele învins n'avu altă ieșire decât vă fugă la Ninive și să ceară iertare monarhului asirian. „El îmbrățișă picioarele mele regești și-și acoperi capul cu cenuse în fața mea. Eu cu inima generoasă i-am iertat trădarea și l-am primit pe el și pe ai săi în palatul meu“.

Ashurbanipal continuă lupta cu cei ce nu s'au supus încă. Shamashshumukin resistă până la ultima sfortăre, dar în cele din urmă e bătut și el.

Mânia marilor zei, stăpânii mei, care nu trecuse, s'a lăsat grea asupra lor. Nimeni n'a scăpat, nimeni n'a fost cruțat, căzură toți în mâinele mele. Carele lor de război, armele lor, femeile lor, comorile palatelor lor, toate au fost aduse în fața mea: Oamenilor a căror gură țesuse multe comploturi perfide contra mea și a lui Assur, zeul meu, le-am smuls limba și am îndeplinit pierzarea lor. Ce-a mai rămas din populație, a fost înșirată în fața mari-

lor tauri de piatră, pe care Sennacherib, tatăl tatălui meu îi ridicase și eu i-am aruncat în șanț, le-am tăiat membrele lor și le-am dat de mâncare câinilor, animalelor sălbatece, pasărilor de pradă, animalelor cerului și a apei. Îndeplinind aceste lucruri, eu am bucurat inima marilor zei, domnii mei“.

Nu poate fi vorba de o imagină mai crudă decât a acestui Asirian.

EGIPTENII.

Neamul Egiptenilor a locuit regiunile africane care se întind deoparte și de alta a Nilului, țara fiind chiar o creațiune a apei. Numele de Aigyptos e dat de Greci, e un calificativ adaus ca atâtea altele pentru a lăuda Egiptul. Numele e în legătură cu zeul Fhta, țara sau pământul lui. Nici Chaldeienii nu-și ziceau cum le spunem noi, monarhia lor era numită a celor patru colțuri ale lumii. Monarhul lor era împărat universal, ceia ce s'ar putea traduce în greaca medievală prin împărat ecumenic, cum se spunea împăraților bizantini.

În ce privește Asiria, noi îi zicem astfel, dar ei ziceau țara lui Assur. Perșii își spuneau Perși, dar țara lor era alcătuită din bucăți, fiecare țară pe care au cucerit-o au lăsat-o cu rosturile ei, regele persan e egiptean în Egipt, chaldeian în Babilonia, asirian în Asiria. Nu poate fi vorba pentru vremea aceia de state naționale, nu trebuie prefăcut naționalismul într'un instrument de ură, cum se face de obicei în zilele noastre.

Egiptul era socotit ca făcut din două părți: Egiptul de jos, de la gura Nilului, Egiptul din partea de jos a Nilului la Memphis și Egiptul de pe partea de sus a apei. Sunt două Egipturi și faraonul purta două coroane ca Papii.

Egiptenii sunt de rasă hamită. Știți poveste cu cei trei fii a lui Noe: Sem, Ham și Iafet, Hamiții ar fi descendenții lui Ham. O rasă mai întunecată la față, lătăreți, cu trup solid și bolovănos. În monumente sunt reprezentați într'un fel anume. Cu anumite mijloace artificiale ei au creiat figura omenească în care se întâlnește și vederea în față și profil, din care cauză probabil, par figuri așa lătărețe. Rasa se păstrează în Coptii egipteni de azi. Aici la Coptii aceștia nu s'a ajuns nici până azi la un stat național. După ce au suferit mai multe cuceriri, în cele din urmă au fost supuși de Turci, care au introdus acolo arabismul, pe care l'au găsit acolo, de oare ce Egiptul fusese un timp și sub stăpânirea arabă. Astăzi Coptii trăesc în

ideia națională arabă, luptă pentru o idee națională ce nu e a lor.

Dè unde pleacă civilizația și viața egipteană, dela Deltă sau din Teba, din spre Etiopia? Eu și astăzi mai cred că viața vine dela izvoarele Nilului. Acolo s'a găsit o civilizație preistorică, mai veche decât anii 4.000 când se socote că începe istoria știută a Egiptului. În cel dintâiu alfabet egiptean, după care făcându-se o evoluție s'a ajuns la demotica, în prima scriere numită ieroglifă și descifrată de Champollion, cuvintele sunt reprezentate prin desemnarea obiectului ce-l reprezintă și animale din ieroglife sunt animale ce se întâlnesc în fundul Egiptului, în sud spre Etiopia.

În istoria Egiptului a fost o perioadă de aproape 200 ani când aceștia au stat sub influența Hicșosilor, niște păstori veniți de aiurea.

În Egipt ca și în Asiria nu există viață de cetăți altar, aici regalitatea creiază cetatea, nu din cetate iese autoritatea monarhului. Dincolo de autoritatea regelui în Asiria și Egipt nu există viață. Există alături nomele, ele pot avea un oraș, dar ele sunt ținuturi de viață țărănească. Chaldea e țară de păstori, Asiria cam tot așa pe când Egiptul este ținut de agricultori. Comerțul aici l'au făcut mai totdeauna străinii și mai ales Grecii. Baza vieții o constituia aici agricultura, făcută și azi de felah nenorocitul țaran egiptean, care a avut atâtea și așa de grele stăpâniri peste el.

Acestea sunt lucruri ce trebuiesc știute în general pentru istoria Egiptului, a cărei viață se socote pe dinastii, cronologia am creat-o noi, ei n'au avut-o. Sunt esențial deosebite aceste două civilizații, cea din valea Nilului și cea dintre Tigru și Euphrat, cu toate că de aceeași vrâstă. Forma piramidei se găsește într'o stare rudimentară în Chaldea. Se poate întâmpla ca aceasta să fie o imitație mai puțin reușită, după Egipt, dar se poate și eu cred că asta e mai verosimil ca forma piramidei să fi fost creiată întâi și mai prost în Chaldea, ei s'o fi descoperit și apoi Egiptenii s'o fi perfecționat.

Acum trecem la lectura însăși a textelor egiptene. Cea dintâi notă ce-o întâlnim în Egipt e pesimismul, plân-

gerea neconținută asupra greutăților vieții. Chaldeianul și Asirianul e om mândru, dârz, luptă neconținut, are încredere că zeul e mereu lângă el, pe câtă vreme Egipteanul nici odată nu e mulțumit cu viața. De altfel se pare că în Egipt a fost o mai mare mizerie ca în Mesopotamia. Nu era nici comerț, apoi monumentele din lut se făceau mult mai ușor decât cele de granit, era aici fără îndoială o mai mare suferință umană și probabil și o mai mare sensibilitate umană ca dincolo. Aici se făcea mareosebire între clasele sociale, între faraon, preoți, războinici și cei de jos. De aci plângeri neconținute asupra nenorocirilor din clasele de jos, cari tebuie să muncească greu, plângeri pentru ocupațiile vieții și plângeri chiar pentru nenorocirile incoherente vieții: boală, bătrânețe, etc. . . În India fericirea cea mare sta tocmai în a suferi, rostul vieții era în a umbla flămând, zdrențos, desculț, etc.

Mai jos avem plângerea unui fiu de rege, jeluire făcută împotriva bătrâneții. „Monarhul Ptahhotpu zice: O Honhen, stăpân al bătrâneții, când ea vine sosește și lipsa de putere și săbiciunea copilărească revine. Bătrânul stă culcat suferind, în fiecare zi, vederea ochilor se micșorează, urechile devin tot mai mici, puterea se stoarce, inima nu mai are liniște, Gura tace, ea nu mai vorbește. Minte se întunecă, nu-și mai amintește de ziua de ieri. Oasele la rândul lor sufăr. Binele se întoarce către rău: Gustul se duce cu desăvârșire. Bătrânețea face pe om nenorocit în toate lucrurile: nasul se astupă, nu mai respiră. Bătrânețea e obositoare și stând în picioare și stând jos. În starea în care sunt ce va face un alt bătrân? Îi voi spune cuvintele acelor cari au ascultat istoria timpurilor anterioare, acele cuvinte pe care însuși zeii le-au ascultat. Să lucreze după ele, respingând răul ființelor cu înțelegere, să atace pe blestemăți, Sfinția sa zeul a spus: „Instruește-l în cuvintele trecutului și ce va produce nimicirea copiilor celor mari; ceia ce se va auzi în apropierea lui, va pătrunde, căci va fi dreptatea inimii. Ceia ce el va spune nu va plictisi nici odată”.

Multe din lucrurile acestea nu au sens, deoarece descifrarea limbii nu e perfectă. În literatura egipteană

întâlnim pe predicatorul de mofală, pe îndemnătorul de-a te purta bine cu lumea din jur și de a-ți trata frumos familia. Tânguirea și morala stau alături. Pe urmă vor fi și gânduri pentru felul cum trebuie să guverneze un suveran. Îndreptarea vieții după anumite norme își are rădăcinile aici în Egipt, în legătură cu înțelesul ce-l dau aceștia rostului vieții. Viața aceasta plină de tot felul de greutăți, apăsătoare, să fie îndulcită măcar în felul acesta.

Și aici avem buletinul regal, care de multe ori e altfel înfățișat de cât în Asiria, unde cel care vorbește arătându-și isprăvile făcute, e însuși regele, pe câtă vreme în Egipt se vorbește în numele faraonului, e ca un stil oficial, ca un fel de istorie, spui lucruri pe care le-au făcut alții. Astfel avem următorul buletin:

„Sfinția sa a avut de respins neamul Amu și Hirus-haitu. Sfinția sa făcu o armată de mai multe zeci de mii de soldați, luați din țara întregă, de la Elefantina până la Marea din nord, din toate orașele, din toate locurile întărite, din țara Iritit, dintre Negrii din țara Zam, dintre Negrii din țara Amam, din Negrii din țara Ouaouaitou, dintre Negrii din Kaau, dintre Negrii din Toman, și Sfinția sa mă trimise în fruntea acestei armate“.

În buletinul egiptean începe apoi un fel de ierarhizare, în care organele subordonate au o individualitate a lor, pe câtă vreme dincolo, în Asiria totul se strânge lângă regele zeu. Sentimentul că sunt mai multe trepte sociale își are aici punctul său de plecare.

„Sfinția sa mă trimise în fruntea acestei armate. Și iată că generalii, iată că șambelanii, iată că amicii palatului, iată că șefii, prinții cetăților din mijlocul țării din nord, iată că intendenții templelor în fruntea căpitanelor orașelor, din sud și din nord, instruirea pe Negrii din aceste ținuturi“. Nu fu puțin lucru să organizezi pe acești recruți pe cari i-au condus, Ouni.

Vedem prin urmare că se deosebesc Negrii deoparte și Egiptenii de alta și că în acelaș timp se înșiră o serie de conducători, origina funcționarismului, o plagă pentru timpurile noastre, o găsim tot aici la Egipteni, în țara aceasta prinsă în cătușe de fer, în care încetul cu încetul autoritatea se scoboară și în funcționari.

Mai departe avem chiar descrierea războiului. „Oastea aceasta merse în liniște, ea intră cum îi plăcu în țara Hirushaitu. Oastea aceasta merse în liniște, ea făcu pagube în cetățile întărite. Oastea aceasta merse în liniște, ea tăie smochinii și viile lor. Oastea aceasta merse în liniște, ea arse toate semănăturile. Oastea aceasta merse în liniște, ea masacră miriardele lor de soldați. Oastea aceasta merse în liniște, ea luă în mare număr, ca prizonieri vii, pe bărbații, pe femeile și pe copiii lor; lucru de care Sfinția Sa s'a bucurat mai mult decât de orice. Acești prizonieri întrebuințați la lucrări publice, vânduți ca sclavi particularilor, contribuiri din partea lor la prosperitatea domniei lui Pepi.“

Vedeți din bucata aceasta că pentru întâia oară în Egipt se întâlnește și un fel de ritm al poeziei.

„Sfinția Sa m'a trimis să sfarm pe dușmanii săi și eu am mers de cinci ori să înving țara Hirushaitu, să înlătur revolta lor cu această armată și am lucrat în așa fel că regele a fost mulțumit de aceasta mai mult decât de orice alt lucru.“ Războiul nu se terminase cu toate acestea și povestirea lui urmează astfel: „S'a spus că barbarii se adunaseră în țara lui Tobi. Plecai în corăbii cu oastea aceasta, iată că luai pământul din marginile îndepărtate ale acestei regiuni din nordul țării Hirushaitu. Iată că armata aceasta s'a pus în mișcare, i-a bătut pe toți și a distrus pe toți acei dintre ei care se adunaseră“.

Vedem, prin urmare că buletinul de victorie se întâlnește și aici și capătă chiar caracterul de povestire istorică.

Sunt în această literatură și părți în care regele însuși vorbește, întâlnim revelația divină, legătura dintre rege și zeul care-i dă misiunea.

„După mâncarea de seară, când veni noaptea, eu avui un ceas de bucurie. Mă intinsei pe paturile moi ale palatului meu, mă abandonai cu totul odihnei și mă dădăi somnului; când iată că s'au adunat arme pentru a se revolta contra mea și eu devenii așa de slab ca șarpele de pe câmp. Atunci m'am trezit ca să mă lupt cu propriile mele mâini, și nu rămânea decât să atac pe cel ce nu se împotriva. Dacă aș fi prins

un revoltat cu armele în mână, l'aş fi întors înapoi pe acest infam ; n'ar mai fi avut putere nici chiar noaptea: nu s'ar mai fi bătut deloc. Nici un accident ne plăcut nu se produse contra mea."

„Fie că lăcustele au adus nimicirea oraşelor, fie că s'au făcut desordini în palat, fie că inundaţia a fost insuficientă şi isvoarele au secat, fie că şi-au amintit de tinereţea ta pentru a se ridica contra mea, de la naşterea mea eu niciodată nu m'am dat înapoi“.

Ce-am văzut aci corespunde cu reprezentările artistice în care vedem pe faraon aşezat în jeţ şi în faţă-i trec toate naţiunile supuse cu culorile lor aducând daruri monarhului egiptean, purtătorului celor două coroane. În aceste înfăţişări se văd naţiunile aducând tot felul de obiecte să le închine faraonului, care stă în jeţ şi le primeşte. Monarhul asirian e un teribil animal ce merge la războiu şi luptă pentru a face pe toată lumea să se închine zeului Asur, pe câtă vreme regele aici în Egipt este stăpâul care conduce cu încredere puterile omului. Conştiinţa că lucrurile se fac prin om, umani sarea acţiunilor umane, îşi are origina aici, nu la Greci, cum s'a crezut atâta vreme. Lucrurile acestea le întâlnim în perioada tebană, când omul scapă de sub strivitoarea poruncă a zeilor.

Iată acum şi un lucru cu desăvârşire nou. Chaldeianul nu s'a lăudat niciodată cu o bună administrare, nu a spus ce bine a făcut, cât a trăit, aşa cum face în Egipt faraonul Amenemhat, care se laudă că n'a făcut războaie. „Am făcut ca omul cu haina cernită să nu mai fie întristat, şi el n'amai fost zărit, lupte contra lui nu s'au mai văzut, în timp ce înaintea mea s'au bătut ca un taur care nu cunoaşte trecutul şi în timp ce mulţumirea neştiutorului şi a savantului nu-i erau asigurate.

Avem aci respectul pentru cărturar, pentru preot şi Herodot ştia acest lucru când spunea că Egipteanul a dat Grecului învăţături,

Mai departe continuă mărturisirea faraonului: „Am făcut să se are ţara până la Abu, am răspândit bucuria până la Adhu. Eu sunt creatorul celor trei feluri de grâu, prietenul lui Nopri. Nilul a acordat la rugăciunea mea inundarea tuturor câmpurilor. Sub mine n'a fost niciodată

tă vr'un flămând și nici un însetat căci se lucra după ordinele mele și tot ceia ce eu spuneam era un nou subiect de dragoste. Am răsturnat leul și am prins crocodilul. Am învins pe Ouaouaitou, am luat în sclavie pe Maziou ; am silit pe Asiatici să meargă lângă mine ca ogarii lângă vânător“.

De la un timp Amenemhat I a încredințat puterea fiului său, întâlnim deci și sentimentul dinastic în literatura egipteană. „Din supus cum erai, eu te am ridicat, ți-am dat voie să întrebuințezi brațele, pentru ca să te temi de lucrul acesta. Cât despre mine, eu m'am împodobit cu stofele fine din palatul meu, ca să par ochilor ca o plantă din grădina mea, m'am parfumat cu esențe ca și cum aș fi vărsat apă din fântânile mele“.

Întâlnim aici și noțiunea unei vieți de lux, de odihnă, de strălucire, lucru străin pentru cei din câmpia Mesopotamiei.

Sub faraon se vede și un scrib. Acesta joacă rol mare în Egipt. El compune un pamflet în care presintă pe faraon dând instrucții fiului său asupra artei de-a governa și vorbindu-i astfel:

„Ascultă cuvintele mele. Tu domnești peste două lumi. Tu stăpânești peste trei regiuni. Stăpânește mai bine încă decât predecesorii tăi. Păstrează buna înțelegere între supușii tăi și tine, teme-te ca ei să nu se dedea la mânia. Nu te izola în mijlocul lor, nu te umplea de mânia, nu-ți face frate numai pe bogat și pe nobil, iarăși nu primi pe lângă tine pe cei dintâi veniți, a căror prietenie nu este încercată“.

Întâia oară în Egipt întâlnim pe lângă faraon și funcționari pe omul ce pleacă de lângă ai săi să îndeplinească anumite rosturi aiurea. Făt Frumosul nostru este și asiatic, dar și de aici de la Egipteni. Sinuhit aventurierul pleacă în lume, se oprește într'o țară în care repede se îmbogățește. Spune el: „În această țară șeful mă puse în truntea copiilor săi, mă însură cu fiica sa mai mare, îmi dăde putere peste regiunile cele mai bune, care-i aparțineau, până la hotarele țării vecine, o țară bună, Ala. Ea are smochini și vii și produce mai mult vin decât apa ce-o are. Mierea se află aici în mare cantitate, tot astfel măslini și tot soiul de po-

mi. Se află aci orz ; Cereale sunt fără de număr, ca și animalele. A fost mult, de sigur, ceia ce mi s'a dat când prințul veni să mă învestească și mă numi șeful unui trib dintre cele mai bune ale țării. Eu am avut porție zilnică de pâine și de vin, în fiecare zi carne prăjită, găște fripte, în afară de vânatul țării, pe care eu îl prindeam sau pe care mi-l aduceau în față, în plus vânatul adus de câinii mei ; mi se dădea tot felul de unt și de brânză“.

Mai departe se vede ospitalitatea în lumea aceasta egipteană. Spune: „Eu dădeam apă cui fi era sete, îndreptam pe rătăciți, prindeam hoști.“ Mila, ca și dorința de-a ajuta pe alții nu vin din creștinism, ci originea le-o găsim aici.

Apare și latura aspră, omul ce distruge, aceasta nu poate lipsi. „Astfel fiecare țară pe care o invadam trebuia să plătească tribut din produsele sale. Eu am prins animalele lor, am luat tot ceia ce le aparținea, am ridicat boii lor, am omorât oamenii lor ; toți erau la dispoziția săbiei mele, a arcului meu, a expedițiilor mele, a înțeleptelor mele planuri, care plăceau regelui ; el m'a iubit cunoscând vitejia mea, m'a pus în fruntea copiilor săi, văzând tărimea brațului meu“.

S năhit, am putea zice e cel dintâiu cavaler care lucrează pe seama lui și și câștigă onoruri.

Egiptul era o țară de construcții monumentale și era mare lucru să ți se dea însărcinarea să prezidezi la ridicarea unei piramide Stăpânul meu, zicea scribul Mirri, sub Usirțese I, mi-a dat misiunea să-i pregătesc o mare locuință veșnică. Culoarele și camera interioară erau lucrate în piatră și repetau minunile construcțiilor zeilor. Erau în această locuință coloane sculptate, frumoase ca cerul, un basin săpat care comunica cu Nilul, porți, obelisce, o fațadă în piatră albă de Rouou. De aceia Osiris s'a bucurat de monumentele stăpânului meu și eu însumi am fost încântat văzând rezultatul lucrului meu.“

După cavaler vedem apărând în această literatură pe constructorul mândru de isprava sa. Acel care supraveghează e mândru de opera sa, dar cei cari lucrează sufăr de pesimism ca și cel ce se plângea asupra bătrâ-

neții. La Greci avem pe Phohilides care făcea tot felul de plângeri, ca: vai de bolnavul ce nu se poate mișca, vai de bătrânul ce se târâie cu greu, etc.

Iată pentru Egipt, tot din perioada tebană, această plângere: „am văzut pe ferar la lucrul său, povestea un scrid fiului său. Degetele lui sunt aspre ca obiectele din piele de crocodil. El miroase mai tare decât oul de pește. Orice ferar are el mai mult repaus decât tăietorul de lemne. Câmpul acestuia e lemnul, ustensilele lui metalul. Noaptea când el trebuie să fie liber, lucrează încă, după tot ceia ce-au făcut brațele lui în timpul zilei, noaptea el veghează încă la lumânare. Tăietorul în piatră caută lucru în toate felurile de piatră tare. Când a terminat meșteșugul său și când brațele sale sunt oboșite el se duce să se reopauzeze; cum el stă aplecat de la răsăritul soarelui, genunchiul și spatele îi sunt frânte de oboseală. Bărbierul rade până noaptea, când se așează să mănânce, atunci numai el se așează pe coate pentru a se odihni. El merge din grup de case în grup de case pentru a cerceta obiceiurile. Își rupe brațele pentru a și hrăni pântecul, ca și albinele care mănâncă produsul muncii lor. Luntrașul scoboară până la Nathou, pentru a câștiga salariul său. Când a grămădit muncă peste muncă, când a tăiat găște și când le-a curățat cu trudă, abia ajunge la casa sa și trebuie să meargă mai departe. Îți voi povesti cum zidarul bolnav de gută, expus vânturilor, clădește cugreu așteptându-și sfârșitul legat de capitelurile în formă de lotus a caselor. Brațele sale se uzează în lucru, hainele sale sunt zdrențuite, el se roade singur, degetele sale îi servesc de pâine, nu se spală de cât odată pe zi“

Revelația zeului n'am arătat-o. A fost o perioadă când regele, pe vremea lui Amon-Ra, s'a întors mai mult către divinitate. Pe un stâlp din Carnac, iată ce zice zeul Amon și faptul că vorbește chiar zeul este poate o influență chaldeiană.

„Am venit, îți dau voie să strivești pe principii din Zahi; eu îi arunc sub picioarele tale traversând ținuturile lor, îi voi face să vadă majestatea ta ca pe un zeu al luminii când tu strălucești deasupra capetelor lor ca icoana mea.

Am venit, îți dau voie să strivești pe barbarii din Asia, să iei în captivitate pe șefii popoarelor Rutunu: îi voi face să vadă pe Măria Ta acoperită cu hainele de războiu, când tu iei armele tale pe car.

Am venit, îți dau voie să strivești popoarele din porțuri și ținuturile Mădon tremură sub teroarea ta, îi voi face să vadă pe Măria Ta ca pe un hipopotam, domnul spaimei de apă, de care nimeni nu se poate apropia.

Am venit, îți dau voie să strivești popoarele din insulă; cei cari locuiesc în sânul mării sunt înspăimântați de răgetul tău; îi voi face să vadă pe Măria Ta ca pe un învingător ce se înalță pe spatele victimei sale.

Am venit, îți dau voie să strivești ținuturile maritime, toate împrejurimile rarei zone aquatice sunt supuse pumnului tău; îi voi face să vadă pe Măria Ta ca pe un șoim, care îmbrățișiază dintr'o ochire ceia ce-i place.

Am venit, îți dau voie să strivești popoarele care locuiesc în Lagunele lor, să iei în captivitate pe stăpânii nisipului; îi voi face să vadă pe Măria Ta asemenea cu șachalul din miazăzi, Domnul vitezii, alergătorul care rătăcește prin cele două regiuni.

Am venit, îți dau voie să strivești pe barbarii din Nubia, până la poporul din Pout, totul e în mâna ta; îi voi face să vadă pe Măria ta asemenea fraților tăi: Hor și Sit, a căror brațe eu le-am reunit pentru a asigura puterea Ta“.

Oamenii aceștia din Egipt au simțul pitorescului, ați văzut la Sinouhit, pentru întâia oară aici întâlnim simțul pentru natură. Egipteanul vede toate felurile de oameni și de plante, nu e un tip ca la Mesopotamian, care să se repete la infinit. Se întâlnește acolo o migală cum nu avem în alte părți. Gândiți vă și la acele admirabile păpuși ce se puneau în mormântul celui îngropat, pentru a servi celei de a III a parte din ființa umană, lui Ka, parte cu înfățișare spirituală și cu trebuințe materiale. Fiecare din aceste păpuși e o capodoperă ce nu poate fi întrecută de nici unul din giuvaerții din vremea noastră. Aceștia sunt neîntrecuți în ce privește simțul realității și a culorii și în ce privește imaginația.

Epoca lui Amon este o epocă definită, din această vreme avem un imn către Zeu. Înainte se credea că imnuri sunt numai în India, dar corespunzătoare și chiar mai vechi avem aici.

„Te trezești, binefăcător, Amon-Râ-Harmakhis, te trezești cu dreptate în glas Amon-Rhâ, stăpânul celor două orizonturi! O binefăcătorule, strălucitul și înflăcăratule! Tu ieși, te ridici, culminezi în binefaceri, conducând barca ta pe care rătăcești dealungul mărilor, din porunca suverană a mamei tale, Noaptea. Tu străbați cerul de sus și inamicii tăi sunt înfrânți! Tu întorci fața ta către apusul pământului și al cerului: Incercate sunt oasele tale, suple brațele tale, vii sunt cărnurile tale pline de sevă, vinele tale, sufletul tău se revarsă!

Ne închinăm Formei tale sfinte, te urmăim pe drumul întunericului și tu auzi chemarea acelor care te însoțesc în dosul cabinei scoțând exclamații. Plutașii bărcii tale sunt cu sufletul plin de bucurie; domnul cerului este plin de bucurie; șefii cerului sunt în veselie, oamenii și zeii scot exclamații, și îngenunchiază în fața soarelui, pe bolta cerească, din porunca suverană a mamei tale, Noaptea; inima lor e mulțumită pentru că Rhâ a bătut pe dușmanii săi! Cerul este bucuros, pământul e în veselie, zeii și oamenii sunt în sărbătoare, pentru a preamări pe Rhâ-Harmakhis, când îl văd înălțându-se în barca sa, pentru că a înfrânt pe inamici la timpul său!“

Rugăciunea își are origină tot aici la Egipteni.

„Puternic este Râ; slab este necredinciosul! Înalt este Râ; umilit este necredinciosul! Viu este Râ; mort este necredinciosul! Mare este Râ; Mic este necredinciosul! Sătul este Râ; Flămând este necredinciosul! Neînsetat este Râ; însetat este necredinciosul; Strălucitor este Râ; stins este necredinciosul! Bun este Râ! Rău este necredinciosul! Puternic este Râ; slab este necredinciosul! Râ există; Apop este pierdut în neant! Oh Râ! Dă întreaga viață faraonului! Dă pâine pântecului său, apă gâtului său, parfum coafurei sale! Oh! binefăcătorul Râ-Harmakhis. plutește cu el în rugăciune! Cei din barca ta sânt în extas; tulburați și zăpăciți sunt necredincioșii!“

DESPRE MEDO-PERȘI, CIVILITAȚIA CRETANĂ, CEA HITITĂ ȘI CEA EVREIASCĂ.

La un moment dat din cele două civilizații orientale, din cea egipteană și din cea asiro-chaldeiană din Mezopotamia se face o concentrare, se adună elemente dintr' o parte și din alta și se creiază civilizații de sintesă, în care aparența este de noutate, dar elementele ne sunt toate cunoscute. Când se întâmplă ca poporul la care s'a făcută concentrarea razelor venite de aiurea, să fie un popor cu temperament, un popor dotat, atunci civilizația ce apare acolo este încă și mai impresionantă și mai însuflețită, cu un caracter de noutate și mai strălucit.

Așa ceva se poate observa și în civilizația românească, civilizație alcătuită din elemente venite de aiurea, unele foarte vechi, venind din fondul trac la care se adaugă influențe romane, slave, turanice a Hunilor, Avarilor, Maghiarilor, Bulgarilor, Cumanilor, Tătarilor și Turcilor, apoi influență bizantină și una din apus venită mai târziu, italiană și franceză. Toate acestea s'au unit alcătuind o civilizație de sinteză, formată din mai multe părți streine ce se pun împreună. Poporul român a avut în temperamentul lui elementul de originalitate, dar sunt alte popoare fără suflet și atunci vezi elementele acestea ce s'au adunat stând bucățele, bucățele alături. Civilizația rusească, este o civilizație neînsuflețită. Cuprinde o influență asiatică din China, pe care o deosebim numai decât, una italiană și se văd bine palatele acestea italiene, una nemțească, una franceză, toate stau alături, nu se unesc împreună și nu alcătuiesc o adevărată sinteză. Sau uitați-vă la București, orașul vechiu avea curți bisericesti, monahale, cartierul Lipsanilor și toate împreună formau o modestă sinteză însuflețită. Astăzi vezi o că-

sulie și lângă ea o casă enormă în stilul cubist ca un geamantan încins cu ferestre și uși și cu terasă deasupra. Vezi numai decât că sunt elemente dintr'o lume și din alta, întocmai ca în îmbrăcămintea Negrilor, care-și pun pe ei tot felul de lucruri nepotrivite.

S'au creat prin urmare aceste civilizații de sinteză, civilizații însuflețite, care ar fi într'o măsură mai mică - două pe care le pomenesc numai decât și într'o măsură mai mare alte două, care însă nu sunt complete.

Una din civilizațiile acestea de sinteză este aceea a Mezilor care durează foarte puțin, Astyage, regele lor, e învins de Cyrus, capitala lor Ecbatana trece la Perși și această civilizație de scurtă durată nu este decât un mijloc de trecere spre civilizația persană, reprezentată prin Cyr, fiul său Cambyse. cuceritorul Egiptului și ceilalți regi ce urmează după el,

Civilizația persană pornește din Mesia, pe care o înghițe, se sprijină pe Asiria, își adaugă Chaldeia și străbate în Egipt, ajungându-se astfel la cea dintâi mare unitate antică Egiptul pătrunsese în Siria. Asiria stăpânise un timp Chaldeia, dar până atunci nu se făcuse unirea tuturor civilizațiilor din răsărit. Astfel că Grecii au primit moștenirea Orientului nu în bucățele, ci sub influența aceas-ta a Perșilor.

Civilizația persană este de sigur o civilizație de sinteză, e imposibil să nu fi trecut ceva din religia și cultura Chaldeii și a Egiptului asupra Perșilor. Apoi Grecii chiar sunt de foarte multă vreme acolo pe coastele Egiptului, unde la gura Nilului a fost colonia greacă Naucratis. Din aceste elemente se alcătuiește civilizația care a dat pe luptătorii perși.

În Asia-Mică până spre Caucaz, deasupra Iranului, a Siriei și a Asiriei este o regiune a raselor confuze, amestecate, rase de acestea ce nu sunt curate. Nici noi nu reprezentăm o rasă curată, nici în ce-i privește pe Germani nu poate fi vorba de o rasă pură și Ungurii cu atât mai puțin pot vorbi de puritatea rasei lor, cu cât ei sunt alcătuiți din două elemente, cel mongol conducător ocupându-se mai ales cu păstoria la început și Finesul ce avea ca ocupație principală pescuitul, de

unde aşezarea lor în Panouia sau în Buceagul nostru, unde să aibă lacuri pentru pescuit şi loc de păşunat pentru oi.

Tot aşa un tip amestecat întâlnim şi în părţile Asiei-Mici. Rasa aceasta cuprinde pe Bitinieni, Paphlagonieni, Capadochieni, Lidieni, cu capitala la Sardes şi cu vestitul şi bogatul rege Cresus, pe Frigienii de origină tracă, în Peninsula Balcanică sunt Brygii, pe Misii ce ne amintesc de Moesia din sudul Dunării, etc.

Acolo în părţile Armeniei s'a întemeiat într'un moment statul Mitănilor, foarte puţin cunoscut şi statul cu o foarte mare activitate politică şi militară a Hitişilor, cărora Egiptenii le spuneau Ketas. Într'o vreme sunt vecini cu Egiptenii, cari veniseră în Siria şi se pare că pe timpul lui Ramses al II lea se face chiar o alianţă militară şi de familie între aceste două popoare.

Hitişii iau elemente din toate părţile. S'a săpat în Asia la Bogazchioi, un sat şi s'au găsit urme hitite, este astăzi şi o gramatică a limbii hitite. Tot ce s'a găsit aici ne dovedeşte o artă incompletă, n'au artă, ea e reprezentată de nişte figuri foarte grosolan săpate, mâini şi picioare grase, trup pătrat, figură fără nici o expresie. Această înfăţişare grosolană apare încă într'o formă şi mai inferioară şi mai incompletă la Evrei.

Alături de civilisaţiile acestea inferioare avem două sinteze de o grandoare cum n'am întâlnit până acum, e vorba de Creta şi vecina sa Grecia.

Elementele asiatice trec în Cipru, dar ce s'a găsit acolo e foarte puţin, ne dovedeşte o rasă slabă, fără calităţi artistice. Cu totul altceva e în Creta, care a fost mijlocul de transmisiune a civilisaţiilor orientale la Greci, făcându-se trecerea peste Arhipelag, unde nu s'a găsit decât o civilisaţie inferioară de ceramică slab în-podobită şi idoli prost reprezentaţi, aceasta e civilisaţia egeiană.

Civilisaţia cretană este totuşi incompletă prin aceia că n'are literatură, s'a găsit un alfabet, dar nici până astăzi n'a fost descifrat. În Creta se întâlnesc foarte multe elemente egiptene, mai ales în ce priveşte culoarea. Apoi de la Cretani vine încrederea în om, la ei avem reprezentate acele admirabile sărituri libere sau chiar

între coarnele taurilor. Tipul întăluit în arta lor este cel grecesc, fin, subțire, cu trăsături regulate. Din Asiria a venit acolo valoarea regelui și a palatului său. Creta se rezumă la Minos, care corespunde cu regele asirian, care stăpânește toată Țata.

Avem aface cu o civilizație de palate și foarte umană, atât prin grația umană în mișcări, cât și prin eleganța veșmântului, un pieptar sus, ceva ce-ar corespunde cu fota noastră și un fel de șorț, toate admirabil orânduite și cu atâta eleganță încât unei femei cretane reprezentată în arta lor i s'a spus: Parisiana. Naturaleții. și libertatea în reprezentarea mișcărilor merge până acolo încât într'o procesiune sacră unul e arătat cum s'a împiedecat și cade, lucru ce n'ar fi fost niciodată permis unui Egiptean sau unui Chaldeian, la care arta e făcută pentru Zeu, nu pentru oameni. În literatură dacă s'ar fi găsit, e sigur că s'ar fi întâlnit aceleași elemente pline de libertate și de naturaleță. Civilizația aceasta, deși așa de minunată, este incompletă fiindcă n'are literatură.

Este apoi civilizația evreiască. Aici avem numai literatură și artă nu. Templul lui Solomon din Ierusalim este copiat după al regelui Hiram din Tirul fenician. Semiții aceștia din Fenicia s'au întins pe toată coasta de nord a Africei până la Gibraltar, aproape de care se întâlnește cetatea Cartaginei. Chiar o parte din Sicilia a avut un timp stăpânire feniciană.

Evreii n'au pictură, moneda lor, talantul e grosolană, sculptură nu există la ei. Este un popor sec sub raportul artei, muzică vor fi avut ceva, fiindcă aceasta e o artă de caracter abstract ce se potrivește cu sufletul semit. Și aceasta e o civilizație necompletă, de petecitură, spre deosebire de a Grecilor, cari vor crea ceva complet și armonios.

Pe pământul pe care erau așezați. Evreii n'an avut legături cu nimeni. Sus era neamul rășboinic al Hititilor, la răsărit e statul Sirian de la Damasc, care nu avea literatură, spre apus drumul le era închis spre mare de Fenicieni cu cetățile lor: Tyr, Sidon și Gaza, iar jos se întind Filistenii, popor aric, cari poartă coif ca Grecii. Evreii constituie o oază de viață deosebită, care se sbate fără a avea ieșire în vr'o parte. Nu e nici un

popor de războiu, nici unul de negustori sau agricultori, ci e un popor de vieri. Ape n'au decât un singur lac. Încep ca un popor bătut de Dumnezeu, dar asta le ajută, întotdeauna o viață grea, o viață plină de obstacole te îndeamnă spre creațiune, pe când fericirea molesește.

Evreii constituie un popor nenorocit așezat rău pe un pământ sărac, popor fără posibilități creatoare la care se întâlnesc elemente împrumutate de la toate popoarele din jur.

Când se ridică cea de-a doua monarhie chaldeiană cu Nabuhodonosor, Evreii sunt luați în captivitatea babiloniană, sânt duși acolo unde întâlnesc strălucita civilizație din care au împrumutat o mulțime de elemente. Profeții plâng vremea aceasta de suferință în timp ce ar trebui să fie recunoscători Chaldeienilor, în felul acesta ei intră la școala cea mare din care învață ce este Orientul. Când vorbesc despre Egipteni, ei arată într'adevăr recunoștință față de ce le-au dat aceștia. Dar robia le-a fost cea mai bună învățătoare.

Când se întorc nu mai au regi și clasă conducătoare. Statul dispăruse dar se păstrase religia, din care cauză ei se găseau sub ascultarea preoților. Și Levitii aceștia creiară noua Iudeie iar Biblia se alcătuește o nume pentru ridicarea sufletului poporului evreiesc, pentru a-i da un sprijin moral.

În literatura bizantină a existat un moment care poate fi asemănat cu momentul alcătuirii Bibliei după captivitatea babilonică. Există aici o bogăție enormă de tot felul de scrieri. Constantin Porfirogenetul pe la 900 și ceva s'a gândit să dea pentru funcționarii săi un fel de antologie, de crestomație a tuturor textelor ce existau și atunci s'a creiat compilația sa, iar textele ne mai întrebuințându-le nimeni, au dispărut încetul cu încetul.

Tot astfel Vechiul Testament este o adunare de bucăți mai noi sau mai vechi, din care cauză întâlnești în Biblie tot ce vrei, până și legi. Legea lui Moise a fost cea dintâi, apoi a venit a altora. Altă carte din Biblie e aceia a Creațiunii Universului, Cartea Facerii, care ați văzut că nu e altceva decât Cosmogonia chaldeiană, în

întregime e împrumutată din Mesopotamia. Povestea lui David e o poveste beduină, arabă, cum ar fi la noi un cântec de haiduci, o baladă populară veche, un fel de cântec bătrânesc al nostru, David e erou de baladă.

În ce privește Cântarea Cântărilor, ea e brutul cântec de dragoste. Teologii au încercat să explice că nu e vorba de dragoste între oameni ci de legătura noastră cu biserica și cu Mântuitorul Isus Hristos, dar toată partea aceasta rămâne totuși un sălbatec cântec de iubire din pustiu. Este și o istorie națională a lor iarăși potrivită cu interesele Leviților și a lui Iehova, Cartea regilor. Întâlnim și-o parte care ar corespunde gazetăriei din vremea noastră, o literatură luptătoare, aceia a Profeților. Amos, cel dintâi, represintă pe omul cu mai multe idei politice, Isaja e mai dârz, mai îndrăzneț, Ieremia mai plângăcios. fiecare cu un caracter deosebit își scrie profețiile și plângerile ce are de făcut.

Sunt apoi mici incidente narrative, cartea lui Tobie și altele. Proverbele lui Solomon constituie un fel de cod de morală, probabil e vorba de o influență din Egipt, unde întâlnim astfel de moralizări. Și cea mai frumoasă parte, împreună cu Profeții, este Psaltirea sau Cartea Psalmilor, care n'au nimic a face cu David. Relațiile dintre om și Dumnezeu sunt privite altfel aici. E o comunicație continuă între ei, o spovedanie umilă din partea omului și o cerere de ajutor de la Divinitate. O scormonire neconținută în propria conștiință a ființei umane, care se presintă neajutorată, disperată, fără sprijin în lume, din care cauză se ridică și se îndreaptă spre Dumnezeu. De aceia ce s'a răspândit mai mult din Vechiul Testament e Psaltirea. Metropolitul Dosoftei al Moldovei a tradus-o în românește versificând-o.

„La apa Vavilonului, acolo șezum și plânsem, la vo-roave când ne srânsem“.

Acum venim la însăși această literatură evreiască. Traduceri ale Bibliei s'au făcut de către mai mulți și în multe locuri încă de la 1400 înainte. Apoi pe vremea lui Șerban Cantacuzino, Domnul Țării Românești, pe la 1088 de către o comisiune în care intra și învățatul Stolnic, Constantin Cantacuzino, s'au unit aceste texte în

Biblia lui Șerban. Biblia de la Blaj, dela sfârșitul secolului al XVIII lea, ca și cea de la Petersburg, sunt o copie a acesteia. In vremea noastră Patriarhul Miron Cristea a însărcinat cu traducera Bibliei pe episcopul Nicodim, pe Pișculescu pentru cunoașterea limbii, pe acel ce poartă pseudonimul de Gala-Galaction și pe părințele Radu. In ce-l privește pe Gala-Galation, e un scriitor destul de bun, dar n'are disciplină, n'are creștere literară, isbucnește folkloristic și are și puțină perversitate teologică,

Să vebem ceva din Psaltire.

-Psalmul 60-

„Auzi Dumnezeule, cererea mea! Ia aminte la rugăciunea mea!“ Mult mai corect ar fi fost să se spună: Auzi Doamne și ia aminte la rugăciunea, nu la cererea mea.

„In necazul inimii mele, de la marginea pământului, am strigat către tine: urcă-mă pe stânca pe care nu mă pot sui!“ A spune: necazul inimii mele e mult mai vulgar decât durerea sau suferința inimii și iarăși n'are prea bun sens să spui că de la marginea pământului am strigat către tine. „Că tu esti limanul meu și turn tare împotriva dușmanului meu.

Fă să locuiesc pururea în lăcașul tău și să mă adăpostesc în umbra aripilor tale!

Că tu, Dumnezeule, ai auzit făgăduințele mele și mi-ai dăruit moștenirea celor ce se tem de tine“. Iarăși o nepotrivire în traducere, cum să dăruiești moștenirea celor ce se tem de tine, e mult mai bine dacă s'ar spune: celor ce-au fost îngroziți de tine.

„Aducă regelu zile peste zile și prelungește anii lui din neam în neam! Ca să locuiască el mereu înaintea feței lui Dumnezeu; mila și adevărul tău să-l găsească!

Atuncea voi lauda mereu numele tău și zi cu zi voi împlini făgăduințele mele“. Ținând seama de micile scăderi, ici și colo, se poate spune că în general Psalmii sunt bine traduși, de ei s'a ocupat Nicodim, fostul cioban, care păstrase încă destul din naturaleța vieții lui de la început.

Psalmul 61. 1) „Numai în Dumnezeu e liniștit sufletul meu, că de la el vine mântuirea mea,

2) Numai el e cetatea și scăparea mea, el este sprijinitorul meu și nu mă voi clăti. E mult mai potrivit să spui nu mă voi clinti, fiindcă verbul a clăti are și sensul celălalt vulgar de-a te clăti de murdărie.

Până când veți tăbări pe un om, ca să-l doborâți cu toții la pământ. 4) Ca pe un zid povârnit, ca pe un gard putregăit! 5) Sfătuitu s'au să-l doboare de la înălțime și au alergat la minciună: cu buzele bine cuvântază și cu inima blestemă. 6) Suflete al meu, caută-ți pacea în Dumnezeu căci numai în el nădăjduesc eu! El este cetatea mea și mântuirea mea. El e sprijinitorul meu și nu mă voi clăti. 7) Dumnezeu e mântuirea și slava mea; Dumnezeu este ajutorul meu, nădejdea mea e în Dumnezeu.

Iată acum, înainte de-a ceți mai departe din Biblie, și ceva din Fenicia, țară locuită de aceiași rasă semită ce stăpânea în Palestina.

„La început era haosul și haosul era tulburat și plin de întunec și suflarea plutea deasupra haosului. Și haosul n'avea sfârșit și a fost așa secole și secole de-a rândul. Dar atunci suflarea s'a îndrăgît de însăși esența sa și se născu un amestec și acest amestec fu numit dorință (khephez): Ori dorința fu începutul care creiă totul și suflarea nu cunoscua propria sa creațiune. Suflarea și haosul se uniră și se născu pământul și din pământ toată sămânța creației și pământul a fost tatăl tuturor lucrurilor: și pământul avea forma unui ou. Și soarele, luna, stelele și marile constelații începură să lucească. Erau acolo ființe vii, lipsite de sentimente și din acestea se născură ființe înțelepte pe care le-au numit zophesamin (contemplatori ai cerurilor) zgomotul trăsnetului. În lupta acestor elemente care începură să se separe, treziră ca dintr'un somn aceste ființe cu înțelegere și atunci femeii și bărbații începură să se miște și să se caute pe pământ și în mare.“

Întâlnim și la Fenicienii aceiași concepție asupra creației lumii ca și la Chaldeenii, pasajul citat mai sus este întru totul capitolul din Biblie despre facerea lumii.

Și acum să trecem iarăși la Biblie, să vedem din Maspero cum a fost tradus de către orientaliștii apuseni textul cu privire la cel mai vechiu dintre profeți, la cel

mai bogat în idei politice, la cel mai patriot dintre acești luptători pentru ridicarea și întărirea sufletului evreiesc, Amos. Iehova este acela care mișcă tot. Acum e vremea lui Dumnezeu cel înălțat, nu mai e roata de foc ce se întorcea în mărăcine, cum a fost forma de la început a lui Iehova. Dumnezeul acesta se îngrozește de nedreptatea și asprimea celor tari față de cei slabi, el e împotriva falsei lor pietăți. Dumnezeu spune necredincioșilor: „Urăsc și disprețuesc sărbătorile voastre, nu simt nici o plăcere de adunările voastre, nu mă bucur de darurile voastre, nu mă uit la tributul vostru de viței grași! Departe de mine sgomotul cântecelor voastre și să nu mai aud sunetul lirelor voastre. Iar cel drept să țâșnească întocmai ca apa și dreptatea ca un torent ce nu se mai isprăvește niciodată.

Iehova e un judecător între oamenii ce merg cu el și cei ce sunt cu Baal. Evreii trăiesc cu conștiința a două lumi, a două popoare, cu gândul la lumea ce este înafară de Iehova, de Dumnezeul acesta ce constituie o proprietate națională pe care nu vreau să și-o împrumute. Orientalii ceilalți trăiau în conștiința unei monarhii a celor patru colțuri ale lumii, pentru ei zeul de care ascultau era singurul care trebuia să trăiască și să domine toată lumea

Gândindu-se la cei ce merg cu Baal, Dumnezeu zice: „Urăsc mândria lui Iacob și palatele sale eu le disprețuesc. Și voi închide orașul cu tot ce se găsește acolo. Atunci, dacă vor rămânea zece oameni într'o casă, ei vor muri! Și când ruda însărcinată cu înmormântarea va ridica pe unul să-i ducă corpul afară din casă și va striga celui din fundul camerei: Mai e cineva cu tine? Celalt va răspunde: Nu! și va zice: Tăcere, nu ni-i îngăduit să pronunțăm numele lui Iehova. Mânia divină va urmări pretutindeni pe necredincioși. Dacă ei vor pătrunde în mormânt, mâna mea îi va scoate, dacă se vor ridica la cer eu îi voi face să scoboare. Dacă s'ar ascunde pe vârfurile muntelui Carmel eu i-ași descoperi și i-aș pedepsi. Dacă s'ar furișa sub ochii noștri în fundul mării, aș trimite acolo șerpilor pentru a i mușca, dacă ar merge captivi în fața inamicului, eu aș trimite robia să-i taie”.

Dumnezeul cel rău, mâniaș, aspru, Dumnezeul care trimite trăsnete, ape, pentru a pedepsi pe cei necredincioși, Dumnezeul acesta e produsul Evreilor. Noul Testament e cu totul altfel, aici e Dumnezeul părinte, oamenii sunt fiii lui și frați între ei. Testamentul acesta nu vine din Israel, se liberează de el, de aceia nu se mai potrivesc. Ceia ce-l preocupă pe Amos e lupta între Baal și Iehova, lupta între Evreii credincioși și cei necredincioși.

Din Cartea regilor vedem cum se presintă acțiunea lui Iehova, tot aspră, tot desgustătoare.

Iahve mi-a spus: „Îndreaptă te contra țării aceleia și distruge-o! Atunci Eliakim, fiul lui Hilkiyah, și Shebnach și Ioah spuseră ofițerului de serviciu: Noi te rugăm să vorbești servitorilor tăi în limba arameiană, fiindcă noi o înțelegem; și nu ne vorbi în limba iudaică, căci poporul care e pe ziduri ascultă.“ Marele ofițer înaintă și strigă cu voce tare în limba iudaică: „Ascultați cuvântul marelui rege, regele Asirienilor. Astfel a zis regele; Ezechia să nu vă mai înșele, căci el nu va putea să vă salveze din mâna mea. Nu vă lăsați târâți de Ezechia, încrezându-vă în Iahve și zicând: Iahve fără îndoială ne va elibera și această cetate nu va intra niciodată în mâinele regelui asirian. Înțelegeți vă și veniți către mine și va mânca fiecare din via sa și fiecare din smochinul său și va bea fiecare apă din fântâna sa, până ce voi veni eu și vă voi duce într'o țară care este ca și a voastră, o țară de grâu și de vin, o țară de pâine și vii, o țară de măsline, o țară de miere, unde veți trăi și nu veți muri niciodată. Nu ascultați pe Ezechia când va voi să vă convingă zicându vă: Iehova ne va scăpa. Zeii neamurilor și-au scăpat ei țara din mâna regelui Asirienilor? Unde sunt zeii din Hamath și din Arpad? Unde sunt zeii din Sepharvaim, din Henah și din Ivah? Au scăpat ei chiar și Samaria din mâna mea? Care sunt zeii din aceste ținuturi care să-și fi salvat țara lor din mâna mea, pentru a zice că Iehova va putea libera Ierusalimul din mâna mea?“

Ai aici pentru întâia oară istorie însuflețită, pasionată.

Acum venim la profeți. Ieremia, proorocul mai încrezător în soarta poporului său se adresează aceloră din-

tre ai lui cari nu merg pe căile Domnului. Vom ceti întâi din Maspero, arătând cum a fost tradusă Biblia de orientaliștii din apus și apoi vom ceti din Biblia tradusă în românește de Gala Galaction, Părintele Radu și Episcopul Nicodim.

Evreii învințesc de nenorocirea lor pe reformatorii vechiului cult. Degeaba Ieremia îi amenință în numele lui Dumnezeu, care-i va pedepsi dacă ei persistă în practica idolatriei.

Ieremia. Traducere din Maspero.

„Tu ne-ai vorbit frumos în numele lui Iehova, dar noi nu te vom asculta deloc, răspunseră ei, ci vom continua să oferim tămâie reginei cerurilor, să-i vărsăm libații, cum am mai făcut noi și părinții noștri, regii noștri și fruntașii noștri, totdeauna în cetățile lui Iuda și în străzile Ierusalimului; căci pe atunci aveam pâine destulă, eram mulțumiți și nu sufeream nici o nenorocire.

„Locuitori ai Moabului, părăsiți cetățile voastre și așezați-vă în stânci ca porumbelul care își zidește cuibul său pe marginea prăpăstiilor.“

„Bucuria și veselia s'au dus departe de livezile și de țara Moabului și vinul nu mai spumegă în vase; și strugurii nu-i vor mai călca în cântece, se va uita cântecul culesului.“

Ieremia. Traducere de Gala Galaction.

„Cuvântul pe care tu l-ai grăit în numele Domnului, nu voim să l'ascultăm de la tine.“

Mult mai bună ar fi forma aceasta: De geaba ne vorbești în numele Domnului, nu te vom asculta.

„Dar vom face numai decât tot ce-a ieșit din gurile noastre, vom tămâia pe zeița cerului și vom săvârși pentru ea turnare, cum am mai făcut și noi și părinții noștri, regii noștri, boierii noștri prin cetățile Iudeii și pe ulițele Ierusalimului, căci atunci eram sătuși și fericiți și n'am văzut necazuri.“

Vom tămâia pe împărăteasa cerurilor, e mult mai potrivit decât pe zeița sau pe regina cerurilor. De asemenea e vulgar să spui că vom săvârși pentru ea turnare, mai potrivit ar fi: vom picura pentru ea din apă sfântă. Și iarăși e greșit să vorbești de boieri pentru vremea aceea și mai potrivit să spui căi în loc de uliți.

„Părăsiți cetățile și trăiți pe stânci, locuitorii Moabului și veți fi ca porumbeii care-și fac cuiburile pe la intrarea peșterilor.“

Mai potrivit ar fi fost să se vorbească de așezare în stânci, nu pe stânci. Jertphanion înfățișează bisericile rupestre din Capadochia. Stânca e moale, se sapă în ea biserica și locuința și astăzi aceste locuințe servesc drept cuiburi de porumbei.

Bucuria și veselia au fost luate din Carmel și din țara Moabului; voi pune capăt vinului și nu vor mai călca acolo cu cântec; va fi strigăt de războiu și nu strigăt de bucurie.

La orientaliști toată traducerea e mai liberă și mai inteligibilă, pe când la noi s'a cheltuit atâta pentru a se face un lucru ce va trebui reluat. Trebuie pentru a se putea face bine o traducere ca asta să ai și un simț de înțelegere istorică a locurilor și a oamenilor între care a luat naștere această operă literară.

DESPRE GRECI.

În prezentarea acestui popor avem de înlăturat mai multe idei greșite. Se spune că ei alcătuiesc un singur popor, un neam unitar, că intră absolut originali în istoria artei umane, că au avut un instinct al armoniei și un mediu al naturii, care i-a dus spre minunata creațiune a artelor. Multe din acestea sunt lucruri neadevărate. Mediul natural, natura grecească de acum nu mai e cea de odinioară. Astăzi există într'adevăr o claritate, o lumină și difuzie anumită, aerul e acum cu totul altfel, dar aceasta se datorește anumitor cauze care nu existau pe atunci. Munții Greciei erau acoperiți cu păduri imense și cum poporul acesta de mare a avut nevoie de lemn pentru corăbii i-a golit. Aceiași nevoie de lemn pentru corăbii a făcut ca Munții Albaniei munții din regiunea Adriaticei să fie goliți de copaci, de către marinarii venețieni. Civilizațiile acestea mari distrug natura și uneori nimicesc chiar ființa umană.

În ce-i privește pe Greci, n'au avut o natură extraordinară, erau și nori și ceață care făceau vederea mai vagă, mai puțin clară și luminoasă. Apoi oamenii pot rezista uneori împotriva mediului fizic, a fost neconținut o luptă între natură și om. Strabon, geograful vechiu, s'a ocupat de această problemă și tot așa au fost atrași de antropogeografie Ratzel, Germanul și Francesul de Martonne. Lupta dintre aceste două elemente a arătat că omul e un produs al voinții sale, e condiționat de natură, dar nu e un produs al ei.

Grecii, fără îndoială, au alcătuit un neam de oameni foarte inteligenți, au fost întotdeauna iubitori de cultură, cunoștința literelor și a artelor a fost răspândită la ei, dar e greșit să se spuie c'au creat o cultură de la sine, fără împrumuturi de aiurea, nu este nici o cultură de un singur fel, precum nu este nici un singur Grec.

În rasa lor s'au amestecat mai multe elemente. Este vechiul element de coastă, apoi Grecul de pe insule, care va fi colonizat Asia Mică cu cetățile sale: Phocea, Milet, Efes, Halicarnas patria lui Herodot, insulele Rodos, Samos, Lemnos, Lesbos cu vestita cetate Mitilene, ect. Într'adevăr se pune întrebarea dacă Grecii de pe coasta Asiei au colonizat pe cei din Europa sau de nu cumva s'au petrecut lucrurile invers. Argumente prea sigure nu avem pentru nici una din aceste teorii.

În interior Grecia a fost colonizată de oameni din nord. Este și o legendă în legătură cu această scoborîre, legenda Heraclizilor, ai căror urmași se pare c'ar fi Dorienii, Grecii mai practici, mai solizi, mai grosolani, mai țărănoși, cari au alcătuit monarhia spartană din Pelopones și vestita regalitate din Sicilia, stăpânirea lui Hieron din Syracuse. Alături de Doriienii aceștia a căror origină e pusă în legătură cu legenda scoborîrii Heraclizilor, nume ce ne duce cu gândul la Heracles, sau Hercule, vestitul erou fiul lui Zeus și învingătorul Leului din Nemeia și a Hidrei din Lerna, alături de aceștia cari creiază o artă mai puțin armonioasă, capitelul doric e simplu, fără nici o împodobire, avem pe Ioniieni avându-și centrul la Atena, întinzându-se pe insule și pe coastele Asiei-Mici. Ei sunt creatorii minunatei arte grecești și tot ei vor da limba pentru frumoasa literatură greacă. Capitelul ionic se caracterizează prin cornițele de melc întoarse, spre deosebire de cel corintic, care e foarte bogat împodobit cu frunze și alte elemente ale naturii. În nord e rasa traco-iliră, prin care va veni odată stilul geometric în Grecia, vasele cu desen liniar de la Dypilon sunt un exemplu pentru această influență.

În Creta avem minunata artă minoică sau cretană, cu palatele și vasele admirabile de Kamares, artă care ne dovedește existența altei rase în această parte. Bogăția de culori, simțul pentru natură, libertatea în înfățișarea omului, a plantei sau a animalului, toate acestea nu se întâlnesc în arta de până acum. Ați văzut admirabila scenă care întîlnește o procesiune sacră, din care omul se împiedecă și cade, sau prezentarea unei pisici în mărăcini, sau taurii aceia minunați care iau lumea în coarne, sau mișcările acelea pline de grație

și frumusețã ale atleților ce fac gimnasticã între coarnele taurilor.

Toate acestea la Greci nu existã, ei presintã omul îmbrãcat, mobilat, dar cadru din jur, atmosfera alcãtuitã din elementele naturii pe ei nu-i intereseazã. Redarea mișcãrii umane, cunoașterea varietãții oamenilor o în-tãlmim de sigur la Greci, popor la care se vorbește mai des și poate chiar prea mult despre sculpturã. Un Phidias cu statuia lui Zeus din Olimpia și a Palas Athenei din Partenon, un Praxiteles sau un Lisipos, cu prezentarea figurii în mod expresiv și naturalist, fãrã îndoialã cã aceștia sunt vrednici de toatã admirația, dar nici vãsãria greacã nu trebuie lãsatã fãrã nici o atenție din partea cercetãtorilor acestei civilizații pline de armonie. De obicei se înfãțiseazã vasele ca vase, dar e interesant de vãzut pictura de pe ele, scena zã fie proiectatã și prezentatã ca un tablou.

Avem prin urmare douã rase care au dat douã arte deosbite, la care se adaugã arta cretanã nãscutã într'un loc unde pentru întâia oarã s'a fãcut sinteza elementelor orientale cu cea ce putea veni de aici din Europa. Nu mai vorbim despre rasa inferioarã care a locuit însulele Mãrii Egee, Archipelagul, poate resturile unui continent scufundat. Aici s'a gãsit o artã reprezentatã prin vase grosolane și prin niște idoli inferiori ca reprezentare artisticã. Populația aceasta poate fi pusã în legãturã cu rasa mijlocie, rasa amestecatã din Asia Micã. Pe urmã a venit vântul rece din nord, care a tipizat, a stilizat, a geometrisat arta greacã.

De când începe viața poporului grecesc? Grecii au o preistorie asemãnãtoare cu aceea a Macedoniei, mergând prin Tesalia. Dar pe lângã aceasta este și o artã de caracter nu chiar preistoric, care e pusã în legãturã cu istoria lui Agamemnon și cu soția sa Cliptemnestra. Nu este cu desãvârșire preistoricã aceastã civilizație ce se gãsește în Moreia sau țara Mãrilor, ca și Mauro-Vlahii sau Vlahii de la mare. Mycena și Tirjntul, unde a sãpat Germanul Schliemann și a gãsit aceastã civilizație, sunt în Argolida, nu departe de Argos, dincolo de canalul de Corint.

Când intri, ca sã poți trece dincolo de zidurile ciclo-

pice, arhaice, dai de poarta leilor, înfățișând ca și în Asia aceiași lei stilisați, așezați deoparte și de alta a unui stâlp. Pe urmă pătrunzi într'o regiune cu odăi de locuit, iar dacă te cobori de pe ziduri dai într'un șes în care se găsesc mormintele făcute ca un stup din vremea veche, o cutie împodobită cu plăci de aur, cu rozete de metal, pe care nu le întâlnim în Creta, dar au fost găsite în Troia, unde aurul joacă un rol important. Probabil că va fi fost o legătură între locurile acestea și lumea asiatică a vechiului Ilion, deci nu aceea prezentată în epopetele lui Homer.

În arta aceasta miceniană s'au găsit măști corespunzătoare figurii umane, cu ochi, cu coada lungă, mustăți învârtite, etc.

Impresia pe care o fac rămășițele acestei civilizații este că n'avem aface cu o regiune de interior, ci cu marea. Tirintul e încă și mai sălbatec, e o artă făcută de păstori și pentru păstori, spre deosebire de Mycena, unde impresia e că a venit cândva pe mare un popor, un grup de oameni cari au supus pe locuitorii casnici, au adus cu ei aurul din Asia, de unde veneau, s'au așezat sus în cetate și au ținut în frâu de fer pe băștinași. Lumea aceasta seamănă mai mult cu lumea lidiană a lui Gyges și a bogatului Cresus, este fără îndoială înafară de lumea grecească.

Viața grecească are mai multe laturi deosebite. Noțiunea Grecului de un singur fel cade. Avem aface cu o civilizație de sinteză în care s'au amestecat și elemente din nord. Artă grecească începe puțințel grosolan, cutare statuie a lui Apollon îl reprezintă cu mâinile strânse în față, atitudine închircită, în sfârșit are ceva din stângăcia și lipsa de libertate a Egipteanului. Tot de acest fel sunt statuetele din Tanagra. Însuși templul grecesc este în legătură cu Orientul. Artă aceasta care de la un timp s'a tot subțiat, a devenit din ce în ce mai armonioasă, a' fost oprită la un moment dat de o influență venită din nord, care a dat naștere stilului Dipyron, localitate lângă Atena, unde s'au găsit două porți și un cimitir cu vase cu desen liniar, stilizat, ca în arta noastră populară, ceea ce înseamnă o scoborire din nord, o impunere de altă artă. După aceea din nou vor reveni Grecii la arta naturalistă.

În aceste începuturi ale civilizației grecești se așează două opere de poezie, a lui Homer și a lui Hesiod. Homer se presupune că era aed, cântăreț orb și numele lui înseamnă după unii omul ce nu vede. Numele lui nu se poate explica, cine știe chiar de va fi existat el și de vin de la unul singur cele două poeme atribuite lui: Iliada sau povestea cetății Ilion și Odyseia sau prezentarea vieții lui Ulise sau Odysseu.

Nu este aceeași nedumerire în legătură cu Hesiod sau cel ce cântă plăcut, dacă punem numele lui în legătură cu ode, cântec și hesi, dela haedu, plăcut. Despre el se spune că a trăit în orașul Askra în Beoția, cu 700 de ani înainte de Chr. Deși este cred, mai nou de cât Homer, totuși îl tratăm înaintea lui, deoarece ce despre el avem mai puțin de spus și numai după aceia vom trece la capitolul plin de probleme a lui Homer.

Hesiod a fost tradus o singură dată în românește, de către un tip foarte interesant, Dăscălescu Ștefan de la Focșani, un secretar al lui Tudor Vladimirescu, știa foarte bine grecește. Traducerea lui Dăscălescu șchioapă uneori, metrul nu e bine păstrat, dar în general e destul de bună. Din opera lui Hesiod, după traducerea lui Dăscălescu, îndreptată puțin de mine, am dat o parte într'o Antologie a poeziei, ce o facem.

De la Hesiod s'au păstrat: Opere și Zile, o operă și alta intitulată: Teogonia, adică Nașterea Zeilor. În „Opere și Zile” găsim o asemănare cu Homer, începe cu evocarea către Muze, Muzele Pieride, către care se îndreaptă poetul. Este inspiratoarea din Orinet, care apare în vis și dă ordin oamenilor învățându-ni ce să facă. Și la Homer și la Hesiod avem contactul acesta cu Zeii într'un domeniu ce nu era înainte. Aici Opera literară există și pentru Zeu dar și pentru sine avem opera literară concepută ca existând pentru sine, și legată de zei prin elementul acesta al Muzelor. La Grecii aceștia din poezia epică se păstrează încă sentimentul Zeului prin care există toate. La Homer omul se ridică în fața Zeului. Aceștia din urmă se preocupă neconținut de ceia ce fac furnicile de jos, se amestecă în cearta oamenilor și hotărăsc cine să înfrângă într'o ciocnire. Pe de altă parte zeii cei vechi n'au

familie, n'au pasiuni și interese, pe câtă vreme aici Zeul imită pe om, e făcut chiar după chipul omului, zeul e umanizat la Greci, iar la orientali omul e supus divinității. Este printr-o revoluție în spiritul omenirii, care se vede mai ales la Homer.

Iată aci traducerea lui Dăscălescu din „Opere și zile.“
 „Muse Pieride, în cântări celebre veniți de cântați, prin versuri laude tatălui vostru, prin care muritorii oameni, de sunt obscuri sau văzuți, considerați sau disprețuiți, pot fi după voința marelui Zeus, pentru că el ușor întărește, ușor pe cel tare slăbește, ușor îndreaptă peschilod și pe cel superb îl smerește, Zeus, de sus tunătorule, locuitor prea înaltelor culmi, pleacă-te, vezi și ascultă și cu dreapta îndreaptă județul, iar eu îți voi rosti adevăruri înalte“.

Invocația de la început către muze este plină de avânt. Vedeți cum la Hesiod zeul îndreaptă pe schilozi face bine oamenilor, e poftit apoi să se aplece spre pământ, să vadă nenorocirile și să îndrepte relele. Mai departe poetul începe a vorbi despre rosturile omenirii. e o carte de morală, care poate fi pusă în legătură cu Egiptul, unde am întâlnit pentru întâia oară îndreptarul moral.

„Pricinile nu-s numai de un neam, ci pe pământ sunt de două feluri ;pe una și tu'i aproba-o dacă-i cunoaște-o, Dar cealaltă e demnă de ură ; amândouă n'au scopuri asemeni, căci una războiul cel crâncen și cearta stârnește“.

Mai departe avem lauda păcii, ca la cutare faraon egiptean. Sunt două tendințe în lume: una ce duce la război, deoarece așa ziceau zeii și alta care duce spre muncă și bogăție. Rivalitatea dintre oameni mână spre progres.

„O Perse, tu bagă-ți acestea prea bine în minte: Nu cumva pricea răuvoitoare să te oprească din muncă, Ochind tu la sfezi și vârindu-te în adunări, Pentru că puțin timp s'a bucura de sfezi și adunări Acel ce nu va avea în casa lui hrană'ndestulată pe an, Merinde frumoasă, produse a țărâniei, dar al zeiții Demetra, De care sătul fiind, să te apuci de sfezi și gâlcevi pentru avere străină.“

De altfel și ar fi fost ușor o zi să muncești

Ca să aibi pe anul întreg și să petreci veșnic trândav și munca la boi și la harnicii catări s'olași să piară“.

Aici e un îndemn să nu se mai amestece în politică, ci să-și vadă de casă. Se găsește înlăuntru mitologie, morală, până și sfaturi către regi.

„O regilor, hotărîți înșivă voi această judecată ; căci aproape de oameni fiind, nemuritorii vor vedea câți prin judecări strâbme, unii pe alții vatămă, de ochii zeilor netemându se“.

Se poate întâmpla ca și Homer să fi fost tot așa de sgronțuros, tot așa de puțin ciselat în forma lui de la început, dar el a trecut prin o mulțime de schimbări, a intrat prin multe transformări, a primit multe peceti ale oamenilor culți, a fost prelucrat prin multe academii. Între Homer de la început și cel pe care-l cunoaștem noi este poate tot atâta deosebire ca și între poesia noastră populară de la țară și cea trecută prin transformarea lui Alexandri. Între baladele populare ale acestuia sunt multe create de el, chiar în Miorița avem părți create și introduse de poet. Avem aface în Iliada și Odiseia cu un produs literar care a trecut prin mai multe revizuri, prin mai multe comisiuni, de la Pisistrate, tiranul Atenei din sec. al VI lea în. de Chr. până la Alexandru cel Mare, când la Alexandria s'a dat forma definitivă a acestor poeme. Între papirusurile din Egipt s'au găsit și fragmente din Iliada, care nu seamănă între ele, au fost deci ediții variate până s'a ajuns la forma ultimă.

Ce era Homer la început? Cercetările făcute în ultimul timp au răsturnat două păreri vechi cu privire la această chestiune. După o părere ar fi existat un om, Homer, care a creat amândouă epepeile. Alții, în timpul romantismului din prima jumătate a sec. al XIX lea, au spus că avem aface cu o poezie populară. Dar ce-i poporul acesta și cum poate el creia? Orice produs literar e opera unui om, care dacă nu se tipărește se transmite prin oameni, cari păstrează dar și schimbă produsul pe care-l trec urmașilor și astfel se capătă o formă populară.

Cercetările mai noi caută să restabilească pe Homer. Se face osebire între Iliada și Odiseia, spiritul e altul

În cele două poeme, dovedindu-ne astfel că nu pot proveni de la acelaș autor. În Iliada avem două grupe de Greci cari se bat, cei din Asia, Troienii lui Priam și Hector și cei de pe continentul Europei, Grecii din Argolida, din Tirintul și Mycena regelui Agamemnon, din Tesalia călărețului cel iute la picior, Achile și cei din Sparta lui Menelaus. soțul căruia i s'a furat frumoasa Elena decătore Paris, fiul bătrânului Priam și al Hecubei. În Iliada se vede lupta și locul de origină a celor ce se bat. În Odiseia toți merg după capul lor, Ulise e omul ce străbate lumea fiindcă așa vrea, Odiseia e înainte de toate epopea plină de orizont, Iliada reprezintă lupta pentru plăcerea zeilor, elementul moral lipsește, virtutea în adevăratul ei înțeles acolo n'are nici un sens, aici bravura este aceea care hotărăște, eroii: Hector și Achile sunt totul. Răsboiul se intrerupe atunci când Achile se supără fiindcă i se luase roaba sa Brieida. În Odyseia e conceput moral omul care vrea să se întoarcă acasă, iubirea de vatră e ridicată la o foarte mare valoare. Un barbar caută locul unde este lupta și gloria. Ulise e vicleanul înțelept, care după ce isprăvește lupta, dorește să se întoarcă la casa lui, în insula Itaca, pe coasta apuseană a Greciei, unde îl aștepta Penelopa, credincioasa sa soție și fiul lui Telemach, păzitorul onorei mamei sale. Cunoașteți povestea cu pânza Penelopei, soția care așteptându-și soțul să se întoarcă, desfăcea noaptea tot ce se țesea ziua, pentru a-și amăgi peștorii, pe care nu voia să-i ia până ce va isprăvi pânza. Un astfel de sentiment nu se întâlnește în Iliada. Andromaca ține la Hector, ținând de braț pe fiul lor Astianax, stă și și privește soțul cum luptă, dar altceva e când aștepti acasă atâta vreme fără a ști de soarta soțului și cu toate acestea nu-l părăsești. Apoi aici este și fiul care păstrează onoarea mamei, sentiment înalt care se formează mai târziu, ceea ce dovedește că Odiseia e mai târzie de cât Iliada. În Odiseia întâlnim omul care se cere întors acasă, înfruntând toate, după ce a cunoscut Troia, femeia care-l așteaptă răspingându-și toți peștorii și în acelaș timp fiul care stă de strtajă lângă mamă. Sunt aici și alte sentimente pline de duiosie când, după

rătăcirile sale Ulise debarcă în Itaca, îmbrăcat așa cum ieșise din mare, Nausica își acoperă fața la apariția omului desbrăcat.

Nu se poate ca acelaș om să fi scris și Iliada și Odissea. Nu este aceeași epocă prezentată în amândouă. Se oglindesc în aceste poeme două lumi deosebite, între care s'a făcut, fără îndoială, un foarte mare progres. Odissea e unitară, s'a ajuns la o vreme când se poate face un poem unitar, piecat de la o singură idee și învârtindu-se în jurul unui singur om.

Iliada nu este turnată dintr'odată. Avem cel puțin două lumi între luptătorii contra lui Priam, e lumea lui Agamemnon din Mycena și a lui Achile din Tesalia, eroul care n'ascultă de nimeni. Se crede azi că în Iliada sunt cel puțin două poeme deosebite: unul al războiului troian, în care Achile intră mai mult sau mai puțin și altul al mâniei, al pasiunii lui, un poem mycenian și altul tesalian, dintr'o lume de călăreți, am zice dintr'o lume de ordine ducală, de seniori ce-și fac de cap.

După aceste explicații venim la Iliada însăși. A fost tradusă de Murnu, poet liric distins, dar fiind macedonean n'are conștiința și simțul perfect al limbii noastre, pe care n'a vorbit-o de la început. Dar Homer ca și Dante e foarte greu pe tradus, trebuie să fii natural, cu totul lipsit de vulgaritate și în acelaș timp să ai un spirit colorat, care însă să nu țipe. Traducerea lui Murnu are această scădere. Odissea a tradus-o în metru popular românesc, ceea ce nu se potrivește cu Homer. El e între zei și oameni, există o majestate a lui Homer, care nu poate fi tradusă de oricine. D-l prof. Iorga a început traducerea Iliadei, dar n'a isprăvit-o. Iată aci ceva din această traducere.

„Cântă zeiță, mânia lui Peleides Achile,
Cea pierzătoare, ce mii de dureri în oaste aduse,
Suflete multe și tari în Iad le trimise cu sila,
De eroi, și carnea la vulturi și câini asvârlind-o.
Astfel se împlini voința lui Zeus.
Spune de când mai întâiu porniră la ceartă
Craiul Atride, stăpânul de oameni și divinul Achile,
Cine din zei i-a scos la luptă pe dânșii:
Fiul lui Zeus și al Letonei, căci el, în mânia-i pe rege,

Ciuma cea rea o trimise în oaste, cu multă peire,
 Pentru că el ocărise pe preotul Hrise,
 Care venise să-și ieie copila
 Roabă, ținând în mână cununa Zeului cel bun de săgeată
 Și scaptrul de aur, rugând toată Grecimea
 Și mai ales pe Atrizi, cei doi rânduitori de noroade.
 Zicea: Voi Atrizi și voi Acheieni prinși în zale,
 Vă dea vouă zeii ce au locuințe'n Olimp
 Să luați cetatea troiană și să vă'ntoarceți acasă!
 Dar dați-mi copila, iubita, și daru-l primiți-l,
 Căci zeul Apolon cel bun de săgeată vă vede!"

Discursurile acestea din Iliada sunt un element nou, omul ce se hotărăște prin cuvânt nu l-am întâlnit până acum, necesitatea de a-ți exprima gândul prin vorbe apare acum întâia oară. Aici fiecare vorbește altfel, sunt suflete deosebite, Achile spune una, Agamemnon alta, Odiseia a fost tradusă și de prof. C. Papacostea și în Crestomația ce-o facem acum pentru Liga Culturală am publicat un fragment din cântul al XII lea, „Nenorociților! V'ați coborât în lăcașul lui Hades Încă în viață fiind... pe voi două morți vă așteaptă Când ceialalți 's datori fiecare cu o singură moarte. Haide dar, beți și mâncați cât voiți, că degrabă de-acuma, Veți fi pe mare plutind, de îndată ce iese Aurora. Drumul chiar eu vi-l arăt, însemnându-vă cele de samă, Nu cumva să vă 'ntâlniți cu vre-o nenorocire pe apă, Sau pe uscat dintr'o rea socotință s'aveți neajunsuri".

Deosebirea între Iliada și Odiseia e foarte mare. Aici e un ton potolit, se descrie natura, elementul epic e mult mai puternic, acțiunea omenească e desfăcută în bucăți. Culoarea lipsește și în această traducere, fiecare vers are o cesură, pe care dacă n'o pui bine scade din farmecul poemei.

Epoca lui Eschile.

Facem acum o mare săritură, trecem de la vremea lui Homer plină de nesiguranță și ipoteză, la epoca mai sigură din secolul al VI-lea înainte de Christos. Ce-i înainte e legendă, e mitologie. În ce privește legendele din mitologie, s'a crezut de către unii că fiecare din ele reprezintă fenomene ale naturii. Mitologia s'ar lega prin urmare cu natura înprejmuitoare. În privința aceasta există o carte foarte frumos scrisă de către un Polon care a fost profesor la Petersburg, Zielinsky. Cartea lui despre Mitologie e plină de poezie și farmec. Pentru instituțiile grecești avem opera lui Solomon Reinach „Manual de antichități. Vine un moment când iese cineva din lumea mitologiei și din lumea eroică ce-i urmează, o vreme în care se întâlnesc figuri supraumane, supranaturale. Eroul are în el ceva divin precum și zeul îndeplinește funcțiuni eroice. Astfel Apollon, fiul lui Zeus și al Letonei, zeul luminii, omorârea cu razele sale ființele otrăvitoare din apă și face pământ din ce era baltă. Se face aluzie și la alte isprăvi ale lui, dar când le face acestea el e și erou. În cel privește pe eroul Heracles sau Hercules, i se atribue vr'o douăsprezece isprăvi supraumane, el nimicește leul din Nemeia, ucide Hidra din Lerna, etc.

În istoria grecească deosebim deci aceste trei perioade: o lume mitologică, una eroică și una umană. Cu primele două n'avem ce face. Încercarea de a preface miturile și legendele nu are nici o reușită. De aceea are cineva o adâncă mulțumire, o deosebită satisfacție când trece în perioada mai precisă din secolul al VI-lea sau al V-lea. Ce știm noi cu privire la tiranul atenian din secolul al VI-lea, Pisistrate, acela care convinge și

la fiii săi Hippias și Hipar, povestea cu răzbunătorii democrației: Aristogeiton, vecin bun și Harmodius, de la care vine cuvântul armonie, povestea răzbunării lor contra tendinței tiranice a lui Hipar, toate miros a legendă. Sau se vorbește despre legislația lui Solon la Atena, dar vezi numai decât că nu se prinde de nici un izvor contemporan. Sau tot așa la Sparta sau Lacedaemonia, cetatea risipită, care a fost doar un sat mare lângă Muntele Taiget pe râul Eurotas cu foarte puțină apă. Astăzi Sparta e cel mai nenorocit târgușor, în care arheologii n'au găsit absolut nimic din arta greacă, foarte probabil că țăraniii aceștia Dorieni nu vor fi creat ei o artă și nici nu vor fi cumpărat obiecte artistice lucrate de Ionienii din Atica.

Sparta era un sat cu doi regi din două familii deosebite ce nu se amestecau între ele, ceea ce înseamnă că la origină au fost doi moși cari au întemeiat așezarea, e vorba, prin urmare, ca și în vechea noastră organizare a satelor, de o moșie umblând pe doi bătrâni. Aici a răsărit Lycurg în secolul al VIII-lea sau al IX-lea, care a făcut legile Spartei. Numai că foarte probabil Lycurg era un zeu care avea un animal protector, ca și în Egipt, unde atunci când se făcea plimbarea zeițăii, pe barca sa se puneau și anima'ul proteguitor. La Atena bufnița era animalul sacru. Lycurg e format din două cuvinte: ergos, care înseamnă faptă și lycos, care înseamnă lup. Nu cumva animalul protector al Spartei, cetatea de lângă munte, va fi fost lupul și Lycurg este reprezentantul acestui animal? A existat oare la Spartani această lege scrisă până foarte târziu? Eu cred că nu.

Ce v'am spus despre această primă parte din istoria Grecilor, cunoaștem de foarte multe ori din izvoare târzii. Astfel în sec. al IV-lea î. de Chr. Aristotel se ocupă de constituții în sens filosofic și atunci vorbește despre toți legislatorii dinainte și despre Solon din secolul al VI-lea.

Să vedem acum viața de cetăți din Grecia, rolul acestora în războaiele medice, de unde vom ajunge apoi la Eschile, al cărui nume înseamnă pudicul. Grecii n'au constituit nici odată un stat în înțelesul nostru. Noțiunea de stat e foarte nouă și s'a alcătuit la Roma.

Un stat grecesc a existat numai pentru literatură și artă și acesta nu făcut de ei. Grecia e o colecție de cetăți, fiecare de sine stătătoare. Orașele acestea erau cu totul neatârinate, formau state și aveau un cult al lor. Zeii nu se împrumutau de la o cetate la alta, nu se puteau trece de la Atena la Sparta sau de la Corinth aiurea. Zeus era din Olympia, în Elida și din Dodona, în Epir. Apollon, zeul tragediei, era de la Delos, din insulă și de la Delphi, unde își avea și sanctuarul. Apollo din Archipelag va fi fost unul din zeii grosolani de acolo, pe când cel de la Delphi e suptire și plin de fineță.

Pretutinieni se întâlnesc zei locali, obiceiuri locale, constituții locale și uneori chiar rase deosebite. Cetățenii trăiesc tot așa de deosebit și pe coastele Asiei-Mici, unde întâlnim orașe al căror nume nu e grecesc, ci vine de la populațiile băștinașe. Astfel avem cetățile ioniene: Efes și Milet, cetatea dorică ionisată apoi, Halicarnasul, de unde era istoricul Herodot, al căru nume înseamnă dar al zeiței Hera.

Unitatea gregcească a fost creiată peste deosebirile din polis și sforțarea spre această unitate nu vine din interior, ea se organizează după un model venit de aiurea și din cauza primejdiei dinafara lumii grecești, monarhia era doar lângă Greci de la o bucată de vreme, dacă ne gândim că Perșii luaseră Lidia.

Ideia de stat a trecut dela monarhiile orientale la Greci supt formă de alianță, care durează atâta vreme cât există primejdia. Modelul e complet, dar imitația nu, așa cum s'a întâmplat într'un moment și în istoria noastră românească. În evul mediu noi trăiam în sate, din care cauză multă vreme nu s'a scris despre noi nimic, dacă n'au se petrece nimic într'un anume loc, nu se mai scrie acolo o bucată de vreme. Deodată ne-am găsit între Bizanț deoparte și Statul Unguresc de altă parte și am imitat Bizanțul la Dunăre și Statul Maghiar în Carpați. Dar o formă împrumutată este un lucru de suprafață, un lucru șubred, ceia ce iei gata făcut de la alții se uită mult mai ușor, ce rămâne e numai ceia ce iese de la tine.

Grecii n'au avut nici națiune, nici stat, ci numai alianțe, care la ei se chemau simachii tovarășii de arme

mach înseamnă luptă. Primejdia care-a dus la strângerea Grecilor a fost cea persană. Aceștia după ce cuceriseră Asia centrală, după ce cu Cyrus luaseră Ecbatana lui Astyage, după ce Cambyse cucerise Egiptul, Darius I, urmașul acestuia, pătrunde până în Asia-Mică, unde Perșii intră în legătură cu Efesul și Miletul. Dorienii sunt mai regali, Ionienii mai liberi, eleuteria la început a avut un sens mai material. Grecii ascultau de basileu, cel ce merge înainte. Ei n'au pornit de la o idee de libertate, de la o dorință de-a trăi liber, n'au început cu antagonism față de regalitatea orientală, dimpotrivă, au fost la început foarte buni supuși ai regelui pers, care nu era un monarh național. Nu exista pe atunci ideea de națiune în sensul nostru. Națiunea greacă era o adunătură de orașe, iar cea persană e ultima formă a monarhiei orientale, a stăpânirii celor patru colțuri a lumii, reprezentată și servită acum de Perși. Monarhia aceasta uzează pe rând neamurile care-o servesc, mănâncă popoarele proaspete ce i se pun în serviciu. După ce-au fost epuizați Chaldeenii, Asirienii, vor păși la fel și Perșii.

Nu este aici nici un antagonism între ideea de libertate și monarhie. Cei mai mulți Greci erau mulțumiți cu stăpânirea orientală și socoteau monarhia ca o formă politică necesară. Și la noi s'a simțit întotdeauna nevoia de împărat și poporul român din Ardeal sau Bucovina, ori Românii din Basarabia socoteau în acelaș fel pe împăratul austriac sau pe țarul rus.

În capul Grecilor împăratul era o necesitate, cu toate luptele ce le-au avut cu Perșii. Într'adevăr, în prima jumătate a secolului al V-lea în. de Chr. între lumea greacă și cea persană se vor da o serie de ciocniri cunoscute sub numele de Războaie medice, dar important e ce fac Grecii pe urmă. Cum biruesc Grecii lui Miltiade la Maraton, pe generalul lui Darius I, Dariavus. Deasemenea, urmașul și fiul acestuia, Xerxe însuși va fi înfrânt peste vr'o zece ani de Spartanul Leonidas la Termopile, sau locul unde iese apă caldă, în timp ce flota sa e bătută la Artemision și apoi acelaș rege va suferi înfrângerea cea mare cântată în Perșii lui Eschile, înfrângerea de la Salamina, insulița din fața Atenei, unde datorită înțelepciunii lui

Temistocle au fost aduse corăbiile persane pentru a nu se mai putea învârti în stâmtoarea dintre insulă și continent. În anul următor, 479, va avea loc bătălia cu generalul Mardonius, care opera în Macedonia și care acum atacă Atica și apoi se retrage în Boeția, în câmpiile Plateii, unde e bătut de către Aristide cel Drept și regele Pausanias. În acelaș an flota persană era înfrântă la Mycale, lângă Milet, în fața insulei Samos. Luptele se vor continua prin ciocniri fără prea mare importanță până la jumătatea veacului, până la pacea lui Kimon, fiul lui Miltiade, acel care rămâne șeful confederației ateniene, după dispariția lui Temistocle, care fugese la Perși și a lui Aristide cel Drept, care fixase cât să contribuie fiecare stat din confederația întemeiată după războaiele medice.

Pentru luptele Grecilor contra lui Darius și Xerxe, de la Perși nu avem aproape nici o pomenire. Herodot este mai târziu, iar înfățișarea acestor războaie, strigătul de triumf din „Perșii“ lui Eschile reprezintă aproape un lucru contemporan. Dar lupta aceasta este mai mult o revoltă a Grecilor, decât un războiu național. Grecii din Atena sunt atacați din cauza legăturilor lor cu Ionia de pe coastele Asiei-Mici și anume din cauza legăturilor de comerț sau de cultură. Ceia ce cereau Grecii nu era o libertate, pe care o aveau dinainte, fiindcă Perșii respectau oriunde ceia ce găseau, nu impun administrația persă în provinciile cucerite, nu pun garnizoana lor în cetățile în care intră. Ceia ce cer ei este neamestecarea monarhiei în rosturile comerciale ale Grecilor, respectarea privilegiilor, ca în cazul răscoalei Asăneștilor din Peninsula Balcanică, Balcanicii aceștia trebuiau să dea anumite biruri Împăratului și când s'a trecut peste ce era tradiția locală, când Împăratul Isac Anghel le-a cerut mai mult, pentru a se putea face nunta lui cu fata regelui Bela din Ungaria, aceștia s'au revoltat, nu fiindcă nu puteau plăti plusul ce li se ceruse, ci fiindcă socoteau că e ceva ilegal ce li se cere.

Tot așa s'au răsculat orașele grecești, pentru că țineau să se păstreze față de funcționarii abusivi datina lor cea veche, n'a fost revolta lor față de tentativa monarhiei de a le lua libertatea, tentativă care ași văzut, nici n'a existat.

Venim acum la Eschile. Piesa sa despre Perși nu este cea mai bună, veți vedea că mai mare lucru reprezintă Prometeu înlănțuit.

Grecii au crescut ideia omului, dar la un moment dat în viața lor, poate în legătură cu isprăvile eroice ale Zeului Apollon sau cu muncile lui Heracles, vine ideia că omul poate lupta cu zeul, poate lupta cu puterile naturii. Lupta omului contra naturii reprezentate de Cronos, Kratos, Bia, Io, etc. Spiritul omenesc descoperind natura, se ridică contra legilor ei. În piesa lui Eschile se amestecă și alt Zeu cu care se dă lupta, Vulcan sau Hephaistos, zeu prost și vîrît, soțul Aphroditei, zeul potcovar, care-l leagă în lanțuri pe Prometeu, a cărui nume înseamnă profet sau cel ce merge înainte, cel ce pregătește poporul.

Întâlnim în piesele acestea o altă ființă abstractă, Nevoia sau Ananghia, alături de Bia, Io, Kratos, tot puteri abstracte. Acestea alcătuiesc al doilea rând de zei cari se formează acum abstract de mintea filosofică.

Iată ceva din Prometeu tradus de macedoneanul Ion Foti.

Kratos.

La capătul pământului ajuns am,

În necălcata Scytiei pustie.

Hephaistos, poruncile să'nfăptui

Ce dat-a Tatăl, și de stânci ce-și cască

Prăpăstii, țintuește-l strâns, cu lanțuri

De-oțel, legat să nu se mai desfacă.

Căci floarea ta, a focului lucefăr,

Făuritor a toate, pentru oameni

Furatu-l'a. Păcatul ispășească,

Să'nvețe a cînsti lui Zeus domnie,

Și dragostea de oameni să-i mai treacă.

Hephaistos.

Ce vi s'a dat:—lui Zeus poruncă-i gata,

O, Kratos, Bia! Totul vi-i pe plac.

Mi-i greu doar mie, pe un zeu, de-un neam,

Să-l leg de povârnila râpă, silnic.

Pe inimă să-mi calc nevoia, ndeamnă:

O pași nesocotind a Tatălui poruncă!

O, făt măreț, al Thehidei'nțelepte,

Eu nevoind—nici tu—te-oi fereca,

Cu lanț nezdruncinat de stânca
 Ce om n'apropie, nici voce aude,
 Nici ins nu vede ; pierde-vei în trudă,
 Tu, ars de arșiți, alba floare-a feții.
 Și fi-ți va dulce noaptea înstelată,
 Și dulce Helios topind zăpada.
 Simți-vei veșnic vajuica durere,
 Căci nu i născut Mântuitoru'ți încă.
 Răsplata dragostei de oameni, iat o!
 Fîind tu zeu, nu te-ai temut de zei!
 Iar muritorilor ai dat prea mult.
 De aceia p'astă mohorită stânca
 Tânji vei, făr'a îndoi genunchii,
 Tot drept, tot treaz, căindu-te zadarnic,
 Căci inima lui Zeus e ne'nbînzită:
 Și Domnul de curând s'arată strașnic.

Kratos.

Leac nu-i aduci, de-l plîngi pe el: atunci
 De ce te mai frămânți făr'de folos?

Hephestos.

Să mergem ... trupul tot bătut e'n lanțuri

Kratos (căt're Prometeu).

Dă-ți drumul la ocări, de vrei mai fură,
 Ca să le dai la oameni sfinte daruri.
 Pot muritorii chinul să-ți aline?
 Nu te-au numit, pe drept Prevăzătorul
 Pe tine zeii ... Dar un Prometheu
 Va fi cel ce-ți-ar rupe-aceste lanțuri".

Prometheu, fiul lui Titan, zeul socotit ca inițiatorul
 primei civilizații umane, acel care a îndrăsnit să fure
 din cer focul și să-l pună la dispoziția oamenilor, e
 pedepsit pentru îndrăzneala de a se fi gândit să ridice
 prea mult pe muritori. Insuși Prometheu se plînge mai
 departe împotriva soartei lui de zeu venită de la alți
 zei răi și nemilostivi.

Prometheu (singur).

Zăesc Aeter, pe tine ; repezi vânturi,
 De râuri născătoare ape limpezi,
 A valurilor mării nesfârșite
 Surăsuri ; Gaia, mamă a tuturor,
 Tu disc al soarelui ce vede totul,

Vă chem, fiți martori cum un zeu
 E schingiuit de zei, vedeți ocara-mi ;
 Strivit de rele cât voiui fi gemând
 Prin necuprinsul anilor veleaț ?
 Aceasta-i rușinoasa'nlănțuire
 Ce-o născoci al zeilor nou rege,
 Urgia ce va fi și cea de acuma
 Vai, plâng! — sorocul cestor chinuri
 Când va veni? ce zic! Dar prevăzut-am
 Ce fi va'n viitor. Nici un prăpăd
 N'a năpădit asupra-mi fără știre!
 Răbda-voiu scrisa soartei mai ușor
 Știind ne'nvinsa vlagă a nevoii.
 Așa cum sunt, să tac nu pot, nici altfel
 Dând darul fără preț celor ce mor
 Sărmanul, vai, ce chinuri pătimesc!
 În găunoasa vargă am răpît
 Al focului izvor ascuns ce-i faur
 De orice meșteșug și pentru oameni
 Întâiul bine, lată ce năpastă
 Eu ispășesc, sub cer deschis, în lanțuri.
 Vai! Vai! Aleu! Valeu! Ce vâjâit,
 Ce miros sumbru aleargă înspre mine!

Vedem îndârjirea zeului cel nou contra celor vechi.
 Zeus e acesta care apasă asupra zeilor vechi și cine știe
 dacă prin aceasta Eșchile nu va fi vrând să se ridice contra
 regelui Xerxe, care se ridică contra Grecilor. Poate să fie
 legătură în suferința și ridicarea lui Prometheus contra
 lui Zeus și între suferința și pornirea Grecilor contra lumii
 persane.

Apăr apoi Oceaniadele, fetele lui Ocean, care cântă în
 strofe și antistrofe durerea lui Prometheus și revolta con-
 tra noii stăpâniri a lui Zeus. Versulaici, veți vedea, e altul.

Corul Oceaniadelor.

N'ai teamă! 'naripata ceata noastră
 Veni în sârg spre stâncă, anevoie
 Pe Tata Ocean ademenindu-l.

Prometheu.

Vedeți, priviți, cum țintuit în lanțuri
 Pe piscul cel de sus, peste genuni,
 Nevrednic paznic stau mereu veghind.

Corul.

Văd bine. Groasnic nor îmi umple ochii
 Cu lacrimi, Prometheu, privindu-ți trupul
 Uscându-se legat de stânci, în lanțuri,
 Ce nu se rup, căci noui cârmuitori,
 Ce stăpânesc Olimpul, Jupiter,
 Ce zilnic, cu noi legi s'asează domn,
 Sfârmat'a de demult mărețe datini.

Trecem acum la altă piesă a lui Eschile, la Perșii. În vremea aceasta apare pentru întâia oară corul. Acesta reprezintă opinia publică, explicația, motivarea printr'un număr de bărbați sau femei. Noi explicăm prin dialogul dintre persoane, la Greci se prezenta întâiu partea principală a subiectului, apoi se da răspunsul și la urmă venea explicația dinafară, prin cor. La ei piesele le înțelegea toată lumea, teatrul acolo era un mijloc de educație cetățenească, educație civică, religioasă, estetică, în felul acesta teatrul era totul pentru Greci, și academie, și universitate și templu.

Incepem acum cu cetirea piesei. Traducerea în românește e tot a lui Ioan Foti. Scena se petrece la Suza, unde era palatul lui Xerxe. În față se vede mormântul lui Dariu. Vom vedea aici cât de mare importanță are corul, care apare chiar de la început.

Corul.

Noi cei rămași din Perși, ceilalți plecat-au
 În țar Greciei, noi credincioșii
 Numiți, păzim palate mândre, avute
 În aur. Și pe noi bătrânii'n cinste
 Stăpânul Xerxe, cel născut din Dariu,
 Al nostru rege, ales-a să'n grijim
 De'mpărăție . . .

Dar de-a lui venire-acasă,
 De-a oastei mândre'n aur îmbrăcată
 Re'ntoarcere, gândind: de ce în pepturi
 Se tulbură a noastră inimă!
 Ai Asiei viteji cu toți s'au dus,
 Și Asia la ea în van își cheamă
 Feciorii, și nici nu-i vr'un olăcar,
 Ori călăreț încoa să mai sosească.
 Plecat-au cei din Suza, Ecbatana,

Bărbați din Cissia cu meterezuri vechi ;
 Au mers călare unii, alți pe năvi,
 Și mulți gonind pe jos a luptei rânduri
 Mai dese grămădind“.

Intră apoi Atossa, mama lui Xerxe, într'un car și cu
 tot fastul regalității.

Atossa.

Bogate vise'n fiecare noapte
 M'au năpădit, de când s'a dus cu oaste
 Râvnind Ionia să prade fiu-mi ;
 Dar nici un vis mai uimitor nu fost-a
 Ca visu-avut în noaptea cea din urmă.
 Ți-l spui : mi s'a părut, la număr două
 Femei că văd în haine strălucite,
 În haine perse întâia, iar a doua
 În dorice ; la stat măreț de'nalte
 Și tot așa frumoase amândouă,
 Surori de-acelaș neam, sortită una
 Să locuiască'n țara Greciei
 Și alta pe pământul cel barbar.
 Mi s'a părut o ceartă între ele
 S'a'ncins, aflând al meu copil le-opri
 Și le'njugă la car pe amândouă,
 Grumazul lor prinzându-le'n curele“.

Apare apoi crainicul și aduce vești din răsboiu.

Olăcarul,

O, ale Asiei cetăți, o, țară
 A Persiei, lăcaș de bogății
 Nemărginite-odată'ntr'un prăpăd
 Cum dusu-s'a, pierind atâta slavă,
 Căci la pământ e floarea Perșilor !
 Vai mie !-i rău ca cel dintâiu tu răul
 Vești să-l vrei, dar totuși de nevoie-i,
 O Perși, să spun infrângerea grozavă,
 Barbara oaste, toată a pierit.
 E plin al Salaminei țărm și marea !
 Cu leșuri de ostași pieriți zadarnic !

Corul.

Strigați nefericirea Perșilor,
 Durerea fără seamăn, plângeți,
 A oastei, vai, care-a pierit.

Olăcarul.

O, nume blestemat al Salaminei,
De-mi amintesc de-Atena cum mă doare!“.

Mai departe avem descrierea luptei de la Salamina
cu Xerxe.

Apoi apare și umbra lui Darius, care le plânge nenorocirea,
iar la sfârșitul piesei se arată însuși Xerxe.

Xerxe.

„Vai mie, cel căzut — nefericitul!

În groazincul prăpăd, neașteptat.

Ce soartă crudă peste neamul persic s'a năpustit!

Sărmanul ce m'oi face?

Genunchii mi se taie, fără putere,

Privind în față pe aceși bătrâni.

O, Zeus, Ursita de m'ar fi'ngropat

În noaptea cu toți cei ce nu mai sunt“!

Sophocle e armonie, Euripide e plin de filosofie, la Eschile epopeia trăiește încă în dramă. El este din epoca în care se face trecerea de la epopeie la dramă. Omul e încă în legătură cu zeul. Dacă Persia este învinsă, aceasta se datorește unei voți supraumane ca și în Prometeu, ceia ce hotărăște înfrângerea e sorata, nu acțiunea oamenilor.

SOPHOCLE.

Să vedem la început cum se face trecerea de la Eschile la Sophocle, care reprezintă o fază deosebită. La Eschile întâlnim o armonie și o măreție în care se amestecă și divinitatea. Este la el ceva misterios, ceva supra uman, care vine să conducă omul în acțiunile sale. Cu Sophocle se introduce pe lângă armonie, pe lângă înobilarea omului și ideea de conducere a omului prin el însuși.

La Euripide întâlnim cugetarea, care scormonește neconținut, care cercetează fără încetare, care interpelează mereu. El deschide drumul către filozofie, către Socrate cu maxima: „Cunoaște-te pe tine însuși“. Cu Euripide suntem pe drumul spre vizionarul Socrate, spre deschizătorul de drumuri prin cercetarea sufletului omenesc. Pentru el omul trebuie să se cunoască pe sine și astfel va avea mijloace de acțiune asupra lumii din afară. La Socrate e numai atât, pe când pentru elevul său Platon, poetul acesta al vremii vechi, exista o lume a realităților pe care noi nu le putem atinge niciodată și una a umbrelor acestor realități.

Euripide e pe drumul spre Socrate, filozoful fără nimic din poezia lui Platon. Socrate arată numai drumuri, dă direcții, îndeamnă pe fiecare să găsească singur în el însuși căi noi, el nu alcătuește un sistem, pe câtă vreme Platon creiază o lume, dând explicația alcătuirii ei, el creiază un sistem. Pentru Socrate fiecare poate găsi în el o sinteză a sa. Socrate e omul de metodă, dătătorul de drumuri, pe când la Platon este metafizică, este un fel de vrăjire a lucrurilor ce sunt dincolo de viață. La Socrate nu există nici un fel de poezie, nici o formă fixată, el e numai un îndrumător, un conducător, pe când celălalt e un profet și profetul scrie.

Tot în această vreme, împotriva căreia se ridicase Socrate, avem filozofia sofistă. Aceștia spun să ne jucăm cu puterile sufletului nostru, jonglarea cu idei, sportul sufletului înainte de toate.

Eschile este negarea sportului sufletesc, noi suntem neputincioși, sus stă Ananghia, puterea supraumană care hotărăște tot.

Sophocle este cel dintâiu cercetător sincer al sufletului omenesc, dar nu pentru el însuși, ci pentru ceea ce poate el da. La Euripide avem cultul instrumentului, a sufletului însuși.

Cums'a trecut de la faza lui Eschile la acția a lui Sophocle, ce s'a întâmplat în istoria poporului grec pentru a se ajunge de la o formă spirituală la alta?

Se mântuiseră războaiele medice. După bătăliile de la Plateia (Beoția) și Mycale (pe coasta Asiei Mici, lângă Milet) din 479, conflictul continuase cu mici ciocniri până la jumătatea secolului al V-lea, când s'a încheiat pacea lui Kimon. Războaiele acestea au creiat o stare de spirit nouă. Războiul e o încordare și când iese bine e și un triumf. Dar o încordare și un triumf aduc o schimbare în sufletul aceluia peste care au trecut. Cine se încordează odată, nu se poate descorda imediat, e greu să-și revie imediat la starea de dinainte.

Toate nebuniile contemporane vin de pe urma Marelui războiu. Toată viața desequilibrată de acum vine din încordarea din timpul Războiului mondial. Acum când nu mai e lupta de pe front, poftă de bătaie și o satisface cineva acasă, de unde asasinările ce le întâlnim la fiecare moment, de unde certe necontenite, de unde luptele de stradă și sportul ferestrelor, de unde măcelurile ce se fac în aceste ocazii, de unde dinamismul acesta modern, cu dezvoltarea sportului ce devine uneori ridicol, fiind de multe ori o sforțare ce întrece toate puterile noastre fizice.

Din războaiele medice a rezultat deprinderea cu lupta, care s'a strămutat mai ales la Atena, cel mai viu oraș grecesc din vremea aceea. Corintul a fost puțin față de cetatea ioniană Teba (Beoția) era doar un târgușor. Sparta sau Lacedemonia (în Laconia) a rămas totdeauna un sat condus de cei doi regi, probabil moștenitorii celor doi moși cari au întemeiat satul. Argosul în Argolida era un lucru foarte vechiu, târg care moștenise civilizația inferioară din Mykene, patria lui Agamemnon, și Tyrint.

După războaiele medice au încercat luptele politice și sociale în Grecia și mai ales în Atena, care era orașul cel mai sensibil, era locul unde se adunau de la un timp Grecii din toate părțile, pentru a se manifesta în domeniul artistic, literar, etc. Marii artiști din Atena sunt aproape toți de aici. Au fost două centre pentru civilizația greacă: Atena și Sicilia, a cărei regalitate doriană reprezentase ceva deosebit în lumea veche. Sicilia e plină de urmele acestei civilizații sprijinite de regele din Siracuza, care în războaiele medice bătuse pe Perși la Himera.

Au fost aceste două centre pentru artiștii greci și a existat și o rivalitate între ele. Dar Sicilienii strănși între Cartagina și Roma decad din ce în ce și tot șuvoiul acesta de cultură se mută la Atena. Acolo avem curente mari de idei, acolo întâlnim lupte politice și sociale, acolo dăm peste luptele care vor duce la ceva ce corespunde lui Euripide la luptele pentru un individ. Alcibiade, Atenianul care alături de Nicias a fost timp de un timp în Sicilia să lupte contra Dorienilor, în războiul Peloponesiac, este tipic pentru că înseamnă dominarea unuia. El a stăpânit un timp Atena prin frumusețea sa, prin spiritul său, prin înțelepciunea ce a dovedit o și cunoașteți povestea în care se spune că dorind necănit să se vorbească de el, a tăiat coada câinelui său.

De la un timp, setea aceasta de luptă devenită un sport, se mută în domeniul ideilor și de aici iese civilizația raționalistă a Grecilor. Se mai întâmplă apoi că cineva în urma unei biruințe să capete foarte multă încredere în sine și de aici să iasă o artă senină, plină de mulțumire, ca aceea care corespunde lui Sofocle.

La Eschile, cu toată mulțumirea biruinței, se vede încă amintirea primejdiei. Acum cerul se luminează și în armonia aceasta scrie Sofocle, tragedian care așa trebuie înțeles.

Veți vedea ce înseamnă Herodot. După ce s'a câștigat bătălia, el vrea să și explice cum s'a ajuns la biruință și el mai înseamnă încă un lucru. Istoricul acesta din secolul al V-lea înainte de Hr. pune deoparte lumea grecească, de alta pe toți ceilalți, face deosebirea aceasta între cele două lumi și prezintă istoria în formă de dra-

mă, fiecare dintre eroi nu-l preocupă decât în momentul când contribuie la acțiunea dramei. Există, prin urmare o asemănare între Herodot și Eschile, oameni cari prezintă, și unul și altul, aceleași povestiri istorice înfățișate lumii sub formă dramatică.

Și acum venim la însași lectura dramelor lui Sophocle.

Să luăm întâiu pe Oedip, a cărui nume înseamnă cel cu picioarele umflate. Cunoașteți povestea cu Laios, regele Tebei, tatăl său și soția sa Iocasta, părinți cari au fost înștiințați de oracol că fiul lor își va omorî propriul tată. Ca să nu se îndeplinească această groasnică soartă, îndată după naștere, copilul a fost legat și trimis cu un păstor să-l arunce pe muntele Cyteron. Cules de un alt păstor a fost dus la regele Corintului și crescut ca fiul acestuia. Crescând, Oedip consultă oracolul și i se spune să nu se mai întoarcă în patrie, fiindcă el își va omorî părintele. Cum nu cunoștea altă patrie decât Corintul, plecă în lume, în drum întâlnește pe Laios și-l omoară în urma unei certe. În acest timp un Sfinx devora Teba și Creon, fratele reginei Iocasta, promisese tronul cetății aceleia care va ucide monstrul. Oedip face isprava, devine regele Tebei și soț al mamei sale. Oracolul desvăluie groasnică nenorocire, Iocasta se sinucide. Oedip își scoate ochii și rătăcește în tovărășia fiicei sale Antigona, nepriimit și alungat de toți, până ce ajunge în Atica, la Colona, unde regele Atenei, Teseu, îl primește cu foarte multă dragoste.

Aceasta e cea mai groasnică parte din mitologia greacă. E sigur că Eschile nu s'ar fi apropiat de această dramă de care nici un om nu e vinovat, el n'ar fi știut înbuna, armoniza, umaniza, această poveste așa de îngrozitoare.

Să vedem întâiu pe Oedip rege. Comparăm traducerea în proză franceză, cu cea românească. Traducerea franceză, ca de obicei, e fără culoare și energie. Limba aceasta e admirabilă pentru știință, e foarte bună și potrivită pentru proză, dar e foarte greu de adaptat pentru poezie și mai ales pentru o poezie ce aparține altei literaturi.

Să vedem întâi textul frances.

Oedip.

„Copii, tineri urmași ai vechiului Cadmus, de ce vă grăbiți voi astfel pe aceste trepte? De ce aceste ramuri înconjurate cu mici benzi de stofă? Fumul tămâii, cântecele lugubre, gemetele umplu tot orașul. Eu n'am vrut, copiii mei, s'aud nenorocirele voastre dintr'o gură streină; am venit eu însumi, eu Oedip cel vestit pe tot pământul. Răspunde mi deci, bătrâne, căci ție îți este dat să vorbești în numele altora, spune-mi ce motiv vă strânge împreună. De ce vă temeți, ce doriți. Eu vreau să vă ajut. Aș fi nesimțitor, dacă nu m'ar mișca atitudinea voastră rugătoare”.

Aici se pregătește atmosfera, se lasă să se vadă că e o taină la mijoc, acesta e sentimentul ce-l au spectatorii de la începutul piesei.

Preotul.

„Întunecatul Pluton se bucură de gemetele și de lacrimile noastre. Cu toate acestea, acești copii și cu mine, așezați lângă vetrele tale, nu venim să te implorăm ca pe un zeu; noi ne îndreptăm spre tine, ca spre cel dintâi dintre oameni, cel mai capabil pentru a ne ajuta în situațiile grele, când e vorba să îndupleci, pentru noi pe zei. Tu care, nou venit în cetatea lui Cadmus, ne-ai scăpat de tributul pe care l plăteam crudului sfinx, și aceasta fără a fi informat de noi, singur, cu ajutorul divin, fiecare o gândește și o spune, tu ai devenit liberatorul nostru.

Ridică deci cetatea noastră și dă-i siguranța. Altă dată tu ne-ai salvat sub fericitele și protecții.

Nu uita astăzi ceia ce ai fost atunci. Dacă tu trebuie să domnești încă peste această țară, e mai bine să stă pânești peste oameni decât peste un pustiu. Ce este o forțăreață fără soldați, o corabie fără ostași?”

Ați văzut cum se face în oarecare măsură părăsirea zeului, nu se mădresază ca unei divinități. Euripide nici nu mai vrea zeul, la Sophocle este o afirmare a omului, dar nu se desface total de zeu. Lumea lui Eschile a scăpat de teroarea divină, cum a scăpat și Grecia de primejdia persană. În Persia regele e și zeu, el e de origine dumnezeiască și acum la Greci scapă trupul de amenințarea Perșilor și sufletul de stăpânirea zeilor. La Eschile omul atârnă de zei și lumea ce-l înconjoară, aici se face liberarea de aceste elemente.

La Eschile partea mai lungă e a corului, care vine să dea explicațiile, aici corul nu e pretutindeni, îl întâlnim doar ca a cincea roată la căruță.

Să vedem acum admirabila traducere în versuri românești făcută pe la anii 1900 și ceva, de către un profesor de la Cîmpulung, Egeniu Dinescu. Cetim din traducerea lui Dinescu și o comparăm cu textul românesc, mult mai vulgar, a profesorului universitar de la București, Mihail Dragomirescu, publicat de Casa Școalelor în 1925. Ambele le punem în fața traducerii franceze, care fiind în proză, poate să fie mai apropiată de original.

Din Dinescu.

Idip. (către mulțime)

„Copiii mei, vlăstare de seamă ale lui Cadmos
Străvechiul, de ce oare zoriți așa de tare
Spre treptele acestea, gătiți cu rămurele
De rugă? Este plină cetatea de tămâe
Și de cântări de jale și bocete. De-aceia,
Găsind, copii, cu cale s'ascult nu de la alții,
Trimeși de voi, venit-am aici chiar eu Idipus
Numit de toți „vestitul.“ (către preotul lui Zeus)
Vorbește dar bătrâne, căci ție ți se cade
Să glăsuești în locul acestora. Ce-i zorul
De stați așa? Vi e teamă? Doriți vr'un lucru poate?
Căci vreau ca'n orice păsură să vă ajut. Almintreli
Aș fi cu nepăsare de nu m'ar prinde mila
De această stare a voastră“.

Iată acum aceiași parte din Dragomirescu:

Oedip.

„O tineri, ai lui Cadmus strănepoți, de ce
Vă îmbulziți peste aceste trepte'n mâini având
De rugăciune'mpodobitele stâlpări?
Și pentru ce'n acelaș timp orașu-i plin
De smirnă, și de vai, și prohodiri?
Deci, cumpănind, vrui să v'ascult copii
Nu prin trimiși. ci singur eu să vin aici,
Eu ce-s numit Edip vestitul, de voi toți,
Și acum, bătrâne, (fiindcă tu vrei pentru toți,
Ca să-mi grăești, să-mi spui de ce-ați venit aici?)
De ce vă temeți? Ce dorințe aveți? Căci vreau
Să vă ajut. Și fără de inimă aș fi,
De starea voastră dacă n'ași fi îngrijat.“

N'are nimic din majestatea versului lui Dinescu, e ceva mărunțit și vulgarizat, de multe ori nici nu sunt cuvintele corespunzătoare. Nu e tot una tămâia și cu smirna lui Dragomirescu, de asemenea nu cred să fie potrivit cuvântul prohodiri, câtă vreme în textul francez și la Dinescu, profesor care a tradus, fără îndoială, după originalul grec, se vorbește despre cântări de jale și bocete.

În Dragomirescu sunt schimbate unele părți ca înțeles, altele lipsesc chiar și altele sunt traduse cu termeni vulgari și uneori nepotrivii.

Trecem acum la piesa în care se presintă rătăcirile lui Oedip condus de Antigona, fiica cea credincioasă, la Oedip la Colona. Începutul operii cuprinde cuvinte schimbate între Oedip și Antigona, nume care înseamnă înaintea printrului. Iată întâi textul francez, în aceeași traducere ca și Oedip rege, a profesorului Louis Humbert.

Oedip.

„Fucă a unui bătrân orb, Antigona, în ce loc am sosit, aproape de ce oraș? Cine ar vrea, în această zi să primească pe rătăcitorul Oedip și să-i dea vr'un slab ajutor? El cere puțin, primește încă și mai puțin și acest nimic îi e de ajuns. Suferințele mele, bătrânețea mea, inima mea iubitoare, m'au învățat să mă mulțumesc cu puțin. Pentru tine, copilul meu, dacă zărești vr'un centru, fie într'un loc profan, fie aproape de vr'o pădure sfântă, oprește-te și fă ca să șadă tatăl tău, apoi vom întreba în ce loc suntem. Este datoria noastră, străini, să întrebăm locuitorii și să facem ceia ce ne-au spus.“

Mila aceasta ce-o întâlnim la Sophocle este cu totul altceva decât acel necontentit valeu dela Eschile. Aici e o întoarcere spre sine, o aprofundare în sufletul tău, cuvinte moderate care produc milă, ca acestea: „noi streinii,“

Antigona.

„O tată, nefericite Oedip, eu văd în depărtare turnuri cari trebuie să ascundă un oraș. Cât despre locul unde suntem, eu cred că este sfânt, atât cât se poate judeca, după desele plantații de lauri, de măslini și de vii și după numeroasele privighetori, care pe frunzișuri fac să se audă cântecele lor melodioase. Odihnește-ți aici membrele tale, pe această stâncă aspră, căci ai făcut un drum prea lung pentru un bătrân ca tine.“

Se face apel liric la cele mai nobile părți ale sufletului omenesc. Intervine și natura cu ale ei elemente, vezi plantații de toate felurile, auzi privighetori cari te încântă cu melodiile lor.

Pentru Oedip la Colona avem și o traducere în românește a lui Mihail Iorgulescu, cu desăvârșire, vezi vedea numai decât, inferioară celeia făcută de Dinescu. Cetim întâi textul lui Iorgulescu.

Oedip.

„În ce ținut, copilă, sosim, spre ce oraș?
La ce bărbați vom cere și astăzi un lăcaș?
Și care om în casă primi-va'ndurător
Cu daruri de-ospeție pe-un orb rătăcitor?
La porțile bogate zadarnic mă închin;
Puțin Oedip li cere, ei dau și mai puțin,
Dar bătrânețea adâncă prin grele suferinți
Aduse'n pieptu-mi nobil măsura de dorinți”.

Iorgulescu a vrut să traducă în versuri rimate lucruri care nu pot fi astfel prezentate. Versul lui e cam fleșcăit, nu se ridică, nu dă impresia de majestăte, cum trebuie să fie versurile seninului Sophocle.

Dinescu a tradus chiar mai bine decât profesorul frances. Un adevărat suflu eminescian străbate întreaga traducere, care e și exactă și frumoasă.

Iată acum și textul lui Dinescu.

Oedip.

„Iubită Antigovă, odrasla unui tată
Bătrân și orb, în care cetate și prin care
Tărâmurii ne oprirăm? Cu sărăcuțe daruri
Cine o primi în ziua de astăzi pe Idipus
Rătăcitor, ce cere puțin, dar nici puținul
Întreg nu-l dobândește și totuși îi ajunge?
Atâtea suferințe și vremea îndelungată
De mine strâns legate, precum și bărbăția-mi
Să nu cârtesc mă' nvață... Oprește-mi însă mersul,
Copilă și m'așează pe-un căpătâiu, de cumva
Vezi vre-uuul, ori în locuri lumesti, ori în sfințite
Desişuri, spre știință în ce loc sântem; fiindcă
Noi ca străini venit-am și'ntâi ni-i datorია
S'aflăm de la localnici și apoi cele-aflăte
Să le'mplănim în tocmai,

Iată acum și Antigona. Cetim la început tot textul francez, al aceluiași Humbert.

Antigona.

„Cap scump legat de soarta mea, Ismena, soră-mi a tuturor relexor prin care ne-a legat Oedip, cunoști tu unul singur cu care Jupiter să nu ne fi coplesit în viața noastră? Nu, nu este nimic atât de sensibil, atât de crud, atât de rușinos, atât de desonorat, pe care noi amândouă să nu fi suferit; și acum, care e planul cel nou, pe care, se spune că regele-l va anunța în întreg orașul? L'ai aflat sau tu nu cunoști încă insulele pe care dușmanii noștri le pregătesc acelor ce ne sunt dragi“?

Să vedem aceleași părți în traducerea lui Dinescu și în altă traducere românească, făcută de Ana Codreanu și de Constantin Niculescu—Novaci.

Dinescu. —Antigona. —

„Ismeno, soră bună, ia spune-mi, știi tu oare Vre un rău care ne vine de la Idip, pe care Să nu l aruncę Zeus asupra-ne, atâta Cât suntem încă'n viață? Căci le-am văzut pe toate În lungul lanț de rele, al meu și-al tău: durerea, Rușinea fără vină și chiar și hula. Apoi Ce mai înseamn'acum ăst ordin ce se zice Că regele-l dete chiar de curând întregei Cetăți? Tu auzit ai ceva? Știi? ori nici gând n'ai Că răul ce ne vine de la dușmani se'ndreaptă Chiar spre iubiții noștri?“

Codreanu și Niculescu-Novaci. —Antigo—

„Ismena, sora mea de sânge și săritoare! la nevoi, Mai are Zeus ne'nduplecatul vre un chin ca să lovească'n noi? —Blestemul ce ne'apasă neamul primitu-l-am drept moștenire — Și pentru noi' nevinovate, n'a mai rămas nenorocire, — N'au fost dureri, n'a fost rușine să nu ne biciuie amar !

Observați în traducerea acestora din urmă prescurtări, părți lăsate afară, apoi introduc lucruri străine ca să-și facă versurile cu rimă și cât se poate de proaste. Textul e șters și fals.

Trecem la altă tragedie a scriitorului grec din secolul al V lea în. de Christos, la Electra, povestea fiicei lui

Agamemnon și a Clyptemnestrei, care împreună cu frațele său Oreste a răsbunat, împotriva mamei lor, pe tatăl său omorât de Clyptemnestra.

Iată întâiu textul frances.

Crescătorul.

„Tu al cărui tată a comandat odinioară pe Greci sub zidurile Troii, fiul lui Agamenon, tu regăsești, în fine, tu revezi aceste locuri așa de mult dorite. Iată obiectul promisiunilor tale, vechiul Argos și pădurea nefericitei fiice a lui Inachus, iată și locul închinat lui Apollon, ucigătorul de lupi și numit pentru aceasta Lycienul. La stânga voastră se ridică ilustru templul Junonei. Acest oraș unde ajungem este bogata Mykenă : această casă e sângeroasa locuință a Pelopizilor. Din acest loc, în timp ce-l gătuia pe acel din care tu ești născut, te-am primit din mâinele sorei tale, pentru ca să te duc, să te salvez, să te hrănesc, să te aduc la vârsta, care te face capabil să răsbuni un tată. Acum deci, Oreste și tu, credinciosul său amic, Pylade, să hotărîm imediat ceia ce trebuie să facem“.

La Sophocle totdeauna se fixează de la început încotro se merge, care e subiectul. Piese, de altfel, erau pentru un public care aproape întotdeauna cunoștea subiectul

Întâlnim aici iubire pentru natură, pentru calm, inițiere curajoasă. Să comparăm acum traducerile românești, a Macedoneanului G. Murnu, care știe grecește bine și a lui Dinescu.

Iată din Dinescu.

Crescătorul.

„Vlăstar din Agamemnon ce a comandat pe vremuri
Oștirea'n fața Troii, întors, ți-e dat acuma
Să vezi acele lucruri de care fost-ai dornic
În toată clipa Iată, aicea, vechiul Argos
De tine mult doritul, sfințit locaș al fiicei
Lui Inahos mușcată de-un tăun ; mai iată
Piața Liciană a zeului ce-aduse
A lupilor pieire ; Oreste, iată'n stânga
Vestitul templu al Herei ; iar unde ne oprirăm
Să știi că vezi Mycena cea prea bogată'n aur
Și casa ucigașe a neamului lui Pelops,

De unde eu, odată, luându-te din mâna
 Surorii tale bune, ținutu-te-am cu mine
 Și te-am scăpat în urma omorului acelui
 Care ți-a dat viață și până la această vârstă
 Crescutu-te am cu bine, să fii pentru părinte
 Răsbunător al crimei. Acum dar, Oreste,
 Precum și tu, Pilade, cel mai iubit din prieteni,
 Să chibzuim în grabă ce-i de făcut“.

Iată acum și pe Murnu.

Bătrânul.

„ O fiu al marelui viteaz care de mult
 Fu capul oștilor la Troia, iat'acum
 Tu poți vedea cu ochii tăi tot ce-ai dorit.
 Acolo-i vechiul Argos, dorul tău ; aici
 Dumbraua fetii prigonite a lui Inah ;
 Aici, Orest, e piața lui Apollon cel
 Măreț al Herei, iar aici unde am sosit
 Tu vezi Mycena cea bogată și mai vezi
 Un cuib de crime, casa Pelopizilor,
 De unde eu, când tatăl tău a fost răpus
 Olinioară, te-am luat din mâinile
 Surorii și te-am dus cu mine, te-am scăpat
 Și te-am crescut atât de mare, să răsbuni pe Agamemnon“.

Cu toată greaca pe care o știe D-l Murnu, stilul său
 e de foileton, lipsește orice element de măreție.

EURIPIDE

Înainte de-a trece la opera chiar a lui Euripide, să lămurim câteva lucruri în legătură cu cronologia în care se plasează acești dramaturgi greci despre care am vorbit și mai vorbim încă. Eschile e de la sfârșitul secolului al VI-lea și din prima jumătate a secolului al V-lea în. de Christos. Sophocle și cu Euripide sânt amândoi din secolul al V-lea. În ultimul timp s'au făcut cercetări și s'a văzut că între ei este o deosebire de vârstă doar de vre'o 15 ani, cu toate că Euripide e mult mai nou, mult mai revoluționar, mult mai modern în concepții. Oameni aproape contemporani, presintă totuși puncte de vedere cu totul deosebite.

Am căutat apoi să fixez încă un element de cronologie. Artă cea mai armonioasă, cea mai luminoasă din sec. al V-lea grecească e reprezentată de Phidias sau Pheidias, cuvânt care înseamnă a cruța. Sophocle ar însemna gloria înțelepciunii, iar în ce-l privește pe Euripide, el e omul ce vine din Euripe, o strâmtoare la insula Negroponte. Phidias reprezintă în artă ceea ce reprezintă Sophocle în dramă, liniște, așezare, calm, armonie, simț religios, înlăturarea oricărei pasiuni, ba chiar un fel de înobilare a figurii omenești, de unde la Sophocle artiștii trebuiau să-și pună mască atunci când îi jucau piesele. De la Phidias ne a rămas statuia lui Zeus din Olimpia și a Palas Atenei din Partenon, templul închinat lui de pe Acropolea ateniană. Executarea lor s'a făcut în aur și ivoir și apoi au fost reproduse în marmură. Noi le cunoaștem acum numai de pe monede, unde au fost reprezentate. De altfel, foarte multe din obiectele ce aparțin artei grecești ne sânt cunoscute prin copii romane. Care e potrivirea de vârstă între Phidias și Euripide, dramaturgul care reprezintă o lume cu totul nouă. Deosebirea între ei e doar de 20 ani.

Euripide revoluționarul, sofistul, necredinciosul, e doar cu 15 ani mai tânăr ca Sophocle și cu 20 mai mic decât Phidias. Totuși el reprezintă ceva cu totul nou și nou-tatea aceasta se arată în vre o trei domenii. Unul e deslipirea din viața religioasă. În domeniul acesta al supranaturalului, s'a petrecut întâi desfacerea de Anaghie, ființa aceia abstractă, creiată de mintea oamenilor, dar care are totuși puteri deasupra celorlora omenești.

În ce privește drama lui Eschile, ea corespunde în artă cu templele din insula Egina sau insula Caprelor. Templul grecesc este alcătuit din mai multe părți, astfel e partea închisă, dedicată zeului, numită în latinește cella și corespunzătoare altarului nostru. În față e locul deschis, cuprins între coloane, care puteau fi simple, dorice sau ionice, cu cornițele deoparte și de alta și corintice, foarte bogat împodobite cu tot felul de frunze. Aici, între coloane se adună publicul. La Grec lucrul de căpetenie nu e să stai nemișcat, el cântă imnuri, se mișcă, vorbește. Procesiunea este o parte din slujbă. Sărbătoarea se face prin defilări printre coloane și pe aleia dintre cella și restul templului. În jurul templului e friza, în care se reprezintă diferite scene, sus sânt metopii, niște capete de grindă și frontonul, pe care se reprezenta lucrul de căpetenie, ca la noi icoana de hram.

În templul din Egina Apollon e reprezentat cu foarte multă stângăcie artistică, stă înțepenit ca statuile din Tanagra, în care se vede o solemnitate sacră. Prin urmare, a fost o vreme în arta greacă, corespunzătoare epocii lui Eschile și poate chiar vremii mai vechi, în care grija de armonie n'a existat, seninătatea era necunoscută, impresia de ceva grosolan o întâlneai la fiecare pas.

Apoi a venit vremea când în locul misterului sombru din timpul lui Eschile, avem o religie zâmbitoare, mai blândă, ca la Sophocle, zeul are milă de oameni, te legi de el, te apropii altfel de divinitate. Elementul acesta de duioșie, de blândețe va trece apoi în creștinism.

În momentul acesta lumea din Atena nu mai simte fiorul religiei, ci se bucură de religia senină ce corespunde artei lui Phidias și dramei lui Sophocle. Acelaș lucru se observă și în pictura pe vase, care astăzi sunt foarte bine împărțite pe epoci.

În vremea aceasta se petrece această mare schimbare de atmosferă. Religia nu mai înspăimântă pe vremea lui Sophocle și Phidias și apoi, deodată, toată religiozitatea Atenei va dispărea. Nu se va întâmpla același lucru în Sparta rurală, nici în Sicilia. De asemenea religia va rămâne prin insule: Creta, Cipru, pe coasta Feniciei și a Asiei-Mici. Disparația influenței religiei e un fenomen special atenian. De ce această scădere a religiei și înlocuirea ei cu cultul rațiunii și apoi cu jocul, cu gimnastica rațiunii la Sophiști? Fiind că Atena este o cetate deschisă care se uită mereu spre mare. Cu orașele care-au intrat în confederația ateniană, întemeiată după războaiele medice, Atena devine un oraș internațional, ca Alexandria sau ca Marsilia astăzi. Ea nu mai e o cetate greacă. Noi vorbim într'una de civilizația greacă și ne gândem la Atena, dar aceasta e civilizația ateniană, nu grecească. Eu am încercat de mai multe ori să fixez raportul între un popor și țara sa și am spus că o țară sau un oraș nu aparține pământului pe care sunt așezate, ci orizontului spre care se îndreaptă. Scandinavia cuprinde două țări: Suedia și Norvegia, două lumi cu totul deosebite și ca limbă și ca istorie și ca rosturi. Suedia se uită spre Baltică, mare închisă, unde are în fațe Imperiul rusesc, pe când Norvegia își are privirile îndreptate spre Oceanul Atlantic, de unde libertatea de gândire. Într'o literatură ca Strigoii lui Ibsen, se simte, fără îndoială, acest aer vast și furtunos de fiorduri, pe când ceva mai potolit se desface din opera Suedesei Selma Lagerlöf, autoarea legendei Göstei Berling.

În Peninsula Iberică, Spaniolul se uită la Marea Mediterană, pe când Portughesul are orizontul deschis prin Oceanul Atlantic. Fără Cristofor Columb, care în 1492 a descoperit America pentru regina sa Isabela, Castilianul niciodată n'ar fi colonizat America, pe când Portughesul ajunge de timpuriu până la Capul Bunei Speranțe, până în India. El e omul Oceanului, pentru el a merge într'o parte sau alta e lucru natural. Veneția, deși așezată pe pământ italian, prin legătura ce o are cu Bizanțul pe Adriatică, ea reprezintă cu totul altceva decât restul Italiei.

Atena de asemenea nu aparține Greciei, ea e un lucru

egeian și ionian, de Sparta e cu totul streină și e mult mai legată de insule. Dincolo e Ionia de pe coastele Asiei Mici, cu alt orizont și alte rosturi. Atena are legăturile ei cu Împărăția Orientului, pe când Spartanilor le e indiferentă marea, văcarii și țărani aceștia nu s'au putut lega niciodată de mare.

Cultul Atenei vechi, a Atenei dinainte de a avea legături cu marea, încep să scadă. Rațiunea s'a divinizat în locul religiei ce dispărea, ea a ajuns să fie scopul cel mai ridicat în societate, devine călăuză Atenei. Ceva național se găsește în Atena cea nouă. Cetatea veche corespunde cu arhitectura din Egina și cu drama lui Eschile. Cea nouă e cu alte clădiri, cu o împodobire nouă. E o mare deosebire între Atena cea veche, distrusă în războaiele medice și cea nouă, regulată, aliniată, făcută după anume plan, cu un caracter voit executat.

Iată cauza pentru care religia de odinioară se cufundă și lasă loc la altceva care este cultul rațiunii la Euripide.

În acelaș timp, tot aici la Atena avem o lume de adunătură alcătuită din oameni cari vin din toate părțile. Fiecare aduce un fel de-a fi anumit, tradiții și rosturi deosebite și atunci rămâne numai rațiunea prin care toți se pot înțelege. Pe de altă parte însăși viața civilă, cetățenească a Atenei se schimbă. Vechea cetate cu caracter sătesc, apoi tot mai urbanizat, era un grup de oameni de aceeași religie și puțintel și rude între dânșii, ca în satele noastre, unde toți Ioneștii sau toți Petreștii se scoborau de la acelaș bătrân, care stătuse la baza așezării. Atena nouă are o mulțime de sclavi, liberați nu prea, Roma era cetate de liberi, chiar cuvântul liberare înseamnă iertare. La Atena au venit de la un timp foarte mulți sclavi, meșteșugul e reprezentat aici prin munca lor. Cetățenii cei vechi, cari erau puțini, ca și la Roma, stau mai mult în piața publică, în agoră, unde discutau asupra rosturilor cetății. Casa are un rol foarte neînsemnat la Greci, ea e doar pentru boală sau pentru dormit, încolo cetățeanul iese în piața publică, ea e a tuturor, acolo se fac judecățile, acolo se hotărăsc acțiunile publice. Vechiul Grec e un cetățean activ într'un oraș mic, în care toate familiile sânt înrudite între ele.

Acum se mărește numărul locuitorilor, vin streinii cu proxenii lor. Se face comerț, lumea se îndreaptă spre Portul Piræu, legat de Atena prin zidurile groase, dar cu toate acestea destul de departe de cetate. Piræul e acum concurentul pieții publice, unde se petrecea vremea înainte.

Cetățeanul vechiu era și soldatul Atenei, unde pe lângă armata de uscat avem și flota, organizată mai ales după îndemnul lui Temistocle la început. O caracteristică a vieții lui Euripide, pe care noi o cunoaștem foarte puțin, este că el nu se interesează de afacerile publice, lucru pentru care e acuzat. În lumea aceasta a rațiunii individul se pierde. Socrate a fost condamnat să ia cucută fiindcă rupea tinerimea de la rosturile ei, o desfăcea de datoriile ce le avea în societate.

Interesele și voința cetății e un lucru străin pentru el, o violență înafară de mine la care mă supun, fără nici un respect față de ea și fără a-și recunoaște vinovăția. Nici un fel de patriotism nu există nici la Socrate, nici la Platon, Ei sunt într'un fel de largi lumi senine, departe de pământ. Atena este acum pentru toată lumea.

Drama lui Euripide se deosebește ca țesătură de a celorlalți dramaturgi, despre care-am vorbit. La Sophocle intri deodată în lucrurile despre care e vorba. Eschile te pune direct în atmosfera religioasă și morală. Aici vine autorul și-ți prezintă un prolog, care cuprinde întregul subiect al piesei. Unitatea piesei și taina ei au dispărut. Filozofia a intrat acum în dramă și ea e un mijloc de a comunica aiurea idei filosofice. Euripide predică, răspundește gânduri. Corul care e important la Eschile, discret la Sophocle, aici e întins, dar el îți impune acum cum trebuie să gândești și să simți. Este arta care predică în legătură cu anumite tendințe ale orașului și se depărtează de morala cetății.

Venim acum chiar la textul lui Euripide și cetim la început drama sa *Bachantele*. Traducerea în românește e făcută de Șt. Bazdechi, filolog de origină macedoneană, care știe admirabil grecește, dar fiind un erudit el n'are chemare poetică și caută exactitatea textului, de multe ori în dauna formei poetice. Apoi fiind Macedonean el

nu-și dă seama, exact de forma aristocratică sau profană a unor cuvinte.

Bacantele sunt pretesele zeului Bachus sau Dionysos. În legătură cu jocurile acestor menade, a rămas la noi obiceiul de la culesul viilor, care nu e altceva decât continuarea peste veacuri a acestei obișnuințe trace.

În actul I iu, Dionysos, zeul beției, al entusiasmului, apare singur și începe a explica ce va cuprinde piesa.

Dionysos.

Eu Dionysos al lui Zeus fecior, născut
De a lui Cadmos fiică, Semele, ce fu
Moșită de cerescul fulger, am venit
La Teba și schimbat din zeu în muritor
Sosii în lunca Dircei lângă fluviul
Ismen. Zăresc aproape de acest palat
Mormântul mamei mele fulgerate și
Ruina fumegând'a casei. Flacăra,
Aprinsă de-a lui Joe trăsnet pâlpaie
Într'una ca un monument nepieritor
Al urei Herei împotriva maică-mii.
Cuminte fuse Cadmos de a'mprejmuit
Altarul fiicei sale, spre-a nu fi călcat
De vre-un picior de om. Și eu l'împodobii
Jur-împrejur cu viță verde.

Vechiul spectator știa că Dionysos e fiul lui Zeus și al fiicei lui Cadmos dar acum lumea a uitat lucrul acesta și autorul trebuie pentru publicul acesta nou să le spună. Apoi zeul explică mai departe spunând: Am trecut prin Lidia bogată'n aur, am ajuns În Frigia'n ținutul Persiei bătut De soare, am lăsat în urmă Bactria Cu zidurile ei, apoi Arabia Cea fericită, Asia întreagă ce Se'ntinde cu ale ei orașe falnice

Acțiunea e povestită acum, nu mai iese din dramă, Apare cineva în față și strică minunea, destăinuiește tainele dramei. Apoi se face geografie și este o întreagă enciclopedie geografică în ceia ce spune Zeul. Se vede c'a trecut pe aci Herodot, care i-a învățat geografia, se vede apoi Atenianul negustor, care cunoaște lumea din ce în ce mai bine.

După explicația istorică și geografică, elemente ce se împletesc între ele, întâlnim și al treilea element în piesa lui Euripide, critica, zeflemeaua, lupta contra religiei, de care-și râde.

Vine apoi corul și versul se schimbă.

Corul.

Ferice de cine cunoaște
Tainele zeilor,
Și duce viață curată,
Și sufletul său își înalță
Prin slujbe fără prihană,
Pradă avântului bahic
Pe munți singuratici.
Ferice de cine'mplinește
Orgiile mamei Cybele,
Cu iederă fruntea gătindu-și,
Și'n mână cu tristul năvalnic
Sărbătorind pe Bacus.
Veniți, Bacante, veniți!
Aduceți din munți frigieni,
Pe zeul, pe fiul de zeu,
Pe Bromios, în ale Greciei
Întinse hotare, pe Bacus,
Pe care-l născu în cumplite
Chinuri de facere,
Semele, fiica lui Cadmos.

Versurile acestea sunt mai frumoase, de altfel, de multe ori ele trăiesc înapără de piesă. Se vede în ele influența poeziei lirice a lui Pindar, alături de care au fost și alte școli de poezie cu totul deosebite, astfel a fost școala lui Alceu, a poetesei Sapho și a lui Stesihor.

Să trecem acum la altă dramă a lui Euripide, la Alcesta. Cunoașteți povestea minunatei soții, credincioasa care a primit să moară pentru soțul său Admet, regele cetății Pherae din Tesalia, atunci când acest lucru nu l-au făcut, pentru a-și salva fiul, nici tatăl Pheres, nici mama sa, deși bătrâni care-și traiseră viața. Admet, cel mai ospitalier om din lume, are fericirea să-și recâștige soția așa de mult regretată, datorită lui Heracles, eroul și prietenul său care o scapă din ghearele sângerului Tanatos.

Să vedem întâiu tot traducerea lui Bezdechi. Ghidul aici e însuși zeul Apollon, care apare la început și dă explicații asupra casei lui Admet și a vieții lui și a Alcestei.

Apollon.

O cas'a lui Admet, cu bine acum te las.
 Ca slug'am stat la masa ta măcar că-s zeu ;
 De vină-i Zeus căci el trăsni pe Esculap
 Cu foc din cer lovind în piept pe fiul meu.
 La rândul meu eu mâniat m'apuc de ucid
 Pe-ai fulgerului meșteri, pe Ciclopi, iar Zeus
 Mă pedepsi să fiu argatul lui Admet,
 Și astfel venii la el și mă tocmii cioban.
 I-am ocrotit de rele casa până azi—
 Cu drept, fiindc'am dat de un stăpân curat
 La cuget ca și mine, de Admet. Pe el
 Scăpatu-l-am din gura morții amăgind
 Pe ursitoare care mi-au fagăduit
 Că-l lasă să trăiască de-or găsi un om
 În loc să-l dea lui Hades. Regele pe rând
 A încercat pe toți prietenii, pe a sa
 Bătrână maică și pe tatăl ce-l născu,
 Ci dintre toți, soția lui doar s'a învoit
 Să-și dea viața'n locul lui lipsindu-se
 De dulcea soarelui lumină. Ea acum
 Tânjește'n brațele bărbatului trăgând
 Să moară, căci sortită-i ziua cea de azi
 Să-i fie cea din urm'a vieții pe pământ.

Să vedem acum și traducerea lui M. Iorgulescu.

Apolon.

Deși sânt zeu, o ziduri, a trebuit să viu
 Și lui Admet pe o hrană de rob supus să-i fiu.
 Dar dintre toți doar Zeus e cel mai vinovat,
 Căci, vrând să-mi piardă fiul, din cer a fulgerat
 Și-Asclepios pe dată căzu străpuns în piept,
 Iar eu, plin de mânie, n'am mai putut s'aștept
 Și ucigând Ciclopii, ce aprind cerescul foc,
 De tatăl meu, divinul, fui pedepsit pe loc.
 De-aceia dar slujit-am aici pe-un muritor
 Și, părăsind-mi cerul, venii să mă cobor
 Pe-acest pământ, la omul ce mi-a fost dat stăpân.

Iar azi se'ncheie timpul cât fuse să rămân,
 Să pasc a lui cireadă și casa s'o păzesc.
 Noroc avui în fiul lui Pheres să gălesc
 Un om de treabă'n toate ; de-aceia, cugetând,
 Să-l mântui de peire, destinele'nșelând,
 Am dobândit ca altul să moară'n locul lui
 Și Admet să scape teafăr."

Cum vedeți, versul aici e inferior, valoarea traducerii e mult sub aceia a lui Bezdechi. Versul e fără cezură și prin urmare e lipsit de viața ce i-o dă ea. Apoi aici avem rima aceasta care prozaizează textul și te supără la urechi. La Iorgulescu avem în unele părți chiar substituirea prin alt text și ar fi poate interesant de comparat această traducere cu textul francez în proză.

ARISTOPHAN.

De la începutul acestei lecții să spunem câteva cuvinte despre cei care alcătuiesc așa numitele genuri literare. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Brunetiere Ferdinand, profesorul francez născut la Toulone, a încercat, nu fără autoritate, să aplice literaturii teoria evoluționismului. Un fel de critic abstract și pedant, el a publicat un șir de cărți sprijinite pe teoria genurilor literare, care, spune el, au o viață a lor, ca orice e viu și aceste genuri literare au o viață proprie și foarte ușor se poate vedea, se poate urmări evoluția lor.

Tragedia sau tragodia e un cuvânt alcătuit din tragos, țap și odă, cântare, cântec. În orice cas e foarte sigur că s'a pornit cu lucruri foarte simple, foarte modeste și că pe urmă, genurile nu numai că s'au dezvoltat, dar ele se și luptă între ele. E și aici întocmai cum vezi sub pământ, la suprafață lumea vegetalelor îți face impresia de liniște, de seninătate și jos e un iad întreg, o luptă neconținută în lumea aceasta a rădăcinilor, care vreau să-și atragă sărurile, fiecare pentru planta ce-o susține. Tragedia de sub pământ o întâlnim, dacă vrem să observăm mai de aproape și în dezvoltarea acestor genuri literare, care se luptă între ele și nu prea merg paralele. Ați văzut cum tragedia lui Eschile fură de la epopeie. În prezentarea bătăliei de la Sa'amina tonul e cu desăvârșire epic. Prometeu înlănțuit e mai mult o epopeie în versuri. Se spun lucruri ce s'au întâmplat în formă dramatică. Herodot însuși prezintă istoria în formă de dramă, este prin urmare o prefacere a istoriei în dramă, la Eschile și o prezentare a ei în mod dramatic la Herodot. Eschile fură și de la epopeie și de la istorie, Herodot fură de la dramă. Se poate întâmpla ca un gen literar să înghită pe celelalte, așa a fost cazul cu teatrul spaniol reprezentat în secolul al XVI-lea și la

începutul secolului al XVII-lea printr'un Lope de Vega sau printr'un Gulielm de Castro, autorul Cidului și inspi-ratorul lui Corneille, și în secolul al XVII-lea printr'un Calderon de la Barca. Comedia aceasta cuprinde tot, și lirică, și epică și filozofie și discurs politic, este ca un fel de caracatiță care înghite tot.

Acelaș fenomen îl vom întâlni în secolul al V-lea și al IV-lea înainte de Chr. Drama clasică pură și lirică, așa de minunat valorificată în versurile spuse de cor fură și filosofia, pe care ați văzut-o intrând în drama lui Euripide și pe de altă parte Platon își presintă concepțiile filozofice în formă dramatică. Aceștia cer ca oamenii politici să le dea elemente pentru dramă sau pentru comedie. Platon ca să poată fi cetit își presintă ideile în formă de dialog, influența puternică a scenei, care de la un timp năvă-lește în toate domeniile.

Lirica este din ce în ce mai slabă. Poesia lui Alceu poate fi adăugată la ceia ce au creiat ca poesie un Pindar, un Stesichor sau o poetesă Sapho. Dar toți aceștia sunt mai vechi. Cei de la 400 nu mai au nevoie de poesie lirică. Jocurile olimpice din Olimpia, unde era templul lui Zeus, cele pithice, de la Delphi, cu templul lui Apolon, cele nemeice din Nemeia și cele corintice sunt acum în decădere, astfel că nici poesie lirică nu mai e necesară. Poesia aceasta sentimentală este astăzi o creațiune in-dividuală, pe când lirica veche e o manifestare religioasă și religia dispăruse acum. Epopeia nu mai era de mult. În ce privește istoria, ea reprezenta ceva foarte intere-sant și vom vedea cât de strălucit este ea pusă în lu-mină cu Herodot. În acelaș secol al V-lea înainte de Christos avem pe Tucydide, cel care vorbește despre Războiul peloponeziac, lupta dintre Atena, cetatea in-ternațională, care nu reprezintă Grecia propriu zisă și Sparta, cu viața rurală, țărănească, viața solidă din Pelopones. La Tucydide este viața politică și discursul de piață care cucerește istoria. El procedează în prezen-tarea istorie cam așa: spune că în adunare s'a ridicat cutare om de valoare și-a spus următoarele și aici își desvoltă el discursul pe care omul poate nu l'a spus nicădată, l'a inventat istoricul pentru ca astfel să în-fățișeze ideile sale istorice. După ce-o povestit istoric

spune că apoi s'a ridicat altul și a spus ce urmează, prezentând iarăși toate argumentele părții aceleia. Sistemul se întâlnește și în secolul al XVIII-lea, democrația politică năvălește și în literatură, cei cari vorbesc sunt ca persoanele din dramă. La Tucidide e și influența vieții politice și a teatrului. Oamenii aceștia sunt teatrali și când știm aceste lucruri e ușor de lămurit ce este Aristophan, creatorul comediilor grecești din secolul al V-lea, scriitorul cel mai greu de înțeles dintre câți am întâlnit în lumea aceasta veche.

Aristophan face aluzie la tot ce se petrece în Atena. Comedia lui nu este nici o povestire, nici o farsă ca la noi, prezentarea unui tip ridicol de care să râdem. La el nu vom întâlni niciodată un tip pe socoteala căruia să ne amusăm. Teatrul său este viața politică și socială strămutată în comedie, el fură această viață și-o urcă pe scenă. În privința aceasta noi nu avem decât Revisitele, lucrări de tot hazul și caricaturile. Cărbușul nostru e Aristophanul de altă dată. El introduce în piese actorii politici cu caracterele și cu numele lor adevărate. Astfel în Norii se ridică împotriva lui Socrates, pe care-l atacă cu foarte multă vehemență. De asemenea Pericles, omul care a dominat Atena în prima parte a Războiului Peloponesiac, a rămas cu porecla ce i-a dat-o Aristophan, Pericle cap de ceapă. El este ca articolele de gazetă azi. Nu numai oamenii, dar și problemele se mută pe scenă cu Aristophan, Grecii presintă totul sub formă de dramă tragică sau comică.

Trăcem acum la lectura operelor sale și cetim întâi din Norii, în traducerea lui Ștefan Bezdechi.

Strepsiade.

O Doamne, ce nopți lungi de nu se mai sfârșesc!
 De s'ar mai face odată ziuă! A trecut
 Dar multă vreme de când neamul cocoșesc
 S'a deșteptat și totuși slugile pe întrecut
 Nepăsătoare sfiorăsc. Să fi poftit
 Să doarm'atât în alte dăți. Războiu, războiu,
 Din multe pricini ești tu blestemat, hulit,
 Dar mai ales că nu mi-e îngăduit
 Să-i țin de scurt și spetele să le mai moi.
 Și scula asta de flăcău își doarme somnul liniștit

Și nici gândește c'ar fi vremea să se trezească, ci'nvelit
 În cinci veliți ca un cârnaț se'ntinde, sau visând molcun
 În cuibul moale huzureșt'ncălzit de propriu-i parfum.
 Să fac și eu ca el. Să trag plapoma'n cap, să sforăesc.
 Dar vai, sărman de mine nu pot nici să dorm nici s'ațipesc.
 Mă pișcă... grija cheltuielii, risipei, datoriilor,
 Făcute pentru cai și curse de odorașul de fecior.
 Ce-i pasă lui? Cu plete lungi ca orișicare cavalier
 Iși vede doar de călărie, de curse și de hipodrom,
 Și numai cai visează, bată-l! Iar eu în vremea asta pier
 Gândind într'una la soroace, de am ajuns din om neom.

Sau mai departe.

Hâm! Dormi tu fătul meu, dar află că datoria ce-ai făcut
 O să se spargă'n capul tău. De blestem s'aibă parte cine
 M'a împețit cu maică-ta. Ce viață dulce și ce bine
 Trăiam la țară făr'de lux, în largul meu printre albine
 Și aveam belșug de miere, vite, de vii, de struguri și de tot.
 Și apoi eu am trăit la câmp, la țară. Doamne ce netot;
 Să-mi iau nevastă pe nepoata vestitului între vestiți
 Megacle, fiul lui Megacle, fată subțire de oraș!
 Ce mândră, Doamne, delicată, crescută numai pe perniți!
 Când m'am culcat întâi cu dânsa, nu m'aș mai fi culcat,
 Eu miroseam a must, a lână, belșug și gratii împletite;
 Ea, a parfum, șofran, săruturi și desmierdări meșteșugite.
 Și a risipă, trufandale, a dragoste și a păcat.

Cum vedeți, Aristophan nu este tot ce poate fi mai e-
 legant, dar este un admirabil izvor pentru cunoașterea
 vieții ateniene din acea vreme. Din comedile lui se pot
 scoate informații minunate pentru cunoașterea vremii sale.

Să vedem aceiași parte în traducerea filologului Ioan
 Bilețchi-Albescu.

Strepsiade.

Of! Of! Grozav de lungă-i noaptea, prea slăvite Zeus,
 E nesfârșită, Ziua nu va mai sosi?

De mult acum cocoșul l-am auzit cântând.

Dar robii horăesc. Ce vremuri am ajuns!

Războiul cât rău adus-ai, blestemat să fii!

Nu pot nici robii mei chiar să mi i pedepsesc.

Nici coconașul ăsta, scumpu-mi fecioraș,

Din noapte nu se scoală; nepăsător și cinci

Cojoace vânturându-mi, doarme fără griji.

Din punct de vedere al limbii, e poate mai majestoasă traducerea lui Bezdechi, dar ca apropiere de original, e mai bună a lui Bilețchi.

În unele piese a lui Aristophan, o parte importantă este aceia pe care o alcătuiesc corurile. Și în Norii avem rolul corului destul de însemnat.

Corul. Către Strepsiade.

Bine te-am găsit bătrâne cu atâtea ierni în spate,
Vânător de'nțelepciune și de-a Muzelor mistere,

Către Socrate.

Și pe tine preot grav al mofturilor complicate!
Spune-ne acuma păsul. Spune inima ce-ți cere?
Căci din toți ideologii ce-azi își vântură ființa
Doar lui Prodicos dispuse-am fi să-i împlinim voința.
Căci cinștim înțelepciunea și virtutea lui—ș'apoi
Ție, căci trecând pe stradă tot de sus te uiți la noi,
Faci pe gravu, ochii'n dreapta' 'n stânga și-i rostogolești
Scrutător; apoi fiindcă ești desculț, disprețuiești
Înlesnirile vieții și privești totul de sus.

Braștele, altă comedie a lui Aristophan, este foarte cunoscută, plină de politică și lupte de partid. Pe când în Norii, Aristophan atacă școala revoluționară, imorală, sofistică-socratică, în Braștele el atinge a doua instituție de educație socială, teatrul de modă nouă, nereligios, corupt, lipsit de conținut, reprezentat prin Euripide.

Zeul Dionysos, care represintă gustul artistic al poporului atenian, rătăcește în tovărășia robului său Xanthia, face drumul greu până la Infern. Înainte de-a pleca cere informații asupra drumului dela Heracles, care fusese acolo când furase pe câinele Cerber de la Pluton și soția sa Persephona, stăpânii Infernului. În Iad deodată aud un vuet nelămurit, e cearta dintre Eschile, care în tragedie avusese odinioară locul de frunte, și Euripide, care avea pretenția că e superior. Corul dă o caracterizare hazlie ia celor doi adversari, cari sunt aduși în fața lui Dionysos să le cântărească spusele și să hotărască el care e superior. El afiă cuvinte de laudă și pentru Euripide, dar când e vorba să aleagă un poet pentru lumea de sus, nu stă la îndoială să-și ia pe Eschile, prin care crede el că din nou s'ar putea înălța prestigiul Atenei. Aristocrat și conservativ în ideile sale, Aristophan își bate joc de toți cei ridicați

la suprafața vieții politice și sociale prin popularitate ieftină, demagogism și parvenitism.

Traducerea în românește e tot a lui Bilețchi. La început, între dialoguri se intercalează corul broaștelor, care se aude și formează atmosfera.

Broaștele.

Brechecherex, coax, coax,
Brechecherex, coax, coax,
Noi ale bălților vlăstare,
Imnuri cântăm în gura mare, ;
Fermecătoare-i a mea cântare
Coax, coax.

În cinstea lui Dionysos cântarăm,
Băiatul lui Zeus, de pe Nisa,
În bălți acu-l adorarăm,
La sfânta jertfă, la Chitre
Mulțimea când vine voioasă
La raza templului nostru.
Brechecherex, coax, coax.

În această piesă avem și bucăți cu caracter religios, ca versurile cântate de corul miștilor zeiței grânelor, Demetra.

Corul miștilor.

Demetră adorată, ia
Sub aripa-ți stăpâna mea,
Cortegiu-ți, ca din răsărit
În cânt și dans la asfințit,
S'o țină ziua întreagă !
Și multe'n glumă' serios,
Să spună multe, cuvios
La sărbătoarea-ți haz făcând
În haz și glume ridicând
Cununa biruinței !

În altă parte, corul prin cântece de stradă și strigături batjocorește pe Archedem, demagogul care târî în nenorocire pe comandanții luptei de la Arginuse.

Corul.

Să râdem de ponosul
Ce Archedem avuse.
De șapte ani era și fratria nu-i crescuse.
E demagog acuma
La morții cei de sus
Și pacoste nespūsă acolo a adus.

Comedia aceasta fură și elementele poeziei lirice. În ea apar și zei, Dionysos și eroi, Heracles și oameni de seamă din societatea ateniană, ca Euripide și Eschile, care reprezintă frumusețea și măreția arhaică. Cu toate glumele care intervin, Eschile apare într'o majestăte cu totul deosebită. Prin punerea lui Eschile în fața lui Euripide, la Aristophan întâlnim poate pentru întâia oară critica literară. La el găsești discursul de întrunire publică, lecția de morală și filosofie, critica literară, articolul de gazetă, etc.

Altă comedie a sa este Păsările, tradusă în românește tot de Bilețchi-Albescu. Piesa poate fi socotită și ca produsul unei fantesii exuberante, dar ea și aruncă reflexe luminoase asupra întregii dispoziții sufletești a poporului atenian, istovit în urma înfrângerilor din Războiul peloponesiac și slăbit prin certele interne dintre aristocrați și democrați, dar păstrându-și, cu toate acestea avântul orgolios pentru întreprinderi mari, cum a fost campania siciliană, cu Nicias și Alcibiade. Atacurile politice aici nu sunt așa de vehemente ca în celelalte piese.

Aici apar tot felul de sburătoare și ce-i mai interesant e că aceste pasări se ocupă de rosturile omenescii, vorbesc despre problemele sociale. pe scenă apare pupăza care vorbește în numele celorlalte pasări. Bucata de mai jos e poate cea mai frumoasă din toată piesa.

Pupăza.

Pupupu, pupupu, pupupu, pupupu, pupu!

Îucoace vină, vină, vină, vină'ncoa!

Voi câte trăiți pe bogate câmpii

De sămânță de orz mîncătoare,

Fără număr de multe seminții

Cu glas divin, în repede avânt sburătoare.

Peste brazda proaspăt trasă

Ciripitul vi se'ntinde așa de gingaș,

Plin de farmec.

Tio, tio, tio, tio, tio, tio.

Câte dintre voi stăpâne'n grădină

Vreji de iederă ciupiți,

Câte'n munți din oleaștri, fragi și mure vă nutriți,

Toate la a mea cântare, mândru sbor vă pregătiți

Trioto, trioto, cirip, cirip.

Neamuri de pasări rătăcitoare

Suntem ferice, sburătoare ;
Căci nu'mbrăcăm mantale, când
Prăpăd e cu ninsoare,
Nici nu ne dogorește
A verii caldă rază,
Ci prin livezi în floare,
Prin codrii ni-i lăcașul,
Glasul ei ascuțit și vrăjit cântarea-și drege,
În năduf, pe la-amiezi soarele când arde.
Iernez în scorburi, vizuini
Cu oreadele hazlii,
Iar primăvara noi ciupim albul mirt
Virgina și întreg al Charitelor răsad.

Când aude cineva de Aristophan se gândește numai la partea de politică din opera sa, numai la glumele mai sărate sau mai proaste cu care-i presărată opera lui, pe când alături ai această grație, această minune a poeziei lirice grecești.

HERODOT.

Istoricul grec din secolul al-V lea în. de Chr., acel care a fost supranumit părintele istoriei, este un provincial față de Atena. Deși scrie în dialectul ionian, el trebuie înțeles ca un Dorian și ca un om din Asia, fiindcă se născuse în Halicarnas, cetate dorică și ionizată apoi, de pe coastele Asiei Mici. Ca Dorian, el vede lucrurile altfel decât la Atena, are un spirit mai disciplinat, mai monarhic. Dorienii întotdeauna au avut înclinații spre o organizare monarhică. În Sicilia ei au avut minunatele organizații din sec. al V-lea ale tiranilor Gelon din Gela și Siracuza și Hieron din Siracuza. Aceștia au și o flotă a lor deosebită și foarte însemnată. Atena și lumea dorică reprezintă două lucruri cu desăvârșire deosebite. Când se scrie istoria poporului grecesc n'ar trebui să se prezinte o singură Grecie, ci să se deosebească lumea ioniană cu cetatea internațională a Atenei, și lumea dorică cu Sparta și Sicilia.

Herodot a cutreierat lumea nu pentru comerț, ci pentru dorința lui de-a afla ceva. A fost și în Egipt, unde a vorbit cu preoții, a avut contact și cu lumea mesopotamiană, a fost inițiat și în rosturile Perșilor. El nu explică nimic, pune în față cele două lumi și-și face drama sa, care se deosebește de a lui Eschile numai prin aceea că e în prosă și nu în versuri. Faptul că e un perieget, un călător, îl face să spuie și lucruri pe care nu le știu ceilalți. În cartea a patra el vorbește și despre Sciți, Ascuza sau Scolați, cum li se mai spunea, pe care-i cunoaște numai din ceia ce i-au spus negustorii de pe malurile Pontului Euxin. În ce privește numele acestei Mări, au fost mai multe explicații, dar în ultimul timp se pare că s'a dovedit că euxin e un cuvânt scit. Pe malul Mării erau cetăți grecești, ca: Bizone-Cavarna, Dionysopolis-Balcic, Tomis-Constanța, Histria, Calatis-Mangalia, al cărui nume ar fi Pancalos, cu totul frumos, cuvânt pronunțat de Turci gutural, Man-

galos. La vărsarea Nistrului era cetatea Tyras, tot cu nume turanic, poate dat de Sciți, cari aveau clasa conducătoare de origine iraniană, iar cei de jos erau turanici. Bugul poartă un nume scit și Cubanul la fel.

Grecii plecau din cetate, luau pământ de la Sciți sau alți barbari și se așezau în colonie sau apoikie, ceia ce înseamnă risipire. Plecau cu zeii de acasă și se așezau într'o proprietate care e tot a vechiului stăpân, iar ei nu sunt decât chiriași fără termen.

Informația lui Herodot, care e după unii părintele istoriei, după alții părintele minciunii, cuprinde de cele mai multe ori un fond de adevăr. El este un om cinstit, care spune tot ce-a auzit și așa cum a înțeles. Informațiile lui vin pe drumul egiptean, pe cel al cetăților grecești unde i se povestește despre Sciți și alte neamuri, vin apoi prin Asia-Mică, iar despre Mesopotamia află prin Perși și prin ceia ce spuneau despre regiunile acelea preoții egipteni.

Prin Herodot vedem un Grec ce iese din atmosfera cetății lui. E poate cel dintâi ecumenic, cel dintâi Grec internaționalist. Nu vorbește de trecutul Spartei și a Atenei, este omul care are interes la orice și nu mută acest interes în Grecia. Nu l privește în special Sparta sau Atena sau Corintul. Poți fi cât de grec vrei, dacă nu întri în piesa sa nu-l interesezi, de aceea nu vorbește nici despre Teba, nici despre Corint, ele nu stau în liniile ciocnirii pe care-o prezintă în drama lui. Ce hotărăște la el nu e pasiunea călătorului, ci interesul dramaturgului, el nu merge pentru a călători, el e omul care adună elemente pentru drama sa. La el sânt o mulțime de povești, pe care le-a adunat. Cum a fost ales Cyr să stăpânească peste Perși, cum mama sa, Mandana, fata lui Astyage regele Mediei a ajuns în lumea persană, cum fiul lui Cyrus, Cambyse a cucerit Egiptul, cum a ajuns rege urmașul acestuia, Darius I-iu, vestitul care vine la Dnăre să se lupte cu Sciții și care începe Războaiele medice, continuate apoi sub fiul său Xerxe.

De unde vine această prezentare a istoriei sub formă de povești, de fabule? Herodot este încă omul care face parte din Mitologie, din lumea aceasta de imaginație, care prezintă totul ca pe niște ființe vii. O apă e o nimfă, sgomotul din pădure e datorit zeului Pan, lumina din pădure vine de la jocul Hamadriadelor. Apoi sunt satirii, cu pi-

cioarele de copii. Grecul vede orice lucru însuflețit și însuflețirea aceasta are un nume și o poveste.

Herodot metologizează și istoria. După el orice lucru trebuie să plece de la un om. El n'a ieșit încă din lumea miturilor, în care trăim într'o măsură oare care și noi astăzi.

Și noi inventăm povești cu privire la anumite părți din istorie. Cea mai veche povestire despre Unguri este aceea a notarului anonim al Regelui Bela al IV-lea, de la începutul secolului al XIII-lea. Toate poveștile cu privire la voievozii ardeleni pe cari i-au supus Ungurii, sunt false, sunt creațiuni imaginare. Menumorut înseamnă morală. Gelu e drpă Ghealu lângă Alba-lulia, sau poate în legătură cu Gyla.

Mitul stăpânește clasele populare și astăzi. Tot felul de legende de acestea se creiază spontan. La Herodot nu e o invenție, o minciună, e o operație normală a minții, sunt oameni care văd abstractul în legende.

Acum venim la traducerea ce o avem în față. Ea a fost făcută pe vremea lui Vasile Lupu. Textul acesta este un mare și admirabil document de cultură. Pe la 1600 și ceva era foarte greu să existe cineva care să poată traduce pe Herodot în întregime și încă așa cum l'a tradus omul de la curtea Dqmnului moldovean. Traducătorul dovedește o cultură înaltă, deoarece nu e vorba nici de o carte bisericească, nici de una teologică și nici măcar de o cronică, ci de o operă clasică foarte greu de adaptat limbii românești de atunci. Noi suntem cel dintâi popor care am tradus pe Herodot în întregime D-1 Iorga a publicat această traducere versificând-o și având la dispoziție o copie de pe la 1800 și ceva, găsită la mănăstirea Coșula în jud. Botoșani.

Herodot scrie în dialectul ionian, cu oarecare arhaisme. Textul de față e foarte greu de înțeles, neconținut are nevoie de explicații și aceasta cu atât mai mult cu cât avem aface cu traducerea unui scriitor din sec. al XVI-lea, poate chiar a lui Eustratie Logofătul, care a tradus și o condică de legi Herodot vorbește despre oricine la persoana a treia.

Iată acum ceva din Cartea întâia.

„Irodot Alicarnaseanul, mărturisința istoriei lui aceasta iaste, pentrucă să nu se uite câte s'au făcut între oameni cu cursul vremii, nici iarăși fapte mari și minunate carile au făcut Grecii, altile varvarii să fie nepomenite și alte

multe, și mai vârtos pentru care lucru făcură războaie în tre ei.

Dintre Perși, cei ce-s învățați, zic cum Fenicii să fi fost pricina războiului între Greci și între varvari,* pentru că ei au mers de la Marea ce să chiamă Roșiea, purcęgând încoace la această Mare, și așa au lăcuit întru acest loc unde și astăzi lăcuiesc. Și îndată au început a îmbla pre Mare căi îndelungate și curând negoată de la Misirü și dela Asiria au fost îmlând și printr'alte țări, iară așa au nemerit și la Greci, la Argos cetate, iar această cetate pre aceia vreme era în toată țara grecească mai cinstită. Și nimerind acolo Fenicii aceștia descărca marfa. Iară, trecând patru sau cinci zile după venirea lor și vânzându-și mai tot, a venit la Marea multe femei, și cu iale și fata Împăratului, căreia numile îi iaste, după cum zic Grecii, Ios, fata lui Inah. Aceasta, stând în piscul corăbiei au fost cumpărând negoțu de cările le era de treabă. Iară Fenicii să voroviră și dedară jac într'ânsele. Deci mai multe și scăpară, iară pre Ios și pre alte multe le luară și puindu-le în corăbie, să dusără la Misiri.

La începutul acestei cărți avem explicația complectă a istoriei lui Herodot. De ce scrie el? Ca să nu se uite câte s'au făcut între oameni în cursul vremii. Nemurirea lucrurilor e o concepție greacă din secolul al V-lea. În al doilea rând el face osebite între cele două lumi ce se luptă între ele, lumea greacă și lumea barbarilor, a varvarilor cum îi numește el. În al treilea rând el mărturisește că scrie opera sa pentru a face să se vadă de ce a izbucnit conflictul dintre Medo-Perși și Greci, conflictul de la începutul secolului al V-lea, care a dus la seria de ciocniri cunoscute sub numele de Războaiele medice. În fund licărește ideia națională. El discută și ipoteze, se caută vinovatul. La Greci judecata în piața publică era un lucru de foarte mare importanță, judecata în Atena era un lucru de interes public. Demostene a ajuns să fie un așa de mare orator fiindcă el se ocupa nu numai de cause politice, dar și de cele particulare.

Herodot este neconținut în căutarea motivului, a cauzei, a vinei, cine poartă vina începutului războiului.

El recunoaște pe Perși ca stăpânii lor legali. Ca primă cauză a războiului ar fi, după el, răpirea de către barbari

a fetei lui Inah, Ios. Al doilea motiv ar fi de aceeași natură, furarea de către Greci a Evropei, fiica împăratului, pe care nu vor s'o înapoieze și nici să dea răscumpărare, deoarece nici barbarii n'au dat răscumpărare pentru Ios.

Traducerea este foarte frumoasă, clară și are și ritm. Nu e ușor să scrie cineva în proză. Versul fără rimă se sprijină totuși pe ceva, se sprijină pe ritmul care te duce mereu înainte, pe câtă vreme prosa merge pe propriile-i picioare și ritmul prosei e uneori mult mai greu de înfăptuit decât al poeziei. La Herodot este și un ritm și o măsură. El deschide procesul și apoi presintă persoanele din dramă.

Cartea întâia merge până la stăpânirea regelui Cyrus, ocupându-se și de isprăvile lui, iar cartea a doua a începe cu domnia fiului său Cambyse, cuceritorul Egiptului, țară căreia Herodot îi spune Misir.

Pentru a se vedea care sunt cei mai vechi oameni, Herodot înșiră la povești, de altfel la el fabulele fiind așa de dese. Uneori spune că le-a auzit de la preoții din Memphis și că Grecii nu prea se încred în tot ce se vorbește aici despre Psametic.

Apoi se merge așa tot pe linia Perșilor. Cartea a treia se ocupă tot cu prezentarea rosturilor acestei lumi persane, căreia i se subsumează tot Orientul și care este dușmanul cel mare al Grecilor, prin urmare eroul principal al dramei lui Herodot.

În cartea a treia Herodot presintă un proces: Amasis, Egipteanul, în loc să-și trimeată pe propria fată lui Cambyse, o îmbracă în haine scumpe pe Nititis, fiica lui Aprii, pe care îl omorîse, de aci procesul dintre Egipteni și Perși, prezentat în forma aceasta dramatică, mitologică, juridică. Pentru Herodot nimic nu poate rămâne neexplicat.

În cartea a cincea vorbește despre regiunile noastre, presintă expediția lui Darius contra Sciților, pe care voia să-i ia și pe la răsărit și pe la apus.

Describe și regiunile noastre vorbind aproape despre toate râurile și apele: Marea Neagră, Dunăre, Prut, Siret, etc. Apoi tot în legătură cu expediția lui Darius trece și la Traci, dă știri cu privire la religia lor, la credința lor în nemurirea sufletului, dar n'are mare considerație pentru ei deoarece, deși viteji ei n'au grije de legi. În cartea a cincea se mântuie războiul și Darius se întoarce acasă. Cartea aceasta este deci tot cu istorie persă, până acum Grecii n'au intrat

numai ca elemente în armata regelui pers, stăpânul lor legal.

Cartea a șasea începe cu răscoala Ionienilor de pe coasta Asiei-Mici Aristophern, persanul care avea provincia aceasta cu capitala la Sardes, intervine de la început, alături de Istieiu, tiranul Miletului, una din cele mai importante cetăți din Ionia asiatică.

„Aristagor, rocoșind Ionia, așe și muri. Iară Istieiu, tiranul Miletului, fiind părăsit de Darie și slobod au venit la Sardis. Și așa Artafern, Domnul Sardisului, îl întreabă pentru care lucru i să par lui Ioniii să fie răcoșit? Iar el zisă cum nu stie și să miră de lucrul ce s'au făcut, ca când n'ar fi știut pentru aceștia lucruri. Iar Artafern, văzându-l pre dânsul meșteșugiind zisă știind adevărată pricina vicleniei : așa iaste povestia acestui lucru : această ciubota, ai cusut-o tu și au încălțat-o Aristagor.

Artafern zisă atăta pentru viclenie. Iar Istieiu să spă mântă cum Artafern știe povestia. Și așa în noaptea dintăiu, au fugit la Maria, amăgind pre Darie Împărat, cum îi va dobândi Sardosul, ostrovul cel mare. Și el apucă hătmănia Ionilor cătră războiul lui Darie și căzu la Sacăzu. Și legat fu de Sacăzani, pentru că gândiră cum alte lucruri de isnoavă faci împotriva lor ; și așa dovedind el lucrul cum iaste nepriaten lui Darie, îl sloboziră“.

Aici avem aface cu o viață adevărat grecească. Tot în cartea aceasta se vorbește de oracolele grecești, de pregătirile de rezistență a lumii grecești contra Persilor și spre sfârșit vine vorba și de Miltiade, fiul lui Chimon Atenianul și Domnul cetății Cherson, acel care va birui lumea persană în bătălia de la Maraton. Tot în această carte vorbește și despre Laconieni, despre așezarea și viața lor, despre oracolele în mijlocul acestor Greci

În cartea a șaptea ajunge până la Darius vestea despre ciocnirea de la Maraton, unde Grecii lui Miltiade bat pe generalii regelui pers. După ce se potolește răscoala din Egipt, acea pentru care Împărăția n'a putut să și trimită armatele în Grecia vre'o zece ani, Xerxes fiul lui Darius și al Atossei pornește războiul său împotriva Atenei, îndemnat de generalul său Mardonius.

În această carte avem aface cu Darius, apoi cu Xerxes, încep discursuri ca acestea:

„Iar Xerxes, după ce au supus Egiptului având oastia gata, toată să margă asupra Athinei, așa au adunat Sfat

ales din Perși aleși, pentruca să vădă sfaturile lor precum vor fi și să zică și el întru dânșii ce va socoti că i se pare. Și după ce s'au adunat sfetnicii toți, atuncia Xerxis împăratul începu într'acest chip voroava Sfatului: „Bărbați Perși, această pravilă nu eu de la mine o făcu arătând-o întru voi, ci primind și eu de la alții, cu dânsa îmi voi trebui pentrucă, după cum dintru cei mai bătrâni am apucat, nici dănăoară nu ni-am așezat după ce am luat cinstea din mâna Midilor, după ce supusă Chiros pre Astiag ce poate să fie că și Dumnăzău, ne îndamnă așa, și nouă încă, multe urmând, la bine să aduc. Deci câte limbi au supus Chiros și Camvisi și tată-meu Darie, măcar că le ari nistine de bini, anevoi a le povesti. Și eu dupăce am luat acest Scaon al cinstei aceștia, tot am grijit ca să nu mă lipsăsc nimică dintru căți au fost mai 'nainte de mine întru cinstia această și ca să agonisăsc nu mai puțin puteria Perșilor; și grijind aflu și cinstia noastră câștigându-să și pământ dintru cât avem acum, nu mai puțin, nici mai prost, ce încă mai roditori, și încă vom face și răscumpărare și plată aceloră. Pentru aceia eu v'am îndemnat ca, ce gândesc eu să făcu să vă arăt voă. Voi să podesc bogazul și să mărg cu oastia dela Asiia la Evropa, asupra Grecilor, pentru ca să cert pe Athinei, pentru câte răli au făcut părintelui meu și Perșilor.

Apare deci Xerxe. Luptele continuă și cartea aceasta e oarecum temeiu operii lui Herodot, aici e culmea, vârful, punctul cel mai de seamă din conflictul dintre Perși și Greci.

Cartea a opta e mai mult a Atenianului Temistocle, omul care prepară flota pentru isbânda de la Salamina. Aici e prezentarea războiului maritim. Temistocle joacă rol mare până la capăt. Apare apoi și Tesalia în ciocnirile dintre cele două lumi.

În cartea a noua e vorba de Tebani, de Argos, de ceilalți Greci cari intră în războiu. Apar iarăși discursuri, unul e un adevărat strigăt de triumf al Atenei și în el se întrevede deja antagonismul dintre Atenieni și Spartani, se prevede de pe acum Războiul peloponesiac Herodot ajunge apoi la bătăliile din 479 de la Mycale și Plateia, cu care sfârșește cartea lui. Pentru el lucrurile se termină aci, nu-l mai interesează ciocnirile mărunte până la pacea lui Kimon.

PIŢNDAR, PLATON, XENOFONT TUCIDYDE ŞI POESIA PASTORALĂ LA GRECI.

Oda lui Pindar e un lucru ce are scop nu e ceva individual. Lirica noi o facem așa cum voim, fără nici o legătură cu publicul pentru care creăm, pe când odinioară se cunoștea publicul și scriitorul își adapta creațiunea după societate. astăzi domină moda, se crede că există una și-i bați în strună. Poesia lirică de odinioară era făcută în legătură cu anume public, nu e personală ci expresivă și generală, în legătură cu publicul care-o cere. Ea era întotdeauna utilă, contribuia la formarea spiritului moral al societății.

În timpurile noastre se ridică chestiunea dacă arta și literatura trebuie să serevască scopuri naționale sau streine. Dar aici nu e vorba de lucruri voite, când societatea este inteligentă acești doi termeni se întâlnesc de la sine. Când Grecul mergea la teatru pentru a-și face educația cetățenească, locul acesta era pentru el și școală și gazetă și educație religioasă și piață publică. Aici se formează conștiința fiecăruia și această cunoaștere a istoriei e o îndreptare pentru viața practică. Herodot când scrie istoria lui, ea e pentru tot poporul grecesc și tot așa e și cu Tucydide când vorbește despre Războiul peloponesiac. Nu se scria pentru plăcerea unuia, scrisul era un lucru ce se cobora în viața reală și de acolo învăța argumentarea.

Poesia lirică era întotdeauna cu anume scop, se făcea pentru a marca pașii dansului. Odinioară un ritm cu mult mai complicat și mai fin era indicat de poesia lirică, la Greci erau unite mișcărilor, jocurile, cu muzică și poesie.

Pe Pindar nu-l putem înțelege decât în felul acesta. Traducerea lui se face cu sforțări mari și trebuie să fie întovărășită de note muzicale. Greutatea de a-l înțelege vine din faptul că el face alusii la lucruri pe care le știa orice Grec și pe care noi nu le mai știm decât dacă le

învăţăm din cărţi. Tot aşa strâns era legată literatura medievală de creştinism.

Între operele lui Pindar avem Oda pitică, închinată lui Arcesilau, regele Cirenei, învingător la alergările de care. Traducerea e făcută de Arthur Berar, un fost colaborator la Semănătorul. El presinţă pe Pindar în prosă, metrul lui e foarte greu şi capricios şi nu s'a încumetat să-l transforme în versuri. La jocuri veneau şi Greci din Asia şi din Cirena africană. Era o comunitate ce aducea şi pe Dorienii din monarhia siciliană.

Iată aci traducerea lui Berar.

Lui Arcesilau regele Cirenei.

Azi trebuie, o Muză, să te așezi lângă bărbatul iubit, lângă Arcesilau, regele Cirenei vestite în cai. Întetește avântul imnurilor convenite fiilor Latonei și țării pitonice ; căci acolo odinioară în fața lui Apollo, Pitia ce șade între cei doi vulturi de aur ai lui Zeus, arată pe Battos ca întemeietor al Libiei mănoase. Ea îi poveste că însuși el va clădi pe un deal alb o cetate renumită.

Noi nu mai simțim nimic din sentimentul ce l'au avut Grecii de odinioară, deoarece nu mai cunoaștem multe lucruri din acele care alcătuiau viața lor.

Mai jos avem altă odă pentru jocurile din Olympia, tradusă de C. Papacostea.

Lui Asopik din Orhomen, biruitor în stadiu.

Harite ,stăpânitoare ale undelor kefissiene ! Voi, care lo cuiți meleaguri hrănitore ale roditorului Orhomen, ocrotitoare ale străvechiului neam minyan, dați ascultare rugii mele ! Căci voi hărăziți muritorilor tot ce-i plăcut și dulce. Vouă vă datorează omul știința, frumosul, faima. N'au ființă fără voi nici jocurile, nici petrecerile. Nimic, nobile Grații, nu există fără voi, nici chiar la zei. Hotărîtoare la tot ce se săvârșește în Uranos, tronând lângă Pythianul Apollon, cel care poartă arcul de aur, ele se închină doar măreției cei fără asfințit a Domnului Olympic, care le a dat viața.

Fiice ale celui mai puternic dintre zei ! Augustă zână Aglaie și tu Euphrosină, cea vrăjtită de armonie, auzi-mă acum ! Thalia, și tu care ești înamorată de cântece, co boară-ți privirea către alaiul ce pășește măreț, ușor și vesel de isbândă.

În ritm lidian, măsurat cu grijă, vin s'aduc și eu prinos

lui Asopik biruitorul olimpic pentru cât îl datorează cetatea minyană

Cum vedeti, odată ce nu e ritm și nu cunoaștem lucrurile la care se face aluzie în poezie, Pindar pentru noi se reduce la aproape nimic. Un poet prefăcut în prosă e aproape nimicit. Frumusețea unei poezii nu se poate explica, o poezie se simte, în ea este ceva ce nu se poate defini, sunt atâtea elemente amestecate, care fac farmecul poeziei.

Înainte de a trece la Platon, elevul lui Socrate, să ne ocupăm de istoricul Xenophont, care face parte din aceeași generație și care de obicei a fost foarte rău tratat. Un scriitor austriac spune că e un biet subofițer, care conduce pe cei zece mii de Greci, cari ajutaseră pe Cyrus cel Tânăr, contra fratelui său, Artaxerxe al II-lea, regele Persiei, învingătorul și omorătorul lui Cyrus din bătălia de la Cunaxa, din 401 în. de Christos. Xenophont este călăuză celor ce se întorceau spre Grecia după această înfrângere a celor zece mii despre al căror drum vorbește el în opera sa Anabasis, arătând cât de fericiți au fost, când după atâtea rătăcirii au ajuns în fine la mare, unde au început a striga : thalasa, thalasa.

Xenophont e un om de un spirit clar și simplu. E un scriitor ce se îndreaptă către mai multă lume decât Platon. Pe lângă stilul lui ușor, elegant și plăcut, el era un spirit foarte vast, pe el îl interesează orice. Se plecaseră de la Socrate, care spusese : cunoaște-te pe tine însuți, astfel că istoricul atenian se interesează și de pedagogie. El scrie Cyropedia, în care arată cum ar fi bine să fie crescuți copiii perși pentru a se putea creia o țară nouă. Prin această carte el este și părintele pedagogiei. Dar elementele din opera lui sunt imaginare, ca și cele prezentate în sec. al XVII-lea de Fenelon în opera sa Telemaque. Fiind preceptorul ducelui de Burgundia el vrea să arate cum trebuie să fie un adevărat rege și foarte probabil ridicându-se împotriva absolutismului lui Ludovic al XIV-lea el prezintă pe regele Idomeneu, care n'a existat niciodată, cu totul opus suveranului frances.

Xenophont este și un istoric mai apropiat de noi. În Elenicile sale cuprinde și multe lucruri ce ne interesează. Dintre toți istoricii greci el este cel care arată cel mai mare interes pentru viața barbarilor. Vorbește despre Traci,

arată cum se luptă, cum se bat, cum se îmbracă. Prin Economicele sale, în care prezintă chestiuni ce ne pot interesa și pe noi astăzi, el este și creatorul Economiei politice. Seamănă cu Euripide, dar n'are nici curiozitatea psihologică nici îndoielile lui.

Să trecem acum la operele lui Platon. El are un ritm în proză, pe care dacă-l pierzi, scazi, fără îndoială din farmecul textului. Dialogul care poartă titlul de Simposion sau Ospățul, adică, o întâlnire cu discuții la un pahar de băutură, e unul dintre cele mai desăvârșite opere ale sale. În descrierea unui ospăț antic, sunt brodate cele mai înalte cugetări filosofice dimpreună cu subtile observații psihologice. În dialog apar mai multe tipuri reprezentative ale vieții sociale și sufletești din vremea aceea. Astfel vom avea în față-ne pe însuși Socrate, pe Apolodor și Aristodem, doi tineri admiratori ai lui, dar cari n'au inteligența trebuitoare spre a-i pătrunde filosofia și de aceea i imită mai mult apucăturile bătătoare la ochi, pe Agaton, un tânăr și frumos poet atenian și pe Alcibiade însuși, care apare beat la ospăț cu cununi de flori și cordele pe cap.

Filosoful grec de la sfârșitul secolului al V-lea și din prima jumătate a secolului al VI-lea înainte de Christos este elevul lui Socrate, a cărui atitudine în viață și în fața morții, o apără cu atâta pricepere în opera sa: Apologia lui Socrates Platon e autorul minunatelor dialoguri: Phedon sau despre suflet, Criton sau despre datorie, Time sau despre natură, Phedra sau despre amor, Gorgias sau despre retorică, în care e expusă filosofia senină a lui Socrate. În fruntea operelor sale stau vestitele dialoguri: Phedon și Criton. Renumite sunt apoi dialogurile sale: Laches sau despre curaj, Lysis, sau despre amicitie. Politica sau despre întemeierea statului, Thêetete, sau despre știință.

Toate acestea sunt idei desfăcute din dialogurile lui Platon. Filosofia pe scenă la noi nu e ceva neobișnuit, noi prezentăm problema filosofică și nu ne interesează forma. La Platon dialogul servea ca să facă îmbierea către cititor, să-l atragă spre ceea ce e scopul principal, presintarea teoriilor filosofice. La Platon ai aface cu întorsături și învârtituri sofistice, care te supără puțin. Ai impresia că joacă cineva pe funie cu idei abstracte, acum suntem în plină epocă sofistcă, spiritul nostru însă nu e deprins să umble neconținut cu abstracții.

În vestita operă Republica sau Despre forma Statului autorul studiază ce-i dreptatea și nedreptatea, arată că dreptatea e principiul bunei rânduieli a societăților, izvorul fericirii publice și particulare. Statul în care stăpânește dreptatea și virtutea e fericit.

Pe un portativ foarte înalt stă Gorgias sau Despre retorică, dar în românește n'a fost prea bine tradusă. În traducerea textelor lui Platon trebuie evitat și limbajul din stradă, dar și cel de pe catedră. Trebuie o grație divină, infinită și specială ca să-l poți traduce bine pe Platon, altfel el rămâne mai mult un exercițiu de filosofie.

Alegoria cu peștera, din Ospățul, fragment tradus de Profesorul Papăcostea, e poate cea mai frumoasă bucată din Platon. Aici e explicația ideilor sale, care nu sunt decât umbrele realității, pe care noi n'o putem atinge niciodată și care se găsește undeva departe, dincolo de focul a cărui umbre le vedem.

Alegoria cu peștera.

„Aseamănă firea noastră în privința științei și a neștiinței, cu următoarea întâmplare:

Închipuiește-ți o peșteră săpată în pământ și foarte deschisă despre partea luminii. Presupune într'ansa niște oameni ținuți acolo din copilărie; lanțuri leagă atât de strâns picioarele și gâtul lor, că sunt siliți a sta nemșcați în acelaș loc. Din pricina legăturilor, ei nici măcar nu întorc capul și nu pot vedea decât ce este în față. Lumina le vine dela un foc aprins la oarcare distanță, ceva mai sus, în scate. Între foc și cei piși în lanțuri, imaginează-ți acum că vezi un drum de alungul căruia este un mic parapet asemenea pereților pe care scamatorii îi așează între ei și privitori, pentruca deasupra să facă minunățiile lor.

Mai imaginează-ți că vezi cum în spatele micului zid și dealungul parapetului trec oamenii cari poartă deasupra parapetului fel de fel de lucruri: statui ce reprezintă oameni, figuri de animale în piatră, de lemn lucrate în chip și fel de formă. Cum e și natural, unii dintre cei cari trec pe acolo, vorbesc între dânșii; alții trec în tăcere.

La fel cu noi, crezi că stând în așele poziții, ei văd ceva dintre obiectele lor înșiși sau din ale celor cari stau alături? Crezi că pot vedea altceva decât niște umbre, care se profilează în lumina focului, peste perețele ce stă în față, al peșterii?

Astăzi terminăm cu literatura greacă și aici se pune o întrebare la care nu se răspunde de obicei. De ce la un moment dat s'a isprăvit cu aceste valori veșnice, cu aceste minunate opere care totdeauna se vor putea citi cu plăcere. De ce la un timp literatura greacă nu mai are aceeași energie, de ce apar genuri literare noi, care nu mai au vigoarea celor vechi.

Ați văzut ce viață și ce importanță a avut epopeia, literatura epică la Greci. Poate chiar o parte din povestirea istorică să se fi alcătuit pe bază de poeme dispărute. Avem exemple mai târzii, că se poate întâmpla așa ceva. Pentru istoria Francilor dinainte de Carol cel Mare avem povestirea foarte bogată a episcopului Grigore din Tours. El povestește o mulțime de lucruri din viața Merovingienilor, arată toate cruzimile ce s'au făcut în această dinastie, după moartea lui Clovis până în sec. al VIII-lea, când au fost înlocuiți cu Carolingienii. Dar în cea mai mare parte povestirea sa e alcătuită pe bază de cântece populare, de poeme vechi, pe care el le-a prelucrat.

Acelaș este cazul Notarului Anonim al regelui maghear, Bela al IV-lea de la începutul secolului al XIII-lea. Și e întrebarea dacă nu cumva și Herodot nu va fi cunoscut și întrebuițat în istoria sa epopei care existau pe atunci și care nu ni s'au păstrat deoarece n'au fost scrise. E foarte probabil să mai fi fost și alte epopei de-ât ale celor doi pe care îi cunoaștem : Hesiod și Homer.

Prin urmare, am avut în lumea grecească epopeia cu o viață foarte puternică. Apoi nu trebuie să se uite bogăția poeziei lirice care întovărășea întotdeauna vestitul jocuri grecești și energia pe care a avut o tragedia și comedia. Și iată că deodată apar genuri noi care nu mai au aceeași energie sau cele vechi își pierd din putere. Care este motivul ?

Înainte de-a vedea motivul acestei decăderi să vedem care sunt genurile însăși ce apar acum. Tragedia se isprăvise cu cei trei reprezentanți ai ei din sec. al V-lea : Eschile, Sophocle și Euripide. Epopeia de mult nu mai exista. Comedia în sensul lui Aristophan, eu oamenii zilei, cu prezentarea pe scenă a vieții contemporane, comedia jurnal, caricatură, satiră, revistă, comedia care ține locul de cafea dispăruse și ea. În acest moment în Grecia este comedia cea nouă, care a fost mutată și la Roma, de un Terentiu

sau chiar de unul mai vechiu ca el, de M. Plautus, un libert ce scrie mai mult pentru streinii din Roma. La Atena este acum comedia cea nouă, de caractere, cum vor fi și la Molière piese în care presintă un sgârcit, un gelos, un ipocrit. În teatrul acesta oamenii au oarecare ținută, oarecare respect pentru buna cuviință. Din comediiile acestea nu ni s'a păstrat nici una în întregime și vom vedea de ce.

Istoria e a lui Tucydide, el o explică dintr'un anume punct de vedere politic. Discursurile au foarte mare importanță la el. Apoi ce minunat lucru e concepția aceia măreață la Herodot ; toți barbarii deoparte și Grecul singur de alta. Desigur că biruințele lor împotriva Perșilor au fost ceva foarte îndoelnic, dar nu cunoaștem toate amănuntele deoarece Perșii n'au scris nimic despre aceste ciocniri.

De la istoricii aceștia nu mai întâlnim nici unul până într'o vreme care nu mai e greacă, ci romană și e știut că literatura greacă se continuă la Romani în limba acestora, un istoric nu mai întâlnim până în secolul al III-lea, până la omul care scrie în sensul nostru despre Războaiele punice, e vorba de Polybiu din Megalopolis. El nu face literatură, filosofie sau politică, el e la acelaș nivel cu spiritul istoricilor din secolul al XIX-lea, atunci când presintă viața generală din basinul Mării Mediterane, când arată dezvoltarea Grecilor a Romanilor, a Cartaginesilor. Tot de pe acum va fi Diodor din Sicilia. Și el e în legătură cu Roma și foarte multe lucruri care priveau începuturile vieții romane, sunt foarte bine prezentate în Diodor, precum multe din elementele privitoare la Războaiele punice le găsim mai bine înfățișate în Polybiu.

Istoriografia apare mai târziu în legătură cu ideia de universalitate ce trece din Orient la Roma și numai după ce ea iese din localismul și din ruralismul ei de la început. Dar asta e altă istorie decât drama lui Herodot sau decât discuția politică a lui Tucydide.

Poesia cea nouă care apare acum este pastorala, poesia rurală care n'are nimic aface cu Atena și care e reprezentată prin Sicilienii : Teocrit, judecătorul zeilor, Bion și Moschos. Poesia idilică o întâlnim în Sicilia în legătură cu lumea romană, o lume rurală de țărani păstori și agricultori. Genul e nou, dar nu e prea puternic nicăieri. Ni s'a păstrat prin Romani și fiindcă ei au fost un popor de păstori.

Să căutăm explicația apariției noilor genuri și din ce cauză ele sunt așa de slabe. Condițiile de viață ale Grecilor s'au schimbat. Este epoca Războiului peloponesiac, o serie de acțiuni ce se leagă împreună, un șir de ciocniri între aliații Spartei și ei Atenei, ciocniri care se plasează în a doua jumătate a sec. al V-lea. În faza întâi avem dominația Atenei prin Pericle și ciocnirile sunt mai mult atacuri neînsemnate. Faza a doua înseamnă intervenția Atenei prin Alcibiade și Nicias în Sicilia și în a treia parte a războiului vor interveni Persii și se va muta câmpul de luptă în Asia : Cizic Milet, Arginuse, etc. Datorită poate ajutorului primit de Spartani de la Persi se va ajunge la hegemonia spartană, care fiind prea grosolană va fi înlocuită cu cea tebană, prin Pelopidas și Epaminondas, eroii de la Leuctra și Mantinea.

Apoi viața se va ridica spre nord. Tesalia începe să joace un rol, Etolia și Acarnania influențează și ele, Epirul intră în istorie și apoi Macedonia va crea Monarhia sa prin Filip al II-lea și fiul său Alexandru cel Mare. Dar acesta este un fapt de democrație rurală, Atena e o plutocrație orășănească, iar de acum înainte intervin soldați țărani. Războiul peloponesiac este și o mișcare naționalistă țărănească a Spartei contra Atenei, care nu e deloc națională. Cetatea ioniană e o putere maritimă, o thalascrație în felul Veneției din evul-mediu sau în felul Angliei de azi. Ea se uita către Egee, Mediterană și Asia-Mică, fiind cea mai puțin greacă dintre toate orașele neamului acestuia. Cultura de aici e special ateniană. Scriitorii de pretutindeni intră în atmosfera de caracter universal atenian.

Sparta și Teba reprezintă lumea țărănească și Grecia cea mai adevărată. Există apoi Grecia din Etolia și Acarnania, cea din Epir cu bază iliră, una în Tesalia lui Achile. Grecia din Archipelag și cea care se uită spre Italia : Corcyra sau Corfu de azi, Itaca lui Odysseu, insulele Ionice toate. Apoi este lumea din interior, care reprezintă Grecia rurală și militară și aceasta atacă Atena internațională. Cei ce n'au avut adevărate cetăți : Sparta sau Teba, aceștia reprezintă vechiul spirit patriarhal grecesc. Atena nu și-a bătut capul să treacă civilizația sa și la târgurile acestea rurale, nu s'a ocupat de păstori și bandiții din Sparta sau de cirezarii din Teba. Civilizația ateniană rămâne închisă. În

piața publică din Teba și Sparta, poate n'a fost niciodată o statuie. E greșit să vorbești de o Grecie, de o Eladă unitară, când ea n'a existat.

Lumea aceasta țărănească n'are nevoie de literatura Atenei și aceasta însăși silită să lupte, intrată în războiu nu mai are timp de literatură, astfel că odată cu înfrângerea ei în Războiul Peloponesiac avem și decăderea ei din punct de vedere a creațiunii artistice și literare. Apoi literatura greacă e un act comun, un act cetățenesc, dar ca să fie el, trebuie să existe cetatea cu tradițiile ei, cu voința și cu interesele ei. Dar Atena se îndreaptă acum spre individualism, Atena lui Alcibiade nu mai are nevoie de literatură, lumea aceasta e desfăcută acum în bucăți de individualism. Literatura greacă e și în legătură cu o necesitate a societății. Societatea își face educația la teatru, în legătură cu zeii, cu eroii, cu fabulele ce le presintă dramele, dar toate lucrurile acestea au fost măturate de Sophiști. Atena nu mai crede acum în nimic. Nu mai este nici simț cetățenesc, nici sentiment religios și nici misterul în care se învăluia vechea societate nu mai exista. Dar fără acestea nu se poate ține cetatea și literatura. Cu sistemul celor treizeci de tirani impusi de Sparta după terminarea războiului, nu mai este nici libertatea necesară pentru crearea unei opere literare. Acum nu mai poate apărea un Aristophan, care să râdă de toată lumea din societate.

De la un timp oratoria, care se desface cu Eschine, cu Demostene sau cu Focion, e un gen nou reprezentând noua luptă dintre Atena și Macedonia lui Filip, până la bătălia de la Keroneia, locul de bucurie. Iată de ce la Atena nu mai este literatură de la o bucată de vreme.

Și acum să cetim ceva în poezia pastorală din Sicilia. Avem aci din Theocrit, „Siracuzenele“ sau Femeile la sărbătoarea lui Adonis, cu textul românesc de T. A. Naum. Poezia e în formă de dialog, ceia ce arată că avem aface cu continuarea în alt domeniu a dramei, teatrul trece în poezie. Este strămutarea comediei în domeniul rural și încă în forma cea mai grosolană. Parfumul elenic în traducere e forte probabil că s'a pierdut.

În „Ciclopul“, poezie tradusă de Victor Buescu, e cu totul altceva. Aici e prezentarea unor priveshti, este

adecă toată literatura mutată în domeniul rural, într'o regiune ce n'are nevoie decât de această literatură.

Iată mai jos poezia:

„Ciclopul“ de Teocrit.

Contra dragostei ,Nicias, nu e praf nici alifie ;
 Decât Muzele, remediu nu cred altul să mai fie,
 Iar această doctorie, și ușoară și plăcută,
 Se găsește printre oameni, dar e greu a fi văzută.
 Socotesc că tu, ca medic, știi aceasta foarte bine
 Căci și cele două Muze pun un mare preț pe tine.
 Și așa și ducia Ciclopul, viața lui, în tihna ceea
 El, străvechiul Polifenros, îndrăgind pe Galateea,
 Când l'ă gură, tâmple, părul începuse a-i miji.
 Dar el n'aducea'n iubire mere, roze, bucle, ci
 De prisos crezând că-s astea, o curată nebunie
 Din pășunile n'verzite se'ntâmplă ades să vie
 Numai oile la târlă: ros de patima aceea,
 Lângă țărnul plin de alge, el cântă pe Galateea.
 De cu zori, purtând în suflet rana lui ucigătoare
 Ce-i făcuse marea Cypris cu-o adâncă săgetare.
 Dar găsi Ciclopul leacul, și așezat pe-o 'naltă stâncă:
 El doinea, pre cum urmează, privind marea cea adâncă.

Metrul e și aici cunoscut de traducător De altfel dialectul clasic a lui Teocrit e deosebit de greu de înțeles și de greu de tradus. Traducerea lui Naum e mai exactă, aceasta a lui Buescu e mai banalisată.

ROMA VECHĂ.

A existat o literatură romană mai veche care a dispărut, afară de câteva formule și afară de legislația decemvirilor. Popor de văcari și de oieri, Romanii aceștia care la început trăiau după obiceiul pământului, au căpătat ideea de legi de la popoarele din Orient. Acolo am întâlnit legislația chaldeiană, acel cod a lui Hamurabi. Evreii au avut Tablele legislative a lui Moise, Ideia legii a trecut apoi la Greci, Spartanii au avut pe legiuitorul Lycurg, iar Atenienii pe Dracon și Solon. De la aceștia preocuparea de-a avea legi codificate trece și la Romani, cari numesc o comisie de zece, tot imitând pe Greci, pentru a le face legi, e vorba de decemvirii pe care-i întâlnim la originile legislației romane. Legile vechi aveau caracter divin, cele de la Roma sunt umane și le avem scrise într'o limbă deosebită de latina pe care o cunoaștem noi și care e o limbă prefăcută după norme de sintaxă greacă.

La început a existat o literatură romană mai veche, păstrată numai în anume formule religioase și în legislația decemvirilor, alcătuită pentru a da statului roman o osătură și o întărire ca aceia din lumea greacă. Aceasta e o literatură populară de folklor, care e fără îndoială o creațiune original romană.

Dar Roma de la început, satul acela de văcari și agricultori din Latium, a primit o mulțime de influențe din afară. Unde e azi Toscana se așezase odinicară neamul Etruscilor, foarte probabil niște veniți pe mare, făcând poate parte din acea rasă mijlocie sau amestecată din Asia Mică, de unde aduc cu ei o mulțime de elemente asiatice. Influența cea mai veche ce s'a exercitat asupra Romanilor a fost cea etruscă, sub stăpânirea căroră Roma a și stat un timp chiar din punct de vedere politic și când a ieșit din această dominație ea a ieșit cu desăvârșire schimbată.

Dumea aceasta etruscă, are o religie întunecată, subpământeană, cu reprezentarea scheletelor în arta lor îngrozitoare și spărietoare, cu cultul morților, din care cauză la Romani se păstra în casă cenușa morților și se închipuia un zeu care păzește casa. Larii și Penații erau divinitățile familiei, către care pater familiae își făcea închinarea sa. Toți acești păstrători ai vetrii fac parte din religia romană, dar vin dintr'o influență etruscă, vin de la poporul acesta întunecat, care umblă prin gropile morților și de aci obiceiul roman de a-și înșira mormintele dealungul drumurilor, așa cum întâlnim în lungul Viei Apia, de la Roma, sau în sudul Franței la Arles. Obiceiul acesta nu e păstoresc roman, ci etrusc, vrăjili și profețiile, obiceiul de a-și afla soarta din măruntaiele animalelor, acestea vin tot de la ei.

Noțiunilor religioase ale Romanilor trebuie să le căutăm origina tot la Etrusci. Marte, Minerva și alți zei sunt împrumutați de la ei, iar mai târziu Romanii dorind să semene cu Grecii au stabilit anume legături false, anume echivalențe între zeii romani și cei greci : Junona e Hera, Jupiter e Zeus, Minerva Palas-Athena, Venus e Aphrodita, etc. Preoțimea toată cu întregile ei rosturi e de la Etrusci. Marele pontif e luat de la aceștia. Augurii ce prezic viitorul după sborul pasărilor la fel. Tot etrusc e și obiceiul de-a ghici din măruntaiele animalelor, e o practică asiatică întâlnită până astăzi la Evrei.

Oriunde în viața religioasă a Romanilor de la început găsești pe Etrusci. Regii romani sunt tot împrumutați. Tarquinius e un rege etrusc ce stăpânea peste Romani, chiar numele lui e etrusc. În ce-l privește pe Numa Pompiliu, acela în socoteala căruia se pune alcătuirea legilor romane, are un nume compus din cuvântul grec nomos, care înseamnă lege și cuvântul pompă, tot grec dar trecut prin forma etruscă. Servius Tullius are un nume roman. Ancus Martius e în legătură poate cu zeul Marte, iar în ce-l privește pe Romul, numele său înseamnă Roma-ul. Numele lui Numitor derivă tot din grecescul nomos, cel ce dă legi, cel ce încheagă societatea.

Toată seria aceasta de regi puși la începutul istoriei romane, reprezintă prefacerea suferită de aceștia în robia etruscă. Asiaticii aceștia venind din cetățile lor au stă-

pănit un timp peste lumea romană, care a ieșit total transformată din această robie. Etruscii trăesc și astăzi în viața Toscanei, chiar numele provinciei păstrează amintirea lor, Etrusc—Tosc, precum și în numele mării vecine se păstrează amintirea aceluiaș popor asiatic. Mării Tirenene i se mai spune și Tyreniană sau Tyrse-niană, dar Egiptenii le spuneau Etruscilor Tyrse-ni. Până și în viața Sfântului Francisc d' Asisi, săcrul nebun din lumea italiană medievală, se păstrează urme din ceia ce-au fost vechii Etrusci. În el e tot spiritul asiatic, întunecos, dușman al luminii, al bucuriei și al vieții, milos față de oameni, respectuos față de fanaticii nebuni, făcniții aceia cunoscuți sub numele de derviși au fost totdeauna foarte bine primiți în casa oricărui Turc. Toate lucrurile acestea vin din fundul Asiei. Sunt și anumite sunete asiatice care se păstrează și astăzi. Toscanul zice așa în loc de ca.

Literatura din această vreme este un amestec de superstiții ciobănești și de influență etruscă. Creațiunea aceasta este în legătură și cu religia veche romană, cu zeii rădăcinei, a tulpinei, a frunzei, zei rurali de care va râde mai târziu un Sfânt Augustin sau un Lactanțiu, alt scriitor bisericesc. Preoții erau împărțiți în mai multe grupe. Salienii cântau și jucau în timp ce îndeplineau anumite rituri religioase, dar acelaș lucru îl fac la Turci dervișii împărțiți în învărtitori și urlători, după cum jucau sau cântau. Între aceștia este fără îndoială o legătură. Frații Arvali sunt în legătură cu sărbătorile dela câmp, binecuvântarea ogoarelor se făcea și atunci ca și astăzi.

Literatura veche e reprezentată prin legile decemvirilor, formulele religioase ale Salienilor și Arvalilor și poate anumite proverbe. Toate acestea vin din civilizația originală romană deosebită de cea nouă, ca și civilizația veche românească mai târzie în care au pătruns atâtea influențe streine. Această viață veche se mai păstrează la noi și azi undeva într'un fund de sat ardelenesc, unde nu pătrunde nimeni și nici o noutate, sunt sate întregi unde nu vine nici odată lume de aiurea.

Forma cea nouă de viață a fost privită mult timp cu neîncredere. Romanilor nu le plăcea venirea Grecilor,

de care era legată la început influența streină. Multă vreme Roma a avut un adânc dispreț pentru cultura greacă. De altfel civilizația aceasta era reprezentată aici de liberi ca Titus Maccius Plautus din secolul al III-lea, sau de fii de liberi ca Terentiu din Cartagina, poet comic din secolul al II-lea. Romanii aveau scârbă de acești liberi. Apoi veneau aici filosofi isgoniți din Grecia, care îndeplineau funcțiuni de preceptori în familiile romane, erau deci oameni săraci cari întindeau mâna și cerșitul acesta intelectual face atmosferă proastă și științei.

După multă vreme numai se va ajunge la tolerarea culturii grecești și vom vedea cum Plaut, transpunătorul noii comedii grecești la Roma, va fi nevoit să-lase piesele jucate undeva afară din cetatea Romei, la periferiile orașului se vor fi adunat mai mult streinii pentru a li se reprezenta aceste piese.

Romanul trăia într'o atmosferă sacră, ce s'a păstrat acolo până la sfârșit. Toți aceștia se considerau ca îndeplinitorii riturilor sacre și nu puteai veni cu glume ca a lui Plaut sau a altora să le presinți în fața lor. Romanului de odinioară era cu desăvârșire neadmisibil să-i presinți pe scenă zeii și eroii cu metehnele și slăbiciunile lor. Teatrul acesta roman s'a făcut în locuri unde era multă lume străină, mulți veniți de aiurea. În fața acestora se vor fi prezentat piesele lui Plaut din Umbria, ca: Aulularia, Amphitrion, Soldatul farfaron, etc, care sunt o imitație după comedia cea nouă din Grecia. Avem aici o literatură greacă pierdută în imitație romană.

La Greci comedia e în legătură cu afacerile politice, la teatru ei învață istorie, se instruiesc în domeniul religiei, primesc educația cetățenească, acolo e școala lor de toate felurile. La Roma nu este politică liberă, religia și pământurile erau numai ale patricienilor, ale celor ce se scoborau din întemeietorii cetății, iar dacă încercai să ai idei mai libere și să aperi drepturile plebeilor păteai ca frații Grachi, Caius și Tiberiu, tiii crescuți liberal în sensul eleutheriei grecești, de către mama lor Cornelia. Aici nu te joci cu datoriile, acești apărători ai străinilor au fost omoriți în piața publică. Câte

lupte n'au fost până să fie admiși și aceștia la religia romană, până să aibă cine nu e moșnean ceva din ager publicus, din pământul socotit de Romani ca o proprietate sacră. Câte frământări și câte proscricții până s'a ajuns la Roma nouă. Nu' trebuiesc uitate luptele dintre Marius, biruitorul lui Jugurtha, regele Numidiei, a Cimbrilor și Teutonilor, cuceritorul Provenței și aristocratul Sylla, acel care bate în Asia-Mică pe infernalul rege al Pontului, Mithridate. De asemenea nu trebuiesc trecute cu vederea ciocnirile dintre Pompei și Cesar, la jumătatea sec. I-ii în. de Chr. care duc la înfrângerea lui Pompei de la Pharsalos în Tesalia. Acelaș șir se urmează prin neînțelegerile dintre Octavian și rivalul său Antoniu, care va fi biruit împreună cu lumea orientală pe care o reprezenta el și Cleopatra Egiptului, în bătălia de la Actium. Numai după aceia se ajunge la Roma unitară și nouă cu spîritul de pe vremea lui August și de după el.

Dacă Roma era astfel, cum se putea tolera un teatru ca a lui Plaut, care în nici un cas n'a putut avea fineța comediilor noi din Grecia. Cred că niciodată Romanii adevărați n'au mers la teatrul lui. Ei se duceau la circ, la jocurile sângeroase din amphiteatru, unde se vedeau luptele grele ale prizonierilor sau ale creștinilor cu fiarele care-i spintecau și atunci porneau ropote sălbatece de aplause.

La Plaut avem aface cu un fel de literatură externă. Așa trebuie să considerăm piesele sale și de aci lipsa de energie și naturaleță a acestui teatru copiat pe fereastră după piesele grecești.

Mai jos avem o bucată din piesa Casina, tradusă de E. Constantinescu. În fragmentul acesta avem un dialog între robul Chalinus și soția sa Clostrata.

Chalinus (rob)

Să mă spânzur cu frânghia ce ar fi ca să mi-o cumpăr,
Bani ași cheltui de geaba și dușmanii, tot m'ar râde.
Și la urmă, ce nevoie, că și-așa sunt mort de-a bine!
Soarta m'a învins: Casina cu vechilul se mărită,
Că m'a biruit vechilul, asta mult nu mă frământă,
Cât mă doare stăruința moșului, să o mărite,

Cu cellalt, și eu sărmanul să rămân cel tras pe sfoară,
 Tremura în graba-i moșul, se sbătea nenorocitul,
 Și sălta de bucurie, că vechilul biruise !
 Stai! Încoa să sâr departe, ușa văd că se deschide,
 Mă ajută, mă susține, ca prietenă ce-mi este.

Clostrata. (soție)

Văd și eu dece bărbatu mă ruga mereu, într'una
 Mă zoria să chem la mine pe vecina de alături,
 Să-i rămâe lui pe seamă-i casa liberă și pace,
 Ca să aibă unde-și duce pe Casina cea iubită.
 Dar și eu, nu-i fac pe voe s'o poftească aici la mine
 Să nu-i lase casa goală moșului îndrăgostit,
 Dobitoc ca un berbec. Dară văd că-mi vine afară
 Senatorul de alături, cel ce apără poporul.
 El, vecinul ce'mprumută casa lui bărbatul meu,
 Ce n'ar face zău, s-ăl cumperi cu'n metric de sare proastă.
 Traducerea e puțin vulgară, schimbată și unele părți
 chiar lipsesc.

LUCRETIUS ȘI VIRGILIU.

Ați văzut cât de departe s'au ținut adevărații Romani de influența grecească, pe care o socoteau ca stricătoare de suflete, ca o pervertitoare a societății și desigur s'a produs o mare revoluție în spiritul Romei, atunci când, mai târziu, aristocrația însăși a primit această cultură. Dar cei dintâi scriitori cari imită civilizația greacă, un Plautus și un Terentiu din Cartagina, sunt înafară de viața de sus a Romei, represintă o străbateră străină, obscură, desprețuită, în sfârșit ei represintă lucruri care se fac la margine.

Publicul roman merge la circ, nu la teatru. De altfel cei dintâi filosofi greci cari vin ca preceptorii la Roma au fost isgoniți ca stricători de moravuri, conșurpători ai sufletelor tinere. Romanii doreau să păstreze datinile lor de altă dată, iar aceștia veneau cu spiritul sofistic și atunci toate ideile de bază ale societății erau puse în discuție și aceste idei nu resistă acidului corosiv, care e discuția filosofică. Nu toate lucrurile pot fi discutate, Romanii nici nu admiteau acest lucru, pentru ei existau idei fundamentale, sacre, pe care n'aveai voie să le pui în discuție, oricât de filosof ai fi fost.

De la un timp străinii aceștia intră în societatea romană. Învață latina, care și schimbă formele sintactice după moda greacă. Exerciță o puternică influența asupra limbii, moralei, vin cu idei de libertate, de eleutherie. Primirea plebeilor în rosturile sacre și agricole se datorește în parte influenței grecești. Plebeii au învins după secole de lupte și de la o vreme biruința aceasta le-a permis lor profani, spurcați să participe la legile sacre ale moșului. Și ideile romane au pătruns în Grecia. Astfel în Sparta, la începutul secolului al III-lea și la sfârșitul celui de al IV-lea în, de Chr. pe vremea țiranului Nabis s'a împărțit pământ după modelul roman. De la un timp

s'a făcut un fel de unitate greco-romană, mai ales pe vremea împăraților.

Datorită influenței venită din Grecia în lumea romană, aici s'au schimbat toate lucrurile. În Roma încep să se țină discuții peste discuții, forul devine un fel de agoră. Aristocrația se grecizează. Dar în limba aceasta îmbogățită cu cuvinte noi, cu vorbe schimbate ca sens, cu o sintaxă nouă, în limba aceasta a trebuit să apară și o literatură nouă, nu aceia de folklor pe care am avut-o la început. Acum avem aface nu cu evoluția literaturii romane pure, ci cu o nouă fasă a literaturii grecești, care se exprimă în limba latină rafinată, îmbogățită, subțiată, purificată.

Roma n'a dat de la ea nimic, afară de literatura de folklor de la început. Mai târziu folklorul popoarelor neolatine va reprezenta o întoarcere la vechea literatură romană, dar ce avem acum la Roma este o imitare a lumii grecești. Dar o literatură nu aparține limbii în care e rostită, ci fondului pe care-l îmbracă, din care cauză în Istoria literaturii românești am pus și ce s'a scris în timpul Fanarioților sau ce-au scris diferiți poeți români în franțuzește și la care spiritul nu e deloc frances. Astfel Ana Brâncoveanu, căsătorită contesa de Noailles, nu e scriitoare francesă decât în ce privește limba, ca spirit e Româncă după tată și Elenă după mamă, fiica ambasadurului Turciei la Londra, Musurus. Înclinarea spre poezie îi vine probabil de la neamul Văcăreștilor, cu care era înrudită bunica sa, soția lui Dumitrache Bîbescu, iar simțul ales al formei își are și originea aceasta grecească.

Literatura aceasta la Roma e continuarea în altă formă a literaturii grecești. În felul acesta noi cunoaștem comedia nouă, reprezentată așa de minunat prin Menandru la începutul sec. al III-lea și prin contemporanul său născut la Sinope, Diphile, a căror opere însă s'au pierdut aproape în întregime și noi le cunoaștem numai prin aceia c'au fost imitate de Terentiu. Pe el l'a adoptat societatea romană. Numele nu este al său, s'a adaus probabil pe lângă o familie aristocrată luând numele stăpânului. Viața lui ne e foarte puțin cunoscută, a venit din Africa, s'a așezat în sudul Italiei, a murit

în împrejurări nelămurite. El e introducătorul, în secolul al III-lea sau al II-lea, la Roma, a noii comedii grecești, comedia de caracter, scrisă acum într'o limbă mult mai frumoasă și mai îngrijită ca la Plaut, deoarece acesta făcea parte din societatea înaltă romană, care-l adoptase.

De la acești liberiți, oameni săraci și obscuri, trăind din mila nobilimei romane, de la aceștia se trece la literatura făcută de Romanii din aristocrație și acesta e desigur un mare pas. Romanii din familiile patriciene încep a imita literatura greacă și o imită în forme curat romane. La ei apare satira, un fel de putpuriu în care poți pune orice. Nu poate fi vorba aici de ceva încheiat.

În acest domeniu avem pe cineva de la care s'a păstrat foarte puțin, e Caius Lucilius din secolul al II-lea. Alteori e vorba de căutarea unui subiect roman care să semene cu cele tratate de Greci. În privința aceasta, pe vremea când Homer era bine cunoscut la Roma, când se citea și se explica prin casele particulare, apare opera lui Ennius.

Roman aristocrat, el a scris Anală care reprezintă o e-popeie națională. Până la Virgiliu, nimeni afară de acesta n'a încercat să unească zeii cu oamenii și cu viața actuală. La Ennius e o operă sprijinită pe viața foarte simplă a Romei. El a fost foarte admirat și de Lucrețiu, dar când apare Virgiliu el e socotit ca la noi Conachi după ce avem lirica minunată a lui Eminescu. Cam așa apărea Ennius celor de mai târziu, cari râdeau de forma versului său, de felul cum încerca să redea armonii imitative. Versul roman este deosebit de al nostru, hexametru și pentametru, o silabă accentuată și apoi altele neaccentuate. Este apoi și sistemul trocheilor și spondeilor.

Prin urmare avem aristocrați romani cari tratează subiecte romane, cu intenții romane, dar căutând formule în Homer, Ennius va fi reprezentat ceva între Plaut și Lucilius.

În secolul I-ii înainte de Christos avem pe Titus Lucretius Caro, dintr'o foarte veche familie din Roma. Stătea în fruntea societății, ca și Scipionii și Grachii și ca și aceștia era foarte bine pregătit pentru toate rosturile societății. Este încă un om de tradiție. Viața lui nu o

cunoaştem decât puţin. Pe vremea lui August scrisese Suetoniu, Bibliografiile oamenilor iluștri, operă care s'a pierdut, dar care ne-a fost păstrată în parte prin aceea că mai târziu, un scriitor creștin, Sfântul Ieronim, a reluat-o. De aci știm ceva despre Terențiu, și tot de aici aflăm puține lucruri și despre Lucrețiu, dar ceea ce ia Sfântul Ieronim din Suetoniu și acesta poate din cărțile didactice ale vremii, e prea puțin pentru a-l cunoaște pe Lucrețiu. Se pare că gândul lui prea înalt, l'a făcut să-și piardă mințile și să se sinucidă, act despre care nu se știe aproape nimic sigur.

Lucrețiu, în ce privește apucăturile, forma și stilul, e în legătură cu tradiția, e puțințel influențat de trecut, dar ideile lui sunt cu totul neromane. E scriitor cu desăvârșire nereligios. Pentru un Grec lucrurile acestea ar fi fost greu de admis, fără îndoială i-ar fi dat cucută, ca lui Socrate, care a încercat să atace bazele chiar pe care se sprijinea existența societății grecești. Așa ceva nu se permitea la Greci nici chiar în epoca discuțiilor. La Roma era greu să ataci familia, cetatea, Statul și pentru acestea pedepsele erau extraordinar de grele. Aici întâlnești vestale, păzitoare ale focului sacru, zidite de vii, dacă-au fost prinse păcătuind împotriva moralității. Când e vorba de moravuri, de legi, de interesele Statului, atunci Romanul e strașnic în pedepse, dar în ce privește religia, care religie? Aceia a zeului rădăcinii, tulpinii, spicului de grâu? Aceia dispăruse demult, iar religia, cea nouă era împrumutată de aiurea. Dacă îndeplineai anumite rituri era de ajuns, formele dacă le respectai, nimeni nu mai vrea nimic cu tine. Dar esența religiei, mitologia, numele zeilor, acestea erau străine de Roman care ori de câte ori cucerea un popor, aseza în Panteon și pe zeii păgâni ai popoarelor supuse. Și supararea cu creștinii a venit de acolo că ei n'au primit să-și așeze Dumnezeul lor în Panteon, alături de celele te zeități, n'au admis decât pe Dumnezeul lor, au refuzat să sacrifice zeliilor Imperiului și n'au primit să facă formele de închinare față de divul împărat. La Roma este ceva grozav să nu sacrifici zeului, acasă puteai face orice și crede oricum, dar în piața publică trebuie să-ți faci datoria față de zeu și față de Stat.

Astfel se explică Lucretiu, care putea ataca o religie ce nu era stăpânitoarea statului, ci servitoarea acestuia.

Ce filosofie opune Lucretiu religiei de Stat, pe care o găsește absurdă? El îi opune filosofia lui Epicur. Acest filosof de la sfârșitul secolului al IV-lea în. de Chr. a spus că plăcerea este cel mai mare bun al omului și că prin toate forțele noastre trebuie să încercăm a o obține. Dar departe de-a plasa plăcerea în bucuria grosieră a simțurilor, cum cred astăzi mulți, el cerea plăcerea provenită din cultul spiritului, din practicarea virtuții. Această doctrină alcătuiește fondul operei lui Lucretiu. Cum știți filosofia aceasta a fost și altfel înțeleasă și cunoașteți gluma lui Horatiu, care spunea că e un porc din turma lui Epicur, deși el însuși recomanda altă viață decât aceia care ar ieși din gluma sa.

Aceasta e o morală a plăcerii, dar care presupune decență, armonie. Filosofia aceasta se sprijină pe teoria moleculară și atomică, deci pe o teorie materialistă. Astăzi e așa de răspândită teoria glandelor interne, care de asemenea duce spre scăderea în importanță a spiritului uman, nimeni însă nu poate ști exact cât e adevărat din aceste concepții filosofice și fiziologice.

Meritul lui Lucretiu este că a însuflețit această filosofie și când putea s'o prezinte în mod vulgar, el a înfățișat-o în modul cel mai înalt, cel mai nobil. El însuflețește această teorie și pe baza ei scoate la iveală [epopeia creării lumii: De rerum natura, Despre esența lucrurilor din natură. Murărașu a tradus: Poemul naturii. Opera aceasta este o revelație, o vădîre, nu o expunere. Traducerea D-lui Murărașu are foarte mult spirit poetic.

Poemul naturii. Cartea III-a.

Către Epicur.

O! tu ce 'ntâiul putut-ai să 'nalți din adâncile bezne
Via lumină, arătând lămurit tot ce-i bun pentru viață!
Ție-ți urmez o! podoabă a neamului grec și acuma
Merg așezând ai mei pași tot pe urma picioarelor tale,
Nu c'ași râvni să te întrec, ci iubirea mi-aprinde dorința
Să te imit, ar putea în vr'un chip năzui, rândunica
Lebăda s'o ajungă? Un ied tremurând pe picioare
Cum deopotrivă să fie la fugă cu calul năvalnic!

Tată, o tu adevărul aflat-ai și nouă ne dăru
 Invățături părintești, iar din ceia ce-ai scris, prea vestite,
 Ca o albină din pajști smălțate de flori noi culegem,
 Aur prea vrednic în veci fără moarte mereu să dureze.
 Și ne hrănim tot asemeni din vorbele tale de aur,
 Invățătura-ți îndată ce 'ncepe solemn să ne cânte
 Firea astfel cum își prinse ființă în mintea-ți divină,
 Fug sufleteștile spaime, iar întăriturile lumii
 Dau înapoi și prin vid eu privesc împlinindu-se toate.
 Limpede văd ce sunt zeii și-a lor prea tihnite lăcașuri
 Cum nu le sgudue vântul, nici ruperi de nori nu le scaldă,
 Nici de-ai zăpezii albi fulgi împietriți de un frig ce le tae
 Nu s pângărite ci'n veci le cuprinde eter fără nouri
 Și însozite surid, scânteind în șuvoiul de rază
 Firea de toate le dăruie și nici un lucru vreodată
 Nu poate-o clipă s'atingă a inimei pace deplină.

Frica de moarte

Oamenii spun prea adesea că viața'n necinste și boală
 Este mai mult de temut decât moartea din Tartarul negru,
 Apoi, ei știu că un suflet e numai un pic doar de sânge.
 Sau, dacă vreau ei așa, o ușoară suflare de aer.
 N'ar avea deci trebuință de învățăturile noastre.
 Ia însă aminte, ei spun toate acestea cuprinși de'ngâmfare,
 Nu au credință că lucrul ar fi într'adevăr ca atare,
 Tot ei din țară goniți și departe-alungați în afară
 Din a semenilor față pătați de-o crimă murdară
 Ori copleșiți de necasuri își duc totuși viața'nainte,
 Nenorociți, unde-ajuns-au al morților cult îl serbează,
 Junghie negrele capre și dau legiuite prinoase
 Zeilor Mani, și cu cât sunt mai mult încercați ei de rele
 Mai plini de râvnă spre zei își îndreaptă a lor inimi.
 Astfel e bine pe om să-l privești când e'n cumpăna sorții
 Căci în restriște abia poți să știi fiecare ce este.
 Numai atunci ies din pieptu-i cuvintele-adevărate,
 Numai atunci cade masca și firea-i întreagă și-arată.
 Pofta de bani, în sfârșit și dorința cea oarbă-a mării
 Care pe bieții muritori îi împing să'ncalce hotarul
 Dreptului și uneori, ca tovarăși ori slugi ale crimei,
 Zile și nopți cu o trudă ce'ntrece-așteptarea să lupte
 Culmea averii s'ajungă, și rănilor-acestea ale vieții
 Nu'n mică parte-s hrănite de teama cumplită a morții.

Cum vedeți este o vădită potrivire între Eminescu și Lucrețiu. Este aici și o parte de negație și una în care se vede bucuria credinciosului când îi apare zeul. În alt pasaj se vede frica de moarte. Într'altă parte avem critica acelor ce trăiesc viața greu și în orice nenorocire îngenuche în fața altarelor, ca zeii să le dea totul. Lucrețiu arată cum se chinuiește omenirea sub persecuția ideii de moarte. El pune moartea în epepeia vieții.

Tonul acesta înalt se menține de la un capăt la altul al operii sale. Este una din cele mai reușite urmăriți a sublimului în literatură.

Venim acum la literatura de cea mai mare înflorire a Romanilor, aceia de la începutul Imperiului. Pentru vremea aceasta sunt două curente, unul provocat și susținut de lumea oficială, servind naționalismul, patriotismul, iar celălalt curent merge pe linia grecească, societatea vrea să fie însuflețită chiar cu o literatură pe care n'o vrea Statul. Avem deci o literatură comandată și legată de anumite scopuri politice și sociale, dar această literatură aservită nu poate fi întotdeauna sinceră.

Nesinceră este literatura care s'a scris pentru anumite avantagii. A fost un număr de scriitori pe la jumătatea secolului I-ii în. de Chr, cari au servit interesele Statului roman, au făcut naționalism constructiv sprijinindu se pe trecut, o categorie de scriitori alcătuită din oameni cari recurg la inspirația din trecut.

De ce se simțea nevoia aceasta națională de-a însufleți o literatură care să fie a lor, care să consolideze morala, de ce era nevoie ca exemplele să fie luate dintr'un trecut îndepărtat? Societatea romană republicană de la început se guverna prin instituții foarte simple. Consulii, cari erau doi, n'aveau rostul de-a administra, ei erau pentru a comanda armatele și pentru a reprezenta Statul. Sunt societăți care trăiesc fără o administrație. Numele de consul vine de la cens, cel care ține socoteala numărului locuitorilor. Pretorul era ca și basileul, cel ce merge înainte, cel ce conduce procesiunea, cum era la noi vornicul, care ținea cârja Domnului și la petreceri mergea înainte și dansa. Questorul era în legătură cu cercetarea veniturilor. Aparat de funcționari la Roma n'a existat, cum n'a existat nici o armată în felul nostru,

altfel Crachii n'ar fi putut fi omorîți în stradă, cum li s'a întâmplat acestor avocați sau apărători ai plebei.

Administrație la Roma n'a existat și de aceea a fost posibilă acțiunea lui Cesar la jumătatea secolului I-ii în. de Christos, care dorind să se facă stăpân pe societate îi trebuia să aibă în mână armata și de aceea a inventat necesitatea de-a cucerii Galia de dincolo de ce luase Marius la începutul secolului. Sub acest pretext a făcut expediția în Galia, devenind stăpân pe armată și apoi având-o în mână a ajuns să fie lurul de căpetenie la Roma.

Pe de altă parte s'a întâmplat că Roma a fost atrasă în judecarea și lămurirea moștenirii lui Alexandru cel Mare. Acesta îndată ce învinsese pe Perșii lui Darius Codomanul, devine ceia ce fuseseră monarhii orientali. Drumul său spre Asia l-a făcut consolidând și asigurându-se întăiu de coaste. După ce trecu Helespontul, se oprește la Ilion și se închină la mormântul lui Achile. Apoi în Asia-Mică poposește la Gordun, unde taie nodul gordian. Pe urmă, trecând dealungul coastei ajunge la Isus, unde se dă o vestită bătălie cu lumea persană, ca și la Granic. De aci scoboară prin Fenicia, trece prin Tyr, Sidon și Gaza și se oprește în Egipt, merge în oaza lui Amon și i se închină, iar de aici se îndreaptă spre inima Asiei, oprindu-se la Arbela și Gaugamela, lângă Ninive, unde s'au dat două vestite bătălii. Apoi cucerește Babylonul, Susa, Persepolis, înaintează spre India, la Indus e oprit de Por împărat și spre Nord pătrunde în Bactriana, Sogdiana, etc.

Alexandru a fost confiscat, asimilat de lumea orientală pe care o cucerise și monarhia celor patru colțuri ale lumii l'a avut ca stăpân și pe Alexandru. Diadohii se socot moștenitorii lui și fiecare își păstrează idealul de-a se face stăpân peste întreg Imperiul lui Alexandru și astfel se bat neconținut între dânșii, așa că lumea care se supusese lui Alexandru fiindcă le dăduse liniște, se întreba ce se putea face împotriva luptelor acestora care nu se mai isprăveau. Le trebuia pe cineva care să țină pe toată lumea în ascultare.

Roma s'a amestecat în Peninsula-Balcanică devenind ea însăși moștenitoarea lui Alexandru ca toți regii de aici. Ea a trebuit să intervina în Balcani, deoarece in-

teresele economice ale populațiilor italice au fost deranjate la un moment dat de pirații Iliri, din ascunzătorile Dalmației. Mai târziu ea a trebuit să treacă și în Macedonia, deoarece regele Filip al V-lea se amestecase în Războaiele punice, ca aliat a lui Hanibal împotriva Romei. Și pe urmă, cum diadochii: Atalos din Pergam, statul cu o cultură elenistică de seamă, și Antioch, fiul lui Seleucus din Siria se amestecă în Balcani, Roma e chemată în ajutor de Acarnania, de Etolia, de Ligile grecești și astfel intervine și în Asia și Egipt.

Pretutindeni unde apare Roma, ea e păstrătoarea ordinii și a păcii. Nu aduce nicăieri un sistem de stat, ci lasă provinciile să se conducă după rosturile lor, numai având obligația să dea Romei anumite venituri. S'a întâmplat că funcționarii romani au fost abuzivi și atunci stăpânitori de aceștia locali au răsculat populațiile împotriva stăpânirii romane. Astfel a făcut Mitridate, regele Pontului, care a turnat aur topit pe gâtul funcționarilor romani, pentru a-i sătura odată de bani și abuzuri. Se știe cât de mult i-a trebuit lui Sylla până a potolit răscoala acestui infernal revoluționar. Mult au avut de furcă Romanii și până au potolit pe Tigranes, regele Armeniei, sau pe Nicomed din Bitinia. Toți acești regișori se socoteau urmași a lui Alexandru, cu ei avem refugiarea ideii de monarhie universală pe un loc restrâns.

În luptele cu Asia Romanii au observat ce este ordinea monarhică. Acasă nu văzuseră o monarhie de felul celor asiatice. În Sicilia fuseseră tiraniile lui Hieron sau a unui Gelon, dar nu pot fi comparate cu ce-au găsit Romanii în Orient. În Italia erau doar cetăți. Cartagina însăși era republică. Hanibal a lucrat ca și Alexandru, peseama lui, a făcut o politică personală, din care cauză a și căzut la sfârșit, nefiind ajutat de cetate. El a lucrat ca și mai târziu Belizariu de pe vremea lui Justinian, care operează cu armată proprie. În Asia, Romanii au văzut regalitatea în funcție și această regalitate era strălucitoare. Măreția aceasta a scormonit sufletul lui Sylla, care cunoscuse pe regii cei adevărați și a fost fără îndoială însuflețit de ce-a văzut aici. Este ceva analog cu ceiace povestește Veleius Paterculus. Spune că August a mers

până la Elba și a ieșit în fața lui un barbar german care ar fi spus: am tot auzit de Zeul August și acum îl văd în față.

Tot astfel Sylla a văzut cu ochii lui regalitatea orientală care ținea ordine, care dădea pace popoarelor și e sigur că s'a întors acasă cu idealul monarhic în suflet. Aici întâlnește pe Marius, care și el era prins de acest spirit și astfel începe lupta civilă între ei. Biruie aristocratul Sylla, el merge către regalitate și putea s-o ia, când nu se știe de ce, la un moment dat a părăsit toate funcțiunile, s'a retras din viața politică și spune Plutarh, râdeau și copiii pe stradă de el.

El s'a retras, dar o stare de spirit nu dispare deodată și această stare e către regalitate, către monarhie în sens oriental. Vine acum vremea lui Pompei, care luptă în Orient pentru liberarea Mării-Mediterane de pirații Isaurieni din Cilicia. El vede monarhiile orientale. Romanii au văzut pe Cleopatra, care adăugea la măreția divină a monarhiei sale și farmecul ei personal, foarte relativ de altfel. A cunoscut-o Cesar, cu care a avut chiar un fiu, pe Cesarion. Vine apoi în aceleași locuri Antoniu, care va fi și soțul ei și care va peri chiar de pe urmele acestei desprețuitoare a văcarilor și rânđașilor de la Roma, a împăraților acestora care pentru ea n'au nici o importanță atâta vreme cât nu erau de origină divină. Cei cari au stat în Orient au fost cuceritori de aceste idei mari și s'au dat cele două bătălii între lumea apuseană și răsărit: cea de la Pharsalos în Tesalia, între Pompei și Cesar și cea de la Actium, între Octavian și Antoniu. În amândouă Orientul e învins de Occident și meritul lui August e c'a împăcat cele două lumi deosebite.

După biruință Octavian n'a umblat după coroana regală, pe care i-o tot ofereau prietenii lui Cesar, poate tocmai pentru a arăta lumii ce dorește el și a-l face să piardă astfel simpatia publicului. August n'a primit coroana regală, ci a strâns în mâna lui toate magistraturile republicei. Octavian colecționează toate formele goale ale republicei și el de fapt devine un monarh, trece la imperiu de caracter sacru oriental.

Monumentul din Ancyra povestește cum s'a lăsat rugat

în genunchi de popor și de senat, până ce a primit pe rând toate magistraturile Statului. Astfel era consul, proconsul, mare pontif, tribun, pater patriae, imperator, etc,

Peste proscricțiunile făcute, peste atâta sânge vărsat, era nevoie de o împăcare a spiritelor și aceasta trebuia făcută și printr'o atmosferă morală. Pentru a crea această atmosferă s'a patronat și s'a plătit o literatură în acest sens. Atunci apare cartea despre Istoria Romei a lui Tit-Liviu. Romanilor le trebuia o istorie tot atât de veche și tot atât de bogată ca și a Grecilor și atunci Tit-Liviu a creat ceva fals din cântecele și legendele populare. Toată povestea istoriei Romei, cu năvălirea Galilor, cu găștele din Capitoliu, cu Bremus, care se pare că înseamnă șef, deci n'ar fi vorba de un om anume, toate acestea sunt luate din povești și cântece populare. Poate tot de acolo e luată și figura lui Coriolan și Cincinnatus.

Istoria aceasta poetică și moralisatoare e o prefacere a legendelor în istorie. S'a cruțat și sentimentul național, el nu prea vrea să arate că Romanii au fost un timp supuși Etruscilor și regii de la început, cari de fapt au fost ai Etruscilor și au dominat peste Romani, sunt prezentați ca regi romani. Aceasta e o istorie prefăcută, lustruită.

Tit-Liviu a cetit din Tucydide, așa că-i trebuiesc și lui discursuri și într'adevăr el face din toți niște mari oratori, deși la început Romanii vorbeau foarte puțin. Dă discursuri mari, prezentări de lupte, deși el nu pricepea prea mult în materie de războiu, fiind un retor, un avocat de la Patavium, Padova de azi.

Tit-Liviu n'are nici practica lucrurilor, nici putere poetică. Lui îi prefer nesfârșit mai mult pe povestitorul Războaielor punico, pe Polybiu din Megalopolis, foarte frumos ca formă și de o deosebită valoare ca informație istorică.

Lui August îi trebuie mai mult decât o carte de istorie, a simțit că nu iese din Tit-Liviu îmbărbătarea ce-i trebuia societății și atunci el a intervenit prin Mecenas, un scoboritor din vechii Etrusci și a găsit pe Virgiliu, un provincial de la Mantua. Atenția lui Mecena și a

lui August au fost atrase asupra lui Virgiliu, fiindcă el dăduse opere literare importante, dar imitate după literatura greacă. Astfel el pornise fără element politic, social și național, prin Bucolicele sale, în care a fost inspirat din Teocrit, reprezentantul pastoralei din Sicilia. În cartea sa despre agricultură, Georgicele, se vede o influență a Statului, i-a fost probabil cerută de August, care avea nevoie de o viață rurală bună, într'o lume năvălită de streini, îi trebuiau Romani de la țară, de la coarnele plugului. Opera pe care a făcut-o astăzi Musolini este exact cea ce a făcut Octavian la începutul erei creștine.

Bucolicele sunt niște idile în care presintă viața păstoraască. Să le fi zis idile ar fi fost cred chiar mai potrivit și mai frumos. Aici poetul vorbește ca de la sine, fără nici un îndemn de la oficialitate. Georgicele își au numele de la gēo, pământ, operă în care vorbește despre felul cum trebuie lucrat pământul, unele sfaturi sunt bune de întrebuițat și astăzi, ceea ce dovedește că avea cunoștințe superioare în acest domeniu, ca să poată scrie în secolul I-iu înainte de Christos, lucruri ce se pot folosi astăzi în agricultură.

Apoi i se dă sarcina să facă pe Homerul societății romane, să scrie pentru acesta epepeia neamului său. Dar Homer avea aproape contemporan cu el toate lucrurile despre care scria, pe când Virgiliu trebuia să descopere și să învieze lucruri moarte. Opera pe care o face el este așa ca aceia pe care a încercat o Aron Densușianu, tatăl lui Ovidiu, care a scris Negriada.

Virgiliu a căutat mai multe legături pentru epepeia sa Eneida, povestea lui are astfel trei rădăcini: avem întâi mândria romană de-a fi în legătură cu societatea lui Homer, de unde teoria poetului că Romanii se scoară din Troieni. Există legenda că Eneas, fiul lui Anchise, plecase de la Troia, rătăcise nu se știe pe unde și Virgiliu face ca acesta să ajungă la Roma și să fie strămoșul poporului roman.

În al doilea rând Romanii erau foarte mândri de treuctul lor latin, poetul încearcă să strămute în epepeia lui tot folklorul din Latium. Ca să găsească o legătură între Latium și Troia a cules ceva din amintirile de

victorie romană, din legendele cu Cartagina a apărut povestea Didonei, regina cartaginească ce e în dragoste cu Eneas.

Pe de altă parte la Virgiliu este scopul de-a prezenta în fund pe August, este o prevedere poetică a unui mare viitor ce poate veni.

În cartea lui se evidențiază două elemente. El e un om de la țară, care cunoaște lucrurile pe care le prezintă. Când vorbește de munți, de ogoare, de lucrătorii de pământ, de pescari, introduce viața pe care a trăit-o, nu e ceva luat din cărți, la el este o puternică realitate umană, el prezintă rețete încercate și aceasta e partea lui personală, ca și sentimentalismul și dușia ce străbate opera sa. Unele scene de iubire, de dor, apar pentru întâia oară la el. Virgiliu e la începutul poeziei lirice, pe care n'o întâlnim la Homer și la începutul unui romantism pe care-l reprezintă el singur.

Venim acum la lectura lui Virgiliu. Bucolicele le avem în traducerea lui Străjanu. Aci avem ceva din ecloga întâia. După bătălia de la Philippi proprietățile cetățenilor cari s'au declarat pentru Casius și Brutus, omorâtorii lui Cesar, au fost împărțite soldaților. Avutul părintesc a lui Virgiliu de lângă Mantua a avut aceeași soartă, dar prin protecția lui Mecenas el își recâștigă bunul strămoșesc. În amintirea acestei binefaceri el compune această eclogă, în care sub numele de Tytir mulțumește lui August, punându-l în rândul zeilor. Prin descrierea tristei situații a celor despuiți de bunurile lor, reprezentați aci prin Melibeu, probabil poetul vrea să deștepte compătimirea lui August în favoarea lor.

ECLOGA I-A.

Melibeu.

Tytire, sub acoperișul stufosului fag stând la umbră,
tu te deprinzi în cântări păstorești cu ușorul tău fluer.
Noi părăsim ale țării hotare și dulcile noastre
vetre, alungați din moșia străbună. Tu Tytire'n umbră
cânți liniștit de răsună pădurea de-a ta Amaryllis.

Tytir.

O Melibee, un zeu mi-a dat mie liniștea asta ;
pentru că el un zeu va fi'n veci pentru mine și adese
câte-un miel fraged din staulele mele stropi-i va altarul.

El a dat voie, ca vacile mele să pască ori unde,
cum vezi, și mie să cânt ce voesc eu cu simplul meu fluer.

E vorba aici de părăsirea moșiei, iubirea de pământ,
mirosul gliei este ceia ce ne atrage mai ales la Virgiliu.

Versul lui Străjanu, atât în Bucolice cât și în Georgice are o măreție deosebită, Georgicele nu sunt prea ușor de tradus și tradusă această operă nu procură plăcere prea mare, e o poezie didactică seacă.

Cartea I-a.

Cum se fac grânele cele frumoase și'n ce timp ogorul
trebuie arat și vițele împreunate cu ulmii ;

cum se țin vitele, cum se cresc turmele, câtă 'ngrijire
cer cruțătoarele albine: iată ce'ncep, o Mecena.

astăzi să cânt.

Strălucite lumini ale lumii, ce cursul
vremii din cer îl dirigeți ; o Bacche și tu bună Ceres,
dacă pământul prin voi a schimbat Chaonica ghindă
cu hrănitoarele spice și-amestecăm în pahare
apa cu sucule de struguri ; veniți împreună cu toții,
zei ai câmpenilor ; Fauni și voi, o fecioare Dryade :
Eu ale voastre daruri le cânt. Și tu, o Nepune,
cărui pământul, isbit cu tridentele tău cel puternic,
scos-a din sânul său calul sforăitor întâiu ție.

Vino stăpân al dumbrăvilor, căruia prin ale Ceei
dese tufişuri îți pasc trei sute de junci ca zăpada.

Tu ce veghezi peste turmele oilor, bunule Pane,
las' pârinteasca dumvravă și-ale Lyceului vărfuri ;
dacă Menalul ți-e scump, acum vino și'nspiră-mi cântarea.

Georgicele au fost traduse și de Coșbuc, dar cu toată
cunoștința adâncă a graiului românesc popular, cu toată
latina pe care o știa așa de bine, traducerea e superioară
la Străjanu. La Coșbuc e ruptă toată sintaxa,
apoi are expresii prea abstracte, uneori prea populare,
întrebuințează ori termeni de gazetă, ori de catedră.

Și când e vorba de Eneida, la Coșbuc întâlnim o
mulțime de lucruri false, se depărtează oarecum de sen-
timentul pios, religios din lumea din care vine Eneas.

Eneida.

Lupte vă cânt și pe oșteanul ce-odată din câmpii troianici
Dus de meniri a sosit în pământul ital la Lavinii

Cei de pe mal. Îl svârliră prin țări și pe-adâncuri într'una
Zeii, cât timp a ținut mânia mâhnitei Junone.
Patimi și'n lupte-a 'ndurat, în Latium până s'aducă
Zeii troieni și temeuri să-și pună cetății din care
Neamul latin a purces, poporul albanic și Roma.
Musă, vestește-mi temeul, din care călcarea poruncii
Astfel de multe dureri s'aducă vrăjmașa reșină
Celui mai vrednic bărbat, amaruri atâtea gătindu-i?
Patemi atâta de mari să ascundă în piepturi chiar zeii?

CATULUS, TIBUL, PROPERTIUS, HORATIUS, ȘI OVIDIU.

Venim acum la poezia lirică, cu privire la care se face o deosebire, avem elegia deoparte și idila sau poezia de iubire de altă parte. Poezia elegiacă e o poezie tristă, melancolică, o jelanie. Boileau pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, spunea că elegia este o plângătoare în lungi veșminte de doliu. Nu toate elegiile sunt așa de jalnice cum ar ieși din definiția lui Boileau.

Avem o poezie care nu e nici epică, nu e epopeie, nu e nici didactică, deși Horațiu nimereste și tonul potrivit cu satira, nu e nici dramatică și aceasta e poezia lirică cu subîmpărțirea poezie ielegiace, sau plângătoare. Poezii aceștia apar cam în același timp, cel mai vechiu, dar trăind în aceeași atmosferă e Catul. Deoparte avem pe Catul, om foarte bogat, Tibul foarte fin și Propertiu iar de alta e Horațiu, poet complet. Aceștia sunt toți poeți lirici elegiaci. Nu știm care va fi fost rostul elegiei la Greci, de la care nu ni s'au păstrat, nici la ce vor fi întrebuițat ei aceste bucăți. Poezia lirică la ei avea întotdeauna un scop, un destin, avea un caracter practic. Astfel nu se puteau jocurile olympice fără Pindar, Stesichor e cel care oprește sau cadențează dansul, prin poezie se creiază cadența aceia care în muzica de azi are un rol așa de mare. Alceu chiar ar putea să fie un nume adaus, el represintă poate poezia de vitejie. Sapho, poetesa care s'a aruncat de pe o stâncă în mare, represintă o altă școală de poezie.

Toți aceștia aveau un rost în legătură cu serviciul divin, cu jocurile, cu defilările, cu anumite acte publice. La Greci poezia lirică face parte din formele religioase, în care intră și ideia națională, politică. Aceștia sunt poeți solemnii, cu ținute demne.

Horațiu n'are grija solemnității. La Romani o solemn

nitare în poezie nu există. Ei nu danșează în public, ei au o religie fără danșuri, un consul danșând în for nu se poate închipui. Ei nici n'au avut jocuri, acele ludi romane erau jocuri în circ, cu urlete, cu animale.

Octavian a vrut să puie pe Horațiu să facă ceva pentru niște serbări și atunci a scris el Carmen secularae, pentru glorificarea Romei. Afară de acest caz care e în legătură cu viața publică, atunci când i s'a cerut poetului să facă un act public, înafară de aceasta, avem lucruri pe care le face fiecare cum vrea.

Dar mai este și altceva. Pindar în poezia sa face aluzie la viața din jur, la lucruri știute de fiecare Grec și farmecul poeziei sale era tocmai această atingere a punctelor vii. La scriitorii romani forma poate fi foarte frumoasă, ritmul poate exista, este însă o parte care-i lipsește poeziei acesteia lirice, ea lucrează cu cantități moarte. Societatea romană învățase prin școli multe lucruri grecești, mai ales cu privire la zei, pe care i-au împrumutat și ei. Așa că unele lucruri le mai știau ei Romanii, dar se vedea numai decât că umblă cu lucruri de împrumut, care nu aveau vitamine și acesta e defectul cel mare al poeziei latine de acum.

Pe de altă parte, dintre toți poeții aceștia unul singur, Tibul, e poet de pasiune. Iubirea din poezia lui e într'adevăr reală, dar trecută prin foarte multe rafinări. Poeții aceștia fac lucruri anume pentru literatură și operele lor nu pătrund în popor.

Venim acum la însăși lectura acestor poezii lirice și apoi vom trece la Horațiu. Iată din Catul, Cosița Berenicei, tradusă din grecește după Callimachos, adică cel ce luptă frumos, de Teodor A. Naum.

Cosița Berenicei.

Cel ce-a deslușit pe boltă stălele strălucitoare
 Și-a descoperit apusul, răsăritul lor pe cer,
 Cum se'ntunecă aeesea chiar lumina cea de soare
 Și la vremuri hotărîte cum și zodiile pier
 Cum o gingașe iubire pe-a răspântiilor zină
 Pe furiș o duce'n Latmos și o ia din drumul ei,
 Conon m'a văzut el însuși în cereasca mea lumină
 Păr din părul Berenicei revărsând pe cer scânteii

Eu pe care Berenice, 'nălțând brațele-i frumoase,
 La mai multe din zeițe m'a promis cu jurământ.
 Când însurățelul rege dela sânul ei plecase
 La războiu să pustiască al Asiriei pământ,
 Urme dulci purtând din lupta ce în noaptea nunții dată
 Și în care îi luase fecioria ei de fată.
 Cum? Mireselor li-i scârbă de iubire? Ori se fac?
 Și părinții și i înșeală doar cu lacrimi prefăcute
 Ce le varsă în șiroaie pân' nu intră în iatac?

Nu, nu plâng cu dinadinsul—astfel zeii să-mi ajute!
 Ea mi-o dovedi, regina, ea cu plânsetele sale,
 Când bărbatul ei se duse în războiul cel cumplit,
 Tu, regina mea, poate nici n'ai plâns cu jale
 Patul gol, ci despărțirea de un frate prea iubit
 Cum te-a ros mâhnirea neagră până'n măduva din oasă!
 Și cu inima 'ntristată de amarul tău cel greu
 Ți-ai pierdut simțiri și minte. Dar ce-i drept mărinimoasă
 De pe când erai copilă, te-am știut pe tine eu,
 Ai uitat ce faptă mare îți aduse măritatul
 Cu un rege? Care altul mai viteaz ar fi'ndrăsnit?

Tu ce jale-ai pus în vorbe vai! când ți-a plecat bărbatul!
 Cât de des ai șters cu mâna, plânsul tău neogoit!

Te-a schimbat vr'un zeu puternic? Ori că cei îndrăgostiți
 Nu voesc mai multă vreme să rămâie despărțiți?

Traducerea nu e prea bună. E vorba de o legendă poetică și aceasta are cu desăvârșire alt ton, pe când versurile lui Naum sânt ca ale lui Alecsandri. Pentru a traduce o poezie ca aceasta trebuie să păstrezi oarecare caracter arhaic în versuri, e necesar să se simtă modelul dedesupt. Din poezia aceasta se vede cu prisosință cât de mult au împrumutat Romanii de la Greci.

În poezia: Lui Furiu și Aureliu, traducătorul păstrează chiar forma lui Catul. Ca să poți scrie o poezie ca aceasta, fără îndoială trebuie să cunoști foarte multă geografie și să știi tot atâta etnografie. Poezia însăși e uneori cu conținut de mahala, se adresează dragei lui urîndu-i să fie fericită cu amanții ei.

Voi care-ați fost tovarăși lui Catulus,
 Și sânteți gata să'nfrunțați cu mine
 Tot cea ce mi-ar da să sufăr zeii,
 Voi spuneți două vorbe dragii mele și nu prea bune:

Cu-amanții ei să fie fericită!

Trei sute sânt, pe toți îi ține'n brațe.

Făr'a iubi pe vr'unul dar îi stoarce pe toți de vlagă.

Nu mai privească'n umbră la amoru-mi:

El a murit; din vina ei ca floarea

Din marginea de lan pe care trece și-o taie plugul.

În ce-l privește pe traducător, ar fi fost potrivit să fi spus iubiți în loc de amanți și iubire în loc de amor. Versul de la sfârșit e foarte frumos : El a murit, din vina ei, ca floarea din marginea de lan, pe care trece și o taie plugul.

Din aceiași vreme și din acelaș curent liric face parte Propertius. Aci avem după el poesia închinată Cyntiei. Numele nu sunt ale adevăratelor lor iubite, sunt nume închipuite, la Roma, unde moravurile erau așa de severe nu se puteau face astfel de declarații publice.

De rămâi necunoscută
sau de te-or slăvi prin cânturi,

e tot una: o sentință
pusă'n sterpele pământuri.

Crede-mă, în ziua morții

sumbre, pe acelaș pat

va pieri cu corpu'odată

și tot farmecul curat.

Și va trece călătorul

cu dispreț privind la oase.

Nu va spune: a fost o fată

dintre cele mai frumoase.

Traducerea e stupid făcută de Ioan Micu, versul e în genul cântecelor noastre de lăutari.

Venim acum la Quintus Horatius Flaccus, din secolul I-ii înainte de Christos.

El e fiu de libert. Tatăl său fusese un fel de funcționar de percepție în provincie. Nu cunoaștem sigur biografia lui Virgiliu sau a lui Catul, dar despre Horațiu știm destul de multe lucruri. El vorbește neconținut de el. Știm care i-au fost prietenii și dușmanii, le cunoaștem calitățile și defectele, Horațiu e un om ce se învârte

liber în mijlocul societății romane, om fără nici o convingere, fără nici o pasiune.

Era fiu de sclav, cine știe de ce origină, o legendă spune c'ar fi Evreu, ceia ce eu nu prea cred. Știm că aveau sclavi sau sclave care-i cântau cu lira. Se spune c'a luat parte și la războaiele civile, lucru ce iarăși nu e prea sigur.

Pe Horațiu nu trebuie să-l credem totdeauna. A fost prezentat lui Mecena de Virgiliu, apoi începe cu spiritul său, este ceva neroman în el, poate asiatic, să înțepe în toate părțile și lumea face haz de împunsăturile lui, dar omul e mult mai bun de cum iese din satira sa veninoasă. Au existat și poeți mici, cari fără îndoială, au valoare și el i-a distrus prin critica sa aspră. Acesta e spiritul care străbate opera sa.

A scris Ode și Epode, acestea sunt poezii lirice. Apoi Arta poetică imitată în secolul al XVII-lea de Boileau, reprezentând poezia lui didactică. Aici mai ales face critica scriitorilor contemporani, după ce arată cum crede el că trebuie să se facă o poezie. Are apoi Satirele cu caracter mai monumental. Unele se numesc Epistole și acestea au un fond mai liniștit.

Iată aci o parte din o satiră tradusă de Victor Buescu.

Plictisitorul.

Mă plimbam pe Via Sacra... Cum e felul firii mele,
Rumegam nu știu ce fleacuri, adâncit cu totu'n ele...
Cineva mi-așine calea, cunoscut abia din nume,
Și mă'nhață: „Cum te lauzi, cel mai dulce om din lume?“
— „Foarte bine, deocamdată, ceea ce-ți urez și ție.“
Cum ca scaiul el se ține: „Mai dorești ceva?“ el, mie:
— „Mă cunoști, confrăți doar suntem!“
Îi răspund atunci astfel:
— „Și mai drag îmi ești prin asta“ și mă sbat să scap de el:
Când din umbleț stau de-odată, când o'ntind la drum de zor
Când șoptesc ceva'n urechea sclavului însoțitor,
Dela creștet la călcăie năplăială simt curgând,
„Iscusit ai fost Bolane!“ Îmi spuneam tăcut, pe când,
El îmi laudă orașul, trâncănește mult și bine...
Cum nu-i răspundeam nimica: „Văd că vrei să scapi de mine!
Observai de mult... Degeaba! Te urmez fără nctare!
Încotro te duci acuma? — „Dar nu e deloc nevoie

Să te tot ții după mine... Nu-l cunoști pe cel la care Merg acum. Stă peste Tibru, lâng'a Divului grădine"
 —„Lasă, tot n'am eu ce face, cum nu-s leneș merg cu tine"
 Auzind, blegesc urechea, ca asinul plin de-obiide
 Când samarul greu l-apasă, Cela gura iar deschide:
 —„De mă cunoșteai din timpuri, Viscu, Variu, astăzi ție
 Nu ți-ar fi amici: ca mine cin'mai multe versuri scrie,
 Sau mai repede? Și cine-i în mișcări mai mlădios?
 Cântul meu chiar Hermogenes l-ar privi invidios.“...

Între Ode și Epode, traduse de Lovinescu este și o poezie închinată lui Mecena, prietenul lui August și protectorul literaților. Dar prefacerea poeziilor în prosă este desigur un sistem foarte greșit, din cetirea acestor transformări nu ne putem face o idee de ceiace e poetul însuși.

Horățiu era un mare meșter al versului, are versul cel mai fluid, alcătuit din hexamtru și pentamtru, cele mai variate și bogate metre sunt la el. Nu e un poet al vitejiei, dar versul lui e numai frumuseță și armonie, este la el o potrivire fericită între elemente, care face să sune versurile lui deosebit de frumos în urechile tale. Lirica lui n'a avut prea mult răsunset la noi, mult mai iubit e în burghezia francesă, a cărei, viață se potrivește oarecum cu a lui Horățiu, o viață a micilor plăceri.

Venim acum la Publius Ovidius Naso, pe care l'am lăsat să-l tratăm într'o lecție, pentru că inspirația lui a fost de un caracter foarte vast și variat. Grațiosul poet din a II-a jumătate a secolului I-iu înainte de Christos este autorul Metamorphoselor. În genul elegiilor sânt Tristele sale, pe care le presintă în formă de poezii epice și pe care le scrie ca și Ponticele în exilul său de la Tomis, de pe malul Mării Negre. Scrie și foarte multe epistole, cele secrete n'au fost găsite încă și cred că acestea ar aduce foarte multă lumină în ce privesc cauzele exilării lui.

Ovidiu e poet ce merge în multe direcții și-ar fi putut merge chiar în toate. El avea o ușurință extraordinară în alcătuirea versurilor, la Ovidiu nu avem un vers muncit, ceia ce-l deosebește este tocmai această ușurință în poezie, "Orice încercam să spun era vers",

a mărturisit cuiva delicatul poet latin. La el versul vine ușor, fără trudă, fără casnă, cu toate acestea nu e prost, nu e fără valoare, dimpotrivă, versurile sale sânt dintre cele mai frumoase ce s'au scris vr'odată la Roma. De parte de-a fi un scriitor superficial, Ovidiu e poet de-o adâncă simțire. Mulți văd numai partea ascuțită, ironică din el, pe când în realitate avem aface cu un suflet emoționat.

Ce face ca Ovidiu să fie scăzut în fața noastră, este o parte din opera sa și povestea vieții lui. Începuturile sale nu sânt așa de bine cunoscute ca ale altora. Nu știm, ca pentru Virgiliu, cine l'a introdus în lumea literară, nu știm dacă a fost prea strâns legat de lumea oficială, Virgiliu și-a stricat o parte din talent vorbind despre Eneida, prezentând plimbările și rătăcirile lui Eneas, care pleacă de la Troia până să ajungă la Roma. În el e ceva luat din Odiseia. Pe atunci în societatea romană se aștepta un mântuitor, un misticism adânc stăpânea această lume și de aci creștinii au spus că acest mântuitor e Isus Christos.

La Ovidiu nu întâlnim fire prin care să se lege prea strâns de societatea romană, cu toate că el a murit de dorul țării sale, e cel mai înduioșător poet al dorului, s'a gândit întodeauna cu pasiune la lumea ce a lăsat-o și e sigur că nu visa numai la plăcerile Romei, care dealtfel erau foarte relative, pe atunci nu existau nici restaurante, nici muzică, nici baluri ca astăzi. De la Tomis, Ovidiu doare Roma în esența ei, avea un adânc sentiment față de ea.

Cu toate acestea el n'a avut o legătură personală cu cineva. Între el și Mecena n'a fost nimic strâns, altfel nu putem admite că acesta n'ar fi intervenit pentru a-l aduce înapoi la Roma. Pentru a-l înțelege deplin pe Ovidiu trebuie să te gândești la creațiunea în acest moment a unui public, a unui spirit roman, care n'are nici o legătură cu spiritul rural, țărănesc dinainte și nici cu spiritul din vremea războaielor civile. Roma ținută strâns de August are acum un caracter al ei dublu, ce vrea August și ce vrea Roma, August n'a biruit total, altfel n'am mai fi avut în secolul I-ii după Christos pe Tacit republicanul sau pe Suetoniu, care adună toate păcatele împărașilor, unele pot fi adevărate, dar n'au importanță

pentru viața politică a stăpânitorilor. A te uita pe gaura cheii și a spune toate nimicurile în legătură cu viața unui om care în afară de acestea a putut să facă atâtea lucruri bune, nu e întotdeauna cel mai bun sistem.

În Roma aceasta erau două curente, August voia anumite lucruri și Roma îi rezista. Influențele grecești întâi au fost respinse, apoi filosofia aceasta pătrunde în casele nobililor și fabrică sufletele Romanilor. Urmează pe urmă luptele interne, civile, ciocnirile dintre Marius și Sylla, Cesar și Pompei, Octavian și Antoniu, când pătrunderea filosofiei grece la Roma a fost împiedecată, dar în sufletul acestei societăți romane intrase destulă filosofie epicuriană sau stoică. Toate ciocnirile s'au terminat și acum, avem o sintesă culturală, un fel de sintesă națională, nu mai e luptă între tradiție și elementele de împrumut. Roma aceasta se interesează de lucruri multe și mai ales de lucruri curate, pline de o sentimentalitate fină, de o intelectualitate înaltă. Fii de liberi stau alături de descendenții plebeilor și găsesc ușile deschise pretutindeni. Roma era alcătuită din elemente care ajunseseră să formeze un substrat material omogen. Nu era încă vremea culturilor asiatice, a misticismelor orientale, acestea vin mai târziu, numai pe vremea împăraților, când religia evreiască devine la Roma o superstiție iudaică. Tot așa a fost socotit și creștinismul la început. Este și o încercare de a explica exilul lui Ovidiu în legătură cu aceste culturi secrete. Se presupune că el ar fi făcut parte din o sectă de aceștea, poate din pytagoricieni sau din neopytagoricieni și cum acestea stricau unitatea societății, August ar fi luat măsuri aspre împotriva celor ce făceau parte din ele.

Cel care s'a ocupat de această chestiune e savantul J. Carcapino, un Corsican foarte inventiv și îndărătnic. El ține, neapărat, între altele, ca Monumentul de la Adam Clissisă fie pus în legătură cu Traian și războaiele sale, dar în forma sa actuală el n'are nimic aface cu Traian, a fost făcut de Împăratul Valens pe la 370 și ceva, și există un retor contemporan care vorbește despre aceste lucruri.

Tot el spune că Ovidiu a fost trimis la Tomis fiindcă participa la un cult secret. Era acolo un cult al nu-

merelor și existau un fel de temple pytagoriciene sub pământ. La Roma era caracterul sacru al proprietății, așa încât în pivnițele caselor particulare se putea face orice, din care cauză creștinii își țineau adunările lor în catacombe, în pivnițe, fiindcă nu le da voie să-și aibă cultul la suprafață, ei se scoborau în pivnițele particularilor. Carcopino a descoperit un templu în adânc, pe pereți erau reprezentați filosofi și atunci a pus în legătură cu o mișcare de acestea secrete și exilul poetului roman.

August nu voia, ca Napoleon I, să facă din societatea sa o imensă casarmă. Noi într'adevăr trăim astăzi ca într'o casarmă, școlile noastre sânt astfel, religia tot așa Centralismul distrugător a oricărei energii, a oricărei inițiative, vine de la spiritul abstract a lui Napoleon, nu de la mintea mai largă, mai înțelegătoare a lui August. August se gândea la laturea morală a societății, el era de altfel și mare pontif, voia o literatură morală, el însuși a dus o viață destul de înaltă, de plină moralitate, cu toate că pe Livia soția sa și mama lui Tiberiu, a luat-o de la Drusus.

Astfel înțelegem și exilul lui Ovidiu. În familia împăratului erau cele două Iulii, fiica și nepoata, care nu s'au purtat prea bine. Unii cred că sentința de exilare ar fi venit în legătură cu acestea. Ovidiu ar fi fost în legătură cu fiica lui August, dar eu nu prea cred să fi fost acesta motivul trimerii lui în îndepărtatele și recile ținuturi ale Pontului cu toate că această purtare ușoară l'a supărat destul de mult pe împărat.

Exilul nu era un lucru obișnuit la Roma pe vremea aceia. În răsărit da. Ioan Hrisostomul a fost exilat la Nordul Mării Negre, unde a murit de friguri. Exilarea lui Ovidiu, la Roma e un cas excepțional. Nu e vorba de un cas particular, ci de o alegere anume a împăratului. E vorba de o anume înfățișare a literaturii, care dispăcea și Ovidiu e șapul ispășitor, e înlăturarea a ceva ce-i părea lui August imoral. În cartea sa, Arta de-a iubi, vorbește despre felul cum să se îmbrace cineva, cum să vorbească, cum să se poarte pentru a plăcea altora. Tot ce avem aici nu este cine știe ce destăinuire, cine știe ce ridicare împotriva moravurilor. Eu cred că pe August l'a supărat felul cum a înțeles Ovidiu epepeia, cu totul

deosebit de-a lui Virgiliu. Heroidele acestui din urmă iau și desvoltă toate poveștile grecești, dar lucrul acesta nu-i plăcea împăratului, care avea gândul să înlocuiască lumea de închipuire greacă cu o lume care să-și aibă rădăcini în latinitate, în lumea romană. A făcut acestea cu toate că August fusese în Orient, știa grecește, protejase pe Strabon. Opera acestui geograf a fost cerută. S'a făcut imperul lumii, trebuia și o hartă a lui. Strabon e Grecul ce convine lui August, el arată întinderea imperiului și scoate conclusia că sub Roma e mai bine decât sub alte neamuri. Altceva e cu fabulele acestea grecești, care n'au nimic aface cu disciplina militară a lumii romane. Împăratul a vrut să dea un exemplu tare și a făcut prin Ovidiu actul de sacrificiu, tocmai fiindcă el era așa de mult iubit de societate. Prin măsura aceasta se urmărește efectul, ca dovadă e și faptul că l'a ținut acolo până la sfârșit, cu toată plângerea lui neconținută și poate chiar cu toate intervențiile făcute pentru el. E foarte probabil ca împăratul chiar să fi favorizat și răspândirea operelor acestuia, pentru ca astfel să fie un exemplu continuu.

Ovidiu vorbește despre petrecerea sa la Tomis în epistolele sale din Pont, Ponticele și Tristele. L'a înspăimântat frigul și zăpezele de aici, l'au speriat barbarii cu cojoace mițoase: Geții și alții cari erau încă și mai barbari. Chiar Grecii se îmbrăcau cu cojoace și căciuli ca ale barbarilor. Uneori erau și neînțelegeri ale populațiilor acestora cu Romanii. Erau funcționari abuzivi cari duceau la aceste ciocniri de care vorbește Ovidiu. Când spune poetul : Trag carele sarmatice ..... aceasta e chiar viața poporului nostru, în acest vers recunoaștem viața noastră de acum. În poeziile sale el se prezintă ca un om extrem de nenorocit, cu toate că ducea o viață relativ ușoară. Nu avea, desigur, primăvara și vara italiană, iarna era aici grozavă, dar clima cea nouă era sănătoasă. Pe de altă parte Grecii știau latinește și el cunoștea greaca. L'au primit cu onoruri, l'au încoronat în sărbători. A învățat și limba getă și a făcut chiar versuri în limba strămoșilor noștri, cari băteau din palme și dădeau din cap când le-au fost cetite aceste poezii.

Ovidiu are o singură bună traducere, pentru câteva bucăți numai a lui Hajdeu. Nu este chiar exactă deoa-

rece el nu ştia bine latineşte, învăţase dreptul la Harcov în Rusia.

Eu am încercat să traduc ceva din Ovidiu în Istoria Românilor. Veţi vedea că ceia ce-l îngrozeşte mai ales pe omul deprins cu dulcea Mare Tireniană e asprimea acestor locuri cu lungă şi aprigă iarnă. Nu află condiţii de viaţă bună cel deprins cu înlesnirile Romei, cel care a fost odinioară aşa de răzgăiat, care a avut case largi, împodobite cu picturi. Îl tulbură şi necontenitul zdrăngănit al armelor, zborul neaşteptat al săgeţilor în aier, strigătul de primejdie la ziduri.

Iată mai jos ceva din această traducere a mea.
Unde te uiţi nu e decât mare şi aier,
Valuri umflate într'unul, nori ce ameninţă naltul,
La mijloc vârtejul grozav de vânturi se zbate
Şi valul nu ştie de cine s'asculte mai bine.
Acuma un Crivăţ geros s'aruncă din Nordul cel sec.

Ogor nu-i, nici roadă, nu cresc nici strugurii dulci,
Nu-s sălcii pe maluri şi nici nu-s pe munte păduri,
Oriunde te uiţi e câmpul lipsit de locuitori,
Ogoare-s întinse şi nu-i nimeni pe ele.
Vrăşmaşii sosesc, în dreapta şi 'n stânga, temuţi,
De-o parte aleargă Bistonii ce-aduc groaza cu ei,
De alta săgeata ce zboară din mâna sarmată.

Nu-s cărţi pe aici să mă 'mbie cu hrana,
În locul lor arce şi arme îmi sună 'mprejur ;
Nu-i nimeni la care să pot ceti versuri de-a mele,
Să poată cuprinsul întreg să-l şi înţeleagă.

În juru-mi oştiri fără număr vestesc a războiu,
Aceia ce viaţa s'o ducă nu pot fără pradă,
Nimic nu e 'n preajma mea sigur ; abia o movilă
Se apără 'n ziduri puţine şi-a locului porţi.
Când gândul nu-ţi este la ei, vin ca pasări
Vrăşmaşii, şi prada abia au văzut'o şi o duc.
Adesea 'ntre ziduri prin porţile 'nchise
Săgeţi de la dânşii culegem prin străjile noastre.
Abia se găseşte în jurul cetăţii un om să lucreze
Ogorul, şi acela e veşnic cu mâna pe armă,
Păstorul ce cântă din fluier se află supt coif
Şi oile frică nu au spre lupi, ci de oaste.

CICERONE, SALLUSTIUS ȘI TACIT.

Tot din secolul I-ii înainte de Christos face parte și cel mai mare și singurul orator al Romei, Marcus Tullius Cicero, un nume, un cognomen și porecla de Cicero, care înseamnă cel cu neg. Iată de ce el poate fi socotit ca singurul orator roman. Romanii la început se judecau după obiceiul pământului, dreptatea se da potrivit anumitor tradiții ce se păstrau din generație în generație. Dar oratoria nu se poate desvolta decât în legătură cu procesele, prin urmare numai după ce apar legile, care la Romani sânt făcute de decemviri, după modelul Grecilor, cari avuseseră pe Solon, pe Dracon sau pe Lycurg. Nu se poate admite genul acesta decât după ce vine influența din Grecia lui Demostene.

Cum ajung Romanii să cunoască literatura greacă? La început Grecii n'au fost primiți în societatea romană, i-au expulsat ca pe niște stricători de moravuri. Pe urmă ei încep să pătrundă în familiile nobile ca preceptorii, iar de la un timp s'a întâmplat un lucru care a schimbat înfățișarea însăși a societății romane. Romanii încep să meargă la studii în Grecia, astfel îi întâlnim la Atena, în insula Rodos, pe coasta Asiei-Mici, etc.

La învățătura pe care Romanii o luau din Grecia trebuie să se adauge încă și altceva. Alexandru cel Mare a cucerit și a așezat coloniști în tot Orientul, întâlnim Alexandrii de la gura Nilului, unde a fost chiar el înmormântat, până în îndepărtata Bactriană și Sogdiană. Diadohii la rândul lor întemeiază și ei orașe care le păstrează numele, astfel e Seleucia lui Seleuc din Siria, Antiochia fiului lui Seleuc, în aceeași țară, Ptolemeia lui Ptolemeu din Egipt, etc. Grecii cari erau așezați în Asia primeau pământ și aveau și o funcțiune militară. Era ceva asemănător cu ceia ce-au făcut Cazacii de la Don și cei de la Nipru, pentru Imperiul rusesc Alexandru

cel Mare a întemeiat și o școală militară, a făcut să se amestece lumea europeană cu cea din Asia. Chiar el s'a căsătorit cu o fată a lui Darius Codomanul și pe cei din jurul său i-a silit să facă la fel. S'a creiat atunci o civilizație de sintesă, civilizație elenistică, pe care au imitat-o Romanii, nu pe cea greacă, armonioasă din Elada. Civilizația greacă a fost mutată astfel în Orient la popoare care n'aveau simțul de armonie dar aveau ideea de mare, știau ce-i măreția, grandiosul, aveau în minte piramida și templul formidabil al Egiptului și Chaldeii. S'a creat atunci civilizația aceasta helenistică, pe un fond oriental, cu caracterul neamurilor supuse lui Alexandru, dar fără instinctul de armonie. Astfel Atalos din Pergam va face templul său așa de imens încât Parthenonul grecesc încapă în el fără nici o greutate. Romanii clădesc în acelaș fel la Heliopolis, azi Balbec în Siria. Chiar la Atena alături de clădirea mică și armonioasă, de pe vremea stăpânirii împăraților au rămas construcții imense, strivitoare.

Literatura helenistică, de altfel destul de slabă, avea aceleași proporții monumentale, frasă bogată, împodobită. Între Demostene și Cicerone este o foarte mare deosebire. Oratorul grec în Philipicele sale îndeamnă lumea contra lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, el nu e nici violent, nici retoric. Cicero e nesincer și umflat. A fost un om cu desăvârșire fără caracter.

Ne-au rămas de la el Catilinarele, sau discursurile contra lui Catilina. Acesta, un ciocoiăș îngâmfat, a scormonit și a întrebuițat toate împrejurările și și-a alcătuit o armată în fața căreia tremura toată lumea. Când a încercat să facă un complot o conspirație sau conjurație contra Statului, Cicero l'a descoperit și a luat măsuri contra lui. S'a dat întâi lupta între ei și după biruință Cicero și-a scris discursurile. Nu știm de le va fi rostit chir așa sau le-a mai schimbat pe a locuri după înfrângerea lui Catilina. Nu prea cred să fi avut îndrăzneală să-i spună înainte vorbe ca acestea; până când Catilina vei abusa de răbdarea noastră? Eu socot că la început trebuie să fi întrebuițat un ton mai potolit. Lipsa de sinceritate, umflăturile acestea sânt luate din civilizația helenistică, nesinceră și împopoțonată.

Cicero a învățat de la orientali o școală de artificialitate și apoi a venit la Roma într'o vreme când aici nu era nici o credință, nici cea veche patriarhală și nici cea însuflețită de mai târziu.

Filosofia greacă pătrunsese încetul cu încetul în societatea romană. Stoicismul va intra adânc în suflete ca a împăratului Marc-Aureliu. Stoicul e un om ce se înțepenește în fața vieții, orice i-ar veni din partea ei, stoicul își păstrează caracterul său de om de fer. Horațiu, cu toate că spunea că e nu porc din turma lui Epicur, are o odă în care cântă pe omul puternic, „pe bărbatul tare și îndărătnic, nu-l va clinti nimic“.

Filosofia greacă pătrunsese numai la suprafață. Lucrețiu reprezintă o excepție rară prin aceia că a înțeles adânc și a înobilat filosofia materialistă epicuriană, pe când Cicerone s'a înfruptat numai din problemele filosofiei grecești, a luat din această civilizație numai ornamentele literare.

Dar Cicero nu e numai avocat de procese, ci și autor de tratate filosofice. Astfel sunt operele sale: Despre bătrânețe și Despre virtute, ambele senine și liniștitoare. Tot din acest grup al cărților filosofice e și lucrarea sa Despre Republică sau Despre forma de Stat. Ca opere avocățești, pe lângă Catilinare avem de adăugat Verrinele, discursurile sale contra proprietarului din Sicilia, Verres. Acesta se pare c'a întrecut în abuzuri, cruzimi și jafuri pe toți ceilalți guvernatori de provincii, din care cauză Sicilienii vin la Roma cu acuzație în regulă contra lui și la rugămințile acestora Cicero primește să fie acusatorul acestuia și apărătorul populației siciliene.

De la Cicero ne au rămas și epistole și acestea reprezintă partea cea mai vie, cea mai sinceră și mai naturală din opera sa. Altfel el a fost un om foarte dibaciu, a făcut o avere imensă, fiind un om cu desăvârșire oportunist. Nu era cu nimeni în materie de cugetare și adeseori nici în materie politică, mergea întotdeauna cu cel mai tare.

S'a amestecat în luptele civile. A luat întâi apărarea lui Pompei, apoi s'a dat de partea lui Cesar, după ce primul fusese învins la Pharsalos. Când moare și Cesar

el se alipește partidei lui Octaviu, nepotul acestuia, contra lui Antoniu. Datorită urmării oamenilor lui Antoniu și a soției sale e prins și Fulvia, pe care-o atacasee violent în discursurile sale numite Philipice, pune să i se treacă acul prin limbă.

În românește avem traducerea aceasta a lui Șt. C. Ioan, „Visul lui Scipione.“ Din tratatul său „Despre Republică“, în care Cicero își propusese să cerceteze cea mai desăvârșită formă de guvernare, ca Platon în cartea sa Despre Stat, precum și datorile unui bun cetățean, posedăm un fragment numit: *Somnium Scipionis*. Scipio povestește un vis pe care l'a avut în Africa, în timpul șederii sale în Cartagina. În realitate această bucată e un resumat al credințelor și visurilor antichității asupra organisării universului și asupra vieții celeilalte.

Visul lui Scipione.

Sosind în Africa, după cum știți, ca tribun militar în legiunea a patra de sub comanda consulului Manius Manilius, cea dintâi grijă a mea a fost ca să mă întâlnesc cu regele Masinissa, care din motive foarte îndreptățite era foarte prieten cu familia noastră. Îndată ce mă apropiai de dânsul, bătrânul mă înbrățișă cu lacrimi și apoi, ridicându-și privirile spre cer, zise ; „Îți mulțumesc ție, prea bunule Soare și vouă celorlalți zei, pentru că, înainte de a mă duce și eu din viața aceasta, văd în țara mea și chiar sub acest acoperiș pe Publius Cornelius Scipio, la al cărui singur nume mi se pare că întineresc ; până într'atâta amintirea acelui prea bun și neînvins bărbat nu mi a eșit nici o clipă din sufletul meu“.

Ștefan C. Ioan pune în față două țări, dar deoparte e un regat și de alta o republică și din traducere e necesar să se vadă acest lucru. Apoi spune c'au lungit vorba, nu se pot întrebuința astfel de termeni, cari au un sens peiorativ, când vorbești cu un rege ca Masinissa nu poți lungi vorba. Traducerea aceasta nu prea corespunde cu originalul.

Tot așa lăncedă și lipsită de viață e și traducerea făcută de Bucovineanul Vasile Greciuc, pentru cuvântarea de apărare a lui Titus Annius Milo. Acesta omorându-l pe adversarul său Publius Clodius Pulcher, după

mai mulți ani de ceartă politică, a trebuit să răspundă în fața judecății. Apărarea i-a luat-o prietenul său politic, M. T. Cicero.

La sfârșit să cetim ceva din discursurile împotriva lui Verres.

„Nu cred, judecători, să fie cineva, care să nu știe, că s'a împrăștiat zilele acestea vorba în mulțime și s'a acreditat convingerea în poporul roman că Verres n'are să răspundă la a doua acțiune și nici n'are să se înfățișeze la judecată. Acest svon s'a împrăștiat nu numai pentrucă luase cu siguranță hotărîrea aceia și deliberase ca să nu se presinte, ci pentrucă nimeni nu credea că poate cineva, după ce a fost dovedit de niște fapte așa de nelegiuite și prin mărturii așa de numeroase, să fie atât de îndrăsneț, atât de nebun, atât de nerușinat, încât să cuteze să privească fețele judecătorilor, sau să-și arate fața înaintea poporului roman. Verres este gata să îndrăsnească orice, gata să auză orice ; iată-l prezent, răspunde, se apără“ .

Din opera filosofică a lui Cicero face parte și cartea sa Despre datorii' pe care a copiat-o în grecește N. Mavrocordat. Apoi avem epistolele sale, care în traducerea francesă a lui Marceaux pierd foarte mult, Frumuseța muzicală a prosei lipsește. De altfel e foarte greu să traduci pe Cicero în acea monedă ștearsă, lipsită de viață, care e limba francesă.

Ne întoarcem acum la o epocă mai veche în care a fost vorba să vedem un șir de istorici. Avem la început doi istorici foarte deosbiți între ei. Unul e acela prin care cunoaștem pe Catilina, cum a trăit și cum a murit și de la care ne-a rămas istoria regelui numid Iugurtha, e vorba de Sallustius din secolul I-ii înainte de Christos, poate cel mai de seamă și cel mai serios dintre scriitorii latini. La el întâlnim o admirabilă siguranță a formii și o încercare de a da explicații, de-a arăta cauzele. Și la Tacit în a doua jumătate a primului secol după Christos va exista o explicație, dar aceia va fi făcută în anume sens, potrivit unor scopuri anumite a istoricului.

Sallustiu apără vechile și bunele moravuri, din care cauză el e un pregătitor a vremii lui August, ca și el dorește alte moravuri, vrea o politică mai curată, vrea

să se revie la vechile tradiții romane. E necesar ca Roma să se purifice ca moravuri și așa se va ajunge și la o purificare politică.

De ce și-a ales el ca subiecte de tratat pe Catilina și pe Iugurtha? Fiindcă prin aceste două cazuri se vede corupția care exista și la ce capăt se ajunge prin ea. Catilina strică ordinea de Stat, îndrăznește să se ridice împotriva Republicei romane. Un ciocoiaș turburător, cu viața particulară plină de păcate și fără de legi și Sallustiu pare că spune: Uitați-vă cetățeni, cine începe și trăiește astfel, mântuie pe câmpul de luptă printre cadavre, așa cum i s'a întâmplat îndrăznețului Catilina, Pentru el explicațiile se presintă ca o problemă de matematică. Cu cantitățile cutare se ajunge hotărît la rezultate anumite. El presintă pășania lui Catilina ca să arate și altora că nu e bine să facă la fel. Dacă Cesar a cetit ce-a scris Sallustiu despre Catilina, fără îndoială a putut vedea că nici el nu era departe de viața acestuia, și despre el se spune că era un stricat pleșuv, de care cetățenii trebuiau să-și închidă nevestele. Cartea lui Sallustiu poate fi și o piatră aruncată în grădina lui Cesar. Tot așa pare să fi fost și caporalul ieșit din mediul sărac, Marius, spre deosebire de rivalul său Sylla, care era un om de-o mare virtute.

Din viața lui Iugurtha sânt două lecții de sco-. Una îl privește pe erou chiar și pe cei cari încearcă să se atingă de demnitatea Romei. E o argumentație în sensul că în zădar s'ar sbate cineva să ia Roma, nu va reuși, ci va păși ca Iugurtha, regele puternic al Numidiei, care prins de Marius a fost aruncat în închisorile romane, de unde-ar fi spus în răs: Dar reci sânt băile voastre, Romani! Roma e neatinsă și orice lovitură se întoarce împotriva celor ce o încearcă. Este și o lecție pentru Roma. De n'ar fi fost așa stricată și decăzută cum era, n'ar fi trebuit să treacă prin neajunsurile ce i le-a adus Iugurtha, care se pare c'ar fi spus: Romă, Romă, ce ușor ai cădea de s'ar găsi cumpărători să te cumpere.

Despre cojurăția lui Catilina a fost tradusă în românește de D. Priboianu și N. Besnea. La Sallustiu este un fel de filosofie asupra vieții omenești, cu care începe opera sa.

Despre Conjurația lui Catilina.

Toți oamenii, cari doresc să se deosebească de celelalte animale, se cuvine să se silească din totă puterea, ca să nu-și petreacă viața în tăcere, întocmai ca niște dobitoace, pe care natura le-a făcut plecate spre pământ și supuse stomacului.

Dar întreaga noastră făptură este clădită din suflet și trup; noi ne folosim de domnia sufletului decât de robia trupului. Cea dintâi din aceste însușiri o avem comună cu zeii, cea de a doua cu animalele.

De aceia îmi pare lucru mai drept să căutăm gloria prin mijloacele inteligenței de cât prin acelea ale forțelor trupesti și fiindcă viața însăși, de care ne bucurăm, e scurtă, să lăsăm amintirea noastră cât mai lung timp cu puțință. Căci gloria bogățiilor și a frumuseții este nestatornică și fără tărie, virtutea însă, se menține strălucită și fără de stârșit. Dar între murșitori, a fost multă vreme o mare neînțelegere, pentru a ști, dacă o întrupare militară ar isbuti mai mult prin forța trupului, sau prin valoarea sufletului?

Istoricul latin este împotriva sporturilor fizice, și cu totul pentru spirit.

Sallustius era încă foarte tânăr când a început să scrie. El luptă oarecum contra politicianilor. Opera lui este de un foarte mare interes. Pentru întâia oară avem aface cu omul care se analizează pe sine, cercetează esența sa morală. Cea dintâiu confesie e aceasta, după care vor veni a Sf. Augustin din Hipona și apoi a lui Rousseau.

Din Sallustiu ni s'au păstrat numai aceste două lucrări, dar el voia să aleagă din toată istoria romană momente interesante. Cum el e doritor de bune moravuri, de schimbarea societății romane, găsește că și limba aceasta nouă, elegantă, corespunde unei relaxări a principiilor și el preferă să scrie într'o limbă cu caracter vechiu. Este în el ceva puținel artificial, a imita stilul vechiu nu este tocmai ușor, dar Sallustiu este un foarte bun cunoscător al limbii latine.

Trecem acum la Cesar. Comentariile sale sunt o operă dictată. Se spune că Cesar avea o inteligență așa de mare, încât putea dicta la doi-trei scribi deodată și

lucruri cu totul deosebite. Operele sale sunt: De bello galico și De bello civili.

Cărțile sale sunt de o superioară cugetare politică. Din punct de vedere al cunoașterii lumii germane e superior lui Tacit. Cesar este un mare educator prin lucrurile care le presintă, căci el nu face morală ca Tacit, el dorește numai să se știe exact ce parte a avut el în războiul din Galia și în cel cu Pompei. Când vorbește despre cucerirea Galiei de Nord, spre deosebire de cea de jos, pe care o luase Marius, el dă lămuriri admirabile cu privire la cetățile galice. Cetatea acolo era o regiune cu sate mai multe și anume cu sate care nu seamănă cu cele balcanice întinse dealungul văilor și alcătuite din case așezate la cine știe ce depărtare una de alta. Acolo erau așa numitele ferme, villa, din cafe vine francesul ville. Franța, Italia și Spania nici azi nu cunosc satele ca ale noastre,

Cesar zugrăvește viața Germanilor de la hotar, descrie cetățile galice, pomenește și cetățile grecești din sud, ca Marsilia, Nike, etc. Aici cunoaștem cu deamănuntul, pas cu pas tot ce s'a făcut pentru cucerirea Galiei. Opera lui Cesar este izvor extrem de prețios.

De unde s'a inspirat el pentru a scrie comentariile acestor două războaie? În literatura greacă n'au existat comentarii sau amintiri. Cartea lui Xenophon, Anabasis, presintă întoarcerea celor zece mii din Asia, fără a se scoate în relief persoana autorului. Aici nu este nici o acțiune politică, nici militară. La Romani înainte de Cesar scrisese ceva în genul comentariilor Sylla. El a povestit războaiele sale cu Mithridate regele Pontului. Forma latină s'a pierdut și s'a păstrat numai cuprinsul în Greul Plutarh din Cheroneia, care se pare că unele părți din opera sa le-a luat din Sylla. El ca și Strabon face parte dintre împăciuitorii lumii grecești cu cea romană. În Viețile paralele el presintă un erou grec și unul roman, măgulind astfel ambiția romană. Scrie ca un profesor de retorică și morală, scopul său era să crejeze o societate morală și pentru aceasta lua material de oriunde, pe atunci nu se socotea plagiat dacă luai și de la alții. A fost tradus și în românește, într'o vreme mai veche, de Aristia.

Cesar a avut ca model Comentariile lui Sylla, de alt fel și în cariera sa politică l'a imitat. Amintirile acestea despre cele două războaie a lui cesar sânt simple, sincere, au și discursuri, fără ca acestea că constituie partea cea mai importantă.

Cartea Despre cucerirea Galiei a fost tradusă în românește pe la 1860-70 de către profesorul Tudor D. Ștefănescu. Iată aci o bucată din Descrierea Galiei.

„Galia este toată împărțită în trei părți, dintre care pe una o locuiesc Belgii, pe alta Aquitanii, pe a treia o locuiesc aceia cari în limba lor se numesc Celți, în limba noastră Gali. Aceștia toți se deosebesc între ei prin limbă și prin constituție. Pe Gali îi desparte de Aquitani fluviul Garonna, de Belgi îi desparte Marna și Sena. Cei mai puternici dintre toți aceștia sunt Belgii, de oarece sunt foarte mult depărtați de felul civilizat de trai al Provinciilor și cam rar vin pela aceștia negustori și mai deloc Belgii nu importă acele lucruri, cari tin la slăbirea sufletelor și mai ales sunt foarte apropiați de Germanii, cari locuiesc dincolo de Rin, cu cari poartă mereu războiu.

Gum vedeți, Cesar este unul dintre cei dintâi buni geografi și etnografi ai omenirii pe lângă care adăugăm pe Strabon, nu și pe Ptolemeu din Alexandria, de la care ne-a rămas numai o hartă a localităților, nu și o parte descriptivă a regiunilor ce le înfățișează. Geografia e reprezentată, afară de Periegeți, de Strabon. Cesar, în parte și de Tacit și de autorul unui manual de școală, care n'are nici cugetare filosofică, nici formă numai informație geografică, Pomponius Mella.

Venim acum la cei doi istorici din primul veac după Christos: Suetoniu și Tacit.

Suetoniu înfățișează viețile celor dintâi cesari, a împăraților din dinastia lui August. Toți sânt prezentați cu foarte multă împietate. Suetoniu a cules toate lăturile care circulau în legătură cu viața particulară a cesarilor și i-a prezentat în culorile cele mai nefavorabile. Tiberiu era fiul lui Drusus și al Liviei, ajunge împărat la o vârstă destul de înaintată, e un bătrân venerabil în stăpânire și fusese un bun general în tinerețe când se

luptase cu Germanii la Rin, așa că nu se poate crede tot ce spune Suetoniu despre el. Nici Claudiu, nici Calligula și nici chiar Nero n'au fost așa cum îi arată bîrfitorul istoric.

Ceilalți împărați și-au avut biografiile lor făcute numai pe vremea lui Constantin cel Mare. Unii spun că în *Historia Augusta*, alcătuită acum, avem aface cu o singură persoană care a scris istoriile împăraților, luând mai multe nume, pentru fiecare cesar: Viața lui Aurelian e scrisă de Flaviu Vopiscus și textul cu privire la părăsirea Daciei e pus în altă parte, decât aceia unde e vorba despre războaie, ceiace dovedește că pasajul va fi fost o adnotare ce s'a introdus pe urmă în text.

Suetoniu e contemporan al primilor cesari, continuatorul e un înșelător ce folosește și o limbă nouă. Suetoniu își culege informația din mahala. Vorbește despre Claudiu cel prost, care prindea muște pe ferestre, despre Calligula ce și-a făcut calul consul, despre Nero cel stricat, actorul care voia să fie mare poet și mare artist, care-e dat foc Romei, pentru a se inchina la flacăările sale și care-a uns creștinii cu smoală și le-a dat foc. El înfățișează lucruri de la curtea împărătească și mai târziu Eginhard, ca să laude pe Carol cel Mare îl imită pe Suetoniu, schimbând doar numele împăratului el întrebunțează forma lui Suetoniu fiind că acum nu se mai știa bine latinește. La fel va face Macarie, cronicarul lui Petru Rareș și Eftimie călugărul care presintă viața lui Alexandru Lăpușeanu, care imită pe bizantinul Manases.

Tot ce spune Suetoniu despre împărați nu se știa în imperiu. Suetoniu e cu totul inferior în ce privește cugetarea, e o foarte mare deosebire între el și Salustiu, marele gânbitor al lumii romane, la care avem o prezentare liniștită, calmă, senină, cu un parfum arhaic.

Opera lui Tacit este o polemică acră îndreptată împotriva Imperiului. El e contemporan cu Domițian. Suetoniu atacă Imperiul prin anecdote, Tacit prin scrieri serioase. Opera sa cuprinde patru cărți: *Istoriile* și *Analele*, în care tonul e altfel când e vorba de trecut și când înfățișează prezentul tonul său e de o siguranță extraordinară. Cetirea lui e grea, deoarece scrie în cea

mai concentrată limbă latină. Proza cea mai solidă, cea mai marmureană e la el. Pe lângă acestea el a scris două cărți în care pledează pentru bunele moravuri. Într'una el preamărește virtuțile socrului său, generalul Agricola, cuceritorul Angliei, iar prin cartea sa Despre Germani, arătând virtuțile acestora el voia să moralizeze societatea sa. Nici Germanii nu erau așa de plini de calitate și nici Romanii așa de decăzuți, dar el voia să schimbe pe ai săi punându-le în față viața aceasta simplă, naturală a oamenilor cu mai puțină civilizație.

Acelaș lucru îl urmărește în sec. al XVIII-lea Bernardin de St. Pierre, când în romanul său plin de romantism, Paul și Virginia, preamărește viața oamenilor din insulele Americii centrale. Cartea lui este o învățătură pentru saloanele franceze din Paris, de altfel ca și romanele lui Chateaubriand, Atala și René, în care presintă aceiași viață simplă a Pieilor-Roșii. Ei nu erau deloc așa, dar romancierului îi trebuiau sălbateci cu însușiri mari, prin care să moralizeze pe ai lui.

Mai jos avem o bucată din Analele sale. Traducerea e făcută de Lovinescu, un bun cunoscător al limbii latine, dar trebuie alt suflet pentru a traduce pe Tacit. În textul românesc nu mai trece eroismul autorului. Aici e o lipsă de energie. O asprime rudă ca la Șincai ar fi trebuit pentru o astfel de traducere, dârzenia lui Tacit lipsește,

„Oprind deci o expediție nouă în Germania, Claudiu ordonă ca toate garnizoanele să fie aduse dincoace de Rin. Corbulo își așezase lagărul în țara dușmanului, când primi ordinul lui Claudiu. La această lovitură neașteptată, copleșit de odată de sentimente felurite, bănuiala Împăratului, disprețul barbarilor, batjocura aliaților, Corbulo dădu totuși semnalul retragerii, rostind un singur cuvânt; „Feriți generalii romani de odinioară!“ Deși îl oprise de la războiu, Claudiu îi dădu podoabele triumfului“.

POESIA DIN EPOCA IMPERIALĂ, SENECA, ȘI MARC-AURELIU.

Epoca imperială înseamnă adunarea tuturor magistraturilor republicane în mâna unui singur om, până acum imperium sau forța publică era la mai mulți, acum e luată de unul singur, care dispune și de armată, a cărui șef suprem și permanent este. Regimul imperial este înainte de toate un regim militar. Când bătrânul Nerva ajunge împărat, la sfârșitul secolului I-iu după Christos, armata era în mâna lui Traian, de aceia el îl adoptă și-l numește în locul său.

Imperiul e reprezentat la început de urmașii lui August, așa numiții împărați adoptivi: Tiberiu, Claudius, Calligula, și Nero. Suetoniu spune pe nedrept, că aceștia erau niște răi și netrebnci. Despre Calligula se spune că și-a făcut calul consul, cum s'a spus și la noi despre Nicolaș Mavrogheni că și-a făcut calul Tabla-Basa. Nu trebuie să credem tot ce zice Suetoniu, el spune și despre Claudiu că era un idiot, că s'au făcut atâtea scandaluri cu soția sa Mesalina, care se căsătorise cu altul încă până trăia împăratul, dar acesta era un om inteligent, știa perfect grecește, a scris și o carte despre Istoria Romei. Va fi fost și el puțin distrat, nu se va fi ocupat mereu de Mesalina, dar asta nu înseamnă că trebuia scăzut atâta cât o face Suetoniu.

Împărații aceștia erau oameni de treabă, în provincii erau foarte respectați, nu era vremea gazetelor noastre, care să răspândească știrile despre ei în toate părțile. Împăratul era considerat în funcțiunea lui imperială de păstrător al păcii și al ordinii romane. Datoria lui nu era să fie om de treabă acasă, ci să guverneze bine, să păstreze pacea universală. Toată lumea romană a fost desigur adânc recunoscătoare lui Nero, care și-a îndeplinit bine această misiune care-a avut și planuri mari,

care priveau și Egiptul. Acesta a fost un genial, fără îndoială, iar dacă suferea de exhibiționism, asta nu privea rolul împăratului.

Despre Tiberiu s'a spus c'a făcut toate scandalurile în Insula Capri. Dar cum ați văzut altă dată, Tiberiu a fost un foarte mare general. A deschis drumul spre Balcani, prin Dalmația, prin Panonia, a prins lumea barbară ca în clește lucru ce va face Traian când va ataca pe Germani pe la Rin și prin Dacia și lucru ce-a făcut odinioară Darius I-iu când a atacat pe Sciți și de la răsărit și de la Apus, pe la gurile Dunării.

Dar la Roma erau foarte mulți nemulțumiți, nu se mai putea face politică și atunci nemulțumirea e gata făcută. Politicienii turbau din această cauză și astfel nu mai puteau suferi regimul împăraților care nu mai aveau nevoie de magistrați, ca înainte. Senatul rămăsese, consulii se alegeu în fiecare an, dar unul era împăratul și celălalt era la dispoziția lui.

Pe lângă această ură a politicianismului de profesie contra dictatorului, ce se întâlnește și azi în Italia, Germania, cu deosebire că dictatorul la Roma nu era o persoană improvizată ca șefii societăților de azi, afară de acestea erau visătorii, idiologii, pe care-i atacă necontentit Napoleon I-iu, cei hrăniți cu idei grecești, cei încălziți de aceste idei. Ați văzut atitudinea lui Tacit care proslăvește virtuțile lui Agricola, un general ce nu jucase un rol prea mare, care scoate în fața societății romane pe Germani.

Dar asta va avea o influență, un răsunset și în literatura poetică de satiră, care se lovește cu două alte literaturi: una ce n'are nici o legătură cu societatea și prezentul, literatura de imitație străină, și alta literatura de adulație, de lingușire a împăratului.

Prinurmăre, unii stau înafară de lumea lor, alții adoră pe împărați și alții aruncă cu pietre în tot ce e rău în societate, lovesc în moravuri cuprinzând și pe împărat când e cazul, sau aruncă contra persoanelor care au anumite vicii.

Venim acum la literatura nereală, de formă și de paradă, literatură de influență streină. Romanii nu aveau avânt

epic, nu există la ei spiritul care trebuie pentru a se scrie o epopeie. Virgiliu avea un sentiment patriotic adânc, o admirație sinceră și o recunoștință profundă pentru August. Dar acestea sânt elemente vii ce pot însufleși o operă literară. Apoi el era de la țară, cunoștea natura și viața poporului. Era pe deasupra un foarte mare artist, un suflet sentimental și duios sta alături de un mare talent poetic. Găsea formule minunate, când presenta noaptea cu lună, spre exemplu, cuvintele picură la el.

Dar este cu totul altceva când epopeia aceasta o face un Lucanus sau un Statius.

Cineva ca Lucanus s'a gândit să presinte lupta de la Pharsalos, războiul civil dintre Cesar și Pompei. Cu el avem o amintire a republicei, a libertăților vechi, se sgândăresc vremile de odinioară. Tratatrea însă e slabă, un fel de tândăleală. Poetul e lipsit de gust și avânt, nu apar un Cesar și un Pompei imosanți, dârji, așa cum au fost, nu se arată acești mari Romani în înfățișarea lor sublimă. Contra felului de-a gândi a omului obișnuit, care e icoana însăși a rațiunii, se ridică știlul rău, exagerat, fabricat a lui Lucanus. El caută lucruri care să impresioneze.

Există un alt poet epic, care nu-și caută subiectul la Roma. Nimeni nu s'a gândit la prezentarea rzboaielor lui Traian cu Decebal. Pe vremea aceia lucrurile de istorie le scria câte un Grec deștept, ca Dio Casius sau ca medicul Criton. Memoriile lui Traian nu ni s'au păstrat. Nu voia cineva să-și ia ca subiect a povestirii sale, nici subiectul lui Virgiliu, nici isprăvile împăraților și atunci luau subiecte grecești, ca Legenda lânii de aur sau povestea argonautică. Câte unul din aceștia scriau bucăți de acestea răslețe ca Silvele lui Stațiu.

A doua categorie e compusă din cei ce tãmâiau pe împărat. Sânt și scriitori în prosă, așa e gramaticul Quintilian, după care a învățat tot evul-mediu. El învăța pe oameni cum să vorbească, cum să fie oratori. E un lăudător a împăratului Domițian, pe care-l socoate ca un adânc înțelegător al literaturii. Este un fel de știință a literaturii la el.

Alături, ca lăudător al aceluiași împărat e Marțial, scriitor ce se traduce numai în parte, căci pe alocuri e

ca Arghezie al nostru, Marțial e un mare stăpân al versului. Poesiile lui sânt frumoase în ele înșile. El își râde de neajunsurile societății.

Aici avem o bucată tradusă de Nencescu, una din cele mai frumoase traduceri. Genul acesta de epigrame se întâlnește și la Greci, dar fără ascuțiș, fără caracter de epigramă.

Tânăr ca să pari, Lentine, părul ți-l vopsești. Deodată Te faci corb, ca prin minune, dintr'o lebedă curată. Că ești alb, ea îți va smulge masca de pe cap, Lentine.

După ce ți-ai spus strămoșii, titlurile lor de slavă,
După ce partida unui cavaler ai refuzat
Gelia, zicând că numai senatori cu laticlavă
Ar putea să-ți ceară mâna, c'un hamal te-ai măritat.

Ceri să-ți dau și ție, Tucca opera mea, stăruiești.
Asta n'o voi face, fiindcă vrei s'o vinzi, nu s'o citești.

De la aceștia trecem la oamenii oțărâți, aspri, crunți, la Juvenal și Persius. Juvenal într'o formă grea face satire ce lovesc vehement în toată societatea de atunci. Amândoi continuă pe Horațiu din Epistole și Satire. Juvenal se cere explicat în fiecare moment, vorbește despre anume persoane pe care nu le mai cunoaștem azi.

Acum o să fie vorba de cugetarea romană, care este într'o privință mai tare ca literatura. Astăzi ne ocupăm de filosofia romană, despre care putem vorbi alături de o superstiție romană, ce pătrunde în societate în legătură cu zeii orientali aduși la Roma. O tendință spre mister, spre superstiție, alături de o tendință de raționalizare. Această înclinare spre mister a dus la alcătuirea religiei creștine, care a fost apreciată tocmai pentru această duioșie, frățietate, pentru chipul blând a lui Isus.

Deocamdată e vorba despre filosofie. Cea grecească vine aici cu toate doctrinele din care Romanii puteau lua și Cicero s'a aruncat asupra lor cu lăcomie, căutând ce era mai plăcut, mai amabil, mai folositor pentru

societatea romană. El are față de această societate exact aceeași atitudine pe care o avea în Franța secolului al XIX-lea eclecticul Victor Cousin. Cineva vorbește despre doctrina lui, dar el n'are o doctrină, el a luat ce-a putut din metafizica germană.

De la un timp în societatea romană s'a văzut un conflict continu între gânditori și oamenii politici. Era între ei o încordare ce putea duce și la lucruri rele. A omorî un om era nimica toată, de aceia omorul era un lucru obișnuit pe vremea aceia la Roma. Împărații își condamnau până și prietenii și rudele. Pe vremea lui Domițian se numără o mulțime de victime care au perit din cauza tiranului, cum i se spunea. Seneca însuși a fost condamnat de Nero, pe care-l crescuse și și-a tăiat vinele în baie.

Avem deci lupta contra puterii a unor oameni singuri, cari nu pot face mișcări împotriva împăratului. Acte revoluționare au fost făcute de către pretorienii, soldații din garda păzitoare a împăratului, cari omoară pe Nero și-i pun în loc pe Oton, reprezentantul lor. Mai târziu se vor ridica provinciile, care aveau de la un timp garnizoane permanente, soldații se însurau în provincia în care erau așezați, se închinau zeilor băștinași. Armata din Spania s'a ridicat împotriva lui Oton, îl omoară și-i pun în loc pe bogatul Galba, un soldat spaniol, care la rândul-i a fost înlocuit de Vitelius, reprezentantul armatei din Germania, pentru ca și acesta să fie înlăturat de legiunile din Orient, care impun pe Vespasian, ce vine din Siria și cu care începe în anul 69 dinastia Flaviilor. După el avem pe cei doi fii ai săi, blândul și bunul Titus, acel care cucerește Palestina, ia Ierusalimul și-l transformă în Aelia Capitolina și Domițian, împăratul care se luptă în Panonia cu lumea Quazilor și a Marcomanilor și care trimite la Dacia noștri pe cei doi generali ai săi: Cornelius Fuscus, care e bătut de Daci și Tetius Iulianus, care trece Dunărea pe la Viminacium, azi Costolaț, înaintează prin Banat până la Tapae, unde-i bate pe Daci.

După dinastia aceasta avem pe bătrânul Nerva, care adoptă pe Traian și cu el începe dinastia Antoninilor, reprezentată de el, de marele călător Hadrian, Anto-

ninus-Pius, Marc-Aureliu și netrebnicul și lașul său fiu, Comodus.

La Roma ideologia, reprezentată de scriitori, nu biruie întotdeauna. Încercarea lui Brutus și Casius de-a păstra republica, împotriva tendinței oarecum monarhice a lui Cesar, n'a reușit. După asasinarea lui ei n'au rămas stăpâni pe societate. Cu toate c'au încercat să alcătuiască o rezistență în Balcani, sfârșesc prin a se sinucide, după ce sunt bătuiți de nepotul celui ucis, Octavian și asprul soldat Antoniu, la Philipi.

Atunci iată că filosofia capătă un înțeles adânc la doi oameni: Seneca și Marc-Aureliu. Seneca a fost socotit de obicei ca un lingușitor preceptor imperial. Într'adevăr, funcțiunea de-a pregăti un prinț, dacă n'ai dârzenie destulă, e un lucru foarte greu și situația aceasta îți scade oarecum din prestigiu. Legenda aceasta a lui Seneca i-a stricat foarte mult. De fapt omul e cu totul remarcabil. Când i-a venit știrea că e condamnat la moarte, dacă ar fi fost un laș ar fi putut fugi, dar el și-a deschis vinele în baie.

Pentru a-și exprima ideile filosofice, Seneca întrebuințează și forma de prosă și cea dramatică, pentru piesele ce nu i-au fost jucate niciodată. Nimeni n'ar fi venit la reprezentarea lor. Ideile libere din ele poate nu erau permise nici în Imperiu. Piesele sale sunt ceva asemănător cu schițele teatrale a lui Alfred de Musset, *Comedies et Proverbes*, lungi expuneri de idei. Tot ce spune Seneca are o foarte mare înălțime de cugetare, el ghicește anume lucruri de morală, are o previsionsune a lui Dumnezeu în sensul creștinilor, un fel de panteism ca la Spinoza mai târziu. Seneca n'a creat nici un fel de școală. E o individualitate de o înaltă ideologie care arată ce putea fi Roma pe vremea aceia.

Se crede că Nero era un nebun și că Roma era în stare să și dea singură foc pentru a putea asista împăratul la scena arderii ei, își închipuie cineva o Romă setoasă de cruzimi, perversă, plină de slăbiciuni, dar societatea romană era alcătuită din oameni cu gânduri nobile, persoane de o înaltă concepție morală. Societatea o poți cunoaște din literatura pe care a produs-o. Afară de mahalagismul lui Suetoniu nu găsim nimic să corespundă unei societăți decăzute.

În piesa „Apocolocyntosa lui Claudiu“, Seneca râde de împărat, deoarece se credea că devine zeu și filosoful spune că se transformă în dovleac, nu în zeu. Este aici un fel de pregătire a glumelor lui Marțial. Alături de Seneca filosoful, avem și pe cel glumeț, sarcastic.

A trecut mai multă vreme. S'au scurs Flavii, împărați blânzi, slăviți, Vespasian un simplu ofițer de provincie, Domițian un rău crescut, n'a fost un laș, de fapt el a bătut pe Daci. Între ei se așează Titus, celălalt fiu a lui Vespasian, un împărat filosof, Fusesse odinioară un Claudiu istoric, un Nero actor, cabotin, iată acum la Titus avem un împărat care se face pe sine după cererile morale, filosofice. Este evident că el caută să semene cu un model foarte înalt, foarte nobil. Iubirea neamului omenesc era pentru el înainte de toate. Despre el se spune că în fiecare seară-și cerceta activitatea din ziua corespunzătoare și socotea ca zi pierdută aceia în care n'a făcut nici o faptă bună. În aceiași linie de caracter tare intră și eroica sa hotărîre cu privire la prințesa iudaică, Berenicea, pe care a iubit-o atâta și totuși s'au despărțit, spune Tacit fără voia lui și fără voia ei, numai pentru a da satisfacție moralei publice. El n'a scris nimic, dar a trăit tot timpul în filosofie. Fratele său Domițian a căzut fiindcă nu s'a purtat bine. Dar pe vremea Renașterii cine s'ar fi gândit că cineva nu poate stăpâni peste societate fiindcă nu se poartă bine? Cesare Borgia, sau tatăl său, Catalanul, Papa Alexandru al VI-lea, au căzut nu fiindcă nu s'au purtat bine, cine s'a întrebat de câte fărădelegi au făcut, ci pentru că nu și-au făcut bine socotelile.

Tot datorită influenței filosofice se alege după Domițian Nerva, un bătrân venerabil senator, a cărei numire ca împărat înseamnă un fel de încoronare cu premiu de virtute a celui mai moral dintre ei. Dar nimeni nu se mai întreabă astăzi care sînt virtuțile unui președinte de republică, atunci când îl alegi. Societatea noastră este o societate fără nici o preocupare morală, fără nici o ideologie înaltă.

Traian a fost prețuit și pentru calitățile sale militare, pentru ceia ce-a făcut în Dacia și în Asia unde a murit. A fost prețuit și ca om, ca bun prieten, ca persoană

care-și ținea cuvântul și-a fost împodobit cu toate virtuțile, i s'a spus chiar Optimus princeps.

Vedeți care era ascensiunea morală la Roma. Ea se frământă acum în viața însăși a societății. Hadrian, urmașul și fiul adoptiv a lui Traian, marele călător al lumii vechi, împăratul care-a fost de mai multe ori în Grecia, a venit și pe la noi, acesta a ținut să fie socotit printre intelectualii vremii. Era preocupat de viață și de moarte. A lăsat poesii în care se întreabă: sufletelul meu, unde ai să ajungi tu după încetarea vieții? S'a interesat deaproape de filosofie, când s'a dus în Grecia le-a dat acestora libertăți.

Hadrian adoptă pe Antoninus Pius, a cărui nume arată pe cel respectuos de zei, pe acel cu dispoziție sufletească spre pietate, spre religiozitate. El este acela care introduce motivul religios în orice.

În felul acesta am ajuns la Marc-Aureliu, împăratul din a II-a jumătate a secolului al II-lea. Nu era un ostaș de vocație, de-o alcătuire fizică slabă, șubred, incapabil de-a rezista asprimei lagărului, el se găsește în fața barbarilor de la Dunăre, aliați conta imperiului. Înainte Decebal, șef de confederație barbară, în care intrau pe lângă Daci și foarte mulți Germani, odinioară Boerebista cu îndreptare spre Pont, conducând lumea geto-scito-greacă, erau un fel de anticesari. Confederația barbarilor era un fel de contrafacere a imperiului. Acum avem alianța Marcomanilor, oameni de margină și a Quazilor, oameni răi, oameni cari se țin numai de rele, de jafuri și de prăzi, două neamuri germanice. Înpotriva lor, pe la Vindobona, Viena de astăzi și pe la Vinca, (Pesta) în regiunile unde Dunărea-și face cascada, s'a luptat Marc-Aureliu toată viața sa, murind chiar acolo de osteneli. El copia pe Traian iar acesta pe Alexandru cel Mare, acestea sânt îmbrăcări în oameni vii a aceluiași tip ideal.

În acelaș timp Marc-Aureliu se gândea la rosturile vieții și-a lăsat în grecește, deoarece acum este o epocă în care năvălește limba greacă, cartea sa „Către sine însuși. În istoriografie avem acum o piesă grecească, ce nu va fi înlocuită cu forma latină decât pe vremea lui Constantin cel Mare, când scrie Vopiscus. În grecește

scrie un Dio Casius, de la care avem descrierea luptelor lui Traian cu Dacia și un Herodian în secolul al III-lea, a cărui nume reprezintă forma greacă a lui Irod, istoric de-o mare valoare, imitat în secolul al IV-lea de un Vopiscus sau de un Trebellius Polion.

Însuși titlul cărții lui Marc-Aureliu te duce cu gândul la Socrate, cunoaște-te pe tine însuși și la Hadrian, „suflețele al meu, ce vei deveni tu oare după moarte“, în această doctrină stoică este tot ce vrei cu privire la viață. El imită pe Grecul Epictet. Este un fel de evanghelie a lui, înainte de Evangheliile lui Isus și multe sânt chiar mai potrivite de cât lucrurile asiatice din doctrina lui Christos. Sânt și mărturisiri personale. Își arată toți învățătorii.

În cartea a II-a găsim precepte în care pare că vezi pe Titus făcându-și seara socoteala faptelor făcute în ziua ce-a trecut.

„Cugetă în fiecare moment al zilei, la faptul de a arăta în acțiunile tale un caracter statornic, cum șeade bine unui Roman și unui bărbat, o seriozitate neprefăcută și consecventă totdeauna, o inimă plină de dragostea de libertate și de dreptate. Gonește orice alt gând și vei putea aceasta, dacă privești pe fiecare dintre faptele tale, ca pe cea din urmă a vieții tale, cu sânge rece, fără vre-o patimă, care să răpească rațiunei supremația ei, fără ipocrizie, fără egoism și cu resemnare față de voința soartei. Vezi, cât de puține lucruri trebuie ținute în seamă, spre a duce o viață pașnică și norocită de către zei. Împlinirea învățăturii acesteia este tot ceia ce zeii cer dela noi. Disprețuește-te, da disprețuește-te, suflete! Să te cinstești pe tine, nu vei mai avea timp. Viața noastră este trecătoare, a ta este aproape de țință și tu nu ai nici un respect față de tine, căci tu îți cauți fericirea în sufletele altora.“

De aici până la Dumnezeu părintele omenirii, la oamenii frați între ei, la doctrina lui Isus nu este departe. Fericirile lui Isus, sau partea din Tatăl nostru cu „și ne iartă nouă cum iertăm și noi greșiților noștri,“ sânt încă întrecute aici.

Creștinismul a creat o prapăstie între el și păgânism, dar de fapt, am putea zice că Marc-Aureliu e al V-lea evanghelist și cel mai vechiu.

Pentru biografia lui Marc-Aureliu avem cartea de debut a lui Vasile Pârvan, savant care începe ca epigrafist, trece apoi la arheologie, dar n'are prea mult spirit istoric.

PREGĂTIREA CREȘTINISMULUI, ALCĂTUIREA LUI ȘI CREȘTINISMUL, SF. PAVEL.

Ce vă spun astăzi este pregătirea creștinismului, a cărei apariție se observă încă din ultima fază a filosofiei romane. Eu pun față'n față ce se găsește în creștinism, ideia unui singur Dumnezeu, a răscumpărării societății prin apariția Mântuitorului, toate acestea le pun în legătură cu superstițiile și cu ce se găsește în filosofia întâlnită la Roma după Marc-Aureliu, pe vremea lui Aurelian, un balcanic ridicat din părțile acestea mai pline de vitalitate, mai proaspete.

Pătrunderea filosofiei în Imperiu se întrupează în Marc-Aureliu, dar nu toată societatea romană era pătrunsă de spiritul filosofic. Dar din cauza legăturilor cu Orientul, cu centrele acelea mai populate, mai pline de filosofie, Roma se orientalizează și împăratul ajunge să semene tot mai mult cu suveranii răsăriteni, cu stăpânii celor patru colțuri ale lumii. Sub aceste influențe se produce aici o schimbare esențială, o orientalisare din ce în ce mai mult a suveranului lumii romane. Împăratul strânge în mână sa toate magistraturile republicane și apoi se transformă după modelul oriental, de la un timp va purta și coroană, lucru foarte mare odinioară când Cesar a fost asasinat și pentru că prietenii săi îl îndemneau mereu să-și puie coroana pe cap. Împăratul devine sacru în sensul oriental.

Ca să înțelegi cum era August trebuie să te gândești la marele Pericle, un om de vază, dar fără nici o funcțiune oficială în Stat. Când așezămintele vechi slăbesc, se impune mai totdeauna o personalitate care domină. În Florența secolului al XV-lea, Lorenzo dei Medicis, cu toate că era doar un particular bogat, un bancher cu averi imense, toată lumea venea la el ca la un stăpânitor oficial al cetății. Așa a fost și cu August, curtea

și organizarea Imperiului sunt numai după Comodus.

Înainte de asiatisarea vechiului Imperiu, simțul roman a vrut să-l refacă fără influențe din răsărit. Dar la un moment s'a pus problema astfel, sau Imperiul se întoarce la vechile tradiții ostășești, la viața oarecum rurală dinainte, sau se orientalizează, primește tot fastul de care era înconjurat monarhul oriental, se lasă furat de toată vraja ce stăpânea lumea răsăriteană.

Și această transformare s'a făcut în secolul al III-lea cu Septimiu-Sever, originar din Africa de Nord. Pentru Dacia el este al doilea ctitor. În părțile noastre au jucat rol foarte mare Antoninii. Pe vremea lui Antoninus-Pius s'au creat cele trei Dacii: Apulensis la Apulum, Porolissensis la Porolissum, azi Moigrad în Ardeal și o Dacie în Oltenia, Malvaensis la Malvae.

După Septimiu-Sever avem împărații cu caracter oriental, astfel e fiul său Caracalla, apoi Heliogabal, care e chiar din Orient. O bucată de vreme Răsăritul stăpânește societatea romană. Această primă fasă de influență orientală e mai mult culturală și religioasă. Pe vremea lui Domițian este o altă influență orientală, care vine după creștinism și aceasta e mai ales o influență politică.

Creștinismul de la 300 nu mai e cel asiatic, simplu, superstițios, acum avem aface cu unul filtrat prin ideile grecești și romane. Pe vremea lui Deoclețian Asia nu mai are idei de comunicat Romei. Pe vechiul păgânism demodat se aștern două forțe care se luptă între ele: creștinismul și superstițiile asiatice.

După Septimiu-Sever, Africanul, avem pe Asiaticul Heliogabal, care și-a spus astfel poate gândindu-se la zeul Soare. Din Asia el aduce la Roma cultul Pietrii Negre, care în Siria venise poate din Arabia apropiată, unde vechile triburi se închinau Pietrii Negre. Heliogabal aduce la Roma mai multe practice asiatice, se îmbracă femeie, se mărită chiar. Vin aici și culturi secrete, ca acela al Maicei-Mater, care se confundă cu Isis din Egipt. La un moment dat la Roma împăratul mergea în urma corăbiei zeiței egiptene. S'a introdus și cultul zeului sirian Mithras, cu botezul sângelui, din care derivă botezul nostru cu apă. Dar între răscumpă-

rarea prin sânge și ștergerea păcatelor omenești prin împărtașanie este desigur o asemănare. Mulți se închinau lui Iehova și superstiția iudaică a fost admisă în societatea romană de la o vreme, numai creștinii nu puteau fi tolerați, deoarece ei erau rebeli, stricau ordinea romană, se ridicau contra împăratului cu caracter sacru, îi batjocureau statuia.

Deodată în societatea romană s'a făcut o reacțiune împotriva influențelor străine. Pe la jumătatea secolului al III-lea apare împăratul Maximin zis Gotul, foa te sus ca însemnătate. Un țaran trac ce servise cu foarte multă pricepere în armata romană Carte nu știa dar a fost un om de ispravă. Se luptase la Rın cu Germanii și trimetea de acolo buletine de luptă. La Rom se organizează contra lui o răscoală, dar împăratul moare asediind cetatea Aquileia.

El moare dar regiunea sa Peninsula-Balcanică va impune o bucată de vreme pe stăpânitorii Imperiului în a doua jumătate a secolului al III-lea vor domni împărații traco-iliri, oameni foarte buni și pricepuți, astfel va fi un Regalianus, care avea legături de sânge cu Decebal, un Aurelian, un Probus, etc.

Aurelian se închină zeului Soare, care ajunge să fie conceput ca un Dumnezeu unitar. Acesta e stăpânul lumii și tot ce se întâlnește în umanitate este manifestarea razelor sale. La Aurelian întâlnește cineva energia traco-iliră, cultul soarelui venit din Asia și dorința în acelaș timp de-a imita pe Traian. El numește Dacia din Sudul Dunării Dacia Aureliană nu pentru că ar fi vrut să ascundă faptul c'a fost părăsită Dacia-Felix la 271. Nu s'a făcut o părăsire formală a regiunilor din stânga Dunării și nu era o rușine să se mute frontul dintr'un loc în altul, oricând Romanii ar fi avut puțința ar fi reluat părțile părăsite pentru o bucată de vreme. Constantin cel Mare în secolul al IV-lea, Iustinian în veacul al VI-lea și Manuil Comneanul în secolul al XII-lea, veneau aici ca la un pământ al lor. În Aurelian avem energie balcanică, superstiție asiatică cu tendințe către monoteism și amintirea trecutului glorios a lui Traian.

Deoclețian are în față creștinismul filtrat, transformat. El e împăratul care va stabili în Imperiu stăpâ-

nirea în patru, va creia doi auguști și doi cesari, pentru a apăra granițele din mai multe părți și pentru a curma certele la succesiune. Stabilește monarhia orientală cu capitala la Nicomedia, alături de care vor mai fi încă trei capitale, la Milan, Roma și una în Galia.

Acum să spunem ceva despre filosofia alexandrină, care și ea a contribuit la alcătuirea creștinismului. Grecia cea veche decăzuse economiceste și politiceste. Orașele avură aceeași soartă cu cele din Dacia. Sparta devine un simplu sat, Teba va fi doar un târgușor sărac, în timp ce Corintul se transformă într'o grămadă de ruine. Atena avea câteva bisericuțe creștine, dar ce înseamnă acestea pe lângă Parthenon, Propilee și celelalte minunății de pe Acropole. Bisericile acestea sunt niște clădiri neînsemnate, făcute din bucăți, din fragmente bizantine. Când vine creștinismul Grecia era foarte rău văzută, se socotea că de aici a pornit păgânismul, că aici era leagănul zeilor păgâni.

Toată viața grecească s'a strâns la Alexandria, care devine ca un fel de New-Jork din vremea noastră. Aici se adunau oameni din toate părțile, aici se întâlnesc superstiții venite din toată lumea orientală. Evrei mulți se strâng aici, de altfel ei erau elinisați chiar la Ierusalim. Palestina se răsculase pe vremea lui Vespasian, acesta vine să lupte cu ei, războiul e terminat de fiul său Titus, care cucerește Ierusalimul, îl transformă în cetate romană numindu-l Aelia-Capitolina, intră în relații de dragoste cu principesa iudaică Berenice, pe care e silit s'o părăsească, deși se iubeau foarte mult, numai fiindcă așa cereau interesele statului roman. Locuitorii Palestinei erau Evrei prin amintiri, elinisați prin cultură și Romani prin cetățenie. De aceia se putea întâmpla ca un Evreu să poarte trei numiri, să se cheme: Solomon, Pericle și Maximus. Irod era unul din tetrarhi, numele nu e evreiesc, înseamnă cel închinat zeiței Hera. Alături era Ponțiu-Pilat, pretorul roman, care avea numai anumite rosturi în Ierusalim, el comanda doar armata, încolo puterea era în mâna marelui preot cu Sanhedrinul său și în mâna tetrarhului.

Dacă la Ierusalim Evrei aveau această situație, la Alexandria ei erau total elenisați. De acolo e Saul ce

devine Pavel, apostolul care a trecut creștinismul prin filtrul filosofiei elenistice. Din o idilă, cum era creștinismul pe vremea lui Isus, el a organizat un fel de stat contra altui stat, din o poezie a făcut o alcătuire dogmatică. Creștinismul cum îl avem noi este mult mai mult a lui Pavel decât a lui Christos.

Pavel pleacă din Alexandria, unde există o organizare culturală superioară, aici s'a dezvoltat neoplatonicianismul. În Museionul de acolo s'au adunat toți fruntașii acestei mișcări culturale. Filosofia lui Plotin este de acolo formată.

Creștinismul înțeles astfel nu mai cade gata făcut din cer, există atâtea elemente vechi care-l pregătesc.

Acum să vedem cum s'a alcătuit religia creștină, cum a fost considerat fenomenul acesta în vremea lui, cum e privit creștinismul acum și care sunt elementele din care s'a alcătuit el.

Începuturile creștinismului nu sunt prea bine cunoscute nici până azi. Care este siguranța istorică în ce-l privește pe Isus și care sunt influențele care au produs acest fenomen popular de folklor, care este creștinismul de la începuturile lui? Contemporanii n'au înțeles nimic din însemnătatea acestui fenomen, nu este nici un scriitor din vremea aceia care să se ocupe de creștinii. Numai la Tacit găsim câteva rânduri scrise la întâmplare, în care vorbește despre agitația din Iudeia. Scriitorii romani sunt aristocrați, intelectuali disprețuitori pentru clasele populare, privesc cu dispreț tot ce se petrece acolo în adâncul nevrednic de cunoașterea și stima fruntașilor. Nici în literatură și nici în istorie nu avem nimic pentru Isus. A fost un proces a lui, dar arhivele romane noi nu le avem. Vopiscus în Biografia lui Aurelian spune că le-a cercetat, dar nouă ni s'au păstrat numai unele știri în legătură cu arhivele preoțești, Frații Arvali vorbesc despre vremea când a plecat Traian în expediția sa din Dacia. Pentru vremea mai târzie cunoaștem o mulțime de lucruri cu privire la Hus, cel ars pe rug în 1415 la Constanța. Ce-ar fi dacă am ști lucruri de acestea cu privire la Isus? Altfel s'ar putea presenta problema creștină dacă s'ar fi păstrat arhivele romane în care am putea găsi poate o mulțime de știri în legătură cu Hristos.

A fost la început un spirit dușmănos, un curent de împotrivire față de creștinism. Atitudinea secolului al XVIII-lea față de credință a fost de negație pură. În veacul al XIX-lea, pe vremea când în Germania problema creștină era altfel tratată, în Franța apare cineva care fusese crescut să devie preot, un seminarist fugar, om de înșușiri foarte mari ca stil, Ernest Renan. Filosof șovăitor, el a scris cărți de istorie și piese de teatru, care nu erau menite să se joace pe scenă. El care era în fond un Roman, a scris Viața lui Isus în formă populară, dar foarte lăncedă. Nu era recunoscut între scriitorii de seamă ai vremii sale.

Acesta e felul romantic, blajin, cu formă falsă de prezentare nesigură a lui Isus. În vremea aceia s'a scris și cartea lui Strauss despre Viața lui Isus, el a pus bazele concepției protestante. În ce-l privește pe Hristos și concepția aceasta este aproape de negația divinității lui Isus. În colecția de istorie universală a lui H. Berr, un Evreu foarte bine, s'a dat încredințarea să scrie despre creștinism unui profesor de la Universitatea reformată din Paris. La el viața lui Isus ajunge aproape un mit. El reprezintă punctul de vedere anticatolic. Alături e cel catolic, care primește tot ce dă legenda și presintă totul în bloc, nu permite nici o interpretare. Acum a ieșit o nouă istorie a creștinismului scrisă de rectorul Universității teologice din Paris, apoi D-l Zeiller scrie iarăși o istorie creștină, este cel mai bun cunoscător al creștinismului din Peninsula Balcanică. El e un catolic înfocat și convins, dar nu e pe acelaș plan cu rectorul, Zeiller e cu mult mai liber și de multe ori se ciocnesc într'o carte menită să aibă binecuvântarea Bisericii papale. Avem și Istoria Bisericii a Monseignorului Duchesne, care a tipărit și Cartea Papilor.

Am arătat impresia foarte slabă pe care-a produs-o Isus asupra vremii lui. În timpul lui Nero creștinii erau niște rebeli încăpăținați.

Care sânt bazele pentru cunoașterea vieții lui Isus? De la o vreme s'au tipărit niște cărți populare, care trebuiau să creieze un erou al creștinismului și să arate învățăturile lui, care pătrunseseră în mijlocul celor ce au trăit lângă Isus. Aceste cărți n'au fost scrise de apos-

toli, niște oameni simpli, Evangheliile nici nu spun că sânt de la tovarășii lui Christos. Evangheliile, a căror nume înseamnă comunicat, sânt de o dată mai târzie, niște lucruri de folklor, povestiri populare făcute de un om pentru înțelesul poporului. A lui Luca, se pare că el a fost medic, are alt caracter, el a prefăcut într'un stil nobil informația primită de aiurea. Au fost srise în limba greacă populară.

Francesul Hubert Pernot a făcut niște descoperiri foarte curioase. Știa greaca modernă, locuise un timp cu mama sa în Grecia și el descopere în Evangheliij un lucru pe care nu l'a observat nimeni, anume că ele sânt scrise în limba vulgară.

Istoria creștinismului se sprijină pe Evanghelie. Alături de cele primite sânt cele apocrife, tot felul de povestiri în jurul vieții lui Isus, anumite puncte din viața Mântuitorului, pe care biserica atunci când s'a codificat le-a înlăturat, socotindu-le prea vulgare într'o vreme când creștinismul s'a lustruit. Un om îndrăzneț, care n'ar fi prea legat de tradiția religioasă ar putea ca în istoria creștinismului să întrebuințeze și Evangheliile apocrife.

Care sânt doctrinele care s'au întâlnit ca să producă fenomenul creștinismului? La Evrei era credința că va veni un Mesia, un liberator național din sângele lui David, de unde Isus a fost presintat ca răscumpărător și ca făcând parte din familia regelui David. Era o tradiție evreiască, ce-i ajuta să poată îndura orice. Tradiția aceasta era în legătură cu întreaga mișcare de liberare. Într'un moment a fost represintată de Macabei. Iuda Macabeul lupta pentru creierea Statului evreiesc. Isus, cu toate că represinta ceva nou, s'a luptat contra acelora ce-l scoteau din iudaism, în care el înțelegea să se integreze, nu să se rupă. A spus că n'a venit să dărâme legea cea veche. Pentru părăsirea Sâmbetei a fost mare luptă o bucată de vreme. Anumite practice, ceremoniile, haina preoților, mitra, portul, toate sânt de la Evrei, Vechiul Testament nu s'a desfăcut de creștinism până astăzi.

Isus nu s'a desfăcut de mozaism, el s'a înfățișat în fața lui Caiafa și Ana, a crezut că e dator să vorbească în fața regilor, s'a presintat în sinagogă unde a vorbit.

Iudaismul e lucru de Ierusalim, ce nu s'a întins din-

colo, unde erau fel de fel de secte. Astfel sânt Samaritanii de pe Muntele Garizin, care au și cărți sfinte. Gaster a scris despre Cărțile samaritane și despre legătura acestora cu religia creștină. Alături de direcția aceasta samariteană existau anumite influențe ce veneau din pustiul din jurul Palestinei. Acolo era o viață siriiană rurală, pe care se așterne viața din Ierusalim. Betleemul, Nazaretul, erau socotite ca locuri de simplitate.

Toată idila creștină, mila, dușoșia, lirismul din creștinism nu vin din lumea Saduceilor și a Macabeilor, din lumea cărturarilor, ci din lumea aceasta rurală.

Apoi veneau caravanele din Asia, din lumea indiană a lui Buda, aduceau o filosofie a milei, a iubirii deapropelui, a iertării și răbdării, Povestea lui Sachiamuni, care devine Buda se găsește și la noi în Varlaam și Ioasaf. E vorba de fiul de rege care văzând suferințele omenirii se desbracă de toată puterea și bogăția și suferă cun sufar toți oamenii. Doctrina suferinții există și în religia creștină, și aici răscumpărarea se face prin suferință. Concepția oamenilor frați între ei și a lui Dumnezeu părintele omenirii, doctrina celor săraci, e profesiunea de credință budistă.

Creștinismul de la început a fost acesta și numai acesta. Ideia complicată al Sfântei Trejmi e de mai târziu. Peste forma simplă de la început a venit apoi influența lui Pavel, care aduce cu el misticismul din Alexandria, elenismul acesta din cetatea lui Alexandru cel Mare. Pavel înseamnă elenism și în acelaș timp și un sistem de ordine latină. Nouăzeci și nouă părți din creștinism sânt a lui Saul devenit Pavel și numai o parte din legea creștină de acum e a lui Isus.

Creștinismul este mai mult paulinism, reprezentând ideile filosofice elenice a Sf. Pavel. Paulinismul e altceva decât pavlicanismul, o doctrină maniheiană, care trece din Asia în Peninsula-Balcanică, unde ia numele de bogomilism, după numele unui preot bulgar, Bogomil. Această doctrină e foarte răspândită și la noi și în mare parte foclorul nostru cuprinde această credință. Dar pavlicanismul n'are aface cu Apostolul Pavel, el este în legătură cu eresiarhul Paul din Samosata. Fenomenul acesta este interesant și pentru apuseni. Aici întâlnim

secta Catharilor sau a Albigenilor din orașul Albi în Sudul Franței.

Sf. Pavel a dat prestigiu filosofic religiei creștine. El era un orator ca și Luca, avea o cultură deosebit de mare. Acest Saul devine Paul și merge din loc în loc să răspândească religia cea nouă. Isus a spus că religia creștină e pentru toți. Acum se destramă dogma Evreilor, cari țin religia numai pentru ei, ei n'au făcut nimic pentru a-și răspândi religia.

Creștinismul la început a fost socotit ca un adaus la iudaism și mult timp a existat un creștinism de Sâmbăta.

Pavel merge din loc în loc și predică legea creștină, dar Isus niciodată n'a trimis pe cineva dincolo de marginile Iudeii. El venise să curețe legea, nu s'o dărâme. Tendința de-a face din creștinism o religie universală vine din elenism și calea de răspândire a religiei noi e calea de predicare. Pavel călătorea de la o sinagogă la alta și-și desvăluia credințele. El a fost și la Roma, unde a și fost omorât. Pavel era cetățeanul Imperiului, civis romanus, avea dreptul să vorbească oriunde. Astfel a predicat la Atena, Philippi, Corint, etc. Este și o epistolă a sa către Romani, una către Coloseni, către Efesenii.

În toate părțile se făceau întruniri creștine, nuclee și Pavel mergea să le vorbească în numele Domnului. El stăruie neconținut să se facă înțeles. Pe atunci nu era o dogmă creștină unitară, unul credea într'un fel, altul în alt fel și el îi sfătuie să creadă toți la fel. El nu vrea să se piardă în preocupări filosofice, căci nu l-a trimis Domnul pentru a face filosofie. Pavel ferește pe creștini de-a se înfunda în doctrinele neoplatoniciene. El vorbește de simplitate, e contra minunilor, de la el să nu se aștepte cineva nici la filosofie, nici la minuni. Este la el și o predică revoluționară, ridicarea claselor de jos, răsturnarea averii, a puterii, a individualismului. „Cine se laudă în Domnul să se laude“.

Acum vreau să vă vorbesc despre eresii și apoi vă arăt care e literatura cea veche represintată de Sf. Părinți.

Ėreticii erau de multe ori oameni cu o foarte mare pregătire, unii erau intelectuali de seamă, cari încercau altă formulă sintetică a creștinismului. Ėretic înseamnă cineva care și-a ales din mai multe doctrine una.

Creștinismul nostru pleacă de la Constantin cel Mare, religia creștină e un fel de constantinism. La baza ei stă crezul, care s'a fixat în sinodul de la Niceia în 325. Sinodul s'a ținut împotriva Arienilor, cari socoteau că nu sunt de aceeași ființă Dumnezeu Tatăl și cu Dumnezeu Fiul. La Alexandria era lupta între Patriarhul ortodox Atanasie și preotul Arie. Pentru a împăciui lucrurile s'au adunat reprezentanții la Niceia, nu departe de Constantinopol. La sinod au fost chemați episcopii, cari stăteau acum în locul vechiului guvernator al provinciei romane. N'au fost chemați schivnicii, nici laici. Era mare deosebire între creștinismul de acum și cel de pe vremea lui Isus. Înainte se discuta teologie în fața oricui, acum au acest drept numai anume persoane bisericești.

Împăratul Constantin s'a botezat numai la sfârșitul vieții, probabil ca să nu mai aibă vreme să păcătuiască. Eu sânt împotriva părerii c'ar fi fost un creștin convins. Era mare preot al culturilor păgâne, avea în familie cultul Soarelui, a lui Helios. Împăratul însă a trebuit să-și însușească creștinismul pentru a întrebuița în folosul statului forța mare a noii religii. Suveranii oricând sânt datori să atragă la sine tot ce e popularitate. Constantin era păstrătorul păcii romane și cât timp se certau creștinii la oraș și Imperiul era un lucru de oraș, atâta timp nu putea fi liniște în lumea romană. Lui îi trebuia o singură formă de creștinism și aceasta să fie stampilată de Imperiu. Statul atrage la sine tot ce e înafară de el.

Astfel s'a hotărât la Niceia că acesta e crezul cel bun. Împotriva lui Arie, lumea s'a oprit la credința lui Atanasie. Soldații împăratului impun oarecum părerea lui Constantin care zicea că Dumnezeu Tatăl e de aceeași ființă cu Dumnezeu Fiul.

Și după aceia ereticii au continuat cu eresii încă și mai grele ca a lui Arie. Era una care a introdus îngerii și arhanghelii, ființele acestea mijlocii, care plutesc în aer, spiritele acestea au ieșit dintr'o eresie.

Între acestea era și maniheismul, care continua vechea religie a lui Zoroastru din Persia. Aici se admiteau două principii, a binelui și a răului, Ormuzd era în fața lui Ahriman. Lupta între aceste două principii alcătuește

sâmburele credinței maniheiene ce pătrunde supt alt nume și la noi. În Peninsula Balcanica există legenda care spune că la început pământul era numai atât cât să doarmă Dumnezeu și Diavolul. Dar Satan, când dormea Dumnezeu îl împingea neconținut pentru a-l arunca în apă, însă pe măsură ce Dumnezeu înainta, apa de supt El se prefăcea în uscat și așa s'a creiat pământul mare cum îl avem noi. Acesta e bogomilismul, de care am vorbit la începutul lecției. Lupta între Dumnezeu și Satana pornește de la această eresie asiatică și trece în mai multe părți, Bogomilii represintă acelaș curent, ei nu admit preoți, ca și Lipovenii noștri.

Prinurmare, creștinismul care la început e contra înțelepciunii elenice, ajunge să discute, el care era contra ordinii administrative, contra oricărei fel de autoritate, el ajunge la dispoziția diaconilor. De la un timp admite orice bogăție, se împacă cu situația socială din Imperiu. Înainte nu exista o erarhie bisericească, la Niceia o avem.

Nu vreau retorică la început, de la un timp fac și ei literatură ca și cejalalți. Astfel se ridică oameni de-o cultură admirabilă, Sfinții Părinți din Răsărit și Apus. Avem pe un Vasile cel Mare, pe un Ioan Gură de Aur sau Ioan Hrisostomul, pe un Grigore Teologul din Nazians, pe un Augustin de Hipona în Apus, zis și fericitul, fostul maniheu care luptă apoi prin Confesiunile sale împotriva acestei eresii. A existat multă vreme antagonismul dintre acesta și Sf. Ambrosie de Milan, care a pedepsit pe împăratul Teodosie cel Mare, prietenul Goților din Peninsula Balcanică, fiindcă îndrăsnise să scoată creștinii din biserică. Supt marii Părinți din Apus învie cultura romană și supt cei din Răsărit învie cea elenă. Ei se exprimă în forme admirabile. Este o întreagă morală ce-o fac acești Sfinți Părinți. Într'un discurs către fete le spune cum să se poarte. „Ești bogată, să te simți că ești bogată și săracii. Împrumută din averea ta pe Dumnezeu. Recomandă acolo averile tale, unde nici unul care gândește nu poate să năvălească... Cumpără-ți averi în ceruri, unde nici rugina, nici grindina nu va putea să ți le strice... Prefacerile fizice se potrivesc numai cu impudicele“.

Este un întreg manual de acest fel. Creștinismul caută

să devie o enciclopedie, să aibă morală, filosofie, în sfârșit să facă înlocuirea completă a elenismului păgân.

Iată altă carte a Sf. Clement, Părinte grec, din Alexandria, care scrie un fel de carte de pedagogie. „Nu trebuie să te sperie neconținut orice. Dacă ești prea slab sau dacă ești prea gras, nu te duce neconținut la băi. Băile trebuiesc făcute cum e vârsta și starea trupului și a timpului. Nu toate totdeauna folosesc, cum spun cei cu experiență. Iar nouă ne este de ajuns măsura, care aduce folos vieții. Nu trebuie să se spele cineva neconținut, folosind și mâna altora. Mai ales trebuie să-ți speli sufletul tău cu cuvântul lui Dumnezeu, care curăță“.

Alături de literatura scrisă de Sf. Părinți, era continuarea vechii literaturi păgâne. Dacă era de laudat un împărat sau o împărăteasă, dacă erau de scris scrisori, atunci se găsea câte un vechiu scriitor păgân care era întrebuințat.

Pe vremea împăratului Arcadiu, o poemă laudă pe generalul și sfătuitoarea său Rufin. E vremea poetului latin, Claudian, a cărui filosofie seamănă cu a lui Lucrețiu. Pe Rufin îl laudă deoarece el introdusese ordinea și liniștea în Imperiu.

Acesta e creștinismul ce se folosește de filosofia veche. Păgânismul n'a căzut dintr'odată, multe din elementele sale au fost anexate creștinismului. Avem continuarea păgânismului, care rămâne ca element filosofic și retoric, chiar scrierile din antichitate sufăr anumite schimbări ca să poată intra în creștinism. Păgânismul a existat până în secolul al V-lea la Teodoric și acum reînvie chiar prin Boetiu și Simachus, cei doi poeți omorâți de regele ostrogot.

BEDA VENERABILUL, ALFRED CEL MARE, CÂNTECELE EPICE MEDIEVALE.

Am mers cu istoria până la Sf. Părinți. Ați văzut că la cei din Răsărit este mai multă retorică greacă, mai multă filosofie, pe când la cei din Apus mai multă disciplină. La aceștia din urmă se întâlnește o trăsătură de caracter care s'a păstrat la catolici până în zilele noastre, este vorba de așa numita auto-inspecție, tendința de a se cerceta neconținut pe sine, de unde la noi mărturisirea e un lucru foarte mic, preotul nu și-ar permite să se amestece în rosturile credincioșilor, pe când în biserica catolică acest act este o mare chestiune de conștiință, preotului i se spun lucruri tainuite.

În Confesiunile Sf. Augustin se văd lucrurile acestea, tendința aceasta neconținută de a-și analiza sufletul, dar în Răsărit nu este nici un Sf. Părinte care să se cercetese pe sine însuși. Din aceasta vine faptul că noi avem memorii, dar mai puține, pe când la occidentali, unde există neconținută tendință de a-și povesti conștiința, ele formează un element de căpetenie. Prosa francesă din a doua jumătate al secolului al XVI-lea, cu tot ce are ea mai important, este reprezentată prin literatura de memorii, care e admirabilă. Tot din acest curent vine și faptul că noi facem proaste romane de analiză, pe când în Apus ele sunt foarte bune.

Înainte de-a arăta cum a apărut literatura națională în limbile populare, înainte de-a vedea cât a influențat literatura clasică pe cea din evul-mediu și înainte de-a prezenta începuturile poeziei populare în limba vulgară, vreau să vorbesc, tot în legătură cu Sf. Părinți, de Beda Venerabilul. Care este importanța lui?

În Franța îi corespunde episcopul Grigore din Tours, care povestește istoria bisericii franceze, dar în ea cuprinde și istoria politică a țării sale, deoarece Statul e

cuprins acum în biserică. Regii presidează sinoade, învață teologia, în Spania regele e cu totul la dispoziția episcopului, acolo avem un fel de episcopocrație. totdeauna oamenii aceștia au fost conduși de preoții și parohii lor. În Franța nu se merge așa de departe. Regii aceștia caută să se inițieze greu în chestiuni religioase, se țin în legătură cu Sfinții, ca Sf. Martin de la Tours, etc. De altfel Sfântul e înțeles ca un element permanent, viu și etern, de care atârnă isbânda sau înfrângerea stăpânilor politici. De aceia și Clovis păgânul, după ce a invocat pe toți zeii lui s'a hotărît să cheme în ajutor pe Dumnezeu creștin al soției sale Clotilda.

Grigore vorbește și de viața politică fiindcă n'o poate lăsa la o parte, deoarece ea e la dispoziția spiritului religios din acea vreme. Episcopul era poate de origină romană, un spirit uscat și sec, n'are nimic liric în opera sa, cel mult are ceva tragic în povestirile sale, mai ales în acelea în care înfățișează dușmănia dintre regine ca: Brunchilda și Cremchilda, regine a căror poveste a trecut și în epepeia germană, Cântecul Niebelungilor.

Istoricul acesta nu e mișcat de nimic, nu judecă, nu plânge pe cei omorâți, natura n'are pentru el nici un fel de sens, este cum am spus, un Frances sec și uscat. De altfel Francesii sunt așa într'o oarecare măsură. Poesia lor e elegantă, fină, dar sentimentul nu joacă un rol prea mare în viața lor. Totul la ei e calcul și socoteală rece, băiatul e crescut pentru carieră, fata pentru măritiș, viața materială este cea dintâi preocupare la ei.

Englesul e cu totul altfel. Sub o înfățișare rece el ascunde o viață foarte emotivă, care vine probabil din moștenirea celtă, de la acele spirite îndrăznețe, pline de avânt și imaginație, care se ridică spre cele mai înalte culmi spirituale. Fără îndoială există o legătură între Beda Venerabilul, Shakespeare și Tennyson. Iubirea de natură, cultul misterului, imaginația liberă, o adâncă umanitate, care înțelege și simte pentru orice, acestea se întâlnesc neconținut în literatura englesă și formează chiar însemnătatea ei.

Beda se înduioșează de primăvară, de soarta sufletului omenesc, de tot ce e dujos în viață. În el nu este nimic brutal, nimic egoist, de la el au rămas elemente care înalță și purifică sufletul omenesc.

Tot în Anglia secolului al X-lea e cineva care merită toată atenția. Într-o vreme stăpânirea aici e danesă, în secolul al X-lea, Canut cel Mare, Danesul care poate fi socotit ca un Carol cel Mare al Nordului, cuprinde și țările Nordice și Britania.

Regele Alfred cel Mare este cel mai caracteristic scriitor pentru vremea aceia. El arată cât de mult era cultivată literatura clasică în acest început de ev. mediu. Mai prost se scria latinește în Italia. Limba italiană este datorită faptului că acolo s'a uitat latina clasică și de aceia noua limbă vulgară a ieșit mai repede la iveală.

Alfred a făcut și traduceri din latina clasică. El e creatorul în secolul al X-lea a prozei engleze, cea mai veche prosă scrisă din Europa. Traducerile lui sunt foarte gramatical făcute, ceia ce înseamnă că această limbă s'a întrebuințat și înainte.

Afară de regele Alfred, cam în aceiași vreme în Anglia avem Cronica anglo-saxonă. Ceia ce se spune aici despre lucrurile mai vechi este numai legendă. Cronica este cam așa cum erau pomelnicele la noi.

Cea mai bună dovadă de puternică influență a literaturii clasice în Franța este opera călugăriței Hrotswitha. Ea imită pe Terențiu. Anatole France a tradus ceva din opera călugăriței și bucății-i-a dat titlul hazliu de „Hrotswitha aux marionnettes”. Iată mai jos un fragment din opera ei.

„Dar uneori Hrotswitha dă plăcerii o înfățișare mai tragică. Drama lui Callimaque este plină, în uscăciunea sa gotică, de tulburările unei iubiri mai puternice decât moartea. Eroul tragediei iubește cu violență pe Drusiana, cea mai frumoasă și mai virtuoasă dintre femeile din Efes. Drusiana e creștină, gata să moară, ea cere lui Christos s'o scape și Dumnezeu îi împlinește dorința și o face să moară. Callimaque nu află despre moartea celei pe care o iubește decât după ce e îngropată. El merge noaptea în cimitir, deschide sicriul și dă la o parte giulgiul. El spune: Cât de sincer te iubesc și tu totdeauna m'ai respins! Apoi, smulgând moarta din sicriu, o strânge în brațe scoțând un groasnic strigăt de triumf: Acum ești în puterea mea!”

Este vorba de o iubire reală și de una de închipuire. Se amestecă și mult misticism în această operă, prin care se reînvie comedia lui Terențiu, adăugându-se anume elemente de cruzime.

Și acum ajungem la cel dintâiu produs literar în limba vulgară, la cântecul lui Roland. Cu privire la acest cântec, unii spun c'ar fi dinainte de prima cruciată, dinainte deci de secolul al XI-lea și de vremea lui Alexie Comneanul, pe timpul căruia s'a făcut această cruciată. Eu cred că acest chanson este mai de grabă un mijloc întrebuințat pentru a mâna lumea la lupta pentru cruce. Se vede în el scopul poetului de-a îndemna lumea să meargă în Orient pentru a apăra regatul Ierusalimului, creat în cea dintâi cruciată, sau celelalte formațiuni politice alcătuite acum, ca Edesa, Antiobia, Tripolis, etc.

Pe lângă acestea mai avem ceva. Un profesor de la Bordeaux a cercetat situația geografică și cea etnografică din acest produs literar și-a observat că situația de acolo corespunde cu spiritul secolului al XII-lea, deci cu o vreme mult mai târzie. Este apoi și un sentimentalism cavaleresc ce vine din cruciată. Luptătorii aceștia pentru cruce pleacă foarte sălbateci. Ce fac la început este ceva groasnic. Măcelăreau peste tot, se scăldau în lacuri de sânge căutând bani până și în pânțelele Musulmanilor, cari erau mult mai omenoși, mult mai nobili ca ei. Oameni ca Nuredin, sau ca Saladin sunt aici moștenitorii înțelepciunii indiene și a cavalerismului persan așa cum se presintă el în povestea lui Firdusi numită Șah Name, Povestea regilor. Crușarea celor slabi, cultul femeii, apărarea neputincioșilor și a copiilor vin și din creștinism dar au fost și esența cavalerismului.

Iată ce trebuie știut pentru a înțelege cântecul lui Roland. În românește n'a fost tradus în întregime. Aci avem un fragment tradus de T. Naum și publicat într'un calendar al meu din 1917.

„Roland, isbeșt'n steiu de piatră tare,
Dar nu se sfarmătepada-i zdrobitoare,
Când vede că s'o frăgă nu-i în stare,
Iși zice lui cu voce plângătoare:
„Cât ești de albă și de lucitoare,

Cum strălucești și scântezi la soare!
 Pe atuncea Carol se afla'ntr'o vale,
 Din cer veni solie vestitoare
 S'o deie\ celui care seamă n'are.
 Atuncea, Craiul cel de viță mare
 Pe tine mi te-a pus la cingătoare
 Cu tine-am cucerit moșla mare
 Ce-o ține Carol cel cu barba'n floare.
 Ah! pentru spada asta greu mă doare.
 Mai bine mor, n'o las pe mâini barbare
 Păzește, Doamne— a Franciei onoare“!

Se vorbește adesea de Franția, deoarece în cruciată oamenii din diferite provincii¹ au văzut că alcătuesc o națiune, că vorbesc altfel ca Germanii, ca Italienii, Aceasta este o lume cu desăvârșire nouă, deosebită total de ceia ce avusesem sub Merovingienii lui Grigore din Tours.

Alături de epopeia francesă se plasează alte două cântece epice, care s'au alcătuit mai târziu decât prima cruciată, e vorba de Cântecul Niebelungilor la Germani și de Cidul spaniol.

Care e sensul acestui cântec al Niebelungilor? E foarte sigur că orice popor în evul-mediu și-a avut o epopeie și ideia e luată de la Francesi, cei dintâi cari prin Chanson de Roland au deschis era epopeii populare.

La Francesi, în epopeia populară cavalerască, în așa numita Chanson de Geste, alături de Cântecul lui Roland, de ciclul cruciatei lui Carol cel Mare contra Arabilor din Spania avem și alte cicluri, Carol a avut legături cu Harun al Rașid, califul din dinastia Abasisilor de la Bagdad Au fost discuții în ce privește situația lui Carol față de Harun. Acesta era un rival al împăratului bizantin. Ce era Carol față de el? Un American spune că împăratul Carol s'a bătut cu Arabii din Spania, cari nu ascultau de poruncile șefului din Bagdad, ei își alcătuiseră un califat la Cordova, de la care se va trece apoi la regalitatea musumană din Grenada. Carol era un fel de amic aliat cntra rebelului din Spania. Este și un ciclu de povești care înfățișează pe Carol cel Mare mergând la Constantinopol.

Alături de povestea populară a eroului Roland, alături

de ciclul lui Carol cel Mare, este și ciclul zis Loren, de unde vine și numele lui Lohengrin, eroul din drama musicală a lui R. Wagner. Lorena este partea lui Lotar, unul din cei trei fii a lui Ludovic Piosul, copilul lui Carol cel Mare. Oemenii lui sunt Lotaringii. Ciclul acesta poate fi pus în legătură cu Niebelungii, deoarece Lorena e o țară și francesă, dar și cu foarte multe elemente germane. Ciclul Loren este mai mult răsăritean, în legătură cu rasa germană a lui Carol cel Mare.

Există apoi și un ciclu apusean, în legătură mai mult cu rasa celtă, din care făcea parte populația băștinăse din Franța și mai ales din Britania. Ciclul lui Carol cel Mare e solemn, triumfal, sacru, cel Loren e cu caracter luptător, feudal, familiile cele mari se luptă, iar noțiunea de rege e foarte ștearsă. Ciclul apusean e legendar și mistic. Partea lui principală e alcătuită din legenda lui Arthur. Până astăzi poezii întrebunțează motive din acest ciclu. De altfel și legenda medievală a lui Tristan și Isolda, cea mai duiosă poveste de iubire ce s'a conceput vreodată, este și astăzi cunoscută și citită.

Între un ciclu și altul nu există legături. Fiecare reprezintă altă rasă, alte scopuri. Unul e ciclul carolingian, altul cel Loren, altceva e cel celtic sau breton a lui Arthur, căruia i se mai spune și al Mesei rotunde, poate în legătură cu cine știe ce legende celtice, cu cromlechii, menhirii sau dolmenii preistorici. Altceva este în ciclul Cruciatei, în al Antichității ce păstrează reminescențe din lumea greacă și romană și cel Provencial.

Într-o foarte frumoasă poezie a lui Tennyson, plină de analiză psihologică se vede spiritul din legenda lui Arthur.

Trecând acum de la epopeia francesă, împărțită, cum ați văzut în atâtea cicluri, la cea germană, putem spune că în Niebelungi sunt foarte multe lucruri și din foarte multe părți. Când e vorba de povestea Brunchildei și a Cromchildei se vede numai decât că e ceva luat din legendele francese, din care Grigore din Tours și-a alcătuit istoria sa. Sunt apoi și lucruri de aiurea, cum e legenda lui Attila, a cărei amintire a rămas la toate popoarele.

Pe lângă acestea este în această epopeie și un fel de

repertoriu istoric, un gen de istorie și geografie a tuturor națiunilor din Europa centrală. Este un fel de enciclopedie cu mai multă legătură decât Chanson de Geste, deoarece este din secolul al XIII-lea, nu din al XII-lea și sunt argumente care dovedesc că este din această vreme. Se vorbește acolo despre regiunea din jurul Vienei, care are valoare numai după ce se creiasă Austria. Apoi se mai vorbește despre un Herzog Ramung care vine din Răsărit cu soldații săi. Unii au spus că numele lui înseamnă Român. De fapt el a fost un stăpânitor Galițian din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Acesta a stăpânit Galiția înainte de 1250, apoi a venit acolo stăpânirea Maghearilor, pe urmă Poloniei și apoi Rușii din Haliciu.

Cum pentru Cântecul lui Roland ne-am luat după numele de localități pentru a-l putea data, acelaș procedeu se poate întrebuița și în cazul Niebelungilor.

Se pune acum întrebarea de ce s'au scris aceste epopei? Oamenii de acum nu făceau aceste lucruri pentru frumusețea poeziei, trebuia un motiv care să-i îndemnela aceasta și e greu de stabilit la ce nevoie corespundeau aceste creațiuni literare, deși e foarte sigur că toate sunt îndemnuri la ceva, din care causă uneori falsificau realitatea.

Astfel eroul spaniol, Cid Campeador, Rodrig Diaz de Bivar, nu este în realitate așa cum îl înfățișează legenda și pe urmă epopeia. Nu este numai un luptător pentru cruce, este un luptător fără ideal, se bate uneori pentru creștini, alteori pentru Arabii musulmani, cari erau în foarte strânse legături cu creștinii și cu Evreii. Sunt suverani creștini cari bat monede cu inscripții arabe și invers. Se fac și căsătorii între cele două societăți ce trăiau alături în Spania și soțiile creștine treceau înaintea musulmanelor.

Cidul n'a avut întotdeauna aceeași linie de conduită. Nu știm dacă au existat toate persoanele prezentate acolo. Într'un moment clerul a avut nevoie de îndemn la luptă contra Musulmanilor. Începuse recucerirea Spaniei din mâinile Arabilor, creștinii se scoborau încetul cu încetul de sub munți, unde avuseseră regetul Asturiilor cu Oviedo și Leon și începuseră să se alcătuiască

regatele creștine: Castilia, Aragonul, Navara, etc. În coborîrea lor spre Sud creștinii aveau nevoie de un îndemn la luptă și atunci s'a alcătuit această epopeie a Cidului, care datează din secolul al XIII-lea și care în forma ei veche a fost scrisă de călugări, apoi imitată în secolul al XVI-lea de Gulielm de Castro și apoi transformată în dramă de Corneille în secolul al XVII-lea.

Acestea sunt cele trei grupe de epopei. Se spune că de la poezia aceasta se trece la prosă și cel dintâi prosator francez este Geoffroi de Villehardouin, născut la castelul din Villehardouin, lângă Trôyes. El povestește evenimentele din cruciata a IV-a, la care a luat parte și el și descrie luarea Constantinopolului de apuseni și înființarea acolo a Imperiului latin de Răsărit.

Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea avem admirabilele Memorii în prosă a Seniorului de Joinville, prietenul și sfătuitorul regelui Ludovic al IX-lea cel Sfânt, acela care a făcut cruciatele din Egipt și Tunis, unde a murit de ciumă.

De obicei crede cineva că s'a început cu prosa și apoi s'a trecut la poezie, ceea ce e cu desăvârșire fals. În literatură se pornește de la poezie, care se cântă și numai după aceea se trece la prosă, care e mai grea, ea cere gramatică.

La cei doi istorici amintiți, forma este de epopeie. Cartea lui Joinville e o viață de sfânt pusă în prosă și străbătută de un sentiment războinic, un simț al vitejiei. O să găsiți în opera lui povestiri foarte interesante, toată geografia locurilor.

POESIA LIRICĂ DIN SECOLUL AL XIII-LEA ȘI AL XIV-LEA ȘI ÎNCEPUTURILE TEATRULUI ROMANIC.

Data aceasta vorbim despre marile schimbări care s'au petrecut după crearea ciclor epice, care au fost în legătură cu cruciatele.

În societatea apuseană de după aceia s'au petrecut lucruri noi, care au provocat o literatură nouă. De obicei manualele de istoria literaturii au desavantajul că vorbesc despre cărți pe care autorul manualului nici nu le-a văzut. O condiție pentru a putea vorbi despre o operă literară este s'o cetești și s'o înțelegi, prin urmare s'o cetești în răgas ca s'o poți înțelege adânc. Altă condiție este să ai tu însuși această înclinare literară, nu oricine poate vorbi de gândirea omenirii. Și a treia condiție este să raportezi orice operă literară la mediul ei, să cunoști societatea în mijlocul căreia s'a scris. Ați văzut cum am așezat pe Roland în mijlocul spiritului cavaleresc ce domina atunci și care se ridica de oriunde împotriva trădătorului Ganelon. În alte epoci n'ar fi fost așa. Astăzi când e vorba de un mare om politic se spune cu foarte multă admirație: „mare înșelător e,” pe când dacă e vorba de un om bun se spune: „om de trează dar nu-i bun pentru politică”. În vremea noastră admirația se îndreaptă spre cel ce n'are spiritul de aventură, de cavalerism.

Spiritul cavaleresc a fost, fără îndoială în legătură cu cruciatele, cu Musulmanii, prin urmare cântecul lui Roland este de după prima cruciată. În Apus, înainte de a veni în legătură cu orientalii, nu se ținea seama de cavalerism. Ștefan de Blois a părăsit la un moment dat cruciata I-a, el care era așa de încălzit la început de ideea de-a lupta pentru cruce. Biserica l'a ținut chiar de rău pe acest om ce-a părăsit pe Dumnezeu. Ștefan

vorbește în scrisorile sale cu multă admirație de Alexie Comneanul și e foarte mirat că le-a făgăduit anume avantagii materiale și nu le-a dat. Prin urmare socoteala lui e practică, nu cavaleriească. Pe când la adevărații cavaleri totul se sprijină pe datoria de onoare.

Pe lângă cântecele de vitejie însutlețite de spiritul cruciatei, este apoi ideologia înaltă din ciclul breton. Acolo se prezintă legăturile amoroase și pline de dujosie dintre Tristan și Isolda și regele nu e condamnat pentru aceasta, se socotește că iubirea este un fenomen mistic ce are valoare în sine însuși.

Dar acesta este un punct de vedere celtic, cum tot celtică este toată povestea lui Arthur. Între religie cum era înțeleasă la început și așa cum e interpretată celtic pe urmă, este o mare deosebire.

Pentru Romani religia era o îndeplinire de forme, nu este ceva de fond. La Celți credința este ceva misterios, adânc, ei trăiesc între umbre și realitate.

Ca să existe această stare de spirit, ca ea să devină generală, a trebuit să treacă un timp și să se formese națiunea engleză.

Până acum n'am avut poezie lirică în limbile vulgare. În latinește se scriau cântece lirice destul de frumoase, cum era Cântecul judecății de pe urmă, la auzul căruia se cutremura cineva: „Dies irae, Dies illa . . .” La poezii latini din evul-mediu important e accentul, nu lungimea versului. Se mai adaugă apoi rima, care nu era la cei vechi. Un timp acum nu avem aface numai cu cântece bisericești, ci și cu altele în lăgătură cu viața studenților de la Universitate. De aici vestitul cântec: Gaudeamus igitur...

Sunt și cântece de beție. „Să trăiască vinul bun și suav”, sau cântece satirice, multe foarte hasli, contra călugărilor „cu stomahurile polobace de vin”. De la un timp apare poezia lirică în limbele vulgare. La Germani, spre sfârșitul secolului al XII-lea apare Walter van der Vogelweide, cel dintâi dintre mijnesingeri, care a făcut din lirica sa o armă politică.

În Franța se ivesc acum atâția cântăreți de iubire, truverii la Nord și trubadurii sau poezii provențali, cei dintâi compunând în dialectul numit langue d'oïl și cei

din urmă în langue d'oc. Iată aci un cântec religios pe care vi-l cetesc din istorya literaturilor romanice.

„Drept Dumnezeu, în numele tău și al Fecioarei
Mă voi trezi eu azi, supt raza strălucitoare,
Cea din Ierusalim, ca îndemnătoare:
Sculați sus și ridicați,
O domni ce vă închinați:
De zi vă apropiați ;
Se duce-al nopții drum.

Pe Domnul lăudați,
Pe el îl adorați,
Și pace căutați
Pentru al vostru drum.

Sau o altă bucată în care e vorba de răi cărora li se face morală.

„Voi ce iubiți adevărat,
Treziiți-vă, nu mai dormiți,
Căci ciocârliia a cântat
Și 'n cântecu i vă spune: Săriți!
Acuma-i ziua să veniți,
Căci Dumnezeu prea-îndurat
Pe-aceia ce l'au ajutat,
De dragostea lui stăpâniți,
Și noapte, zi s'au tot luptat,
Ți crede-ai lui adevărați“.

Acestea sunt cântecele religioase. Alături sunt alte categorii. În unele e vorba de acelaș sentiment subțiat, sublimat, ce trece în iubire.

Pe lângă poesia aceasta a Nordului, este una din Sud, care are un caracter deosebit. Este mai materială, mai legată de nevoile de fiecare zi, se încântă mai mult de formă, deoarece limba aceasta e mai frumoasă ca cea din Nord. În poesia sudică intră și ceva din raționalismul semit, venit aici poate din vecinătatea spaniolă.

Iată aci poetul provençal Rambaud de Vaquieras.

Frumoasă doamnă, draga mea,
Mă dau tot ție, dacă-i vrea,
Și fericire nu-i de-un dram,
De nu mă ai, de nu te am.

Și-mi vei fi fost dușmancă rea,
De mor așa în legea mea ;
Dar, orișicé ăr fi să fac,
De legea ta nu mă desfac.

Alături avem o literatură care e legată strâns de dispoziția poporului frances. Francesul e un om care ușor ia toate lucrurile peste picior, Râde de biserică, de moravuri, de femei și apoi se însoară, etc. În epoca aceasta se plasează începutul teatrului, cu așa numitele dit uri, între care *Le dit de Diable*, în care avem o întreagă serie de tentații pe care acesta le oferă lui Adam.

Diavolul. Eu am să-ți spun ceva ascuns,
Ce stă în gânduri nepătruns.
Acel rod care ți s'a dat
De Domnul nu i adevărat,
Și numai cela ce nu-l știi.
Acela prea plăcut să-l ții.
În el e harul vieții, iată,
Puterea și domnia toată,
Bine și rău se oselesc.
Eva. Și gustul lui? — Deavolul, E gust ceresc !
Cum ești frumoasă'n trup, în față,
Așa un lucru te răsfăță,
Stăpână ești pe'ntrăaga lume,
Pe ce-i în cer și în genune.
Și vei afla ce e să fie
Măiastră fi-vei pe vecie.
Eva. Așa e rodul? — Deavolul. Așa e !

Iată care era societatea aceasta din secolul al XII-lea spre al XIII-lea. Trecând de la iubirea luptei la sfințirea sentimentelor de iubire, ca apoi să ajungă a glumi și cu cele mai sfinte lucruri. De fapt este în sufletul omenesc această dualitate, de unde tot felul de amestecuri de elemente. În catedralele medievale ai alături de sfinți tot felul de dihănii sau maimuțe.

Acum vom vorbi despre teatrul în fața universității, miracolul și poesia abstractă.

La sfârșitul secolului al XIII-lea și la începutul celui de-al XIV-lea se așează personalități literare de seamă, ca aceia a lui Dante, Petrarca și Boccaccio, cari formează

prima renaștere sau renașterea timpurie. Ei sunt de fapt un fel de enciclopedici ai evului-mediu. Pe lângă inspirația ce-o au din lumea antică, ei adună elemente medievale din toate părțile, astfel că la ei vom întâlni lucruri care le-am văzut în alte țări. De ce adună ei tot felul de elemente?

La Paris se ereiase Universitatea, care cuprindea lume din toate părțile. Va fi apoi Universitatea de la Lipsca, cea de la Upsala, etc. Italienii au școli de medicină la Salerno și de drept la Bologna. Lecțiile se țin în latinește până foarte târziu la toate universitățile.

Între cei ce vin la Universitatea din Paris a fost și Dante, care s'a străbătut în toată opera sa cu cultură franceză.

Multă vreme Nordul Italiei a fost o regiune în care se vorbea limba provençală, care se scoboară și în Catalonia și în nordul Italiei, unde erau sub Alpi marchisatele de Montferrat, de Saluzzo, etc. Tomas al III-lea de Saluzzo face un drum la Locurile Sfinte și scrie un roman foarte interesant în limba franceză: Cavalerul rătăcitor.

Limba franceză se întrebuița și la Veneția și o cronică venețiană e scrisă în această limbă, iar în prefață se spune că o întrebuițează deoarece e mai cunoscută decât altele.

Împăratul Henric de Luxemburg după 1300, a scris în limba franceză de acasă, deși a fost îngropat la Piza. Între limba franceză și talia sunt legături foarte strânse. Ați văzut că Dante a fost și la Paris. În ce-l privește pe Petrarca nu-l poți înțelege dacă nu te gândești c'a trăit pe malurile Rhonului la Avignon, ca secretar al Păpilor retrași în secolul al XIV-lea pe acest pământ, care era de limbă provençală. În cea mai mare parte spiritul său e provençal, o parte din el este romană, alta provençală și foarte puțin este italian popular. Petrarca aparține Franciei de Sud. Boccaccio se inspiră de la tot felul de povestiri glumețe pe care le scriau Francesii în evul-mediu și care seamănă cu snoavele noastre. Boccaccio este adunător de snoave franceze plus ceia ce a căpătat de la negustorii italieni cari mergeau în Orient. Iubirea ce se discută neconținut, toate rafinările din opera sa vin de la Orientali.

Ne întorcem acum la literatura franceză. Să vedem și alte piese religioase, între care e aceia pe care am amintit-o: *Le dit d'Adam*. La început în teatru era vorba numai de Dumnezeu, Maica Domnului, Sfinți, rai, pământ și iad. Dar asesta este un teatru de biserică, se face pentru ea și se joacă în fața ei. Catedrala era ceva mareș în evul-mediu. Ea reprezenta munca unei cetăți întregi, toți lucrau la ea, era o operă anonimă. Dacă astăzi cunoaștem numele arhitecților, nu este fiindcă s'au lăsat inscripții, fiindcă le-a însemnat pe pereți. Noi aflăm uneori numele prin socotelile de plată păstrate în arhive sau prin unele biografii. În ce privește pictorii, avem admirabila carte a lui Giorgio Vasari, *Viețile pictorilor*.

Fiind făcută de toți, cu cheltuiala tuturor, vă închipuiți că biserica era la dispoziția oricui, pentru orice. Si-noadele se țin acolo și lucrul acesta e ușor, deoarece bisericile catolice au bănci în ele. Tot acolo se făcea și teatrul. Piesa se socotea un fel de lucru sacru, ca ceva prin care se face educația religioasă a cetățeanului, cum era la Greci, unde lumea mergea la tetru pentru a primi acolo educația religioasă, cetățenească, etc.

Mai este și altceva. În arta evului mediu se vede săpată toată istoria sacră. Sculptura și pictura își înfățișează toată religia. Dacă biserica era închinată lui Nicolae sau lui Gavril, ai toată viața Sfântului reprezentată pe iconostas și pe pereți.

Teatrul medieval francez avea acelaș rost, împreună cu predica formau explicarea istoriei sacre și teatrul acesta cu caracter religios nu-l întâlnim nici în Germania, nici în Italia.

Danșuri se făceau în cimitir, așa numitul danș ma cabru e în legătură cu punerea împreună a cimitirului și a jocului.

La sfârșit avem încă o pisă de acest fel. Se presintă un dialog între o mamă și fiul său.

„Fiul. Pe Dumnezeu, dar frumoase lucruri mă înveți
Vrei să mă tutelezi fiindcă-mi țești mamă. Ai mâncat
partea tatălui, acum vrei s'o mănânci și pe a mea. Te
rog să nu mai duci o viață ca aceasta. Tu ești împreună
cu toți bandiții, cu toți stricații, cu toți jucătorii de

cărți. Te-am răscumpărat de la închisoare de mai multe ori". Mama insistă să nu cheltuiască, îi amintește c'au avut atâtea pagube. — „Vrei să mă distrugi și eu te iubesc atât, copile?”.

Aceasta nu e o piesă care să se joace la biserică. Aici e alt spirit, unul care nu vine nici din educația bisericească, nici din imitația antichității, care e plină de seninătate și sentimentalism, cum e povestea lui Tyran și Tysbe.

DANTE ALIGHIERI, PETRARCA ȘI BOCCACCIO.

Pentru a înțelege marea operă a lui Dante, care trece neatinsă prin veacuri, pentru a pricepe pe acest pasionat om politic al Florenței secolului al XIII-lea și al XIV-lea, poetul trebuie așezat în atmosfera istorică a vremii sale.

Numele e Dante, sau Durante, ceea ce înseamnă că la nașterea unui copil i se făceau urări, i se dorea viață lungă. În ce privește al doilea nume: Alighieri, îl datorită înaintașilor din spre partea străbunei, de loc din Ferrara.

„Divina Commedia“, cum i s'a spus mai târziu, sau „Commedia“ cum a intitulat-o autorul ei, pare, din titlul ei chiar, că va trata despre lucruri obișnuite, cunoscute oricui, la îndemâna poporului. Orice prezentare de figuri sacre te trimite cu gândul la teatru, la comedie. Acest sens trebuie să-l fi avut și opera lui Dante; comedie ar fi un fel de presintare a lucrurilor, iar înfățișarea unor lucruri sacre ar fi Divina comedie. Așa se înțelege această prezentare a unor lucruri superioare, divine, a unor taine din lumea cealaltă, căci epopeia lui Dante e un tribunal din lumea de dincolo de mormânt, un fel de judecată de pe urmă, cum e prezentată și pe pereții din pridvorul bisericilor noastre. Ca și la Dante, în picturile noastre e mai puțină variație în prezentarea Raiului, pe când în Iad sânt înfățișați cei cari vând strâmb, judecătorii nedrepți, leneșii cari dorm mult, etc

Care este atmosfera în care Dante și-a scris opera sa? Au rămas de la el și lucrări abstracte, considerațiuni de natură filosofică, dar înainte de toate poetul italian este un om politic care și-a trăit viața. Ca luptător politic, și nu ca simplu cetitor de cronici și de istorii, cunoștea el tot ce s'a petrecut în Italia contemporană, având adesea legături cu oamenii chiar prin cari lucrurile s'au săvârșit și putând da astfel o impresie personală celor ce le spunea. Dar omul politic, devine poet și din pa-

siune politică, astfel că cea mai măreață, cea mai însemnată operă medievală vine din manifestarea pasionată a unui mister politic. Cartea lui e și o îndrumare pentru viitor. Întrebuințează forma aceasta ca să-și arate sentimentele față de împrejurările trecute, ca și față de cele viitoare. E o istorie și un manual politic în forma aceasta de grandioasă epepeie.

De unde a pornit cartea lui Dante? Un îndemn e și acela de-a se fi găsit într'o situație politică de decădere și nesiguranță. Nu este o vreme de liniște aceia în care-a fost scrisă „Divina Commedia“, care e înainte de toate „Infernul“, și această chinuită operă nu poate fi pusă în fața Eneidei lui Virgiliu. Poetul latin din vremea lui August recurge la trecutul roman, trezește lumea latină cu regii săi de legendă, adună elemente culese din epepeia grecească a lui Homer, pe toate acestea le pune în legătură cu tot felul de datini și de obiceiuri locale. „Eneida“ e o adunare de folklor prezentată în formă de legendă sentimentală, dulce, de poveste senină de oameni multămiți. Opera lui Virgiliu e plină de armonie; acolo nu întâlnești niciun strigăt de disperare ca acela a lui Ugolino. Societatea romană de acum n'ar fi suferit astfel de strigăte; nu-i plăcea nici muntele prea rece, nici marea cu valurile sale sălbatece. E foarte mare deosebirea între Dante și Virgiliu, la care se vede în față salvatorul, August, ca un fel de Mesia care va împăca rămășițele din războaiele civile și va da pacea și siguranța prin organizarea Imperiului. Era o vreme în care se petrecuse ceva rău și deasupra tuturor se ridică August, care-și atribuia misiunea de pacificator, de organizator.

Pe vremea lui Dante în Europa aveam lupta între cele două autorități universale, între cele două adevărate puteri morale, foarte vechi și foarte respectate chiar atunci când cei ce le reprezentau nu erau oameni prea de seamă, era credința că pe deasupra localismului trăise aceste două forme ale lumii universale: Biserica și Imperiul.

Cum erau reprezentate aceste două puteri în secolul al XIII-lea și al XIV-lea? În ce privește Biserica, ea, care a creat Imperiul și care, din secolul al XI-lea, de la Papa Grigore al VII-lea, fostul călugăr Hildebrand

de la Cluny, se socotea cu dreptul de-a domina, ea era reprezentată acum prin Bonifaciu al VIII-lea. Înainte fusese un Celestin Ermitul, care s'a rugat să fie interzis la călugăria lui, sau un Inocențiu al III-lea, protectorul în tinerețe al împăratului Frederic al II-lea, urmat de Grigore al IX-lea și de Inocențiu al IV-lea, dușmanii neîmpăcați ai aceluiași împărat. Papa era în vremea aceasta un luptător plin de ură, ca Inocențiu al IV-lea, care adună sinodul de la Lyon pentru a duce lupta contra Împăratului, sau ca înaintașul său Grigore al IX-lea, care a spus că va merge înainte cu lupta sa contra Hohenstaufenilor până va distruge cuibul de năpârci din sudul Italiei.

Bonifaciu era un nobil roman, care la începutul secolului al XIV-lea intră în luptă cu Filip cel Frumos, regele Franței, fiindcă acesta nu mai permise să se ducă Papei veniturile de pe pământurile bisericesti din Franța. Prin vestita bulă «Ausculta fili», Bonifaciu declară c'ar fi o nebunie ca regele să se creadă scăpat de sub tutela papală. Într'o vreme când suveranii se îngrijesc de strângerea pământurilor și de formarea puterii lor materiale, Papa n'a mai fost ascultat nici în urma altei bule, prin care i se puneă în vedere regelui că numai în biserică poate afla orice creștin mântuirea. S'a ajuns totuși la umilirea papalității, niște nobili Italieni, între cari și Chiara Colonna, s'au purtat destul de violent cu bătrânul arhieru, deși nu cred că l'au chiar pălmuit, cum se spune, și Bonifaciu se retrage la Anagni.

Aceștia sânt papii din vremea de care ne ocupăm. Ei au prigonit pe Hohenstaufeni, au adus în Italia pe teribilul Carol de Anjou, fratele lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt și nepotul de fiu al lui Filip August, l'au stabilit la Neapole, de unde a făcut să dispară urmașii lui Frederic, Manfred omorât la Benevento și Conradin.

Imperiul fusese reprezentat după 1250, când moare Frederic al II-lea de fiii acestuia, apoi, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, ca împărat se ridică Rudolf de Habsburg, un biet sărântoc din Suabia, pe care nobilii îl aleg împărat tocmai fiindcă era lipsit de orice însemnătate și sperau să joace după dorințele lor. Micul senior suab va avea să adauge la răsăritul Germaniei

sale provincia mare a Austriei El are în faţă încercarea slavă de a creia o Austrie în care intra şi Stirie, Carniolia şi Boemia lui Ottokar. Rudolf întrebunţiază duşmănia unor nobili germani contra regelui boem şi antagonismul faţă de acelaş rege a însuşi stăpânitorului Bisericii, Papa de la Roma şi în bătălia hotărîtoare de la Dürnkrut (Kruterfeld) Germanii biruie pe Cehi cu steag sfinţit de Papă, ca şi Gulielm Cuceritorul la Hastings. Astfel Austria ajunsă un ducat mare fu dată lui Albert, fiul împăratului Rudolf.

Regele roman nu se mai îngrija de Italia, el era ocupat cu strângerea pământurilor, se modernisa. Papa de asemenea nu vedea de rosturile Peninsulei decât cu scopuri egoiste. Dar pentru orice Italian, peste seniorii trăiau aceste autorităţi universale.

După Rudolf situaţia în Apus e şi mai rea. Urmează după Adolf de Nassau şi fiul său Albert de Austria, Henric de Luxemburg, un Frances care rămâne totdeauna străin în Italia, cu toate că e înmormântat la Pisa, n'avea de ce se prinde ca autoritate. În Italia însăşi ce putea el găsi? Situaţia Italiei în vremea aceasta nu presintă nici o siguranţă. Nicăieri nu era o putere solidă care să se impuie. Forţele care puteu să existe ici şi colo nu se uneau pentru a lupta împreună. Cele două mari republici italiene, Genova şi Veneţia se urau de moarte în acest secol al XIII-lea. După căderea Impărăţiei latine din Constantinopol, după înlăturarea lui Balduin al II-lea cel Tânăr de către Mihail Paleologul, venit din Niceia, ele îşi disputau mărilor din Orient. Duşmănia aceasta va duce la slăbirea Veneţiei şi la decăderea totală a Genovei. Partea de Nord a Italiei era deprinsă să se găsească sau sub autoritatea conţilor de sub Alpi, din casa de Savoia, sau dacă e vorba de părţile lombarde, ele erau sub ascultarea unor personalităţi istorice legate de Imperiu. Fiecare putea scoate ochii celuilalt, nu exista nici o oprire pentru nimeni, este epoca senioriilor ca aceia a tiranului Ezzelino da Romano, oameni incapabili de-a trăi în pace. Casa de Savoia îşi avea rădăcinile în Franţa şi s'a păstrat cu acest caracter până foarte târziu. Regatul de Neapole se internaţionalisase prin dinastia cea nouă de Anjou. Aceştia păstrează amintiri de-acasă, pe care le

amestecă cu ceia ce găsec în noua patrie. Tirani cumpliți, așezați pe pământuri stăpânite odinioară de Bizantini, gândul lor se îndreaptă aiurea, râvnesc spre coastele Albaniei, spre ipsisulile Ionice și cum căzuse Imperiul Latin ei se socot moștenitorii acestora dușmăniud de moarte pe Paleologul venit din Niceia.

Florența lui Dante era sfâșiată de luptele dintre partide, Albi și Negri, Ghelfi și Ghibelini, nume sub care se ascund alte interese și alte gânduri decât acelea de-a fi cineva partizantul Papei sau adeptul împăratului. În această atmosferă și-a scris Dante cartea sa, el însuși a fost isgonit din patrie și amenințat cu moartea, amară trebuie să-i fi fost viața când a spus: „Cât e de greu să urci și să scobori scările altora”. Avem aface cu opera unui exilat care n'are o conștiință netedă italiană, care nu vede lămurit o Italie ce se ridică, o Italie formându-se pentru a putea domina sau chiar înlocui, eventual, ceia ce e Papalitatea și Imperiul.

Ce face el atunci? Recurge la judecata istorică, se întreabă cum a fost odinioară, scormonește oamenii din toate vremurile, chiamă din trecut, la judecata cea mare, pe care o face el, pe stăpânitorii de pe vremuri. Grecii nu-l interesează, pentru el există Roma, Italia medievală și câte o personalitate mondială care a fost în legătură cu Italia. În Paradis, în Purgatoriu și în Infernul său, el aduce pe oamenii mai multor locuri. Împărați cari au fost, cei cari pot veni, toate puterile italiene din deosebite vremuri sânt strânse împreună în această operă confundându-se în admirabila ei unitate.

Dante judecă după virtuți, dar și după credință, nu va duce în rai pe un păgân care n'a cunoscut pe Christos, care n'a știut ce este raiul. Divina Commedia e răscolirea întregului trecut al omenirii și târîrea persoanelor istorice în fața judecății sale drepte, e ca o adunare de vii și morți, venită la trâmbița poetului. Acest judecător al omenirii va fi uneori iertător, alte ori chiar nedrept, când e vorba de simpatii politice.

În ce cadru își face Dante judecata sa? Cartea și-a intitulat-o Commedia, dar îi uniblă prin cap un gen literar care se formează acum și pe care-l întâlnim și în Roman de la Rose,

Gen în care cadrul este un vis. Vă amintiți de cunoscuta lucrare a lui Boețiu, *Despre mângâierea Filosofiei*. În literatura clasică mai apropiată se dăduse modelul unei creațiuni literare morale cu personificarea puterilor sufletești, a celui mai înalt dintre produsele sufletului omenesc preocupat de originea și de misiunea sa, filosofia. Ea apare lui Boețiu condamnat la moarte de Teodoric, pentru a-i însenina clipele de pe urmă. În acelaș fel va fi *Somnium Scipionis*, *Visul lui Scipione*, a lui Macrobiu, influențat de celebrul pasagiu din cartea lui Cicero, *Despre Republică*. În literatura francesă se întâlnesc o mulțime de lucruri întitulate *Songe*, astfel e *Visul bătrânului pelerin*, a lui Philippe de Mezières, secretarul regelui Petru din Cipru.

Și la Dante cadrul e al unui vis, a unei vedenii și în această vedenie e condus de Virgil, poetul socotit în evul-mediu ca un adevărat vrăjitor.

Ca valoare informativ istorică Dante nu are prea mare importanța. Noi știm astăzi altă istorie decât aceea prezentată de el, cum n'avem pasiunile lui politice am putea așeza pe Traian mai sus decât locul ce i-l'a dat poetul italian, iar pe alții mai jos. Astăzi e altă mentalitate și altă cunoaștere, la el e un fel defectuos de-a vedea.

În secolul al XVIII-lea Dante era foarte puțin cedit și cunoscut. Alfieri în secolul al XIX-lea s'a coborât la el și la Petrarca, pentru a găsi o limbă mai viguroasă, Cea literară italiană e o limbă admirabilă, într'adevăr, dar artificială. Prinurmare a trebuit să vină romantismul ca să-l consacre pe Dante.

Ce ne place astăzi în opera lui? Lucrurile întunecate, stridente, ca în muzică wagneriană, acestea impresionează. Ceia ce-a fost Wagner în materie de muzică, cu pasiunea și violența sa, e în materie de istorie *Divina Commedia*. Cât privește partea de construcție epică din opera lui, ne scapă, genul prezentării în formă de vis nu mai place astăzi. Dar ceia ce interesează mai ales la Dante e partea de profundă umanitate ce este în fund. Peste toate frământările medievale se vede un om întreg, sincer, care-și trăește viața nu în isolare, ci confundă umanitatea lui în viața generală a lumii. De aci comparațiile lui luate din mediul în care trăia. Partea contemporană din opera

sa e și o parte general umană. Comparațiile smulse din viața de fiecare zi, din sufletele contemporanilor, acestea constituie elementul viu al poeziei sale. O parte de largă și adâncă însuflețire din opera sa, este ceia ce-l va face nemuritor pe Dante.

În opera lui Petrarca avem ceva foarte interesant, sintesa dintre Franța de Sud, unde a stat ca secretar al Papilor de la Avignon și Italia pe care o reprezintă. Nici Boccaccio nu trebuie văzut unitar. El nu poate fi judecat numai după poveștile cu caracter oriental adunate în Decameron. Există doi Boccaccio, precum există doi Dante și doi Petrarca. Este pe de o parte scriitorul pentru lumea cultă și pe de alta acela care scrie pentru anume cercuri alături și sub lumea cultă. Primul scrie în latinește, al doilea în limba vulgară. Sunt două lumi, două atitudini față de public, două limbi și chiar două stiluri. Petrarca scrie în latinește epistole, din care găsim informații prețioase pentru vremea lui. — Pentru el ca secretar al Papilor de la Avignon, latina era o limbă curentă. Chiar Boccaccio a scris în latinește Teseida.

La Petrarca e legătura dintre Franța și anume Italie, Toscana, de unde îi era neamul. În ce-l privește pe Boccaccio, la el sintesa e alta, el a avut legături cu negustorii florentini din secolul al XIV-lea, nu are relații cu Franța. Dante a fost la Universitatea din Paris, el e școlar, Petrarca e biurocrat, iar Boccaccio e burghez, oameni foarte deosebiți unii de alții cu toate că trăiseră aproape în aceiași vreme.

Intr'o istorie literară biografia și bibliografia unui scriitor desigur că are foarte mare importanță. Deosebirea de mediuri explică în mare măsură operele artiștilor.

După aceste considerații generale venim la Petrarca însuși și examinăm cele două elemente din care se compune ființa lui morală și literară. În scris poți porni de la fapte și să ajungi la idei, sau pornești de la principii căutând să le explici și verifici. Dar orice scris trebuie să fie un drum o construcție, chiar și o scrisoare particulară și o conversație între două persoane trebuie să fie o construcție.

În presintarea lui Petrarca, de la ideile acestea generale venim la explicarea și verificarea lor, Florentin e

și Dante și Petrarca și nu-i prea mare deosebire nici de timp între ei, cu toate acestea vom vedea cât de mult nu seamănă unul cu celălalt. De la un timp Dante era chiar explicat de pe catedre, din punct de vedere teologic, dar asupra lui Petrarca, Dante n'a avut nici un fel de influență. Dealtfel autorul Divinei Comedija scria în exil, la celălalt capăt al Italiei, nu făcea parte din lumea florentină, cu toate că biografia ca și tipul său îl arată Florentin sută la sută. Etruscii aceștia nu se prea amestecă, nu le place să se încuscreească, populația aceasta și până astăzi se recunoaște oriunde, se țin la o parte și cum limba literară e a lor socot pe ceilalți Italieni ca pe niște barbari inferiori lor. Dante era Florentin ca origină, ca figură, ca temperament, dar nu era un florentin de acasă. Florența are doi scriitori, dar nici unul nu-i deplin al ei, unul nu scrie aici și scrie urând-o și blestemând-o, iar celălalt se găsește în Franța.

El vine în Italia gata format aiurea. Șederea sa la Avignon a fost de foarte mare importanță pentru sufletul poetului. Dante nu plânge asupra sorții Italiei, nu blestemă streinii cari-i strică rosturile. El fusese la Paris la Universitate, dar aceasta era înafară de Parisul adevărat. Petrarca stând la Avignon a putut face comparație și deosebire între regalitatea francesă bine constituită și Italia fărâmițată între atâția stăpânitori. Apoi Dante trăiește în vremea când se încerca reînvierea Bisericii și a Imperiului, pe când acum, în plin secol al XIV-lea, Imperiul stă închis în Germania. Acum el e reprezentat prin casa de Luxemburg. Henric de Luxemburg era foarte puțin german. Luxemburgul este un ducat frances, sub Belgia, astăzi stăpânit de o mare ducesă, Henric nu vine ca naționalist german, el e reprezentantul unei idei internaționale, e împărat roman, rege german și frances ca limbă și sânge.

Petrarca a cunoscut pe nepotul acestuia, pe Carol al IV-lea, fiul regelui Ioan din Boemia, cavalerul orb de la Crecy. Carol are rude în Franța, cheamă meșteri francesi la Praga și ridică palatul său minune de aici, este creatorul civilizației Cehilor. El stă mai mult în Boemia și Germania, Italia n'are de la el nimic, numai cu Ru-

precht de Bavaria și apoi cu Sigismund de Luxemburg Imperiul se întoarce iar în Italia. Dar în sec al XIV lea Italia n'are nici Imperiu, nici Papalitate, care se mutase cu Clement al V-lea în Sudul Franței la Avignon.

Petrarca n'are în față nici o credință de mai bine, nici o speranță că se va îndrepta ceva. În Oda către Italia el pune în față poporul italian de altă dată și pe cel de acum și blestemă pe barbarii cari au venit în Italia stricându-i viața și rosturile ei. Pentru întâia oară avem această ridicare contra Germanului, ca și contra Francezului care se scoboară în Italia.

Este apoi partea cealaltă a lui Petrarca, influența provençală. Există o literatură specială provençală, mai savantă, mai puțin naivă și simțită decât cea din Nordul Franței. Literatura sudică are cultul formei. Avem aici un fel de filosofie sentimentală, de auto-analiză, pe care n'o întâlnim în Nord. Este vorba de o influință greco-orientală ce vine din filosofia răsăriteană, tendința de-a explica tot și este o voluptate să scoți o mulțime de lucruri din ceia ce e unitar, organic și simțit.

Aceasta e partea interesantă psihologic, dar și cea care nu se reține prea mult la Petrarca. În odele și sonetele lui este vorba de-o dragoste mai mult voită decât simțită. Pasiunea pentru Laura de Noves nu e ceva într'adevăr real, e crearea unei ființe ridicate peste nivelul uman, un nume de care se prind tot felul de considerații de scolastică sentimentală. Mult mai multă sinceritate și avânt întâlnim în Oda către Italia decât în bucățile acestea cu cuprins sentimental.

Iată aci o parte din ea :

Voi, căroră soarta li-a încredințat frîul
Frumoaselor locuri,

N'aveți oare milă, atunci când vedeți

Ce fac pe aici străinele spade?

De ce pajiști verzi

De sângele barbar să se zugrăvească?

Zădarnice greșeli vă momesc:

Puțin ați văzut și credeți că multe pricepeți,

Cătând într'un cuget venal rost și lege

Și cel mai tare e

Încunjurat de dușmani mai mulți de cum se crede

Potop care te-ai strâns
 Din ce locuri pustii
 Ca să înnece a noastre câmpii așa de mândre,
 Dacă de mâna noastră
 Ni vine această soartă, au cine ne-a scăpa?

Aici e pornirea patriotului italian contra străinilor ce cotropesc pământul țării. Poetul spune că natura a făcut Italia pentru a trăi altfel, pentru a fi liberă și a se bucura de această libertate.

Acesta e Petrarca pentru publicul cel mare, să vedem acum și pe celălalt. El se scoboară pentru a scrie poezii de dragoste în limba vulgară, dar el este mândru înainte de toate de limba latină din scrisorile sale. În ele e vorba de regele Petru al Ciprului, de cruciata lui, de prietenii lui Petrarca, de lumea apuseană cu care acesta a fost în legătură, de anume fapte din viața Veneției.

În ce-l privește pe Boccacio, el e unul din mulții novelisti, cari au scris până în secolul al XVI-lea. Poveștile lui sunt adunate în Decameron, povești de zece zile, poate se va fi gândit la O mie și una de nopți, ar fi deci povești care să țină zece zile pentru ca lumea să nu se mai gândească la ciuma din secolul al XIV-lea, care a fost și la Florența și în Franța și Anglia, unde a contribuit la ridicarea țăranilor, cari s'au dus la regele Richard al II-lea, având în frunte pe Wat Tyler și i-au cerut mai multe privilegii.

Există o literatură anecdotică și în Franța, se face haz de preoți, de femei neserioase, de bărbați prinși în casa înșelatului, dar temele acestea sânt înainte de toate orientale. Basmul nostru e venit tot din Răsărit, e indian. Ca element occidental în poveștile românești avem figura lui Făt-Frumos, cavelerismul acestui barbat nobil, gata oricând să se sacrifice, lucru ce nu întâlnim în Orient, afară de cazul lui Alexandru Machedon cu calul său Bucifal. În Răsărit erau și povești necuviincioase și la Boccacio de aici vin. În opera sa vorbește negustorul florențin care rătăcise prin Orient.

Comerțul cu lumea răsăriteană l'a făcut înainte de toate Veneția, apoi Genova și Pisa. Florența la început era un oraș industrial, oraș de bresle, condus de gon-

falonieri. Florența fusese cândva un oraș de postăvari, care-și alegeau singuri magistrații, lucru ce se mai păstrează prin unele părți ale Italiei până azi.

În secolul al XIV-lea Florența începe comerțul cu Orientul, dar situația aceasta nu ține prea mult, în secolul al XIV-lea dispăruse. Dar Boccaccio e tocmai din această vreme și așa se explică faptul că în opera sa avem o sintesă italo-orientală.

Opera cultă Teseida, e fără valoare, epopoia lui Teseu ca și epopoia lui Scipio ar câștiga poate mai mult în traducere italiană, decât în forma latină.

PRERENAȘTEREA, DESIDERIU, ERASM DIN ROTTERDAM, RENAȘTEREA ITALIANĂ CU LUDOVIC ARIOSTO ȘI TORQUATO-TASSO.

Înainte de-a vorbi de începuturile literare ale Renașterii trebuiesc făcute câteva lămuriri. De obicei se spune că literatura și arta evului-mediu fiind în deplină decadentă trebuia căutat ceva nou pentru a le înlocui. Prin urmare, mișcarea numită a Renașterii ar fi pornit pe baza unei teorii, trebuia pus în locul evului mediu decăzut, un nou crez și o nouă formulă literară și artistică. Se mai crede că atunci s'a descoperit întâia oară arta și literatura antică, față de care evul mediu este o vreme de întunec, de decădere culturală. Ați văzut însă cât este de plină de originalitate și de duioșie literatura medievală. Noi suntem mult mai aproape, mult mai prinși cu sufletul de ea decât de literatura Renașterii.

Se spune apoi că evul-mediu era o epocă înapoiată, o vreme de întunec și atunci își închipuie cineva că umblau barbarii în toate părțile, făcând tot felul de disordini și de măceluri. Și deodată s'a făcut lumină, deoarece acum întâia oară s'a cunoscut arta și literatura clasică.

Cea dintâi părere greșită în legătură cu Renașterea e aceea că evul-mediu își isprăvise acum rolul său, dar el nu dispăre în artă și literatură. Artă medievală a murit de la sine. Stilul gotic e reprezentat prin clădiri enorme. Faptul că nu se consolidează în ea însăși clădirea, ci pereții se sprijină pe arcuri, care se țin pe anume sprijinitori exterioare, permite să se facă ziduri înalte și fiindcă întinderea zidului nu mai e așa mare, fiind înlocuită cu fereastra, pictura se mută de pe zid pe sticlă, acum e vremea frumoaselor vitralii, alcătuite din bucăți de sticlă colorată legate între ele prin armătură de plumb.

Arta aceasta nu este deloc gotică, e o artă franceză din Ile de France. Goticul simplu, armonios, a fost înlocuit la un moment dat cu goticul înflăcărat sau flamboaiant. Au început să se adauge o mulțime de podoabe care îngreoaie liniile armonioase de la început. S'au așternut fațade în stilul Renașterii peste clădiri gotice, fațade cu linii rotunde, cu medalioane în care erau reprezentate chipuri istorice sau mitologice din lumea veche.

În timpul Renașterii transmisiunile de artă se făceau prin meșteri, cari purtau modelul din loc în loc. Există o intercirculație artistică mai largă decât intercirculația literară. Nimeni n'a venit cu o teorie, a fost o singură carte în acest fel, a Italianului Alberti din secolul al XV-lea, dar nimeni n'a condamnat evul mediu. Renașterea e un fenomen spontan, ce se produce încetul cu încetul, cu foarte mare socoteală. Este o renaștere dar și o prerenăștere. Traducerile din literatura clasică se fac în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în Franța lui Carol al V-lea. Acolo avem pe un Valeriu Maxim, acolo se traduc Eșonomirele și Eticele lui Aristot, de către un N. Oresme, acolo se fac o mulțime de alte traduceri din literatura clasică.

Evul mediu a cunoscut și a admirat întotdeauna antichitatea clasică, El s'a ținut strâns de comoara moștenită de la strămoșii de odinioară. A ceti pe autorii vechi, era socotit în evul mediu ca o datorie elementară. Virgiliu devenise un fel de vrăjitor al evului mediu. Consolarea Filosofiei, a lui Boețiu, cu toate că nu avea nimic creștin în ea, era socotită ca una dintre cele mai de seamă opere ale umanității, Dante însuși a amestecat antichitatea cu vremea lui.

În toată vremea medievală a fost o mare admirație nu numai pentru cultura latină, dar și pentru cea greacă. Să nu uite cineva pe împărăteasa Teophanò, prințesă bizantină, care se măritase cu Otto al II-lea și a crescut în acest sens pe fiul său Otto al III-lea. La Carol cel Mare chiar vin solii de la Curtea împăraților bizantini. Limba greacă era cunoscută aici, Liutprand, episcopul de Cremona, știa greaca. Pe vremea Ottonilor, el și tatăl său au fost trimiși ca soli la Constantinopol și

Liutprand vorbește foarte urît despre Nichiphor Phocas, negrul și uritul împărat, îmbrăcat ca un cerșetor, care tocmai se pregătea de plecat la războiu în momentul când apuseanul se găsea aici. Episcopul a scris și o operă cu titlu grecesc Antapodosis. N'a fost niciodată o ruptură între Răsărit și Apus. De la un capăt la altul în Europa medievală vezi admirația pentru activitatea clasică.

Se spune de obicei că arta veche n'a fost cunoscută până acum. Dar în tot timpul epocii medievale s'au furat elemente clasice și s'au întrebuițat de aceștia. Apusenii nu știau face bolțile, în Răsărit modelul a fost adus din Mesopotamia și în timp ce acolo se ridicau minuni ca Sf. Sofia din Constantinopol, Apusul făcea un fel de șuri din grinzi așezate ca în casele țărănești de la noi. Lucrul pietrii nu era prea bine cunoscut la apuseni. Biserica rotundă de la acahen, fosta capitală a lui Carol cel Mare, a fost făcută cu pietre furate de la Ravena, stâlpii în întregime au fost aduși din Italia. Apoi industria sicriilor cu tot felul de figuri prețioase pe ele, comerțul cu ele se continuă până foarte târziu. Întâlnește cineva întrebuițarea în cultul creștin al unor elemente ce vin din antichitate.

În ce privește sculptura, ea a învățat foarte multă armonie și seninătate de la clasicism. Un Claus Slüter din Țările de Jos, cunoaște orice amănunte a corpului omenesc. Ura împotriva acestuia se arată deplin în înfățișarea corpului în desfacere. Tragismul din opera sa nu e departe de cea ce va da mai târziu Michel-Angelo.

A doua jumătate a secolului al XIV-lea și secolul al XV-lea se deosebesc și se caracterizează prin două fenomene. Este întâiu o dorință de-a îndrepta limba latină medievală, limbă ce se întrebuița curent în Stat, în predici, etc. Se urmărește introducerea și întrebuițarea limbei latine autentice, dar acest lucru nu se observă pretutindeni. În Germania această tendință e numai din sec. al XVI-lea. În Franța de asemenea limba medievală înflorește până după 1500. Acum întâlnim poeți cari nu reprezintă totdeauna idealul moral. Un Reutbeuf, un Villon și un Deschamps sunt oameni din evul mediu mai îndepărtat decât Meung, cu a doua parte a lui Roman de la Rose. La ei este toată cruzi-

mea, toată tendința de revoltă, de luptă, de cinism a evului mediu.

Lucrurile acestea le întâlnim în secolul al XVIII-lea la Rousseau. La el avem iubirea pentru natură, ceia ce nu exista la naționaliștii din secolul lui Russeau. Dragostea pentru provincialism este iarăși un element medieval, ca și iubirea pentru paradox. Ideile lui sânt cu totul originale, cu toate că se întrebuițează uneori și astăzi în pedagogie. Jocul cu ideile, scolastica aceasta cu ideile se întâlnește și la Rousseau ca și la medievali. Sentimentalismul lui nerod din Noua Heloisa, legată de altfel cu Heloisa cea veche și acolo fusese dragostea, nebunia, pasiunea înfocată pentru ea a filosofului Abelard. De lucrurile acestea este plin evul mediu. Chiar în Confesiunile lui, cine l-a silit să spună c'a furat, c'a mințit, că și-a nșelat pe toți și pe toate binefăcătoarele. Genul acesta al Confesiunilor trece de la Sf. Augustin, ajunge pe la Villon și apoi în secolul al VIII-lea la Rousseau.

Avem aface deci cu poeți de aceștia foarte legibil și astăzi. Alături e opera admirabilă, cu foarte multe idei erotice, astfel iubirea pentru Republică, dar cu forma curat medievală, scrisă în franceza mediavală, e vorba de opera lui Philippe de Comines, istoricul vremii lui Carol Cuceritorul din Burgundia și a lui Ludovic al XI-lea din Franța. Antic este aici și sentimentul de admirație pentru șiretenia și falsitatea regelui Ludovic.

Anglia și Spania secolului al XV-lea sânt și ele medievale. Fenomenul cel nou se întâlnește numai în unele părți ale Italiei. Genova n'a participat la fenomenul Renașterii. Veneția este ocupată acum cu apărarea posesiunilor sale din Orient, împotriva primejdiei turcești. Florența cu mișcarea populară a lui Savonarola, cu predicile lui fanatice împotriva bogățiilor, e pur medievală.

La fenomenul cel nou ia parte Roma, din cauza amintirilor romane de acolo și Neapole cu Aragonesul Alphons Magnanimul, care avea alte direcții politice. Se pare că el se vedea și împărat al Orientului, stăpân al locurilor bizantine de odinioară, el se gândea că s'ar putea întinde și în Răsărit. O ambiție politică susține aici fenomenul cultural. E adevărat că și la Florența, un Lauren-

țiu de Medicis va strânge lumea în jurul lui și se va vorbi despre antichitate aici în lumea lui.

Papalitatea se va sprijini acum pe studiul antichității. În secolul al XV-lea un Aeneas-Silvio-Piccolomini, ca papă Piu al II-lea, va fi organizatorul unei cruciate cu dublu caracter, el umbla și să bată pe păgâni și să restabilească antichitatea în Orient.

Al doilea caracter al vremii de care ne ocupăm e încercarea de-a introduce în limba vulgară cât mai multe elemente vechi, cât mai multe cuvinte clasice. În italiana lui Dante și Machiavelli, Florentinul de la care a rămas opera „Il Principe“ în care a luat ca model pe Cesare Borgia, în italiana lor se vede influența antichității. Dar încercarea de-a frământa limba latină cu cea vulgară se vede mai ales în Franța Cristinei de Pizano. Fiica astrologului Thomas de Pizano, care trăise la Curtea lui Carol al V-lea cel Cuminte, se măritase cu un nobil frances, pe care, murind curând, ea îl plânge în versuri destul de slabe. Cristina scrie și o biografie anecdotică a lui Carol al V-lea și mai ales în prosa ei se observă acest amestec de limbă vulgară și elemente latine.

Încercarea de-a face ca spiritul antic să pătrundă în limba vulgară n'a atins și poezia. Ea se păstrează în acelaș fel până la Malherbe. Pe vremea Ecaterinei de Medicis, Ronsard a introdus cuvinte latine vechi, dar poezia lui e așa de plină de avânt, încât cuvintele vechi la el nu jignesc. Acelaș cas îl întâlnim în literatura noastră la Eminescu, accepți toate moldovenismele pentru sufletul cel mare din poezie.

Prin urmare nu este vorba de o revoluție ce se petrece în domeniul literilor la sfârșitul evului mediu, care de fapt nici n'a fost niciodată complect sfârșit. În organizația Statelor n'au pătruns formele latine. Pe vremea lui Frederic Barbăroșie, un reformator, Arnaud de Brescia, a încercat la Roma o imitație a antichității, dar în forma Statelor nu s'a adus nimic din antichitate.

Acum prezentăm Renașterea cea adevărată din secolul al XVI-lea, care n'are nimic aface cu erudiția din secolul al XV-lea, cu acea copiere pe fereastră a modelelor antice. În ce privește modelele acestea, se știe că

e vorba numai de cele romane, nu și de cele grecești, numai literatura romană se imită în timpul de la începutul Renașterii. Prerenășerea are defectul că imitarea aceasta merge așa de departe, încât, în prosă, literaturii din secolul al XV-lea voiau să scrie ca Cicerone, foloseau cuvinte din Cicerone și mai mult chiar, le foloseau numai în formele întrebunțate și la scriitorul latin.

Prosa secolului al XV-lea este o copie după literatura latină, dar și aceasta în mare parte e imitată după cea grecească. Am avea, prin urmare, înlocuirea fondului propriu cu unul imitat după o literatură pe care medievalii nici n'o cunoșteau în original.

Clasicismul grecesc n'a fost prea mult cunoscut în apusul evului mediu. Bizanțul era un lucru foarte mare în epoca evului mijlociu. Negustorii bizantini mergeau în Italia, alții din orașele italiene trăiau la Constantinopol, în Galata, care ar însemna, Cartierul Galilor și în Pera a cărei nume pare să însemne, poarta de dincolo. Dar în secolul al XV-lea Bizanțul merge spre decădere, ajungând chiar supt stăpânirea lui Mohamed al II-lea în 1453.

Din vechea legătură cu Orientul bizantin a rezultat în Apus clădirea în piatră cu bolți largi și mari. Apusenii clădeau la începutul evului mediu numai în lemn, acoperind casele cu grinzi, din Orient învață meșteșugul clădirii în piatră și a ridicării bolților. Apoi pictura italiană din secolul al XIV-lea și al XV-lea, a lui Duccio, Giotto, Cimabue, seamănă cu cea bizantină de la biserica ce s'a transformat apoi în moscheia Cahrie Djamie, cu cea de la Mistra și cu cea din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș. Eu am încercat să arăt în ce ne privește că aceste nu vin din aceia c'au împrumutat unii de la alții, ci din faptul c'a existat o simbiosă culturală aici.

De la o vreme, e adevărat că se tipăresc și cărți grecești. La Veneția era tipograful Aldo Manuzio de la care au rămas mai multe tipărituri de cărți-grecești. Se vorbește foarte adeseori și lucrul acesta a devenit chiar o dogmă, că dacă apusenii au avut cunoștința limbii grecești, aceasta vine de pe urma Greilor, cari în urma căderii Constantinopolului la 1453, ar fi venit în Italia. Dar pe aceștia îi poți număra pe degețe și apoi nu toți erau oameni învățați. Unii erau niște bieți sărântoci, cari nu mai puteau

trăi acasă și plecau aiurea. E adevărat că sânt și alții, ca Arghiropol, care a jucat un rol foarte mare.

Spiritul grecesc pătrunsese în Apus cu mult înainte de 1453. Chrisoloras era profesor de grecește la Florența încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, de pe vremea bătăliei de la Nicopole, dar e cu totul altceva 1396 și și 1453. Pe de altă parte se știe că mare lucru nu ieșea din învățătura acestor Greci. Acesta era rostul împrumuturilor din Orient.

Vă mai spun încă un lucru înainte de-a trece la literatura secolului al XVI-lea, care a dat lucruri așa de frumoase ca Orlando furioso a lui Ludovic Ariosto, care trebuie explicat în legătură cu mediul în care a luat naștere și s'a dezvoltat.

Înainte de-a trece la literatura aceasta vie, colorată, vioaie, pe înțelesul oricui, care se poate apropia de orice suflet și care poate face orice inimă să i se apropie, înainte de-a prezenta literatura aceasta a secolului al XVI-lea, să spunem ceva în legătură cu Desideriu Erasm din Rotterdam. El e tipul unui om al prerenasterii, care n'a scris nimic într'o limbă vulgară. Cunoștea foarte bine limba latină. Are și lucrări gramatice și lectice, a adunat din limba Romanilor ceea ce poate poate folosi cuiva pentru a scrie într'o perfectă limbă latină.

Erasm e cu totul înafară de creștinism și de mediul contemporan, cu toate că mediul lui l-a trăit și a suferit destul de pe urma lui. El era bastardul unui senior, fiul unor părinți cari nu știm cât l'au vrut și cât l'au înțeles. A colindat de la un capăt la altul al Europei apusene. Întâi a învățat la Paris. Până târziu își amintește cu adâncă neplăcere de suferințele îndurate, când era în Colegiul cu nume mirosind a oțet, Monteigu. Paturi pe lut, păduchi de lemn pe pereți, mâncare de ouă stricate, pești de care se îngreșoșează pentru totdeauna, vin putred, sărăcie în hrană și în toate. Regim de casarmă, cu bătaii și uneori pe nedrept. Se plânge chiar că moare de foame. Și acum în internatele franceze se recurge la tot felul de mijloace pentru a nu se cheltui mult cu hrana elevilor.

Erasm a fost și prin Anglia, Italia, Elveția, avea însă un adânc sentiment de localism, din care cauză întotdeauna se iscălea Erasm din Rotterdam.

Am încercat să fac o asemănare între el și pictura olandesă, care e cu totul deosebită de cea flamandă. Flamansii sânt oameni din o țară bogată, oameni cari mănâncă bine, beau bine, oameni grași, roșii, nestăpâniți. Toată viața Flamanzilor, a Belgienilor de astăzi e așa. Olandesul trăește într'o țară de canale, cu un teritoriu restrâns, cu un orizont limitat. De aci viața casnică așa de bogată la ei, gusturile casnice așa de variate aici. Fiecare e închis între cei patru pereți ai săi. De-i trebuie vânătoare, trebuie să i-o facă pictorul, de are nevoie de vânat, cumpără natura moartă și-și alcătuește în odaie tot ce-i trebuie ca să nu iasă din cameră. Nici un popor nu îngrijește mai bine casa și gospodăria ca Olandesii. Casa lor e o minune făcută din cărămidă pe care o spală sâmbăta cu apă și săpun, de altfel ca și strada, vezi servitoare curat îmbrăcate spălând trotuarele cu săpun.

Flamandul duce cu totul altă viață, e un individ turbat, care o ia rasna în fiecare moment. La Rubens întâlnim iubirea pentru vânătoare, pentru seniori ce petrec cu aere senioriale, pictorul însuși e represintat de mai multe ori în mijlocul acestora. Dincolo, în Olanda ai jocuri de umbre și lumini Rembrandt, născut la Leyda, este cel mai perfect îmbietor al întunericului cu lumina. Deschide o geană de lumină asupra unei părți din scena ce o represintă, iar în jur lasă întunericul ce scoate astfel efecte admirabile. Olandesii sânt calvini, azi se strâng fricoși de manifestații publice. La Rembrandt întâlnim întreg Vechiul Testament înfățișat prin Jidovimea de la Amsterdam, unde a trăit.

Erasm, cu toatele micile tablouri din opera sa, corespunde cu genul însuși al picturii olandese, mici scene de interior, multă delicateță în stilul său, par'că e un joc de umbră și lumină. Opera sa represintă și un mediu foarte bine studiat, un orizont mai strâns, multă familiaritate și multă ironie. O tendință satirică este și la Rembrandt, el nu se închină subiectului pe care-l înfățișează, îl domină și trece puțin dincolo de el, par'că ne-ar sfătui să vedem că în cutare formă din Vechiul Testament este totuși Evreul din Amsterdam care i'a servit model.

Așa este toată literatura olandeză până acum chiar. Erasm este un revoltat contra elevului, contra învățământului, nu curtenește nici un suveran și nici un principe, își păstrează o libertate ironică până la sfârșit. Există o asemănare între el și Multatuli, pe care nu l'au iertat Olandezii nici până acum, că-și râde în romanele sale de bogătașii sgârșiți din Olanda. În cutare roman al său înfățișează o problemă de felul acesta. Într'o societate, mama vrea să-și prezinte ca un fenomen pe fiul său care a învățat ceva carte. Îl îndeamnă să vorbească în fața bătrânelor adunate și vă imaginați ce desamăgire a fost: pentru toți când acesta le-a spus foarte tacticos: „sânțeți niște mamifere“. N'a ieșit tocmai bine dovada de erudiție a fiului minune.

Aceiași ironie se găsește și la Erasm. A scris o carte care a fost tradusă în mai multe limbi, „Lauda nebuniei“. Dar ce este mai interesant în opera sa, sânt Dialogurile, Colloquia, făcute și pentru a soluționa tot felul de tablouri din viața timpului, dar și pentru a da o carte de latină bună începătorilor. Este un dialog al său, ceia ce numesc Francesii un „tableau de gene.“

Nu se poate zice, prin urmare, că toată literatura latină e fără viață. Ați văzut poeți ca Sannazzar și Vida și prosatori ca Erasm. Între acesta și Luther este o oarecare legătură, cu toate că Erasm îl socotea ca pe cineva grosolan. El nu voia să aibă nici un fel de acțiune asupra societății. Cu gândul la zeii și la eroii antichității clasice, Erasm pândea pe cei din jurul său și-i prindea pe toți în opera sa. Este atitudinea aceasta ironică, atitudine care într'o societate formalistă se impune. De aceia atitudinea lui Erasm totdeauna negativă, lucru care de altfel stă scris și în figura lui de observator cu ochii mărunți, de scotocitor supt căciula de doctor, cu suptirile nas de critică și cu trupul de cărturar sedentar.

O literatură ca aceasta nu poate fi gustată decât în anumite casuri. Deodată, în Italia apare o literatură în limba vulgară, pe care o poate gusta și înțelege oricine. Până astăzi sânt oameii cari pot învăța pe dinafară zeci și sute de versuri din opera lui Torquato Tasso, Ierusalemme liberata, n'am putea spune chiar acelaș lucru și despre Orlando furioso, a lui Ludovic Ariosto,

Iată deci o literatură de felul acesta, literatură poetică pe care o caută și-o gustă toată lumea. Alături este o limbă vulgară, literatură filosofică, istorică, reprezentată prin operele secretarului florentin, Niccolò Macchiavelli, *Principele* și *Decadele* lui Tit-Liviu. În cea dintâi el arată cum poate reuși cineva să se impună în vremea sa, el pare că spune: așa cum sânt lucrurile acum, poate reuși cineva numai astfel, asta nu înseamnă însă că el e pervers sau că e apărătorul crimelor. Interpretarea lui Tit-Liviu o face potrivit cu antichitatea legându-l în acelaș timp și de vremea sa. În *Istoriile florentine* el nu face așa, aici el nu judecă. Are și piese care nu se recomandă, astfel *Mandragola* e legată cu povestirile lui Boccaccio și cu snoavele franceze din evul mediu.

De unde vine literatura aceasta? Eroul epopeii lui Ariosto, Orlando e în legătură cu Roland, luptătorul contra Musulmanilor din Spania, eroul cântecului medieval frances, mort în Pirinei la Ronceveaux, prin trădarea lui Ganelon. În ce privește epopeia lui Tasso, ea e în legătură cu spiritul de cruciată și cu anume spirit frances: Se adaugă și anumite scene de iubire, care se iau din cunoștința literaturii antice.

Pentru Orlando, este iarăși un fel de ironie a oamenilor Renașterii, cum tratează Erasme anumite categorii de probleme, cum râde el de nebunie, tot așa tratează Ariosto pe Orlando, râzând puținel de el. Avem aface cu o literatură ce se joacă de-a subiectul. E un fel de individualism creator, care face cam ceia ce se face la teatrul de păpuși. Subiectele acestor epopei sânt medievale, sensul însă în care au fost tratate nu. Medievalul e om de credință, modernul om de serioșitate, iar omul renașterii păstrează o atitudine de perfectă libertate față de subiectele ce le tratează.

De ce au pătruns aceste subiecte în Italia? Există aici influența Casei de Savoia, care a rămas francesă până foarte târziu, apoi influența francesă exercitată în Italia prin dominația Francesilor la Milan sau prin expedițiile făcute pentru Neapole și Milan de către Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea și apoi Francisc I-iu în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Este o simbioză franco-ita-

liană, se fac mai multe căsătorii prin care viața trece dintr'o parte în alta. Luisa de Savoia e mama lui Francisc I-*iu*, iar Florentina Ecaterina de Medicis va fi nora acestuia, soția fiului său, Henric al II-lea.

Pentru a înțelege această literatură, iubirea pentru acest subiect și tonul cu care se prezintă ele, trebuie văzut mediul în care a luat naștere. Erasm disprețuește profund ceia ce prezintă, Ariosto mai puțin, iar Tasso și mai puțin, întru cât el e prins de sentimentul religios. Dar e mare deosebire între mediul în care a trăit Erasm și Ferrara, cu curtea de acolo, care joacă un rol creator. Literatura din Italia de acum se face pentru anume cerc, pentru curtea aceasta și numai după aceea pătrunde și în popor. Dacă ar fi fost făcută pentru popor, literatura aceasta ar fi măgulit amorul propriu al poporului, cum vom vedea că e cazul la Shakespeare.

La teatrul lui veneau tot felul de oameni din popor, se făceau interpretări, decoruri nu erau, actorii erau amestecați cu spectatorii, pentru publicul acesta variază, Shakespeare dădea drumul la tot felul de cuvinte grosolane și murdare, pentru a distra pe cei ce-l ascultau. Dramaturgul englez e înafară de orice disciplină și de orice morală și numai datorită marelui său geniu reușește să se ridice până la cele mai înalte culmi ale poeziei. Dacă ar fi mers și femeile la teatru, poate ar fi fost altfel, atunci poate, pentru ele, pentru a le respecta s'ar fi evitat anume cuvinte grosolane, dar ele nu aveau voie nici să joace, mult timp rolul femeilor a fost interpretat de bărbați.

Curtea e o creațiune italiană. Francesii la început au rămas uimiți și îngroșiți chiar, când au văzut că se adună doamne împreună cu cavaleri, că aceștia se apleacă în fața lor și că încep să danseze. Creațiunea vieții de curte s'a putut inspira și de la exemplul bizantin. Aici unii împărați aveau curți admirabil organizate, viața aceasta o întâlnim și la Arabi, dar ei au împrumutat-o poate tot de la Bizantini. Dar Nordul Italiei a fost legat de Bizanț prin Veneția și prin Casa Montferrat. Familia aceasta subalpină se legase prin căsătorie cu Bizantinii și au pretins la un moment dat chiar Constantinopolul.

Francesii au spus că se uimesc și chiar se sperie de oamenii aceștia, cari danțau cu femeile. Ei n'au putut imita deplin viața de curte până ce n'a venit să le-organizeze Italiana Ecaterina de Medicis. Curtea lui Francisc I iu și a Luisei a fost o imitație mai grosolană a celei italiene. Fără aceste două femei italiene cine știe ce-ar fi fost arta și literatura francesă, care s'a dezvoltat apoi la curți.

Curtea aceasta vrea o literatură pentru ea, literatură pe care Francesii n'o au acum. Aici, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, poesia e reprezentată prin Clement Marot, un Calvin care traduce și Psalmii în limba francesă. În el există mult mai mult medievalism decât în opera Cristinei de Pisan. Dacă pui literatura în legătură cu arta, poesia lui seamănă cu migniatura din secolul al V-lea, a lui Jean Foucquet sau cu portretul lui Clouet, în care trăește toată societatea lui Francisc I-iu. Lui Erasm îi corespund în artă cei doi Holbein, unul a fost chemat și în Anglia.

Iată explicația acestei poezii italiene. În ce privește prosa lui Macchiavelli, ea e în legătură cu un interes crescând pentru anumită viață politică. Florența trăiește cu participarea întregii populații la viața cetății. E destul să ne gândim la eroul popular Savonarola, care a ridicat toate spiriturile florentine contra bogaților orașului în secolul al V-lea, pentru ca la sfârșit el însuși să cadă jertfă aceleiași mulțimi pe care a dominat-o o vreme.

Acum însă se creiază tiraniile. Florența se transformă în marele ducat de Toscana și aceasta în legătură cu antichitatea, care acum are nevoie de explicație. Evul Mediu n'are nevoie de explicări, pentru goticul medieval nu avem nici un manual, pe când arhitectura Renașterii e prezentată în cărți de arhitectură. Se cetește foarte mult și vechea carte a arhitectului roman Vitruvius.

Franța se pregătește acum abia. Alături de poesia lui Marot avem aici acele poezii improvizate, scrise în limba italiană, de la curtea Ecaterinei de Medicis. Lecția viitoare vom arăta în Franța reacțiunea din a doua jumătate a secolului al XVI-lea centrul poeziei lui Clement Marot și centru uncetelor italiene.

RENAȘTEREA LITERARĂ ÎN FRANȚA. CALVIN, MONTAIGNE ȘI RABELAIS. PLEIADA ȘI RONSARD.

Am prezentat pentru secolul al XVI-lea pe Erasmodin Rotterdam, am vorbit despre umanismul vremii acesteia și despre predicția populară a lui Luther, care predica în limba poporului, pe când prietenii săi vorbeau și scriau în latinește.

Societatea franceză este cu totul altfel, există și aici un spirit luptător, ca la Luther, care se întoarce împotriva bisericii, a ordinilor, a luxului din biserică, împotriva poftelor destăpănire. Spiritul acesta s'a transformat și a devenit în Franța altceva, aici, cineva care cunoștea antichitatea, cu dispreț pentru forma bisericii stricate, a luat totul pe alte laturi și a scos la iveală altceva decât acrima lui Erasmod sau pamfletul lui Luther.

În timp ce Erasmod râdea subțire și Luther se arunca violent asupra bisericii, în Franța avem două figuri corespunzătoare, dar deosebite, căci alta este rasa și altul este mediul în care au trăit aceștia. Este un doctrinar și un satiric. Doctrinașul e mai mult un tip de roman.

Proporția elementelor din care e alcătuit poporul francez, variază de la o regiune la alta. La bază a fost elementul galic peste care s'a așternut stratul de romanism, care e mai numeros în regiunea Rinului și în Provența. În Normandia avem nordici, de unde tipul acela cu față plină și roșcovană. În Lotaringia sunt foarte multe elemente germane, prin sud găsim mulți Greci, iar la nordul Pirineilor sunt Gasconii sau Vasconii. Sunt atâtea rase amestecate, dar în unii Francezi se simte mai puternic elementul romanic.

Romanul e mai legal, vrea să se țină de formele juridice. Aceștia sunt clăditorii din ciment, din cărămida tare, ca vechii Romani.

Tipul care reprezintă acest spirit roman se cheama

Chauvin, nume care s'a prefăcut în latinescul Calvin, Ioan Calvin născut la Noyon. El se ridică în momentul când Reforma pornise în Germania cu Luther și în Elveția cu preotul de sat, Ulrich Zwingli. Terminația „gli“ e de origină elvețiană. Poporul acesta s'a alcătuit pe un fond roman, aici erau Reto-Romani, de aceea avem la ei o influență romană, de altfel, ca și la Tirolezi. Zwingli e un fel de Zwingel, el care e la origina reformei din Elveția, s'a deosebit teologiceste de Luther, cu toate că astăzi Elvețienii nu mai au această conștiință.

În momentul când Elveția avea un luteranism mai puțin teologic, mai popular, mai sătesc, în acest moment, pornirea către Reformă a dat predicatia lui Calvin, om de poruncă, de cumplită și aspră disciplină, care nu admitea nici o discuție înafară de teologia lui. Oricine ieșea din dogmele sale era dat în judecată, condamnat ca eretic și omorît.

La Luther, care s'a însurat cu o călugăriță, căruia-i plăcea să bea și să glumească într'una, care punea tot felul de porecle, la el întâlnim un fel de generozitate umană, care-i lipsește lui Calvin, omul sever care se ține de buchea lui.

Și Geneva se simte până astăzi de atmosfera lui Calvin, acesta a ajuns să creieze un fel de spirit genoves. Elveția e și azi o țară de simplitate, chiar cărțile de școală sunt altfel făcute decât aiurea, cartea lor e făcută cu scop moralisator. Simplitatea și spiritul roman a lui Calvin, se observă la Geneva în orice. Lux în casele Genovesilor nu există, conversații glumețe nu se îngăduie acolo.

Acolo în cetatea lui Calvin, veneau să facă studii Calvinii din toate părțile, din Olanda, Ardeal, Scoția, etc. Mișcarea contra frumoasei regine, Maria Stuart, s'a produs, fără îndoială și datorită indignării lui Knox, predicatorul legii celei noi în Scoția, Olanda toată a fost prinsă de spiritul acesta calvin, și acesta explică ipocrisia olandeză de care râde Multatuli.

Iată care este harta calvinismului. În ce privește teologia, el se sprijină pe cuvântul lui Dumnezeu, interpretat în sensul cel mai strict al cuvântului. Doctrina lui este plină de crusime și neîndurare. Potrivit

predestinației din religia calvină, omul e destinat de la naștere Iadului sau Raiului și orice-ar face nu poate schimba acest destin nemilos. În legea aceasta nu există grația lui Dumnezeu, Stăpânitorul lumii nu poate ierta pe nimeni, așa spune aceeașă grosavă și nemiloasă doctrină religioasă.

Cultul calvin nu admite nici una din podoabele bisericii catolice, toate acestea lui Calvin îi par idolatrii, are impresia că oamenii se zugrăvesc, se pictează. Muzica din biserica catolică, orga nu este admisă, Calvinii au numai cântece, din care cauză Clement Marot a tradus Psalmii în limba franceză.

Calvin e un reformator integral, vrea reforma societății întregi, este o mare deosebire între el și Luther, care nu avea o doctrină politică. El nu era un revoluționar decât în domeniul gândului, când s'au mișcat țărani, Luther a stat retras, i-a lăsat să fie măcelăriți de nobili și a spus chiar, că desordinea nu vine de la el, ci de la Satană. La el este și o încercare și o contradicere, e om și omul e plin de inconsecvență. La Calvin este un plan complet, pe care-l îndeplinește. Orice calvin e adânc străbătut de această doctrină și se recunoaște imediat între ceilalți.

La ei Republica are alt sens. Unii o socot ca o formă de viață politică, în care fiecare umblă după formule noi, la Calvinii nu e așa, aici e o formă de spirit impunătoare, este o foarte înaltă formă etică, morală. Calvin voia o societate creștină, de unde și numele cărții sale; „Instituția Creștină.“ Aici era și un fel de sovietism, căci calvinismul se sprijină pe mici celule libere. Geneva e o alcătuire liberă. Cnox în Scoția mergea pe drum de libertate și cine știe la ce s'ar fi ajuns aici, dacă moștenitorul Mariei Stuart, Iacob I-iu, n'ar fi fost făcut și rege al Angliei, cine știe de nu s'ar fi adunat văile scoțiene să alcătuiască o republică independentă. În Franța Henric al IV-lea, prin „Edictul din Nantes“ a dat libertăți protestanților, le-a permis să se întărească în cetăți ca; La Rochelle, Montauban și Charitté, dar aceasta înseamnă o libertate de cetăți. Când Richelieu le-a luat aceste drepturi, asediul cetății La Rochelle, îndârjitul asediu care înseamnă lucru mare în istoria Franței, venea de

la republicanul Calvin, care nu voia să cedeze nimic. Acțiunea lui Ludovic al XIV-lea contra calvinilor era îndreptățită, altfel poate că regalitatea ar fi trebuit să dispară în fața spiritului acesta republican.

Spiritul lui Calvin a fost ajutat și de College de France, întemeiat de Francisc I-iu, unde se învățau cele trei limbi dorece, greaca, latina și ebraica, pentru interpretarea Bibliei, și discuția religiei trebuia să fii „doctus tricem linguarum“. De aici ies oameni foarte învățați, dintre care unii erau și tipografi și tipografia era foarte legată de curentul reformei. Între învățații aceștia este și Henricus Stephanus, care a făcut și un dicționar grecesc, fiind un adânc cunoscător al grecismului.

Mișcarea calvină a fost ajutată și de această Școală, opusă Sorbonei catolice. Acum se fac traduceri din scriitorii vechi. Jacques Amiot traduce Viețile paralele a lui Plutarch, alții se ocupă de alte opere vechi.

Din cunoașterea aceasta a antichității și din răspândirea ideilor acestora a ieșit dogma lui Calvin și îndoiala lui Montaigne, în legătură și cu sudul iberic și cu tata Evreu, din care acesta din urmă se scoboară. La el e mania evreiască, plăcerea neconținută de a discuta, ca la Heine. Este ceva evreesc în filosoful frances din secolul al VI-lea, ar corespunde poate cu grecul Lucian, cu Dialogurile morților.

Montaigne se îndoia de orice, ale sale Essais sânt un neconținut, „de ce?“. Peste toate acestea însă el ajunge la concluzii vesele, idealiste. Toată tragedia îndoielii, tot hamletismul din Shakespeare vine de la Montaigne.

Prin urmare, avem în Franța doi reprezentanți ai curentului de ridicare împotriva bisericii vechi, cu totul deosebiți între ei, unul cu dogmă de fer, altul nu ajunge la nici o dogmă.

Al treilea e Francois Rabelais, om învățzi care și-a petrecut viața ca preot la Mendon lângă Paris. La el e și rasa Francesului, poate e din țărani la a cine știe câtea generație, nu face parte din burghezia privilegiată. Este preotul catolic așa cum s'a format în Evul Mediu, omul care râde, glumește, se întrece cu vorba. La el este aceiaș atmosferă ca în piesa lui Shakespeare, „Vo-

ioasele cumetre din Windsor“, așa a fost toată viața sa. Rabelais era un om foarte învățat care-și întrebuița învățătura ca să se distreze pe el și pe alții. Credința lui catolică încă nu se vede a fi prea adâncă. Dacă în biserică ar fi vorbit despre Gargantua și Pantagruel, de sigur că n'ar fi fost prea mare necurie pentru Papă, de care râdea în opera sa. Dar Papa știa ce însaemnă catolicismul dacă-i trece la alte popoare. Catolicismul spaniol e mai solemn, pe când cel frances și italian e mult mai liber.

Papa acesta de la Meudon se amestecă în toate, face politică, se bate în toate părțile, este un om de o imaginație galică turbată. Opera sa este o simpatică operă de anarhie, dar nu poate fi înțeles decât dacă-l legăm de elementul celtic, care dă lui Shakespéare orizontul și viața din opera sa. Shakespeare trăiește și scrie pentru societatea sa, pe care oricât, trebuie s'o respecte, din care cauză trebuie să-și pună un frâu, pe când în Rabelais întâlnim vechiul spirit celtic în toată sburdălnicia lui. A existat o epopeie celtică medievală, care cuprindea lucrurile cele mai ciudate și cele mai curioase, în care eroul putea fi și un animal. Migniatura irlandeză e o învărtitură de linii indescifrabile.

Sânt popoare care au o exaltare particulară. Rabelais e un celt ce se lasă liber și de aci iese epopeia celtică a preotului frances din secolul al XVI-lea, care beneficiase puținel de protestanism, acum multe se iartă catolicului pentru a nu-l pierde.

În acelaș timp, din literatura aceasta clerică iese o poezie nouă, care în aparență e de imitație și nu un bogat vocabular în care avem un amestec de mitologie și cuvinte romane. Aceasta e poezia lirică a Pliadei, pe lângă care sânt și bucăți dramatice slabe. Teatrul pe atunci se făcea mai ales în latinește și în colegiile ieșuite, la sfârșitul anilor școlari, veneau părinții să-și vadă copiii jucând piese în latinește, pentru a vedea ce-au învățat. Teatrul acesta nu semăna nici cu a lui Plaut, nici cu piesele lui Terențiu, ci era în felul lui Seneca, teatru curat, nobil, cu idei filosofice și cu consecințe morale. S'au încercat și epopei, dar n'au reușit. Ferdinand Brunetiére face o istorie a genurilor literare

și spune că orice gen literar are în el însuși o viață.

Am spus că Ronsard e în fruntea Pleiadei, nume, luat după stelele de pe cer ce formează pleiada. El a încercat să facă și o epopeie, *Franciada*, pe care însă n'o mai cetește nimeni astăzi, deși în ce privește armonia versurilor, opera aceasta poate avea lucruri foarte bune. Dar există astăzi credința că genul acesta al epopeii e ilisibil și nimeni nu mai cetește.

Satira pe vremea aceia trăiește domeniul politicei, în pamfletele celor ce făceau parte din liga catolică, în opera lui Ramus, care proclamă rațiunea ca fiind mai puternică decât autoritatea monarhică, este deci un precursor al lui Descartes: Toată faza aceasta are stilul lui Rabelais, tot fondul medieval frances se amestecă în acest timp cu fondul celtic, pentru a da literatura aceasta de împroșcare.

Dar genul în care scrie Pleiada cel mai mult e cel liric. În poezia aceasta se observă o societate și o armonie care nu s'a întâlnit înainte. Cei din poezii pastorale dacă nu chiar pe Grecii din Sicilia: Teocrit, Bion și Moschos, măcar pe Virgiliu cu *Bucolicele* și Georgi cele sale, poezii Pleiadei au un simț adânc al naturii și acesta e chiar partea vie din Ronsard, provincialul care a stat un timp la țară și care descrie în poezia sa chiar regiunea în care el a trăit.

Apoi e vremea curții Ecaterinei de Medicis, care organizează această viață de curte și în Franța. Bărbații stau împreună cu femeile, se păstrează astfel o ținută nobilă, aleasă, se caută expresii mai plăcute, mai fine. Ceia ce a venit din viața de la curtea Ecaterinei, amintirile medievale, cetirea lui Tibul, Catul, Propertiu, Horațiu, Virgiliu, etc, toate acestea contribuie să dea lui Ronsard și celorlalți poeți ai Pleiadei ca: Jodelle, Baif, Dordt, etc, o notă de nevinovăție, de frumusețe, ca în versul lui Ronsard: „Rosa a trăit cât trăiesc rozele.”

Ronsard spune că a venit din părțile Dunării, de aci războiul între Poloni, Maghiari și Români, al cui este și de aici și legenda lui Alecsandri, Banu Mărăcine, dar numele lui Ronsard nu are nimic aface cu mărăcinișii lui Alecsandri. Ce-i adevărat, e că nu-i imposibil să fi mers printre fugarii cari au ajuns de la noi până în

Franța. În secolul al XV-lea și Ioan Corvinul a colindat întâi prin Apus, a servit în armata Ducelui de Milan, și-a adunat bani și apoi a servit pe regele Ungariei cu banii și soldații săi. Un Jacobinus Valachus a mers până la Genova.

Alături este o altă literatură foarte vie. În timpul luptelor dintre nobilii franceși, se scriu memorii, fie în formă de povestire, fie în formă de înseninări zilnice și oamenii aceștia ca un Teodor Agrippa d'Aubigné, bunicul D-nei de Maintenon, sânt totdeauna sinceri, plini de bonomie și de vioiciune.

TEATRUL ENGLÉS CU SHAKESPEARE ȘI CEL SPANIOL CU GULIELM DE CASTRO ȘI LOPE DE VEGA. PREGĂTIREA SECOLULUI AL XVII-LEA, MALHERBÈ ȘI ACADEMIA FRANCÈSĂ.

Ați văzut până acum atâtea tipuri interesante din secolul al XVI-lea. Astăzi vom prezenta două grupe noi de scriitori, un grup spaniol și altul engles. În ce-l privește pe acesta din urmă, avem a face cu un grup de trei scriitori, în care unul cu geniul său covârșește pe ceilalți; dar faima lui Shakespeare nu e din vremea lui, ea s'a creat numai după epoca lui Voltaire, care l'a luat și l'a desbarbarisat. Reputația lui Shakespeare n'a fost contemporană nici măcar în Anglia sa. Aici era socotit ca un amuseur, nimeni nu s'a gândit în vremea lui să-l așeze în istoria literaturii. Dacă ai fi întrebat pe un Engles ce părere are despre el, ar fi spus probabil că povestește foarte plăcut fabule, care uneori mișcă, dar aceasta numai pentru distracție. Editarea operelor sale s'a făcut numai pentru actori, cea dintâi ediție complectă s'a făcut mult după moartea autorului.

William Shakespeare trăia greu, distrând societatea englesă din timpul reginei Elisabeta. Teatrul lui nu avea decor, sânt unele trimiteri din piesele sale care nu se înțeleg dacă nu te gândești că scena lui era fără nici un decor, publicul se amesteca, puțini actori și scria: aice e o fereastră, aici o ușe, etc.

Între dramaturgii englesi de acum avem și pe B. Jonson și Cristofor Marlov, mai brutali decât Skokes și cu mai puțină filosofie și poezie. Dar oamenii unei societăți în care eșafodul funcționa într'una, trebuiau s'gduiți, le trebuiau lucruri care să țipe, să strige. Skokes însuși de multe ori era silit să facă glume grosolane, care aproape nu se pot traduce, pentru a plăcea

publicului său. Partea aceasta ascuțită, aspră, vulgară din opera sa, e ca pentru sufletele tari din societatea engleză a sec. al XVI-lea.

Era și în Franța o literatură asemănătoare, reprezentată înainte de Corneille, care și el e puținel ascuțit prin dramaturgul Rotrou, la care întâlnim o bucată de care râde oricine. Zice, spre exemplu: „Iată acest pumnal ce s'a mânjit cu sângele stăpânului său și se înroșește de rușine trădătorul.“ Și noi astăzi avem o literatură de aceasta tare dar când omenirea face ceia ce se face astăzi în Spania, e natural ca și literatura și arta să facă astfel de eforturi. Shakespeare are și el, de altfel ca și Moliere, o parte din opera care aparține vremii sale. Alături de grupul acesta englez avem pe cel spaniol, reprezentat printr'un număr de scriitori cari se înșiră și în secolul al XVII-lea. Aici e vorba de un teatru ce nu e numai teatru. Sunt genuri literare care pot cuprinde mai multe genuri. Poate fi o poezie lirică în care să intre și elemente epice și dramatice, sau poate exista o dramă cu multe elemente lirice. În piese sunt descrieri vaste, ca povestirea morții lui Hippolyte din tragedia lui Racine, Phedre, sau ca descrierea bătăliei de la Mirăslău în piesa mea Mihai Viteazul, acestea pot alcătui adevărate fragmente de epopeie.

Grupul spaniol începe cu Gulielm de Castro, acela care a inspirat în Cidul său pe Corneille. Celălalt a cărui comemorare s'a făcut de curând e Lope de Vega. Lope de Vega ecu vânt arab și înseamnă șes, iar lope în spaniolește e lup. Numele proprii se păstrează sub forma veche și așa se explică de ce i se pune dramaturgului Lope și nu lobo, cum e astăzi cuvântul spaniol pentru lup.

Avem și alți scriitori spanioli în secolul al XVII-lea, cum e Calderon de la Barca, șirul lor se continuă până în secolul al XVIII-lea, când sunt imitați de Beaumarchais, care ca și Spaniolii, în operele sale: Nunta lui Figaro și Barbierul din Sevilla, are amestecate tot felul de elemente deosebite între ele.

Ce deosebește aceste două teatre, și deosebirea nu vine de la calitatea scriitorului, cari toți sunt și actori, printr'urmare trebuie să scrie așa să placă publicului. La noi Matej Milo era și actor și autor. În teatrul acesta e

vorba nu de un scriitor care face o piesă potrivit concepțiilor sale, ci e vorba de actorul care trăiește din piesele ce le-a scris și pe care le joacă în fața societății. Scriitorul acesta n'are vreme să cerceteze forma literară, pe el îl interesează să placă publicului, el este acela care hotărăște. De altfel cazul se întâlnește și în alte vremuri. Carlyle, înviitorul prosei engleze din secolul al XIX lea, fiindcă nu cunoștea gramatica a fost refuzat cu articolele sale la mai multe reviste, până când un editor a avut curajul să-i publice lucrările și apoi a ajuns să domine toată prosa.

Dramaturgii aceștia nu sunt oameni care să fi învățat solid la o școală. Lope de Vega a trăit un timp într'un colegiu, a fost însurat de mai multe ori, a avut o sumedenie de încurcături conjugale, o caracteristică de altfel, pentru toți scriitorii de atunci.

Miguel de Cervantes intră tot în vremea aceasta. El a scris romanul Don Quixote, operă care are nenorocirea de a nu fi înțeleasă de cei mai mulți cetitori. Se crede mai adesea că e o povestire făcută pentru a distra lumea, pe când în realitate e vorba de o operă profund serioasă. Este o carte de critică literară și o carte de etică. Era vremea când în Spania circulau romane de aventură ca Amadis de Gaule. Cum era la noi literatura de haiduci, așa erau în apus romanele acestea și Don Quixote este anume pentru a râde cineva de cavalerul demodat, dar este o legătură între opera lui Cervantes și vechiul roman de aventură, care se întâlnește și în Franța, chiar pe vremea lui Ludovic al XIII lea. D-șoara Madeleine de Scudery scrie romanele sale în acest fel, adăogând și anume elemente de duioșie.

Cervantes voia să lovească încă în ceva. Fusesse vechea epopeie spaniolă, ieșită din lupta contra Maurilor, care desfăcuse în bucăți, în romanțe, un fel de povestiri populare în limba spaniolă. Acestea adunate toate împreună formau Romancero, care se tipăria și se vindea în toate părțile.

Don Quixote e lupta contra literaturii romantice cavaleresti ce i se părea decăzută. Mai era încă un lucru. Filip al doilea era un om profund serios. Rege spaniol, având sânge burgund și german, el avea o fire întune-

cată, era un închis, lucru ce-l arăta chiar figura sa ascuțită și de ochi deschiși. Tăcutul acesta nu știu cât va fi cetit din literatura vremii sale, dar dacă a cunoscut opera lui Cervantes, neapărat a trebuit să-i placă. Aceasta e și o carte de autoritate, o carte în care se ridiculizau mișcările anarhice făcute împotriva autorității monarhice. Are și ascuțisuri politice opera aceasta. Ca să combată literatura cavalească, trebuia să dea în loc altă literatură, puțintel tot de felul acesta.

Între Cervantes, cu al său Sancho Panza, care e luat din viața poporului spaniol, popor care vrea aventuri dar din când în când dorește iarăși să-l readucă la viața lui, între el și pictura lui Murillo este o foarte mare asemănare. Acesta face madone, dar pictează și copii în praf mâncând pepene sau alte fructe. Seamănă și cu Velasquez, care-și înfațișează stăpânii dar se coboară și la scene din viața de fiecare zi.

Dar mai este ceva, Sunt popoare care n'au umor, care nu se pricep la glumă. Germanul are unul special. Italianul nu prea are simțul umorului, din care cauză jurnalele de caricaturi nu sunt prea reușite la ei. Francezii au cea ce se numește blaga francesă, un anume joc de cuvinte, dar nu e ceva prea profund. Este și un spirit de caricatură amestecat cu elemente asiătice și este apoi admirabilul umor engles, despre care Francezii spun că pișcă fără să rădă. Există și un umor spaniol, tăios, corosiv, și umorul acesta ei îl răspândesc în orice.

Astfel că opera lui Cervantes, cartea aceasta care este critică literară, îndreptare de moravuri, armă politică, prezentare de aventură, este'n acelaș timp și operă de realism popular și umor tăios.

Cervantes a scris și altceva, pe care eu prețuiesc chiar mai mult decât romanul său, e vorba de novelele alese a lui, care sunt în genul novelor lui Boccaccio, și care n'au fost traduse în românește.

Vin acum la teatrul spaniol a lui Gullielm de Castro, acesta reproduce aceiaș lume pe care o întâlnim în povestirile lui Cervantes. Spaniolul vrea să i se prezinte seniori, doamne cărora le cântă sub fereastră, în sfârșit, o viață ca acolo unde femeia stă închisă în casă și așteaptă muzica de sub balcon și tânărul e amenințat de

un pumnal pentru îndrăsneala de a se fi oprit la cutare sau la cutare balcon. Aşa e tot teatrul spaniol, nu e fără pericol. În Portugalia până astăzi, în popor se face cererea în căsătorie prin cântecele de sub fereastră şi dacă peşitorul a fost poftit în casă, înseamnă c'a plăcut şi că i se acordă mâna fetei.

Teatrul acesta e un teatru solemn. Pe de altă parte există principiul superior al onoarei, pentru care Spaniolul e în stare să omoare un oraş întreg. De aici vine Corneille cu Cidul său. Teatrul acestuia e un amestec de normandism şi cultul onoarei de la Spanioli.

În acelaş timp Spaniolul înţelege să-i dai la teatru o enciclopedie întreagă. Vrea lirism, dar îi trebuie şi povestire, simte apoi şi nevoia de a râde. Ei cer ca piesa să fie cât mai lungă şi cât mai nouă. Drama spaniolă se cere să aibă şi filosofie, deoarece în Spania se învaţă teologie, lumea se ocupă de lucruri înalte. Drama aceasta este o enciclopedie care se presintă pe scenă, fără a se avea grije de forma literară.

În Anglia Shakespeare e altfel, el a cetit anume lucruri, la el nu vine totul numai din imaginaţie. El are înainte istoria Angliei, din care ia subiecte ca Richard al III lea, pe de altă parte el a cetit şi istorie universală, legende care-i dau pe Hamlet, prinţul danes. A cetit şi poveşti italiene, din novelienii de după Boccaccio de unde-şi ia subiecte ca: Romeo şi Julieta în care presintă dragostea cea mai curată între doi tineri, Othelo, Maurul care-şi omoară soţia, pe credincioasa şi duioasa Desdemona, datorită geloziei sale fără margini, Negustorul din Veneţia. A cunoscut şi pe Plutarch, Vieţile Paralele, de acolo s'a inspirat pentru piesele sale Iuliu Cesar, Coriolan, Antoniu şi Cleopatra, etc. A cetit desigur şi pe Montaigne, de la care a luat ironia şi îndoiala. A cunoscut tot felul de legende ale ţării sale şi a vecinilor săi. Astfel scrie înfiorătoarea poveste a lui Macbeth, scoţianul care-şi omoară regele îndemnat de soţia sa, sau duioasa poveste a regelui engles Lear, împărţindu-şi regatul între cele două fete mai mari, e părăsit de acestea, lăsat să trăiască în natură în timpul unei grele furtuni şi ajutat la sfârşit tocmai de fata cea mică, pe care el o înlăturase de la castel.

De unde vine spiritul lui Shakespeare? El e contemporan cu Spenser, altul decât filosoful Spencer, care a scris o admirabilă carte numită Regina Zânelor, în care e toată mitologia celtă, plină de o fantesie turbată, de unde a ieșit, apoi, Visul unei nopți de vară. Este o legătură între Regina Zânelor și Visul unei nopți de vară. Niçi un popor din lume n'ar fi fost în stare să îmbine așa de admirabil atâtea elemente variate ale naturii. Toată lumea aceasta de minunată imaginație vine din fondul celtic.

Dar Shakespeare vine într'un moment când se taie oamenii pe eșafod, se ard pe rug și de aceia avem în el și anume tragedie a vremii sale, pe lângă elementul celtic, plin de misticism și imaginație.

Sânt patru puncte din istoria literaturii englese care-și corespund. Unul este acela care cuprinde ciclul lui Artur, cu vrăjitorul Merlin, cu regele Arthur și cu sângele lui Graal. Apoi avem dualitatea Spenser — Shakespeare, după care urmează disciplina franceză, în literatura englesă pătrunde tot ce deosebește forma perfectă franceză, în secolul al XVIII lea, și deodată apar poeții Lachiști, cari fac poezie din orice, până și pe cel mai neînsemnat element al naturii îl însuflețesc scoborând asupra lui misterul caracteristic sufletului engles. În vremea noastră aproape, au fost doi poeți admirabili, Tennyson cu I-dilele regelui și Swinburne a cărui poezie e numai mister.

La Shakespeare este o iubire pentru natură, pe care o întâlnim și la Ronsard într'o măsură mai mică. Shakespeare are puțința de a-și închipui natura de oriunde. La el e imbinarea între natură și între sufletul omenesc. Este ceva ce corespunde cu Sădoveanu din vremea veche, nu vorbește de sufletul omenesc fără a-l lega de natură.

Ați văzut la sfârșitul secolului al XVI-lea o mare manifestare de viață în toate domeniile, fără ca oamenii să fie opriți de anumite norme, de anumite reguli. E foarte bine când cineva a urmat o școală, și pe urmă reușește să dea lucruri bune, dar e și mai bine când cineva nimerește lucrul cel bun fără să fi învățat la o școală și așa s'au pregătit cei mai mulți dintre oamenii de literatură.

La sfârșitul secolului al XVI-lea avem aface cu o mare manifestare de viață, care viață e plină de inițiativă. Literatura din vremea aceasta, afară poate de ceia ce face Pleiada, care ca să fie bine înțeleasă trebuie să aibă cineva cunostința antichității romane și grecești, dar restul, tot teatrul engles și spaniol poate fi înțeles de oricine, ba mai mult, oamenii aceștia din popor cari mergeau la piesele lui Shakespeare sau Lope de Vega, incultții aceștia de multe ori învățau ceva acolo la teatru. Nu este exclus ca regina Elisabeta din Anglia să fi privit cu ochi foarte buni teatrul prin care i se educa mulțimea, căci Shakespeare este, fără îndoială, și un mare învățător al nației sale.

Școala primară e o creațiune a Revoluției franceze, iar liceul e numai de la Napolion I-*iu*. Spaniolul putea să nu știe nimic, el când mergea la teatrul lui G. de Castro sau a lui Lope de Vega învăța acolo tot ce dorește cineva și la învățătura aceasta se adăuga aceia pe care o puteau primi la biserică. În această privință Francesii nu stăteau așa bine. Francesul din provincie vorbește în dialect. Bibliograful Jacques Brunet spune că pe la 1780-90 cei mai mulți dintre Francesi nu mai știau franțuzește, provincialii vorbeau în dialect și limba francesă de la Malherbe devenise o formă de exprimare artificială, supusă unui corset de fer. Însăși regina Maria Antoinetta vorbea foarte prost franțuzește și n'a învățat limba corect niciodată.

În Spania și Anglia avem aface prinurmare, cu o literatură solid înrădăcinată și de o mare valoare educativă. S'a întâmplat însă că această literatură nu continuă, deși ea ar fi fost de un mare folos dacă mergea înainte.

Ceia ce a tăiat literatura aceasta a fost Școala cea nouă și Curtea. În secolul al XVI-lea se întemeiază colegiul care nu seamănă cu cel vechiu, un internat în care stăteau tinerii cari urmau la facultatea de teologie. Universitatea nu era ca azi cu mai multe facultăți, era doar cea de teologie, care avea colegii pentru locuința studenților, iar medicina, dreptul, etc., se învățau la școala de medicină sau la o școală de drept.

Deodată s'au întemeiat colegiile iesuite sau a fraților

lui Isus, ordinul acesta călugăresc a fost întemeiat de Ignățiu de Loyola și Frații aceștia au fost crescuți anume pentru a trăi în societate. Fondatorul ordinului era un spirit roman, vedea numai regula, disciplina, severitatea, ca și Calvin. Fiind de aceeași origină spaniolă și în aceeași vreme au trăit: spiritul acesta disciplinat, roman și Sf. Teresa, celebră prin viziunile sale și prin misticismul ei extraordinar. Vedea Sfinții apărându-i și vorbindu-i, vedea pe Mântuitorul, făcea parte din categoria ființelor acelora misterioase, care se întâlnesc cu miile în legătură cu minunile de la Lourdes.

La începutul secolului al XVI-lea se produsese Reforma, care a despărțit Biserica apusului în două. La început Papa și Luther erau gata să negocieze împreună, pe urmă au renunțat. Sinodul de la Trident sau Trenta s'a adunat ca să vină și protestanții la discuție, dar văzând că nu se poate ajunge la o înțelegere, atunci s'a încercat o închidere a religiei catolice, o întărire a ei prin fixarea foarte severă a dogmelor, peste care nimeni nu mai avea voie să treacă.

Pentru întărirea religiei trebuia o miliție și aceasta a fost găsită prin Iezuiți. Ordinele călugărești din secolul al XIII-lea, Franciscanii și Dominicani decăzuseră. Franciscanii, Cordilierii sau Frații minori erau acei cari predicau sărăcia, puritatea, prin însuși viața lor, iar Dominicani erau frații predicatori. De fapt Iezuiții continuă pe Dominicani, cari aveau la îndemână Inchiziția, prin care întrebuițau mijloace foarte aspre împotriva acelor cari nu erau buni catolici. Când Ludovic al VIII-lea a distrus secta Albigensilor din jurul orașului Albi, (în sudul Franței) întrebând pe un Dominican ce să facă cu orășenii catolici, se spune c'ar fi răspuns: „Majestate, omorâți-i pe toți și Dumnezeu va alege pe cei catolici dintre cei eretici.“

Iesuiții continuă spiritul Dominican, cu deosebirea numai că Dominicanul stătea în mănăstire, pe când Iezuitul se amesteca în viața popoarelor. El se pregătea să fie duhovnicul prinților, să fie profesor universitar și să fie învățătorul tineretului pe care-l formează în spiritul său. Iezuitul ajunge să aibă o influență foarte mare asupra spiritelor. Ordinul a fost desființat în se-

colul al XVIII-lea, dar spiritul său continuă și după aceia.

Învățământul lor se sprijinea pe Istoria sacră, Istoria națională, dar numai în ce privește pe monarhi. Așa s'a scris Istoria Franței întâiu. Se învăța anume istorie în legătură cu Dumnezeu sau cu regii, cari erau din grația lui Dumnezeu. Pe de altă parte Iezuiții de la început au fost legați de științele positive, dar nu de științele naturale care se lovesc cap în cap cu religia, cu Biblia. Din ele nu reiese că omul singur are suflet și că el este o creațiune a lui Dumnezeu. Științele naturale s'au introdus în învățământ mult mai târziu. În secolul al XVIII-lea erau ca un fel de declamație, cum a fost cazul lui Buffon. Dar adevărata lor cunoștință vine mai târziu cu un Cuvier, care stă la origina cunoștințelor de fosile, care a refăcut animalele după câteva bucăți rămase din ele, care e inițiatorul biologiei, apoi cu ilustrul botanist Linné, care a împărțit plantele în douăzeci și patru de clase, cu un Geoffroy Saint-Hilaire, sau chiar cu un Goethe, care și el e naturalist în felul său, el pregătește drumul pentru Lamarck și Darwin.

Dar științele acestea nu intrau în învățământul ieseuit, ci numai matematica. Bascovici ieseuitul, Rogusan care a fost și pe la noi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, era și un foarte mare matematician.

Cunoașterea limbilor vulgare nu era necesară. Mulți știau latina și franceza. Prinurmare, colegiul ieseuit era un învățământ de istorie sacră și dinastică, de matematică, de latină și puțină greacă. În ce privește limbile, totul era gramatica, teribila gramatică ce a chinat atâta vreme poporul frances. Toți aceștia sânt gramaticisanți, dar în felul acesta arta ieseie din școlile ieseuite. Satira se învață fără grije de frumusețile ei, fără preocupare de poezie, oamenii aceștia n'au deloc suflet pentru frumos. Învățământul acesta e foarte folositor într'o privință și foarte periculos în alta. Învățatul pe de rost vine de la Iesușiți, tot felul de pedepse grele vin tot de acolo. Era cineva pedepsit să facă versuri latinești, fie hexametri, fie pentametri și pentru rimă,

cel pedepsiți aveau la îndemână un dicționar în care își căutau cuvintele.

Erasm din Rotterdam se plânge împotriva colegiului iesuit, vorbește cu groază de sistemul acesta aspru și nemilos, de mâncarea proastă ce-o aveau acolo, de paturile tari în care dormeau, etc. Dar când spiritele cele mai distinse învață acolo, tot ce este individualitate dispăre, un Iesuit trebuia să fie ca altul, se face un fel de standardizare pe baza unui învățământ mecanic.

În vremea aceasta s'a dus vechiul sistem de-a scrie, care a dat admirabilele Scrisori a lui H. U. pline de naturalețe, de simplitate, de viață, de has. El a fost înafară de orice reguli ale societății. Cum scria el și cum va scrie un Ludovic al XIII-lea sau un Ludovic al XIV-lea, e cu totul altceva. Acestea din urmă artificiale, seamănă cu ale Doamnei de Sevigne, socotite, chibzuite, făcute anume pentru public și fără nici un fel de intimitate

La rolul pe care l-a jucat Școala în înlăturarea literaturii vii de odinioară, se adaugă contribuția Curții. Cea veche era curtea italiană, curtea seniorilor din nordul Italiei mai ales, care a degenerat fiindcă Spaniolii s'au așezat și la Neapole și la Milan, ba chiar Roma era sub influența lor. Italienii au fost spaniolizați, pe când înainte Italia era aceia care a exercitat o influență asupra Spaniei. Cerșetoria de la Neapole vine tot din Spania. Spaniolii sânt foarte amestecați cu Arabii, dar la orientali cerșetoria era ceva de admis, Islamul se sprijinea pe cultul neputinței omenești. Toate lucrurile acestea trec prin Arabi din Asia în Spania și de acolo în Italia.

Vechea Curte fără ceremonii, în care se adunau bărbați și femei, se danța, se ceteau poesii, Curtea de dragoste ca aceia a lui Tasso care-și iubea prințesa sa, aceia a dispărut și acum apăruse Curtea solemnă, plină de tot felul de formalități și de ceremonii. Henric al IV-lea n'a avut nici o Curte. Născut la Pau în Navara, fiul lui Antoine de Bourbon și al Jeanei d'Albret, a fost totdeauna un provincial foarte hasliu, sărac dar de familie bună. Om foarte glumeț dar sgârcit, de altfel cum trebuie să fi fost și soția sa de-a doua, fiica ban-

cherului florentin, Maria de Medicis. Ei stăteau în câteva chilii, Henric putea fi văzut jucându-se cu copiii lui în spinare.

Iată apoi pe fiul lor, Ludovic al XIII-lea, însurat cu Ana de Ausiria, care vine aici cu teribila etichetă spaniolă, imitată după cea bizantină, apare Curtea aceea ceremonioasă, în care toate lucrurile sânt socotite, măsurate. Multe prințese franceze care s'au măritat în Spania au dus o viață așa de închisă, așa de artificială încât s'au îmbolnăvit și au murit chiar.

Disciplina cea mai strictă de la Habsburgii din Spania a trecut și la cei din Viena. Împăratul Franz Iosef spunea numai anumite vorbe. Memoriile lui Marguti, al doilea aghiotant al Împăratului, povestesc cât a fost de disperat și cum se plângea Împăratul contelui Parr, primul său aghiotant, că din neatenție a greșit și i-a dat mâna lui Marguti, se mângăia numai cu gândul că a fost numai în treacăt și nu l-a văzut nimeni.

Ana de Austria instalează la Paris curtea cu eticheta grozavă și apăsătoare a Spaniolilor. Viața ce se ducea aici, era foarte închisă. Ea însăși stătea mai mult pe la biserici, cu toate că asta nu o împiedeca să-și facă de cap cu ministrul său, italianul Mazarini din Mazara, cu care schimba pe furis bilete de dragoste; s'au păstrat scrisorile lor foarte charaghioase. Altfel Ana era foarte bățoasă, pietistă extraordinară. La curtea ei nu era teatru, nu se danța, ar fi fost un scandal dacă s'ar fi revenit la curtea Ecaterinei de Medicis, cu batalionul de dame, cu nobili ce poartă cercei etc.—Petru Cercel al nostru, fratele lui Mihai Viteazul, a purtat cercei în urechi, avea barba ascuțită ca a lui Henric al IV-lea, purta mustăți și costum ca la curtea francesă din secolul al XVI-lea. —

Curtea Anei de Austria era de o severitate extraordinară. Într'o astfel de Curte Ludovic al XIII-lea avea toată pompa, dar n'a avut nici un avantaj uman. Henric a murit părăsit de toți, fără să aibă pe cineva lângă el, la Saint-Germaine lângă Paris. Moare părăsit și uitat de toți, dar acelaș rege când era vorba să apară solemn în fața lumii, atunci era cu totul altceva.

Acum literatura este înainte de toate pentru curte.

Parisul burghez se va face mai târziu. Cel revoluționar din vremea Ligii Catolice, din vremea luptelor celor din familia de Lorena sau Guise dispăruse, Parisul acesta fusese cucerit de Henric al IV-lea care nu-și făcuse o curte, cea de la Versailles va fi curtea care va crea o nouă literatură. Deocamdată literatura n'are un loc și atunci se creează Academia franceză a lui Richelieu, 1634, cu membri numiți de guvern. În Italia Academia era pentru poezie, pentru artă, pictură, cea din Franța e pentru fixarea limbii pentru a hotărî care sânt cuvintele care se pot primi, care sânt formele gramaticale ce se pot admite. Academia aceasta trebuia să redactese Dicționarul limbii franceze. La început a existat numai Academia franceză — astăzi avem Academia franceză, Academia de inscripții și Belletres, Academia de științe morale și politice, patru Academii de Științe și Academia de Bele arte,— acolo se adunau membrii aleși și apoi le treceau în dicționar. De aici a ieșit o limbă franceză cu totul deosebită, osificată, artificializată, lipsită de viață și de varietate.

Atunci a răsărit, sau mai bine zis s'a format Malherbe, scriitor în care întâlnim două personalități. Pe de o parte este un om liber ca în evul-mediu, care caută formă nouă își păstrează naturalețea și individualitatea, caută imagini. Peste Malherbe cel adevărat a venit însă influența colegiului și a făcut din el ceia ce e socotit de obicei, ceia ce l-a crezut și Boileau când spuse: „În fine Malherbe a venit“.

Pretutindeni în secolul al XVII-lea asistăm la o schimbare de felul acesta, într'o lecție viitoare vom vedea revolta provinciei și a imitatorilor literaturii spaniole contra acestora.

PIERRE CORNEILLE, CID-UL, HORACE, CINNA, POLYEUCTE, MENTEUR, RACINE ȘI MOLIÈRE.

Pentru a prezenta pe Corneille pornim de la cele două literaturi despre care a fost vorba înainte, de la literatura spaniolă și cea engleză, ambele cu caracter viu, natural, deoarece erau o enciclopedie pentru popor, aveau influență asupra tuturor claselor sociale. Când viața sufletească se îmbracă într'o literatură care hrănește întreaga societate, literatura aceasta constituie într'adevăr chiagul acestei organizații sociale.

Literatura aceasta încetează în ambele țări, teatrul spaniol se continuă și după Lope de Vega și Gulielm de Castro, prin Calderon de la Barca și alții, dar teatrul acesta devine din ce în ce mai mult o operă creată pentru Curte.

De ce se face această rupere între clase, care în Spania a avut o influență catastrofală, fără ruperea aceasta nu s'ar fi ajuns la barbariile din Spania actuală. Aici e și o vină a Școlii franceze, care învăța pe de rost și care nu da nici o pregătire sufletească.

Ce s'a întâmplat în Spania? Ragimul lui Carol Quintul a fost relativ liber. Fiul Ioanei Nebuna și a frumosului ei soț, arhiducele austriac Filip cel Frumos, Carol I-ii pentru Spania, a fost foarte aspru față de răscola comunelor, care nu vedeau cu ochi buni cum suveranul acesta întrebuințea banii din America și soldații din Spania pentru rosturi străine, pentru interesele lui imperiale. Juan de Padilla, șeful răscoalei numită Comuneros, a fost sacrificat și Spania potolită, dar în general Carol a fost destul de mărinimos. De altfel el nu locuia în Spania, îi plăcea mai mult să stea în țara străbuniceii sale, Maria de Bury, unde fusese și crescut. În Spania a fost înlocuit un timp și cu papa Adrian, apoi cu cardinalul Xemenes cari au guvernat după vechile

tradiții spaniole. N'a existat o curte a lui Carol, care în Aragon a moștenit pe tatăl său Ferdinand Catolicul, dar în Castilia a iscălit alături de mama sa, Ioana, ea fiind adevărata stăpânitoare aici.

Don Carlos a permis poporului spaniol să trăiască după rosturile lui. Astfel a fost fiul său Filip al II-lea, monarhul din a II-a jumătate al XVI-lea. El a stat tot timpul închis în locuința lui foarte mică, doar câteva odăi joase, de la Escorial. Filip n'a avut o curte, dar a fost un suveran absolut, căruia nu i-a plăcut ca supușii săi să se miște. După el cei doi Filipi, al III-lea și al IV-lea, apoi un Carol al II-lea, degeneratul cu care pe vremea lui Ludovic al XIV-lea se stinge casa Habsburgilor din Spania, aceștia au avut o Curte organizată după modelul bizantin, foarte aspră și plină de etichetă, dar asta nu seamănă nici pe departe cu curtea din Ferrara sau din alte centre italiene, unde se dezvoltă literatura.

Spania a fost total sacrificată și usată pentru rosturile lui Filip al II-lea, care a făcut adevărat imperialism catolic. Spaniolii erau în Italia la Neapole și la Milan. În Paris, ca să ajute Liga Catolică s'a așezat o garnisoană spaniolă, care a rămas acolo până ce i-a scos Henric al IV-lea. Au fost spanioli și la noi în Transilvania cu Castaldo care comanda trupe în Ardeal. Infanteria aceasta s'a luptat și la Lepanto în Grecia la 1571, împotriva Turcilor și supt conducerea lui Don Juan de Austria, fratele vitreg a lui Filip al II-lea. Viața poporului spaniol se împrăștie în felul acesta și rămâne în sufletul său o descurajare, un degust de tot. Trecerea de la planul epopeii la acela al satirei înseamnă o decădere, epopeia murise, tradiția de umor corosiv din Don Quixote e tot ce mai dăinuește din vechea epopeie. O tristeță cuprinde sufletul spaniol după avântul epopeii de altă dată.

Aceiaș schimbare se observă și în pictură și ceia ce se petrece în acest domeniu este chiar și mai semnificativ. Pictura cea veche e un reflex al celei franceze din evul-mediu. Apoi supt influența italiană apar pictori ca Ribero, care represintă sfinți în atitudini tragice, un fel de martiri, scoțând efectul dramatic prin aceia

că fața sfântului o proiectează pe fond întunecat. Avem apoi casul lui El Greco, Teotocopulos sau fiul Maicii Domnului. Acesta a venit din orient, era zugrav de icoane, a învățat în Italia, apoi se stabilește și lucrează la Toledo, operele lui sânt toate acolo în Spania. O sinteză foarte curioasă avem în arta acestuia. Murillo ca spaniol face scene de fiecare zi, copii murdari care se joacă în noroi mușcând din fructe nespălate etc, iar cu școala italiană el face madone în felul celor cu tip frumos, figură rotundă, senină a lui Rafael. În ce-l privește pe Velasquez, el este în Spania cam ceia ce-a fost Tizian în Italia, cu deosebirea că acesta nu se scobora supt portret, pe când pe Velasquez îl găsim făcând și scene de fiecare zi. În secolul al XVIII-lea Goya va reprezenta lucrurile cele mai frumoase alături de lucrurile cele mai urite. Îndrăsnețul său penel își va alege tipurile cele mai variate, pentru a le prezenta publicului.

S'a văzut deci cum Spania decade de pe planul întâiu. În arhitectură după cea medievală nu mai este aproape nimic. Se va mai clădi ceva în secolul al XVIII-lea sub influență francesă.

În Anglia se petrece acelaș lucru. S'a rupt legătura între tradiția poporului engles și noua producție literară și artistică. Elisabeta avea oarecum un caracter reprezentativ. După aceea Iacob I-iu rămâne toată viața un Scoțian, un uscat și searbăd, ucenic a lui Knox. Dacă ar fi trăit cu mama sa, regina plină de avânt, Maria Stuart, poate că se alegea mai om. Dar așa toată învățătura primită face din el un erudit, scrisese o carte în grecește, Eikon basilike, dar fără nici o înțelegere pentru sufletul omenesc, pentru societățile umane. N'a cetit o poezie, n'a fost la o piesă de teatru, cu toate că era un mare teolog și gânditor, scrisese cartea sa în grecește pentru a da învățăminte principilor. Spiritul din teatrul unui Shakespeare sau unui Cristofor Marlow dispăruse și în loc se ridicase spiritul presbiterian, puritanist, supt a cărui influență lumea se usucă biblic. Vremea aceasta dă pe Cromwell, cu discursurile sale biblice și tot spiritul acesta pornit de la cartea sfântă va da mai târziu pe John Milton cu admirabila sa e-popeie, Paradisul pierdut, în care se dă o formă elo-

ventă sentimentelor lui Adam. Cartea aceasta are și foarte multă fineță care vine din fondul celtic, dar partea seacă, uscată, lipsită de viață, vine toată din spiritul biblic. A merge la teatru, a asculta glume a urma sentimente care nu sunt trecute în cărțile de morală, era cel mai mare păcat. Generația lui Cromwell nu i-ar fi permis lui Shakespeare să scrie așa cum a scris, dacă ar fi trăit acum, e sigur că lumea l-ar fi dat jos de pe scenă.

Spiritul acesta strâns va face ca arta și literatura în Anglia să decadă. Înainte dacă avea cineva nevoie de pictură chema pe Holbein. Acum Carol I-iu e reprezentat cu pălărie mare, după moda spaniolă, de flamandul Van Dyck. Moda spaniolă ar fi luat avânt aici, dacă regele Carol I-iu ar fi luat, cum a fost vorba la început pe o infantă spaniolă. Dar el s'a căsătorit cu Henrieta de Franța, fiica lui Henric al IV-lea și a Mariei de Medicis. Aceasta obișnuită la Curtea francesă, fiind și fiica unui om atât de plin da naturaleță și viață, lua toate lucrurile în glumă și indigna prin aceasta pe Englesii uscați, crescuți în spiritul sec a lui Knox. Fiindcă râdea și glumea, era socotită ca o femeie fără rânduială, fără morală. Ea nu se potrivea cu încremeneala în care fusese crescută societatea englesă din secolul al XVII-lea.

Să vedem acum ce se petrece în Franța și de ce apare Corneille așa cum este. Henric al IV-lea a însemnat isgonirea pentru totdeauna a Spaniolilor din țară. Filip al II-lea se gândise să-și facă fata, Isabela, regină în Franța, de aceia o și căsătorise cu unul din casa de Lorena și dăduse acestora garnisoană catolică spre a se apăra de protestanți. În vremea aceasta societatea francesă și cea spaniolă s'au influențat unele pe altele. Societatea și viața de după Henric al IV-lea nu va mai semăna cu libertatea din vremea Ecaterinei de Medicis, când însăși fiica sa Margareta de Valois, de la care au rămas niște memorii, își va asvârli iubii pe fereastră. Aceasta însă este o viață cu totul afară celei spaniole.

După moartea lui Henric stăpânește în Franța Ludovic al XIII-lea sub tutela mamei sale Meria de Me-

dicis. Aceasta era o femeie inferioară. Insurase pe Ludovic cu Ana de Austria și nu-i lasă să se'ntâlnească nu-i suferea să-i știe împreună. Un timp ea e adevărata stăpână a țării, apoi intră în conflict cu Richelieu, e silită să părăsească Franța fiind nevoită să plece la Colonia.

Lipsind bonomia lui Henric al IV-lea, lipsind și spiritul larg al Mariei de Medicis, atunci influența spaniolă s'a exercitat în toate domeniile în Franța. Toți s'au spaniolisat. În Corneille sunt elemente ce nu se pot înțelege fără a ști aceste lucruri și fără a ne gândi la influența ce i-a venit din Gulielm de Castro. Tot mediul era spaniol. Imbrăcămintea, pălăria mare ca la Carol I-iu din portretul lui Van Dyck, cismele cu tureatca lărgită. Sus fresa enormă de dantelă din jurul gâtului, manșeta din care apare mâna, toate acestea făceau dintr'un Frances de acum un adevărat hidalgo spaniol. Tot de aici vine și mania duelului, pe care l'a oprit Richelieu, tot de aici sentimentul onoarei. Și limba spaniolă se întrebuița în societatea francesă de acum. Gaston d'Orleans, fratele lui Ludovic al XIII-lea avea ca ideal gândul de-a deveni perfect cavaler spaniol.

O parte din Corneille se înțelege numai prin moda aceasta spaniolă care se întărește încă prin venirea în Franța a Anei de Austria.

Originele teatrului lui Corneille se găsesc în moda aceasta spaniolă. Pe Cid, Don Rodrig Diaz de Bivar îl presintă după Gulielm de Castro. Când înfățișează pe Horațiu, Horații din legendă, aceștia sânt înțeleși în acelaș spirit. La fel e Nicomed, regele Bitiniei. Sertorius face chiar parte din Istoria Spaniei, este general roman care lucrează acolo, iar Otton împăratul roman are și el caracteristici spaniole. O societate spaniolă trăiești prin imitație la Paris.

Să vedem acum celelalte părți constutive a le personalității lui Corneille. El e om din provincie și rămâne în provincia lui multă vreme. (Se născuse la Rouen.) În Franța a fost neconținut lupta între Franța de la Paris și cea de provincie care până astăzi a rămas medievală, fără nimic parisian în ea. Lumea e legată de religie, nimeni nu umblă pe străzi, nu trece ci-

neva oricând pe străzile pustii, se țin de recepții la care fiecare se trudește să nu vorbească nici mai mult nici mai puțin decât trebuie.

Corneille nu e un Parisian, el e un Normand, dar Normandul e născut pentru harță. Vechiul luptător al nordului, care stătea împotriva vânturilor, care lupta cu marea fără a se teme de ea, ceva din acesta a rămas până astăzi în sufletul Normandului, la care ura trece din generație în generație și de aceia procesele se țin cu anii, ca și la noi în Moldova.

Așa este sufletul normand, de aceia se amestecă aici dreptul, pledoaria, retorica, pentru a apăra onoarea ce vine de la Spanioli.

La aceste elemente adăugați pregătirea latină a lui Corneille, care se făcea în școlile iesuite, în care nu se cetea Plaut, care era socotit foarte necuvincios, nici Terențiu decât foarte puțin, dar se înfățișa teatrul lui Seneca, teatru cu teză, cu idei ce se ciocnesc. Este aici o întregă ideologie care se bate în cap.

Vremea lui Corneille e foarte deosebită de aceia a lui Racine, aceia care poate fi menită epoca lui Molière, întru cât el este acela care-o admite prin originalitatea sa.

Să vedem care e mediul, care e lumea din care a ieșit literatura secolului al XVII-lea în Franța, literatura care a influențat și alte țări ale Europei. Rolul lui Ludovic al XIV-lea, în ce privește literatura este nul. Regele este numai spectatorul pieselor ce se jucau la Versailles. Creșterea lui și a fratelui său fusese foarte neîngrijită. Mama lor, Ana de Austria, abia avea timp să se ocupe de operele ei de binefacere și de amorul său cu Mazarin. Ludovic al XIV-lea n'a fost nici pe departe sprijinitorul mișcării literare din secolul său. Scriitorii trăiesc greu acum, situația lor socială nu seamănă cu a aceloră din secolul al XVIII-lea, care ei sunt creatorii și răspânditorii de idei, ei creiază reputațiile, ei distribuiesc gloriile. Constantin Mavrocordat stăruie pe lângă un abate frances să vorbească despre el la Paris. Frederic al II-lea măgulește pe Voltaire, care trăiește un timp la curtea sa. Ecaterina a II-a ea însăși chemase în Rusia ei pe Diderot.

Scriitorii din secolul al XVII-lea sânt mai modești,

trăiesc mai îngust, nu vin toți la curte. Boileau, care e în legătură cu ideologia secolului său, e foarte bucuros să aibă o căsuță modestă la marginea orașului. Publicul era și el foarte restrâns, mai mult se cetea în Olanda decât la Paris.

Ludovic al XIV-lea, regele cu peruca anormă, cu tocuri înalte, cu horbote de dantelă la gât și la mâneci, regele care a impus moda sa în toată Europa secolului respectiv, monarhul acesta face impresia că resumă vremea sa, dar de fapt el n'a provocat nimic în ce privește mișcarea culturală. A scris niște amintiri, niște memorii prin care voia să scuze poate domnia sa poate prea bogată în lupte. Memoriile acestea sânt mult mai oneste, mult mai sincere de cum s'ar crede. Se vede o lipsă a siguranței de sine, o îndoială permanentă pe care regele încearcă și reușește s'o biruie. În ce privește forma, ele au fost reiaçute.

Care e deosebirea între spiritul de la 1630 și cel de la 1670 înainte, dar nu chiar până la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea. În vremea lui Ludovic al XIII-lea preocupările sânt altele. Epoca lui Ludovic al XIV-lea nu e a criticilor și a alcătuitorilor de programe pentru reformă, Boileau în satirele sale și în Arta poetică atacă vicii literare și poeți fără talent, dar critica lui și aceia din secolul al XVIII-lea este cu totul altceva, cea din urmă atacă o obiecție, o autoritate, nu un individ.

Adevărata epocă a lui Ludovic al XIV-lea se așează între vremea lui Richelieu, a modei spaniole, a disciplinei academice, vremea în care seniorii dau tonul și între timpul de mai târziu când tonul va fi dat de gânditori.

Richelieu și cu Mazarin sunt cei doi miniștri francesi cari au micșorat puterea nobililor. Richelieu i-a pus în închisoare, tot el le-a interzis de a se bate în duel. Pe vremea lui Henric al IV-lea încă se făcuse o conspirație în frunte cu mareșalul Biron, care a fost trimis la eșafod cu toate că el credea că regele nu va avea curaj să se atingă de el. Nobilimea dârză de modă spaniolă cerea un teatru dârz pentru ea. Dar pe vremea minorității lui Ludovic al XIV-lea nu mai erau seniori ca-

re să dictese. Alexandru Dumas le Père, în romanul său „Cei trei Mușchetari“, a înțeles admirabil epoca aceasta neastâmpărată, căreia i-a dat o direcție și Răsboiul de 30 de ani.

De la potolirea nobililor până la Racine este o vreme care n'are timbru literar. Nu toate națiunile și nu în toate vremile au o literatură. În timpul minorității lui Ludovic al XIV-lea nu mai erau seniori care să dictese, să hotărască. Mulți se retrăseseră iarăși la castelele lor unde lucrau de capul lor. Din viața acesta deosebită încerca regele să-i scoată dar nu reușea întotdeauna. O Franță unitară avem numai de la 1800, înainte de Racine fiecare provincie era ca un stat care trăia după tradițiile sale deosebite. Nu exista Frances, ci Normand, Gascon, Breton, Provensal, etc. O stare de spirit generală francesă n'a existat înainte de Revoluția francesă din 1780. Erau nobili cari stăteau în provincie fără a cunoaște Parisul, fără a-l fi văzut vr'odată. Un drum la Paris era ceva nemai pomenit. În cărțile mele reprezentative am înfățișat jurnalul unui student iacobin care spune cum se ducea la Paris ca să vadă pe rege și pe regină mâncând sau plimbându-se prin grădinile publice. Parisul are și acum caracterul cel vechiu, sânt colțuri care seamănă întocmai cu Parisul de la 1600.

Dar nobilii stăteau acolo în provincie. Unii puteau intra iute în armată sau chiar în serviciul Statului, dar pe vremea aceia nu era o administrație ca astăzi, nu era unde să-i plaseze. În jurul Anei de Austria s'a strâns o clică, un grup de femei și bărbați din clasa de sus, care ridicându-se împotriva lui Mazarin au dat Franței răscoala numită Fronde, de la jocul copiilor cu praștia, probabil arătând caracterul neserios al mișcării. Acolo la Curte erau membrii ai familiei regale, foarte neastâmpărați, cari se țineau neconținut de tărăboi. Printre nobilii aceștia era Gaston, fratele lui Ludovic al XIII-lea, care împreună cu alții alcătuiau un fel de opoziție în fața Dinastiei. Erau și femei care au intrat în această opoziție. Apoi alte două elemente care stăpâneau Parisul pe vremea lui Mazarin erau: parlamentul și abații. Se creiase tipul cardinalului Mazarin și lumea

se întreba dacă nu s'ar putea repeta cazul, dacă un alt cleric nu i-ar putea lua locul și într'adevăr tipul a fost continuat prin abatele du Fleury și prin abatele Du-bois. Pe atunci trăia la Paris un Italian care a lăsat Memoriile foarte interesante, Paul de Gondi, cardinal de Retz și acesta s'a așezat în fruntea mișcării sperând să-i poată lua locul lui Mazarin.

Al doilea element care domină epoca aceasta este Parlamentul. Magistratii jucaseră un rol important în Parisul secolului al XVI-lea, de pe vremea Ligii Catolice. Aceștia încearcă să joace acelaș rol și pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, care însă le taie puterea. Dar ei văzuseră cum s'a ridicat Parlamentul din Anglia, cum a răsturnat și a trimis la eșafod pe Carol I-iu creind Statul cel nou, Republica biblică a lui Cromwell și sperau să poată face și ei la fel. Dar Parlamentul Francez era o instituție juridică, pe când cel englez era un corp politic. Parlamentul francez avea drept să judece și să înregistreze edictele regale, orice edict regal trebuia să treacă pe aici și să fie aprobat de membrii Parlamentului. Când Parlamentul protesta împotriva măsurii regale, refuza s'o înregistreze, regele se putea așeza pe niște cultuce și de acolo să-și dicteze edictul, era măsura numită „Lit de justice“ în care cas cei din Parlament înregistrau dispoziția regală spunând că regele a impus-o. În Anglia Parlamentul vota legile după ce la început votase bugetul, subsidiile regale,

La nobili, la femeile de la Curte, la Parlament se adaugă și episcopii și o parte din Generali, acei cari se luptaseră înainte cu Spaniolii, Condé și Turenne erau acuma unul împotriva celuilalt, Condé cu revoltații, Turenne cu Regina și cu Mazarin. Strada căsca gura fără să dea concurs. Ludovic al XIV-lea, copil fiind, mama sa Ana de Austrie și cu Mazarin au fost siliți să părăsească pentru un timp Parisul și Ludovic n'a uitat niciodată insulta ce i s'a făcut în tinerețe. A început să-și urască de moarte capitala, părăsește Parisul. Luvrul și Tuilleriile își pierd importanța și în locul lor se ridică lângă Paris Versailles-ul. Numele localității înseamnă revărsare de apă, într'adevăr erau locuri foarte mlăștinoase, care s'au uscat cu foarte multă greutate.

Pe vremea dinainte de Frondă, pe la 1580 și după aceea, Memoriile alcătuiau literatura cea mai bună. Avem memoriile unui conte D'aubigné, bunicul doamnei de Maintenon, memoriile Margaretei de Valois, prima soție a lui Henric al IV-lea, memoriile amintite ale cardinalului de Retz, etc.

Pe atunci teatrul nu avea nici un fel de răspândire. Între teatrul lui Shakespeare și al lui Racine este o foarte mare deosebire, fiindcă deosebit este și mediul în care aceștia s'au format. Ludovic al XIV-lea fiind împotriva Parisului, s'a trezit deodată cu tendința neștrămutată de-a scoate pe nobili din castelele lor. Să-i amestece în răsboaie nu voia, să-i lase la Paris nu i convenea și atunci el a urmat exemplul Ecaterinei de Medicis: chiamă la curte pe toți neastâmpărații aceștia, îi ține sub directa sa supraveghere, nu le lasă nici o putință de a acționa liber și astfel îi potolește.

Ludovic concentrează toată nobilimea la Versailles. Toată floarea nobilimei franceze trăia din ceia ce primea de la rege. Erau tot felul de ranguri la Curte și fiecare tindea spre o funcțiune mai înaltă, spre un favor mai mare. Între femeile de la Versailles s'a făcut un adevărat războiu pentru taburetul de sub picioare, a cărui înălțime era după ranguri.

Lumea se aduna acolo, putea să facă politică, putea să se țină de conspirații, dar Ludovic al XIV-lea nu voia aceasta și de aci a ieșit gândul lui de-a le da o ocupație, de-a crea un teatru permanent și care să aibă un caracter anumit. Publicului acestuia nu trebuia să-i înfățișezi nimic din present, care e prea vulgar sau prea gingaș, din care cauză chestiunile actuale trebuiau înlăturate. Apoi proza nu merge, se impune versul, însă nu versul săltăreț, ca la Shakespeare, ci versul solemn, versul alexandrin pe care l-am introdus și noi și care desgustă publicul. Se cerea tragedia cu eroi din altă lume, din lumea greacă sau romană ca Andromaque, Britanicus, Mithridate, Iphigenie, etc., toate subiecte tratate de Racine. Mai târziu el a trecut la subiecte biblice, ca Esthère și Athalie făcute pentru elevele Doamnei de Maintenon de la Saint-Cyr.

După teatrul lui Racine s'ar crede că Grecii și Ro-

manii înseamnă acelaş lucru. În vremea aceasta se prezintă o antichitate cu nume greceşti dar care de fapt e romană şi ţeapănă spaniolă. Înlauntrul pieselor se înfăţişează iubirea care la Corneille trebuie să se prezinte într'o anumită formă, la el totul se discută, până şi iubirea. În teatrul lui Racine se pare că totul trebuie să fie mai frumos, mai politicos. Pasiunile îi lipsesc sau sânt fără energie. Francesul din secolul al XVII-lea este un spirit matematic, dar Racine nu e așa, el a lăsat scrisori ca oricare burghez din evul-mediu. Este un medieval care poartă masca unui absolvent din colegiul iesuit, prin nişte forme dinafarice el ascunde adevărata lui fire. Francesul din evul-mediu pregătit prin şcoală să fie altfel, acesta e Racine. Un spirit revoluţionar, dar nu poate spune făţiş lucruri pe care le ascunde cu foarte multă dibăcie şi le strecoară publicului cu foarte multă pricepere.

La el avem aface cu o literatură nesinceră, o literatură artificială cerută de Curtea de la Versailles, spirit care nu ţine până la sfârşitul vieţii sale fiindcă piesele de la urmă nu le a mai făcut pentru Versailles, ci cu mult mai mult spirit de sinceritate, pentru fetelă de la Saint-Cyr.

Teatrul lui Racine este cu desăvârşire deosebit de al lui Beaumarchais, cu Bărbierul din Sevilla, Nunta lui Figaro, etc, din care se întreveşte burghezul sprinten, hazliu, curajos care găseşte mijlocul de-a spune făţiş ceia ce Racine strecura numai eu foarte mare greutate.

În literatura secolului al XVII-lea este ceva trăit şi altceva învăţat şi există chiar o luptă care începe de la Malherbé, între ceia ce se învăţa la şcoală şi între ceia ce venea din viaţă, este lupta între şcoala care încearcă să prindă ce este în viaţă şi viaţa ce vrea să ia ea. Şcoala înăbuşe, iar viaţa vrea ca să domine. Asta se vede în opera scriitorilor de acum, dar nu la Corneille care e un Normand ce pledează, argumentează neconţinut în piesele sale care sânt oarecum încordate, silite. Marea lui energie este ceia ce-i salvează opera, construcţia lui de vers e mult superioară lăncezimii lui Racine. Viaţa la el e plină de stridenţă. A trebuit marea lui putere retorică pentru a susţine un astfel de

teatru care nu corespunde cu viața poporului frances, este un teatru peste și înafară de societate. E admirabilă atitudinea, dar nu se poate coborî în viață. La Corneille nu se observă nimic ce să vie din fondul trăit, sânt la el elemente care vin din Spania, din Italia, așa cum se înțelegea în colegiul iesuit, etc.

La Racine fondul acesta burghes apare. Corneille poartă un nume derivat dintr'un nume de botez, e forma din nordul Franței a lui Corneliu. Numele lui Racine înseamnă rădăcină. el a fost legat și de Curtea francesă, dar nu așa de mult ca să-l transforme. Și din Scrisorile sale el pare mult mai interesant decât din restul operei. Limba lor este asemănătoare cu aceia din Scrisorile lui Henric al IV-lea care represintă un text admirabil și liber de limbă. Se simte că nu era un curtean cu desăvârșire sincer din unele alusii care sânt evidente la el. Când înfățișează pe Alexandru cel Mare ca pe un nebun care a prefăcut Asia în cenușe, e sigur că face alusie la Ludovic al XIV-lea care a nenorocit Franța prin războaiele sale. Ludovic, mai mult decât Marot, Robespierre, Danton, a fost cauza Revoluției francese, fiindcă el a creat o situație grea care nu se poate repara până la Revoluție. Nici Regentul, nici Ludovic al XV-lea, care fuge de lume retrăgându-se în micile apartamente, nu e în stare să îndrepte această situație, și cu atât mai puțin va putea face îndreptări Ludovic al XVI-lea care nu avea nici un curaj, și nu-l ajuta nici experiența.

Familia regală se amestecase cu tot felul de elemente străine și începuse să degenereze. Despre Ludovic al XIV-lea spune istoricul Luynobos că era cel mai puțin frances dintre toți regii Franței. Într'adevăr el era foarte mult german, ca fiu al Anei de Austria, habsburga din Spania. Până la Ludovic al XVI-lea a fost și o prințesă saxonă în această dinastie, și una polonă, mama acestuia, buna Leszinska, fiica regelui polon și apoi duce de Lorena, Stanislas. De aici incapacitatea regelui omorît în Revoluție, moliciunea lui, felul lui de-a se lăsa mereu dus de alții, greșeala de-a termina totdeauna cedând în fața măsurilor contra cărora s'a opus la început.

Ludovic al XIV a făcut o politică personală, egoistă, care nu poate intra în tradiția politică francesă, ce nu e îndărătnică. Regii Franței au fost foarte dibaci, știau oricând dacă trebuie să zică da sau nu. Așa cum e burgheșul frances de astăzi, gospodar chibzuit, dar nu îndărătnic, așa erau suveranii Franței de odinioară.

Se poate zice că în literatura aceasta de la Curte nu este Curtea aceia care hotărăște întâiu, ci există o viață ce se sbate dedesupt și care viață e întrupată în Molière. Să vedem care a fost producția și viața lui? Sânt scriitorii care se exprimă pe sine și alții care nu exprimă tot ce este în sufletul lor. E foarte greu ca un scriitor să facă numai ce-a vrut el, să-și creieze o limbă, să-și aleagă subiectele și să le trateze așa cum dorește el.

La Molière este neconținut lupta între ce-a vrut el și ce i se cerea din afară. E un scriitor foarte viu în orice țară și pentru oricine până astăzi. Este în el ceva general uman ce se potrivește cu oricine.

Viața lui Molière trebuie înfățișată, deoarece din ea se capătă explicația scrisului său, care e frances dar și cu un caracter universal. Teatrul lui a fost tradus în aproape toate fimbile de cultură. Grecii la începutul secolului al XIX-lea îl traduc și încearcă să-l localiseze schimbând numele persoanelor și adăogând elemente noi de vocabulur. A fost tradus și la noi și mai ales în partea sa de farsă, nu atât în partea sa tragică.

Venim acum la biografia însăși. Toată lumea știe că Jean Baptiste Poqueli zis Molière era tapișterul regelui și eu chiar am crezut multă vreme că el și-a exercitat meseria, că se pricepea la îmbrăcatul scaunelor, dar n'a fost așa. Ca și tatăl său, el era supraveghetorul mobilei palatului, când regele mergea la provincie, trebuia să meargă cineva înaiote să supravegheze cum sânt mobilate odăile și rostul acesta era moștanit din tată'n fiu și se păstra m i mult pentru a avea o pensie, fiindcă Molière nu s'a ocupat de această meserie de tapișter. Sunt titluri de aceștea care se dădea unor oameni ce nu făceau serviciul respectiv.

Mult timp Molière nu s'a dus la curte. Pe urmă a devenit comediantul regelui, dar niciodată n'a fost sin-

cer legat de Curte, cum niciodată n'a făcut tapițerie adevărată. Se scobora dintr'o familie de negustori. Tatăl lui avea prăvălie undeva lângă Hale, un fel de bâlcu și se poate crede că el a prins dragoste de comedie văzând scenele din bâlcu acesta. Tata era un burghes dintr'o familie destul de veche. Veniseră din provincie și a rămas total legat de ea: cincisprezece ani din viață i-a petrecut colindând Franța și jucându-și piesele prin provincie. În ce-o privește pe mama sa era dintr'o familie foarte bună. Mulți nobili nu vedeau mândria acestei burghesii franceze, care face și astăzi tăria Franței. După tată se scobora dintr'o familie din care fusese și un muzicant al regelui. Molière însuș se pricepea la balet și pentru aceasta a fost apreciat la început la Curte, probabil că această însușire îi venea ca moștenire de la tată.

A primit o educație foarte bună. A învățat în Paris la College de Clermont. Educația i-a fost făcută împreună cu fiii de nobili, de aceia el se exprimă distins. Nu este ca Plaut, care vorbește ca înaintea unor hamali, unor mahalagii de la marginea Romei. Molière a deprins limba franceză în ceia ce avea mai ales. S'a născut la Paris în 1622. Învață pe la 1630-40. O influență a lui Corneille asupra sa nu s'a produs, deși a încercat și el o tragi-comedie cu subiect spaniol. Nimic comun cu Racine n'a avut. În colegiu a învățat latina, filosofia, etc, a prins gust pentru literatura aceia latină, care era o foarte bună disciplinatoare, totuși el n'a fost strivit de ceia ce învățase.

După ce-a isprăvit colegiu a învățat și dreptul. Ar fi putut fi avocat, cu totul altceva decât tapițerul care umblă cu acul la cusut saltele.

Trecerea lui la teatru s'a făcut în anumite împrejurări. La noi avem casul lui Matei Milo, neam de boier, cel mai mare actor până la 1800 și ceva și alt cas e a lui Scarron, soțul doamnei de Maintenon, prezintă viața artiștilor din Franța, într'un roman foarte interesant.

Molière a trecut la teatru, și-a format o trupă căreia îi spunea în batjocoră: „ilustrul teatru“. La început nu venea nimeni la piesele sale, apoi au început a veni

toți. S'a dus pe urmă în provincie și a făcut 15 ani de experiență. A cunoscut Franța din provincie și de acolo și-a luat el foarte multe subiecte. Contesele și marchisii lui sânt culeși din viața ce nu sa mai întâlnea la Paris. Multă nobilime s'a și supărat pe el.

Tăria lui este că în mediul proces pe care l'a cunoscut de aproape nu poate uita lecturile cetite în latinește, operele vechi pe care le cetea în original, nu în traduceri, cum facem noi astăzi. Ludovic al XVIII-lea știa pe Horațiu pe dinafară și se inspira neconținut din el, l'a și tradus. Molière cetea curent latinește, a vrut chiar să traducă pe Lucrețiu, „De rerum natura“, sau „Despre lucrurile naturii“, El nu și-a pierdut basa aceea clasică, fără de care n'ar fi scris: Avarul, Femeile savante, Misantropul, și în ce privește țesătura chiar Tartiuffe.

După ce-a rătăcit prin provincie s'a întors la Paris, unde și-a represintat piesele. A fost chemat să organizeze baletul la Curte. Se jucase o piesă care n'a mers prea bine și el s'a oprit să-și presinte piesele, s'a jucat una, a plăcut lumii de la Curte și apoi el devine comediantul acestei societăți din jurul regelui Soare.

Molière poate fi pus alături de Lafontaine, de fapt Molière este Shakespeare frances, iar Lafontaine represintă mult mai mult decât fabulistul pentru copii, chiar nici nu e potrivit pentru ei opera sa plină de substanță. Molière a căpătat apoi un teatru la Paris, mai târziu a trecut și la Palais Royal, care a fost apoi locuința Ducelui de Orleans, Regentul lui Ludovic al XV-lea. În general însă se poate spune că trăia ca într'un foc. Era dușmănit foarte mult de actori, își ducea viața în mediul acesta infect al concurențelor, peste tot era urmărit de ura acelorora cărora le luase înaintea. A avut tăria să lupte și contra societății prin piesele sale care râdeau de lumea din societatea sa.

A rămas comediantul Parisului cu sufletul de provincial și cu pregătirea ce-o avea de la Collège de Clermont. N'a mers la Versailles decât foarte târziu. A dat Parisului piesele acestea grele și ascuțite cu care lovea în societatea de atunci. prețioasele ridicole sunt un fel de răspuns al lui. Era o îndoită luptă contra litereturii

de distracție și contra moravurilor societății și curtea era bucuroasă să se ridiculiseze nobilimea ce nu voia să vie la Versailles. Era distrugerea unei oarecare opoziții timide, locale, contra Versailles-ului. Toți acești trufași își primeau palmele lor de la Molière.

În ce privește pe Tartuffe, aici se înfățișează lupta dintre Iesuiți și Janseniști, el era elevul Iesuiților. Tartuffe e o persoană foarte onestă ca înfățișare, dar foarte ipocrită în fond. Câștigă naivitatea lui Orgon și-i ia averea, nevasta; vrea să se însoare cu fiica, după ce-i făcuse curte nevestii.

În fața ipocriziei iesuite stăteau Janseniștii, după numele teologului olandes, Jansenius. Aceștia erau socotiți de la un timp ca dușmani de moarte a Iesuiților. Atunci s'a ivit Școala de la Port-Royal, mănăstirea aceasta în care s'au retras ducând o viață mai curată, socoteau ei, ocupându-se de lucruri științifice, oameni ca Nicole, Arnaud, Pascal, Lancelot, etc. Într'un moment Ludovic al XIV-lea, elevul Iesuiților a suprimat cuibul de la Port Royal dărâamându-i zidurile. Între cei retrași acolo ați văzut că era și Blaise Pascal, a cărui cugetare filosofică poate fi pusă alături de cugetarea lui Marc Aureliu, cu deosebirea numai că acesta din urmă are în glas un mister care se datorește evului-mediu.

Și la Janseniști era o oarecare înțepeneală, o oarecare sobrietate. Pentru unii și mai ales pentru unele, toată povestea aceasta a retragerii din mijlocul societății franceze era mai mult modă, mai mult ipocrisie. Așa că loviturile lui Molière mergeau în ambele părți. El era îndrăznețul văditor al sufletului său propriu.

Altă dată vom vedea teatrul secolului al XVIII-lea cu un Diberot, Lessing, chiar cu un Goethe și Schiller, veți vedea cum la ei intervine cercetarea antichității, elenice, venită și din literatură și din artă, mai ales această cunoaștere metodică, a lumii vechi o avem de la Winckelmann, arheolog german care a trăit multă vreme în Italia. Molière e 'isolat față de teatrul care vine după el. Teatrul acesta se scoboară, el n'are curajul de-a fi o farsă simplă și n'are nici aripi pentru a se ridica la avântul lui Molière.

JEAN LA FONTAINE, BOILEAU ȘI SCARRON, CUGETĂTORII FRANCESI DIN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI BARUCH SPINOZA DIN OLANDA.

Ați văzut că în opera lui Cornelle e mai mult vorba de influență spaniolă, el e înainte de toate un Spaniol, atât în ce privește subiectele ce și le alege, cât și în ce privește felul cum le tratează, dârzenia extraordinară, din ținuta eroilor, care nu e francesă. Spaniolul e într'adevăr un teatral, Francesul e numai un stăpânit.

La Racine se vede tipul de colegiu, cu eroi greci, cu încercare de-a ajunge la nivelul nobleței antice, dar marmora lui e artificială, n'o atinge nici pe departe pe cea grecească. De aci admirația de care se bucură el în toate școlile, în toate colegiile, dar în adâncul sufletului poporului frances n'a pătruns acest poet niciodată. Solomon Reinach spune chiar în public, că între Racine și sufletul poporului său nu este nici o legătură.

Cu Molière ați văzut că e altfel, meritul lui e cu atât mai mare cu cât avea și atâtea studii. Cunoștea antichitatea, făcuse studii la colegiu și învățase dreptul. Tapițer al palatului e numai cu numele, e doar un titlu pe care l'a purtat, dar nu s'a ocupat niciodată cu îmbrăcarea canapelelor din palat. Molière este cel mai frances dintre toți poeții Franței.

Înainte de-a trece la cugetătorii francesi să venim la scriitorii din Franța cari sânt mai strâns legați de tradiție și veți vedea ce mare rol a jucat tradiția în țara aceasta. E vorba de La Fontaine, în anume domeniu de Boileau și de unul mai vechiu decât ei, de Scarron, care e cunoscut ca s.ț al Doamnei de Maintenon din vestita familie d'Aubigné, din care fusese și unul care a scris Memorii admirabile pe vremea lui Henric al IV-lea, Theodor-Agripa d'Aubigné, bunicul Doamnei de Maintenon.

În ce-l privește pe La Fontaine, există o legendă a lui, care nu trebuie primită întocmai. Din cercetarea biografiei sale el apare cu totul altfel de cum se crede. Literatura și arta sânt, fără îndoială, ceia ce vrea scriitorul, dar sânt într'o măsură oarecare și ceia ce cere publicul. Foarte rar cine va rămâne ca orice poet el însuși.

Pe La Fontaine legenda îl presintă ca un simplu fabulist alături de cavalerul de Florian, care a prefăcut pe Don Quijote. Le pun alături aceste două nume care n'au nimic comun. Nu este acelaș lucru unul și altul, nu este nici o asemănare între fabula lăncedă și moralisațoare a lui Florian, care pleacă de la fabula mai amară, mai cunosăctoare a Spaniolilor și între fabula plină de vigoare, de sevă, de tradiție a lui Jean La Fontaine. El este alt om în fabulele lui, în povestirile ce le-a lăsat. Și sânt și lucruri care au rămas de la el și care nu se mai cetesc astăzi. A încercat și literatură lăudătoare, a cântat nimfele de la Veaux, castelul ministrului Foucquet, unde a stat poetul un timp. S'a ocupat și de literatura veche. A încercat să prefacă în franțuzește ceva din literatura latină.

Interesantă și caracteristică este tocmai partea uitată din el, cum de altfel e și la Racine. Srisorile lui, care din anume puncte de vedere pot sta alături de acelea pline de viață ale lui Henric al IV-lea, nu le mai cește aproape nimeni.

Se spune că neînțelegându-se cu soția a părăsit-o, ea rămânând să crească pe fiul lor, care n'a ajuns mare lucru, iar La Fontaine părăsind provincia s'a așezat la Paris, unde multă vreme a stat la Doamna Marguerite de La Sablière. Mai târziu se vorbește și de o Doamnă Ulsich ce l'a ținut, de prințesa Condè cu care a avut legături.

Dar ori de-a stat la una sau la alta din acestea, ori de-a avut relații cu Foucquet la castelul căruia a stat un timp, La Fontaine nu pleacă de acolo. Un om pleacă și de la viața sa, dar și de la o experiență ce nu e a lui, de la ceia ce-i dau înaintașii.

È mult mai interesant decât să ne ocupăm de aceste amănunte din viața poetului, să vedem de unde a plecat el, ce rosturi a avut acasă, ce era el la Paris, un-

de a venit târziu, în împrejurări destul de modeste, fără să se poată fixa undeva.

La Fontaine era om din provincia franceză și când vorbește cineva despre provincia aceasta e foarte bine să meargă acolo și s'o cunoască de aproape. Ea e cu totul altceva decât Parisul zgomotos, orașul acesta internațional, de care bretonul Ernet Renan, filosoful care a scris viața lui Isus, s'a plâns că nu-și poate găsi nici un rost în acest oraș. Franța provincială e foarte bine păstrată până astăzi. Tradițiile de odinioară se păstrează peste tot. Sânt străzi pe care crește iarbă, străzi pe care nu vezi pe nimeni, sau, dacă vezi pe cineva, se uită la tine ca la o apariție, și aceasta chiar în orașe mai mari, ca Orléans sau altele. Două Franțe despărțite prin mai multe secole trăiesc alături.

La Fontaine se născuse în 1621 în Nord-Estul Franței, la Château-Thierry. Familia sa a luat un titlu de noblețe pentru care se pare c'au avut și proces, erau burghezi de foarte bună condiție. Tatăl și mama sa erau din regiunea aceasta unde locuitorii își zic Castro-Teodorieni și aci este ceva din îngâmfarea lor. Tata avea o funcție de supraveghetor al pădurilor și ea a trecut și asupra fiului. Cum va fi administrat el pădurile nu știm, dar e sigur că titlul l'a păstrat până la sfârșit. Învățător la colegiu, studiasse apoi dreptul, ieșise avocat, dar n'a pledat procese. S'a însurat cu o femeie relativ bogată și apoi a părăsit-o așezându-se la Paris.

Pentru a scrie viața lui La Fontaine și pentru a cerceta opera sa ar trebui scotocite arhivele din Château-Thierry, deoarece el e reprezentantul tipic al vieții de acolo. Viața de pe la 1640, acolo era exact ca pe la 1330-40, trăia tot evul-mediu.

Care sânt însușirile acestui ev-mediu pe care La Fontaine nu le-a părăsit nici la Veaux, nici la Paris? Evul-mediu e familiaritate, intimitate și cel mai familiar din poezii franceși e La Fontaine. El te poștește în casa sa sufletească de la începutul lecturii. În opera lui întâlnim și lucruri din experiența vieții sale și din ceia ce cetise. A cunoscut, desigur, pe fabulistul latin, Phèdre, dar La Fontaine este înainte de toate intimitate

sufletească, lipsă de atitudine și de posă ceia ce face farmecul unei literaturi.

Evul mediu este și altceva, este o epocă glumeață. La curtea lui Ludovic al XIV-lea gluma nu există, acolo totul e solemn, este doar spiritul frances care e un joc de cuvinte și de multe ori chiar un joc forțat, gluma din toată inima a dispărut de la un timp din literatură. Francesii au gluma aceasta ascunsă, uneori șireată, care la La Fontaine se păstrează. Francesul este în două feluri: Francesul din școală, de afară, de pe stradă și Francesul din casă care glumește neconținut ca un copil.

Acestea sânt însușirile de fond, dar evul-mediu dă în ce privește forma anume note care trăiesc la La Fontaine mai mult decât la oricare alt Frances și fac din el un poet integral, cum i s'a spus. Note epice, lirice, etice, la el se întâlnesc toate. Francesii au avut o limbă fermecătoare în evul-mediu, limba care a fost părăsită de la un timp, a intrat Colegiul și a mutilat-o. Limba aceasta se mai păstrează uneori în vorbire deși la ei se folosește sistemul de-a învăța discursurile pe dinafară. Limba francesă înainte de disciplina aceasta a colegiului, înainte de corsetul de fer în care a pus-o Malherbe era mult mai bogată, avea resurse din sintaxă extraordinare. De fapt se vorbește despre literatura francesă din secolul al XVII-lea, dar limba în care se scrie acum e o limbă nouă în care au intrat o mulțime de cuvinte latine care nici nu s'au prefăcut. Limba lui La Fontaine este aceeași cu a oricărui medieval.

În ce privește poveștile lui, li s'a căutat originea în cutare sau cutare literatură, sau în dispoziția publicului bucuros de anecdote. În vechea Franță exista o libertate a expresiei și o mulțime de povestiri de acestea hazlii cari au inspirat pe Boccaccio, care și-a luat subiectul din Decameron din povestirile francese și din anecdotele orientale.

La Fontaine reprezintă curentul care pleacă din evul mediu și trece până în vremea noastră prin doi adevărați scriitori, prosatorul Guy de Maupassant și poetul Alfred de Musset.

Boileau apare de obicei ca dătător de regule, ca

imitator al lui Horațiu, în a sa „Arta poetică“, el însuși e un om liber, întreg, vioiu, variat. Dacă se gândește cineva la Satirele lui Boileau, mai puțin la epopeia sa „Le Lutrin“, crede că poetul s'asimțit cu misiunea de a predica credințele sale. El spusese doar: „În fine, Malherbe a sosit“, se declarase prin urmare pentru acesta și împotriva lui Ronsard. De fapt el nu reprezintă pe pedantul. În cartea sa de regule poetice el este înainte de toate un burghes tipic, întocmai ca și La Fontaine. Tipul parisianului încă nu se născuse, acesta s'a format încetul cu încetul. În faza întâi parisianul a fost revoluționar și tulburător, din timpul Ligii catolice apoi Parisul devine adversarul Versailles-ului, saloanele din Paris propagă idei care sânt împotriva spiritului de la Curtea din Versailles, după aceea vom avea Parisul revoluționar și din toate acestea s'a alcătuit la urmă tipul Parisianului.

Cu Boileau avem aface cu un om din vechea burghezie, care are doi frați intelectuali, al cărui tată învățase carte. Boileau însuși studiase dreptul, dar ca și La Fontaine ajunge să trăiască pe lângă curtea suveranului, care avea obiceiul să acorde anumite subsidii, anumite ajutoare oamenilor de artă, literatură și știință. Aceștia sânt oameni fără misiune sau au misiunea numai ca titlu, oameni cari trăiau artificial. Cei cari ajungeau membri ai Academiei franceze erau numiți de rege, fiindcă tot el îi plătea. A existat triul de: Boileau, Molière și La Fontaine, care s'au influențat în ce privește forma, ei nu aveau nici o ocupație, trăiau cu ce le da Curtea, iar La Fontaine se muta de la unul la altul.

Boileau e un om care se distrează. El nu ridiculisează scriitorii ca să facă o regulă teoretică, ci de la glumele ce le făceau între ei pe seama scriitorilor se ajunge la crearea regulilor. La casa lui venea oricine ca și la noi la Vlahuță în Râmnicul Sărat.

Scarron este un nedreptățit. Toată lumea vede pe bătrânul însurat cu o nobilă mult mai tânără decât el și dintr'o familie nobilă pe care toți o compătesc. Era diform într'adevăr, dar aceasta din cauza reumatismului. În tinerețe fusese un om de mișcare, călăto-

rise și prin Italia. Romanul lui comic în care înfățișează ce s'a întâmplat unor comedieni cari trec din loc în loc, are o țesătură ușoară. Seamănă cu Don Quixote. Aceasta este literatura cea mai vie din Franța, apoi vom arăta cum se formează cugetarea francesă din vremea aceasta.

Cugetătorii francesi din secolul al XVII-lea sânt: Descartes și Blaise Pascal. Ne vom ocupa nu numai de doctrina lor, dar și mai ales de formarea lor. Pentru a-î înțelege trebuie un anume fel de gândire și de judecată. Pentru aceasta ar trebui să știm și noi matematică, să avem altă inițiere în această știință abstractă. Astăzi este o tendință de a face o matematică filosofică, domnul Pompei de la București încearcă astfel de prezentare a matematicii. Domnul Sergescu de la Cluj a scris și o istorie a matematicii în franțuzește. Dar matematicii ca și geologii ar trebui să întrebuițeze alt limbajiu decât acela special pe care nu-l înțeleg decât cei pricepuți în materie.

Gândirea filosofică din secolul al XVII-lea este o înălțare permanentă a studiului matematicii, Primul capitol din acest subiect ar trebui să se ocupe deci cu dezvoltarea științelor matematicii. Algebra ca și matematica ne-au venit de la Arabi, cari la rândul lor au împrumutat-o pe cea bizantină, care e o imitație după cea elenică ce e mai ales geometrie. Grecii au găsit geometria ca lucrul de căpetenie din științele matematicii. De altfel, în ce privește partea practică se pare că geometria e mult mai veche decât lumea grecescă. Construirea piramidelor egiptene, a dolmenilor, menhirilor și cromlehillor, presupune o cunoaștere adâncă a matematicii practice. Astronomia vine tot din Orient, din Chaldejia, lumea păstorilor și a stelelor. Cunoștința matematică a trecut de la Arabi și la Evrei și Spinoza care e și el un Semit, ajunge la cunoașterea matematicii prin Evreii din Spania care se răspândesc în toată Europa. Cântecurile cele mai vechi ale Cidului nu le caută Spaniolii la ei acasă ci la emigrații aceștia plecați în alte părți ale lumii, la Maranii aceștia, cum li se spunea. Despot-Vodă al Moldovei a învățat medicina la Montpellier împreună cu mulți Marani de aceștia.

Montaigne însuși are foarte mult din cugetarea aceasta evreiască, de aceea se aseamănă el în gândire cu Spinoza, cu toate că acesta din urmă e sigur că nu l'a cetit pe Montaigne.

Matematica a trecut de la Arabi la popoarele ce erau în jurul lor. A trecut și în Italia, de acolo era Ieronim Cardum, matematic al secolului al XVI-lea și Nicolae Tartaglia, geometricul din aceeași vreme. De altfel între Spania și Italia erau legături foarte strânse. Spaniolii aveau în Neapole și Milan, având aici influențe și în Roma și Florența.

Ați văzut că învățământul iesuit nu cunoștea Științele naturale: ele s'au format numai în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. Atunci au trăit marii naturaliști francesi: Lamarck și Geoffroy Saint-Hilaire și ilustrul naturalist suedes Linné, căruia i se datorește clasificarea în științele naturale, împărțirea plantelor în douăzeci și patru de clase (Secolul al XVIII-lea); Buffon socotea Zoologia ca o materie descriptivă.

În colegiile iesuite istoria nu se învăța, decât cea sacră și istoria critică după Plutarch, deci literară și moralisatoare. Geografia era materie de învățat pe de rost. Tot învățământul iesuit se rezema în rândul I-iu pe matematică. Se creiase acum un spirit matematic și istoria acestui spirit ar fi încă mai interesantă decât istoria matematicii însăși,

O filosofie nouă a ieșit din obișnuința cu matematica, din tendința de-a nu te coborî la realitate, de-a sbura neconținut sus în abstracțiuni, și a nu verifica nimic concret. Dar și cugetarea omenească uneori se îneacă dacă nu se scoboară la realitate.

Sistemele de cugetare sânt în cea mai mare parte interpretări personale, un fel de poezie în domeniul ideilor, care atârnă de felul cum cineva cunoaște sau nu realitatea. Cugetarea filosofică poate să vie din mai multe puncte de plecare. Poate veni, și acesta e cazul scriitorilor că-i presintăm astăzi, de la religia sublimată, idealisată Evident că religia, pentru orice om de cultură se cere ținută oarecum în curent, ceia ce face că este și o interpretare religioasă cuiva care nu respinge tradițiile, dar nici nu poate trăi fără a trece totul prin

sufletul său. Valoarea religiei este ceiace adaugă cineva personal la ea și aceasta cu atât mai mult cu cât viața oricărui om care are o religie, reprezintă interpretarea ce o dă el normelor morale cuprinse în religie.

O filosofie poate veni și din anume poezie, de unde nu este un poet adevărat care să nu aibă și o filosofie care nu întotdeauna e de împrumut.

Filosofia poate ieși din interpretarea religioasă, din expunerea abstractă a lucrurilor ce le reprezintă instinctiv un poet, dar ea poate ieși și din concepțiile matematicii, de aceia principala operă a lui Descartes este „Discurs asupra metodei“, din care cunoaște fiecare maxima: „Cogito ergo sum“. El a introdus metoda și în alte domenii, o întrebuițează și în legătură cu Divinitatea, dar Dumnezeu e ceva de-o mai mare spiritualizare, nu e numai un creator, un ziditor și apoi un pedagog, de unde iese morala că e mai bine să nu faci nimic, pentru a nu face nimic rău.

Sistemul lui Descartes, spiritul său raționalist, silogistic, s'a introdus și în alte domenii. Trebuie să lucrezi neconținut pentru a ajunge la adevăr, pentru aceasta ai să întâlnești piedici pe care trebuie să le discuți și ce nu poate fi supus rațiunii să înlături.

În opera lui sânt și indicații în ce privește viața politică și socială a vremii sale, ca și la Spinoza, care a fost un apărător al ideii de libertate și era bucuros că-i în Olanda unde această libertate era mai mare. Spinoza era Evreu de origină, dar pe atunci problema aceasta nu preocupa așa de mult lumea. Rembrandt căuta anume tipuri de Evrei. Ghetourile evreiești erau cercetate de el neconținut și de acolo își culegea material pentru admirabila sa pictură în care înfățișează înaintea de toate tipuri urite dar foarte expresive.

Toți aceștia sânt stăpâniți de ideia matematicii, mai puțin ca ceilalți este dominat de această idee Blaise Pascal, cunoscut prin Cugetările sale și prin Scrisori provinciale. El era legat de Janseniști și de Port Royal, unde se retrăsese și unde a trăit retras o bucată de vreme împreună cu mari cugetători ca: Nicole, Arnaud, Lancelot și unde a venit apoi și mistica sa soră, Jacqueline Pascal. Iesuiții se mecanisaseră total și spiritul

sincer a lui Pascal se ridicase împotriva tradiției mecanisate, nesincere a cugetării iesuite.

El e cunoscut mai ales prin ale sale Cugetări, din care unii cred c'ar fi vrut să alcătuiască un sistem, dar eu mă îndoiesc de acest lucru. Pascal n'a învățat la nicio școală, nu s'a putut gândi la un sistem atâta vreme cât educația sa nu era făcută sistematic. Boileau, La Fontaine, Molière, toți învățaseră la Colegiu, studiaseră dreptul, pe când acesta își primise cultura în familie, ca și Montaigne, de care se ocupase foarte de aproape tatăl său. Pascal fiind bolnav, a trăit retras și el trebuie să fi găsit un sistem pentru a se instrui. A fost influențat și de Montaigne și n'a cetit, n'a cunoscut niciodată pe Descartes, pe câtă vreme e sigur că Spinoza a cunoscut de aproape cartesianismul.

Se pune întrebarea: Pascal era el legat de religia curentă, sau nu? A fost el un credincios, sau nu? Janseniștii credeau că sânt mai buni creștini decât Iesuiții, e destul oare să fii la Port Royal, să te legi de Janseniști ca să și fii necredincios? Ne putem întreba apoi: dacă n'a fost în legătură cu Descartes, a fost el un antrăționalist, sau nu?

Ceia ce e sigur e că Pascal a fost ca o trestie pe care o bate vântul într'o parte și în alta. Catholicismul este o închidere a dogmei, de aceea s'au făcut multe încercări de ridicare împotriva lui. Astfel, în evul-mediu s'a făcut mișcarea Sf-lui Francisc, apoi a Sf-tei Teresa, etc. Pascal fiind bolnav și ducând o viață închisă, era și el preocupat de problema aceasta.

Mulți oameni bolnavi au fost preoepuți de ideia morții. Astfel a fost Amiel, care a ȳiasat un jurnal, o țâșnire de idei și toate în jurul morții. La el e cazul unei fete rusoaice, Maria Baschirtzev, și chiar a italianului Leopardi. Aceștia sânt un fel de amanți ai morții.

Partea pozitivă din doctrinele lui Pascal este descoperirea fericirii, datorită tot bolii sale.

Viața lui Descartes și a lui Pascal sânt lucrurile cele mai opuse. Descartes învățase ceva, era Angevin. A avut viața cea mai risipită. Un timp a fost soldat, a luptat și în Ungaria, a ajuns și la granița Poloniei. Și cum se întâmplă că la cugetarea abstractă ajunge cine-

va sau prin o viață închisă sau printr'un desgust de o viață prea risipită, e explicabil cum a ajuns Descartes la retragerea în propria sa gândire. S'a adăugat și influența venită prin cunoașterea matematicii și toate acestea l-au dus la convingerile sale, la siguranța că este o siguranță, fiindcă există și o părere opusă acesteia. I s'a obiectat de către cineva că însăși cugetarea nu este în desvoltarea ei decât un moment din evoluția umanității.

Astăzi noi ne dăm seama ce mare importanță are în viața noastră subconștientul și inconștientul, vedem cât de mult atârnăm de moștenirile ce sânt în noi, de atmosfera ce ne înconjoară, chiar de ceia ce mâncăm și bem, dar Descartes nu ținea seamă de toate lucrurile acestea și astfel s'a creat cugetarea simplă raționalistă care a cuprins tot secolul al XVIII-lea. Ludovic al XVI-lea. și Maria Antoanetta au fost tăiați de cuțitul silogistic al vremii acesteia, capul regelui era o eroare de judecată față de gândirea raționalistă, față de explicația silogistică a oricărui lucru. Dacă lumina rațiunii spune că prejudecata cutare este împotriva silogismului, acest ceva nu mai poate trăi, trebuie înlăturat.

Astăzi noi sântem foarte departe de Descartes și poate aproape de Pascal, în ce privește cunoașterea mistică,

SPIRITUL SECOLULUI AL XVII-LEA. VOLTAIRE, MONTESQUIEU ȘI ROUSSEAU.

Astăzi facem o introducere la secolul al XVIII-lea, la care am ajuns. Ați văzut cugetarea abstractă, care a dominat în veacul acesta dar care n'a omorît cu totul cugetarea nesilogistică. Cugetarea iesuită, cartesiană n'a omorît celălalt fel de gândire dar s'a impus și a transformat literatura de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Revoluția însăși vine din felul acesta silogistic, raționalist, cartesian de a considera lucrurile.

În Revoluție sânt două lucruri: moravuri, obiceiuri populare care vin din evul-mediu, din revoluția pariziană de pe vremea Armagnacilor sau Orleaniștilor cu Burgunzii, de pe vremea răscoalelor din timpul Ligii catolice. Este o permanență a lucrurilor populare, pe care nu le-a schimbat nici educația, de altfel educația în școală e abia de la Revoluție, atunci numai se înființează școala primară. Revoluția este alcătuită din moravuri de acestea neschimbate și din firea cruntă a Latinului din Apus amestecat cu Gali, Iberi, Franci, etc.

Ideia de la care a plecat Revoluția e cugetarea abstractă. Cuțitul care a tăiat pe Ludovic al XVI-lea și pe Maria Antoinette este acest cartesianism care consideră că trebuie să trăiască numai ce se poate explica prin rațiune și cum monarhia și divinitatea nu pot fi explicate silogistic, secolul acesta este total antimonarhic și anti-religios. În Franța era acum credința că există un singur adevăr simplu și tot ce-i înafară de el trebuie suprimat.

Cum Revoluția de la 1789 nu reprezintă ceva cu totul nou, ea intră în legătură cu lucruri ce se scufundă până departe în evul-mediu, tot așa ideile de reformă pe basă cartesiană n'a plecat numai din secolul al XVIII-lea. Se spun de obicei că Revoluția n'ar fi avut

loc dacă n'ar fi fost cei trei eroi ai apusului: Voltaire, Montesquieu și Rousseau. Veți vedea cât de puțin practici au fost acești doi filosofi și cât de puțin contact au avut ei'cu masele populare. Iși închipuie cineva că poporul frances nu făcea altceva decât să i cetească pe ei, ar fi interesant să se vadă câte ediții a avut opera lui Montesquieu, sau ce frecvență avea teatrul lui Voltaire. E foarte sigur că președintele Montesquieu era foarte puțin cetit în vremea sa. S'au cetit poate mai mult „Scrisorile persane“, fiindcă ataca persoane pe care le cunoștea cineva, fiindcă era o operă de satiră, dar „Spiritul Legilor“ nu era cunoscut decât în cercurile de avocați, iar cartea sa despre „Mărirea și decăderea Romanilor“ va fi fost cetită tot numai de specialiști.

Teatrul lui Voltaire a avut public alcătuit din burgheșimea bogată a Parisului. Povestirile sale cu subiecte destul de ușoare vor fi fost cetite de aceiaș lume. Cărțile sale de istorie e sigur c'au avut cetitori foarte puțini, unele erau chiar comandate și plătite, ca opera sa despre Germania și cea care presintă Istoria Rusiei.

Nu poate fi vorba de o propagandă revoluționară pornită de la filosofii aceștia. Ideile Revoluției francese se întâlnesc cu mult înainte și anume împrejurări au împiedecat de-a se produce mișcarea. În secolul al XV-lea Ana de Beaujeu, fiica lui Ludovic al XI-lea, sora și tutorea lui Carol al VIII-lea, a chemat Statele Generale și Philippe Pot s'a prezentat cu un caiet care cuprindea aceleași desiderate ca și „Contractul Social“ a lui Rousseau. Era o dogmă curentă, în legătură cu cunoașterea neîntregă și neperfectă a Romei, ideia că regele este mandatar al poporului și că puterea lui încetează de îndată ce poporul se adună prin reprezentanții săi.

Ceia ce este interesant pentru momentul acesta e faptul că ideile de felul acesta au fost întrupate chiar în cărți. Când Racine vorbește despre Alexandru cel Mare spunându-i „descreieratul care a prefăcut Asia în cenuse“, înțelege toată lumea că e vorba de Ludovic al XIV-lea, care a sărăcit Franța prin războaiele sale neconținute. Noi cunoaștem anumită literatură, dar ca să înțelegi epoca aceasta ar trebui să cunoști toată li-

teratura publicată în Olanda și uneori erau tipografi cari lucrau la Paris în ascuns și puneau cartea ca publicată în Olanda. Apoi ar trebui să cunoaștem revistele care vorbesc de literatură, de teatru, dar care puteau strecura și critici de societate. Cu ajutorul acestora s'ar putea face o carte despre Revoluția francesă înainte de Revoluția francesă.

Vă închipuiți cu câtă pasiune se ceteau cărți de acestea oprite, în care se făcea critica societății, o critică determinată înainte de toate de idealismul acesta cartesian. Dar exista și un program de reforme și chiar o formă literară a lui. Un program se poate uita ușor, dar când faci o operă literară care-i întrupează efectul, atunci e lucru mare. În Franța a fost și programul și a fost și întruparea literară a acestei doctrine de reformă. Programul era acel întocmit pentru Ludovic, Ducele de Burg, care trebuia să fie altfel crescut decât bunicul său Ludovic al XIV-lea care n'a avut nici o creștere. Ana de Austria, soția lui Ludovic al XIII-lea și fiica lui Filip al III-lea din Spania, nu s'a ocupat de creșterea copiilor, Ludovic al XIV-lea și cu fratele său erau lăsați în voie, se băteau și se certau între ei, fără să li se poarte de grijă. Anei o bucată de vreme abia îi ajungea vremea să se țină de întâlniri amoroase și de scrisori cu Mazarin, apoi s'a îmbolnăvit de cancer și n'a mai putut vedea de copii.

Ducelui de Burgundia i s'a dat ca învățător episcopul de Cambrai, Fenelon, care a transformat total caracterul violent și vicios a elevului său. Pentru el a alcătuit Fenelon cartea sa despre aventurile lui Telemaque, plină de alusii și de critică a domniei lui Ludovic al XIV-lea. Opera aceasta este o adevărată bombă revoluționară. De obicei lumea se oprește asupra lui Colipso, asupra fabulelor oarecum leșinat prezentate la el și nu se vede ce importanță are regele Ibomeneu din Salente, care e însuș Ludovic al XIV-lea.

Critica ce-o găsim în „Scrisorile persane“ a lui Montesquieu în teatrul lui Beaumarchais, o întâlnim și în presintarea regelui ideal Idomeneu, care nu seamănă deloc cu regele real.

O operă revoluționară se pregătește prin toate căile

arătate, chiar și prin altceva. Când oamenii au anume interese își organizează viața și publicul în anume fel. Când moare Ludovic al XIV-lea în Franța avem epoca Regentului, Philippe de Orléans, care e o vreme foarte revoluționară, totul a fost schimbat în acest timp. E prezentat de istorici ca un om stricat, pervers, otrăvitor care și fabrica otrăvurile pentru dușmani în laboratorul său. Ceia ce e sigur e că era prea puțin serios ca să poată fi un criminal. De altfel el nici nu dorea să fie rege, a căpătat o situație pe care nici n'a visat-o. Era un om nu atât cinic, cât mai mult sfidător. Ca să-și facă o reputație nu se oprește la nici o piedecă. Un fel de fanfaron care-și atribuie cine știe ce lucruri grosave pe care nici nu le-a făcut. Petrecea mult cu tot felul de lume, îi plăcea să se încunjoare cu tot felul de ticăloși cari-i stricau reputația. Un sfātuitor al său a fost și slinosul abate Dubois, pe care l'a făcut cardinal și care fugea de împărășanie ca de Dracul, murind chiar fără a fi primit.

În fond Regentul era foarte bun patriot, om capabil de idei înalte, generoase, era convins de nevoia reformelor, a fost patronul Scoțianului Law, care vrea să aducă în Franța sistemul bancar al Englezilor. Principiul lui era foarte bun, el socotea că-i mult mai bine dacă banul circulă decât dacă-l ține cineva închis în ladă. A adunat tot aurul și metalul prețios de la Francesi, le-a dat în schimb o hârtie cu condiția ca cei ce-au participat la răscoală să câștige la urmă, dacă reușea întreprinderea ce-avea s'o facă în coloniile franceze din America. Lumea însă a pierdut încrederea în ȣeniul rău, s'a prezentat să-i ceară banii, el s'a speriat, n'a dat banii celor dintăi, au venit apoi alții să-și ceară aurul și el a fugit peste graniță. A plecat cu credința nestrămutată că sistemul său e bun, l'a oferit apoi lui Petru-cel-Mare, Venețienilor.

Regimul regenței, vedeți c'a aruncat idei revoluționare, S'a mers din încercare în încercare până s'a ajuns la Revoluție.

Aceasta e atmosfera în care se deschide secolul al XVIII-lea, în care nu v'om urmări numai pe cei mari, dar și pe cei mai puțini importanți. Vom întâlni ală-

turi de cartesianism și alte spirite. Între Descartes și Leibnitz este o foarte mare deosebire și aceasta în defavoarea celui dintâi. Leibnitz e foarte strâns legat de tradiția germană, de viața intimă a poporului său. Scăderea lui a fost numai aceea că a semnalat răul fără al îndrepta și prin aceasta demoralisesi. Vom vedea apoi cugetarea englesă așa de superioară în vremea aceasta.

Am ajuns la secolul al XVIII-lea și cel dintâi nume care se înfățișează, dar nu se înțelege îndeajuns este Voltaire.

Iată ce cred eu că trebuie să știți despre el. De obicei Voltaire nu e cetit. Cea mai mare parte din opera sa e moartă și e necetit tocmai teatrul său, prin care autorul a predicat un crez de toleranță, de libertate, de ură înverșunată contra tiraniei.

Voltaire avea, fără îndoială, ușurința de-a face versuri dar un anumit fel de versuri și dacă nu se cetesc astăzi operele sale, faptul se datoreșt și versului alexandrin în care a scris și el și Corneille. La noi censura intervine în mod capricios și prin ea Eminescu a făcut cele mai mari minuni în poezie, pe când Francesii aveau o cesură monotonă, care cădea regulat în același loc. Alt desavantaj al scrierilor lui Voltaire, desavantaj care se aplică și lui Racine și chiar lui Corneille, dacă acesta n'ar stăpâni prin forța ideilor sale, este acela că se lucrează cu cuvinte puține. Francesii și-au purificat limba, au introdus cuvinte abstracte. Literatura francesă este lipsită de nuanța prin cuvinte, este o literatură fără culoare, anemică și limba francesă s'a introdus peste tot fiindcă se învață relativ ușor, datorită acestei sărăcii de cuvinte.

La Voltaire este și altceva ce ne supără, nu numai versul alexandrin și numărul puțin al cuvintelor. El a trăit multă vreme la Paris, dar n'a avut nici un contact cu populația din capitala sa, se poate spune c'a trăit ca supt un clopot de sticlă.

Dar opera cuiva e nevoie să fie explicată prin mediul în care a trăit poetul, prin viața pe care acesta dus-o. Ori Voltaire e un burghes care se învățea în jurul jurisconșulților, Era din lumea notarilor, care aici aveau

anumită viață, categoria aceasta umană e foarte interesantă, notarul în Franța are foarte mare importanță, el cunoaște multe lucruri din localitate pe care nici preotul nu le știe. El era din lumea aceasta înstărită, pretențioasă, dar tatăl său, notarul Arouet, nu era chiar nobil de robă.

De altfel Voltaire s'a rupt foarte repede din familia sa, ca și la noi Eminescu. Filosoful secolului al XVIII-lea face parte din lumea aceasta specială. La început e prezentat ca luptător pentru democrație, dar pentru asta n'a luptat el niciodată, cum n'a luptat nici pentru Revoluție, e sigur c'ar fi fost foarte indignat de ea dacă ar mai fi trăit s'o ajungă și cine știe dacă revoluționarii l-ar fi așezat în fruntea lor sau l-ar fi trimis și pe el la eșafod. A luptat pentru anume idei largi, pentru anume spirit de libertate, dar e cu totul altceva decât Revoluția.

Voltaire a trăit la început în anume lume amestecată și dacă s'o face istoria literaturii franceze ar trebui să țină seama de o clasă amestecată ce se formează la începutul secolului al XVIII-lea și se continuă tot veacul. Molière în secolul al XVII-lea ați văzut c'a trebuit să sufere tot felul de obrăznicii de la nobili, fiindcă acum era o diferență de clase, dar înainte de Revoluția franceză s'a făcut un fel de contact între statele sociale, nobilimea s'a scoborît către burghesie și explicația de ce e foarte ușor de dat. Nobilimea care odinioară trăise la castelele sale, încetul cu încetul fusese smulsă din lumea aceia de provincie și atrasă la Curte, dar de la un timp Curtea decăzuse. Ludovic al XIV-lea la sfârșitul vieții intrase supt tutela Doamnei de Maintenon care-l ținea pentru sine și pentru Dumnezeu așa că se isprăvisse cu petrecerile de la Versailles și nobilimea revine la Paris orașul părăsit un timp de regalitate. Regentul lui Ludovic al XV-lea, Filip de Orleans, de asemenea n'a avut nimic aface cu Versailles-ul. Ludovic al XV-lea însuși se retrage din lume, fuge și se ascunde în camerele acelea mici, de unde monarhia lui e numită a micilor apartamente. Acolo veneau să-l viziteze fetele sale care nici nu se osteneau să se îmbrace mai bine, își aruncau câte o mantie

pe umeri și mergeau la părintele lor, care le dădea tot felul de porecle caraghioase.

Prinurmare, în vremea aceasta nobilimea se mută la Paris, unde burghesia începuse să formese cercuri de intelectualitate, care nu erau înainte și care domină în a doua jumătate al secolului al XVIII-lea. Nobilimea intră acum în contact cu burghesia din saloane, unde veneau și străini, mai ales Englesi. Se face o apropiere între cele două clase. Clerul însuși a intrat în aceste asociații de intelectuali, care se continuă supt forma de saloane. Dar pentru aceasta preotul trebuia să-și părăsească puținel biserica și atunci apare tipul abaților, care nu mai au credință în ceia ce predică. Așa a fost abatele Dubois, clericul acela sclinos, care fugea de împărțășanie, cu toate că Regentul reușise să-l facă chiar cardinal. Tot abate era și De Fleury, episcop de Frejus, admirabil Cardinal, care a scris o Istorie a Bisericii și care a făcut prestigiul primilor ani de domnie ai lui Ludovic al XV-lea, Aceștia nu erau legați de nicio biserică, aveau idei deiste, credeau în Dumnezeu dar formele nu-i interesează.

Din această asociație făcea parte și Voltaire care s'a rupt din mediul său și a ținut chiar să se știe că nu mai e burghezul de odinioară, că nu mai face parte din lu nea aceia de jurisconșulți în care s'a învățit la început.

Cum trăia el? Ca și La Fontaine pe care l a ținut cineva, ca și Rousseu care ș-ia schimbat necontenit stăpânii, fiind întreținutul mai multor femei și fiind chiar dat afară din unele părți. D'Alembert însuși a avut aceeași viață, era fiul părăsit al unui nobil și a trăit când într'o parte, când într'alta. Revoluția francesă nici nu s'ar fi produs, dacă n'ar fi existat oameni de aceștia nelegați de nici o profesiune.

Debuturile lui Voltaire nu sunt așa de revoluționare cum se crede de obicei. N'a luptat pentru drepturile celor de jos, n'a fost legat de populație, s'a socotit totdeauna un aristocrat și ca dovadă e faptul că nu și-a păstrat numele cel vechiu, Arouet, ci și-a schimbat titlul în nobilul de Voltaire. Era un om rupt din clasa sa, trăind într'o societate amestecată tocmai în momen-

tul când Regentul cu cinismul său, cu tendința sa de libertate și de reforme, părăsea tradiția și contribuia astfel la crearea tipului acestuia de intelectual, pe care Voltaire nu e singurul care-l reprezintă.

Apoi el a fost influențat și de mișcarea de idei în domeniul religiei și filosofiei, cu toate că el n'a avut niciodată un sistem filosofic.

A început cu o poezie lirică închinată lui Dumnezeu, ode pline de admirație față de Divinitate, un Deism în legătură cu Jansenismul și aceasta a fost poate cea mai înaltă poezie a sa.

În vremea aceea Franța avea legături cu Anglia, îi dădea înapoi cea ce-i luaseră, deoarece toată domnia copiilor lui Carol I-ii, a lui Iacob al II-lea mai puțin, dar mai ales a lui Carol al II-lea, este o neconținută influență venită din Franța peste canalul Mânecii. După decapitarea tatălui lor, copiii aceștia fuseseră crescuți de mama, Henrieta, fiica lui Henric al IV-lea, la Curtea lui Ludovic al XIV-lea. În Anglia avem acum o perioadă francesă, în care Englezii s'au coborât de la înălțimile lui Milton la un formalism sec, din care, spre fericierea lor, au ieșit pe urmă.

În Anglia Revoluția de la 1688, revoluția prin care e scos din domnie Iacob al II-lea și e așezat ginerele său, soțul Mariei, Gulielm de Orange, revoluția aceasta se făcuse pentru liberalism, care se va desvolta din ce în ce mai mult după dispariția ducelui de Marlborough, acel erou pentru care Englezii făcuseră și cântec întocmai ca Germanii pentru rivalul său, învingătorul Turcilor de la Zenta, Eugeniu de Savoya. Marlborough cade în legătură cu anume intrigi de la Curte, legenda pune disgrățierea lui în legătură cu o ceașcă de cafea ce-ar fi vărsat-o pe rochia unei contese. După aceea se desvoltă spiritul liberal în Anglia, în timp ce foarte mulți Francesi vizitează țara de dincolo de mare. Atunci merge și Arrouet în Anglia, cu gândul de a rămâne acolo. A stat o bucată de vreme la Londra, a cunoscut bine literatura engleză, a scris și niște scrisori asupra țării acesteia și ele constituie o parte vie din opera sa, dar n'a înțeles tot ce a văzut în Anglia, i s'a părut că este așa cum nu era în realitate, i-a apărut ca o țară plină de

libertate și de fapt libertatea cuvântului nu exista acolo, discuțiile de la Parlament nu se publicau acolo, libertatea electorală și dreptul de vot erau iarăși limitate, nu votau decât Anglicanii, protestanții de altă categorie sau catolicii nu aveau acest drept. Apoi locuitorii din orașele mari industriale, orașe ca: Birmingham, Liverpool, Sheffield, Manchester, care se ridicaseră acum, nu aveau dreptul la vot, iar burgurile putrede, biete rămășițe ale cetăților medievale, care aveau doar doi sau trei alegători, își trimeteau represintanții în Parlament.

Voltaire însă a crezut că în Anglia este o țară de libertăți. Literatura engleză a cetit-o, dar n'a înțeles-o deplin. Despre Shakespeare vorbește ca de un geniu barbar și chiar încearcă să-l refacă.

Acestea sânt elementele pe care Voltaire le-a împrumutat din stânga și din dreapta. Din antichitate a luat cât i-a dat școala, fiindcă și el a învățat la un colegiu al vremii sale. A luat ceva și din trecutul literar al Franței pe care nu l'a ignorat. E sigur c'a cunoscut literatura francesă medievală măcar prin continuarea ei în secolul al XVII-lea prin Lafontaine și de aici vin acele povestiri care formează o prosă de-o calitate superioară și care alături cu poezia lirică alcătuiesc partea cea mai vie din opera lui Voltaire.

Lui Voltaire i-ar fi trebuit două lucruri ca să fie ceia ce-a cresut el că este și ceia ce s'a cresut de obicei despre el, fiindcă în realitate n'a fost așa. Era un capricios care nu s'a înțeles nici cu Rousseau, nici cu Montesquieu. Cel din urmă, nobil din provincia francesă, președinte de tribunal, cred că se uita de sus la întreținutul acesta de la curte, iar în ce-l privește pe Rousseau, fiul de ceasornicar din Geneva, rătăcitor dintr'un loc în altul, e sigur că Voltaire îl privea cu foarte mult dispreț. N'a fos nici o legătură între ei, nu poate fi vorba de-o activitate solidară, conștientă a celor trei Crai ai Apusului.

Ce i-ar fi trebuit lui Voltaire ca să fie într'adevăr ce s'a cresut despre el? Ar fi trebuit să se înscrie în desvoltarea poporului său, dar el n'a avut nici o legătură cu trecutul țării sale. A scris lucruri istorice, ca

acea în care prezintă viața lui Carol al XII-lea al Suediei. A scris și o istorie a Rusiei și una a Germaniei, cerută de o prințesă. Încearcă și o istorie universală cu lucruri prinse de ici și de colo. Interesantă ca îndrăzneală, dar se vede că-i lipsea cunoștința trecutului și simțul istoric.

Voltaire n'a luptat pentru nimic; nu s'a apucat de nici un lucru. Dar un proverb arab spune că nu este om acela care n'a sădit un pom, n'a zidit o casă, și n'a făcut un copil, ori el n'a făcut nimic din acestea. În casă s'a așezat în ea deagata la Ferney, aproape de lacul Genevei, unde este o bisericuță a lui cu inscripția: „Lui Dumnezeu i a clădit o Voltaire“.

El n'a participat la viața Franței. În saloane n'a mers, fiindcă acolo se adunau numai cei mai puțin importanți. Salonul a jucat un rol și în Anglia și Samuel Johnson, care a scris: „Viațile poezilor englesi“, carte foarte căutată și azi, era deosebit de mult dorit și chemat în saloanele londoneze. Voltaire n'a mers nici la Curte, era un om oarecum retras. A încercat să fie la Curtea prusiană a lui Frederic al II-lea, dar cum era prea pretențios s'a certat cu regele și acesta l-a dat afară. Diderot însuși a pățit acelaș lucru în Rusia Ecaterinei a II-a. După ce-a cerut să i se dea o casă mare din care să-și facă laborator de unde să pornească reformele, n'a știut de ce să se apuce și țarina l-a trimis înapoi în Franța. Voltaire la Curte nu mergea, dar avea pensie de la Doamna de Pompadour și a fost foarte revoltat când i s'a tăiat. Unde e dar demnitatea lui de reformator, dacă primește să fie în legătură cu astfel de femei?

În viața lui nu e nici consecvență, nici demnitate nici luptă. A stat un timp la Bastille pentru versuri ce le făcuse în tinerețe, dar nu sânt prea importante. N'a avut o prietenie, decât poate cu cine știe ce cucoane algebrice, cum le zice Carlyle, care l-au întreținut. N'a avut un devotament, n'a avut o credință, dar aceștia nu sânt scriitorii adevărați, nu sânt însuflețitorii neamurilor și dătătorii de curente.

Am arătat că n'a existat nici un fel de pregătire comună a Revoluției franceze, pregătire pornită de la

activitatea solidară a celor trei reprezentanți ai literaturii revoluționare. Revoluția vine de aiurea, ei n'au vrut-o și dacă ar fi trăit e foarte sigur că Revoluția i-ar fi distrus.

În ce-l privește pe Voltaire, el e continuatorul literaturii medievale în povestirile sale, care formează partea principală a operii lui. Astăzi nu mai există curentul acesta medieval, dar el se întâlnește în literatura modernă până la Guy de Maupassant, trecând prin Voltaire și așa zice chiar print'un povestitor foarte fin din vremea lui Napoleon al III-lea, Prosper Mérimée, care a inventat și cântece populare din Balcani unde n'a fost niciodată și de la care au rămas câteva nuvele admirabile, între care: Carmen și Colomba. Pe linia aceasta medievală avem prin urmare pe Voltaire, Maupassant, Mérimée, oameni cari povestesc sobru, scurt, cu o nuanță de ironie. Aceasta e partea serioasă din Voltaire și rostul lui de filosof și acela de luptător revoluționar ar trebui lăsat la o parte. Dimpotrivă, era un om care se lăsa întreținut prin pensii acordate de Doamna de Pompadour și se supăra grozav când nu i se mai dădeau aceste ajutoare.

După ce-am văzut ce era Voltaire, rămâne să facem o deosebire între el și ceilalți doi filosofi ai secolul al XVIII-lea, Montesquieu și Rousseau. Există o adâncă deosebire între ei și Voltaire care era un pamfletar. Cuvântul vine din grecește, dar la început a avut alt înțeles. Îndată ce este într'o scriere un atac la adresa unui om sau a unei instituții, cărticelei aceleia i se spune pamflet și nu-i face cuiva onoare de a i se zice pamfletar. De fapt pamflet nu este orice operă de atac. Este la mijloc și un element de neonestitate, trebuie să fie și ceva de interes meschin care să îndreptăm lovitura căreia să i se spună pamflet și multe lucruri pe care le-a scris Voltaire aveau acest caracter.

Nu se poate spune același lucru despre Montesquieu, care în „Lettres persanes“ are suliți îndreptate în anume calități stilistice, acestea ar putea intra în linia lucrărilor pamflet, dar acesta era un colț din activitatea sa, un moment oarecare, nu era activitatea sa principală și ele nici n'au ajuns supt numele său. Era obiceiul

în secolul al XVIII-lea să se răspândească opera de luptă împotriva societății, însă care nu erau iscălite cu numele celui ce le-a scris. Astfel erau scrisorile lui Junius, alături de care în Anglia de acum mai avem o mulțime de opere de împunsătură. Astfel avem o serie de bobârnațe pe nasul unora în „Călătoria sentimentală a lui Laurence Sterne“, „Tristram Shandy“ a aceluiași sau în „Călătoriile lui Gulliver“ a lui Swift.

În Anglia era un curent către critica socială și Voltaire se integrează în literatura universală în capitoul acesta engles, nu e numai în legătură cu literatura franceză din țara sa. Raporturile lui cu Anglia nu sânt destul de bine studiate, pe când legăturile lui Rousseau, cu Anglia sunt foarte bine cunoscute. Acolo a răsărit acel Junius care a atacat instituțiile engleze cu foarte multă îndrăsnială. Toată lumea dorea să știe cine este acest îndrăsneț revoluționar și la urmă s'a găsit că e un om foarte bine, cu foarte multe decorații, care în ascuns a tipărit cea mai ascuțită critică a societății engleze.

Pe Montesquieu îl preocupa scrierea sa despre „Spiritul Legilor“ și mai puțin aceia despre „Mărirea și Decăderea Romei“. Și el are o parte care nu e destul de bine cunoscută. Nu apare cineva cu o carte fără anume pregătiri. Pentru a-l înțelege pe el trebuiesc cercetate toate scrierile privitoare la Științele de Stat, Montesquieu e pentru instituțiile engleze dar e sigur că nu pleacă de la ele, el pornește de la nevoia societății contemporane de a-și căuta o altă basă. Ceia ce Voltaire crede că poate rezolva prin jocuri de cuvinte, Montesquieu e sigur c'a găsit această basă alcătuită din clădirea masivă a gândirii sale adânci.

Montesquieu e un cugetător dogmatic, un cercetător istoric, care s'a încercat și în genul ușor al glumelor pe socoteala societății contemporane. Pe când Voltaire a fost activ în societatea franceză până la sfârșitul vieții sale, Montesquieu, după ce a crescut că și-a rezolvit problema, n'a simțit nevoia de-a scrie mai departe. Se retrage după ce a făcut ceia ce credea el că are de făcut.

În ce-l privește pe Rousseau, cu el ne vom întâlni

adesea, prin anume strecurări ce vin de la el. Voltaire reprezintă anume cerc al societății franceze, anume mediu alcătuit din burghesi, nobili, abați, scriitori, etc. Montesquieu reprezintă nobilimea aceia provincială de robă. Oamenii aceștia corespund unui anume cerc al societății, nu sânt revoltații societății din care au ieșit, nu tăgăduiesc societatea în care trăiesc. Viața teribilă a lui Oscar Wilde reprezintă un fel de mișcare împotriva ipocrisiei societății engleze. Ce e scandalos pentru el e virtutea aparentă, acest lucru mai ales îl scandalizează.

La Rousseau este revolta contra unui anume mediu. El nu poate fi socotit în legătură cu societatea franceză, pentru care el a fost total un strein. Este o revoltă la el, dar nu contra Franței care nu l-a interesat deloc. N'a avut nici o recunoștință pentru țara care l-a primit și i-a dat de nevastă pe spălătoreasa Teresa care l-a bătut de atâtea ori.

La el este o revoltă contra Genevei, cetatea de unde era el. Ce era Geneva? Era un oraș calvin, cu toate calitățile și defectele calvinismului, care cuprinde o disciplină din cele mai severe și o simplitate absolută. Toate formele anglicane, toate ceremoniile din biserică catolică nu le admitea un Calvin. Ca să înțelegi stilul lui Rousseau, care n'are comparații, trebuie să cunoști mediul calvin de unde a plecat el. Dar calvinismul cuprinde o disciplină pe care e de ajuns a te face c'o recunoști, n'ai nevoie să o respecti în adevăr.

Calvinismul e o societate de mare disciplină aparentă, care nu exclude o mare cantitate de ipocrisie și Rousseau a devenit un om de-o sinceritate afectată, sfidătoare, scandaloasă, în opoziție cu morala de ipocrisie predicată de pastorii de la Geneva. Rousseau nu este un fel de cetățean al Franței, ci un pribeag, un desertor al Genevei. El a avut până la sfârșit un fel de luptă cu Geneva lui de acasă, luptă pe care Francesii n'au înțeles-o și se miră adeseori de revolta lui. El continuă lupta contra constrângerii de la începutul vieții, care l-a împiedecat de-a fi un cetățean așa cum a vrut el.

Între el și ceilalți doi filosofi este un mare antagonism. Voltaire crede în puterile civilizației și socoate că

el însuși contribuie la dezvoltarea acestei civilizații. Voltaire crede că prin anume reforme ale învățământului s'ar putea ajunge la ceva bun. Cei cari au reformat în Polonia, la noi în Principate, s'a inspirat de la spiritul filosofic. Rousseau nu este un filosof, ci un adversar al filosofiei concepută ca o știință de Stat, pe care încerca s'o stabilească în forme precise Montesquieu, pe când Voltaire se ocupa doar de liniile ei generale. Aceștia represintă pedagogia de stat, care are să se substituie celei religioase, pe când Rousseau e adversar al pedagogiei, el se întoarce spre lumea primitivă, neagă tot.

La el este o revoltă pornită de acasă și întoarsă împotriva civilizației și s'a localizat în Franța pentru că acolo se putea trăi mai bine parasitar, acolo se putea bucura de mare prestigiu chiar trăind ca parazit, din secolul al XVII-lea se trăia astfel la curtea regilor de la Paris.

La Rousseau este și un lucru care pleacă de la el, el e creatorul sentimentalismului romantic, ce se întâlnește și în romane engleze ca „Pamela“ lui Richardson Samuel. „Noua Heloisă“ a lui Rousseau e plină de sentimentalism lănced, de plângere necontenită. N'a putut scrie un roman de adevărată iubire, când el n'a avut cel mai mic atașament față de cineva.

Rousseau e socotit ca precursor al romantismului. Sentimentalitatea lui se îndreaptă și asupra naturii, nu numai asupra oamenilor. A cunoscut doar lacul de la Geneva cu înfățișarea unei adevărate mări. Natura Alpilor, a lacului, l-au influențat. Dragostea pentru natură se întâlnește acum și la alții, ea va face să iasă la iveală istoria naturală a lui Buffon și clasificarea plantelor de suedesul Linné. Era o îndreptare spre natură, dar el e cel ce a răspândit iubirea peisagiului.

ENCICLOPEDIA FRANCESĂ ȘI TEATRUL, DIN SECOLUL AL XVIII-LEA.

De unde a pornit ideia acestei enciclopedii? Enciclopedia franceză este o imitație a unui original engles. În obiceiul poporului frances nu este să consulte lucrări de acestea peste măsură de întinse. Ideia unei Enciclopedii a Științelor și a Artelor n'a răsărit în Franța.

Între cei trei scriitori pe care-i presintăm de obicei ca revoluționari, am arătat că n'a fost vorba de o colaborare, Voltaire, Montesquieu și Rousseau n'a făcut pact comun pentru nici un fel de activitate. Enciclopedia e streină de Voltaire. Nu este nici spiritul lui, nici colaborarea lui în această operă franceză. El care era un pamfletist nu era bucuros să contribuie la o lucrare care era a tuturor și a nimănu. Rousseau a colaborat cu articole despre muzică, de altfel el fusese și autorul unei operete cu succes. Fusese vorba să asiste la reprezentația ei chiar regina Maria Antoinetta.

De altfel, aproape toate articolele bin Enciclopedie, afară de prefața program a lui D'Alembert, care nu se potrivește cu cuprinsul Enciclopediei, aproape toate au fost revăzute de Diderot, și revisia sa a fost făcută în franțuzește, ceia ce înseamnă o refacere și în ce privește stilul și în ce privește ideile, transformare deci ca fond și ca formă. Vre'o zece volume au fost transformate complet de Diderot.

Nu se poate socoti Enciclopedia ca un lucru voit, cu program ce s'a respectat de la început până la sfârșit. În orice lucrare colectivă trebuie cineva să armonizeze și acest cineva trebuie să aibă o cultură enciclopedică, să se priceapă în toate domeniile, ceia ce e foarte greu. În Enciclopedia franceză este o parte vastă care privește istoria și alta tot așa de vastă care se ocupă de matematică, dar cine are cunoștințe în aceste două do-

menii, cîte este deopotrivă de priceput la istorie și la matematică?

Alte popoare și-au avut de asemenea Encyclopediile lor. La Germani cităm: *Konversations-Lexikon*, de Brockhaus, în șaptesprezece volume, și *Konversations-Lexikon*, de Meyer, tot în șaptesprezece volume. Englezii au admirabila Encyclopedie britanică, la care am colaborat și eu și în care fiecare articol este un întreg tratat științific. La noi este o Encyclopedie mai veche de la Sibiu, în trei volume, făcută de un Bănățean, Diaconovici, cu articole de istorie făcute de Onciul. Acum e vorba să se alcătuiască și la noi o Enciclopedie pe alte baze. Doctorul Leonte mi-a cerut și mie niște articole pentru această publicație la care se luciează. Ungurii au și ei o Encyclopedie, Palas.

Numele de encyclopedie se explică astfel: *pedia* înseamnă educație, iar *encyclo* are sensul de: în cerc, adică complect. Cea dintâiu encyclopedie, și nu e nevoie să poarte neapărat acest nume, se poate chema Dicționar, cea dintâiu încercare de-a presenta toată știința împreună a fost făcută pe la 1630 de către un Englez, Halstedt; dar cartea n'a avut răspândire și influență: n'a pătruns în alte țări. În Antichitate astfel de lucruri n'au existat. Aristot represintă prin opera sa *Encyclopedia* greacă. Francesii au avut ceva asemănător cu ceia ce se cheamă o Encyclopedie: e vorba de Dicționarul universal a lui Mauresy, care se întrebuintează până astăzi, dar e vorba de câte un personaj; a avut și ediții mai multe, dar e un Dicționar al numelor, nu al artelor și științelor, cum i s'a spus Encyclopediei franceze, pentru a se deosebi de Dicționarul amintit. În fața acestuia a apărut altul care a făcut mare vâlvă și care nu s'a tipărit în Franța; este ceva obișnuit des în opera lui Bayle. Nu trebuie confundat cu Henri Beyle, romancierul cunoscut sub numele de Stendhal, de la care a rămas „Roșu și Negru” și „Chartreuse de Parme”. Dicționarul acesta cuprinde definiția noțiunilor culturale curente. Pe atunci era lupta între Iesuiți și Janseniști și atitudinea autorului e liberală, cu oarecare nuanță de polemică, de critică.

După Bayle, care a fost cetit și discutat, apare En-

cyclopedia franceză a lui Diderot, care e inferioară ca unitate și care are o mulțime de informații greșite. Se dau acolo și orașe care n'au existat niciodată. Care e origina ei vom vedea în cele ce urmează.

Englezii au tipărit și altă Encyclopedie însemnată, sub numele cuiva care e inițiatorul, Chamders, pe la 1740, prin urmare pe o vreme când în Anglia se găsea și Voltaire. Francesii în această vreme erau într'o perioadă de anglomanie și iubirea aceasta s'a întins în Franța în tot secolul al XVIII-lea. Petrecerile se făceau și la Paris după moda englesă. Se introduseseră și în Franța moda grădinilor englezești după aceia cu copaci tăiați geometric, tunși după anume forme. Grădinile cu iarbă cât mai multă, acestea sânt de modă englesă și seamănă cu parcurile din Londra. Moda englesă trece și la Paris și vechea trăsura, împodobită cu ornamente de stuc, cu flori, cu ramuri, chiar cu îngeri, aceasta a fost înlocuită cu trăsura sprintenă cu „cabul” după care se înnebunea fratele lui Ludovic al XVI-lea, contele de Artois, împreună cu regina Maria Antoinetta.

În toate domeniile, moda din Anglia a trecut la vecinii din Sud și atunci Francesii s'au gândit de ce să n'aibă și ei o Encyclopedie, așa cum aveau Englezii, și s'au adunat mai mulți oameni de știință să facă una și pentru Franța. De la început a fost foarte greu să găsești colaboratori cari să se înțeleagă între ei, apoi se întrebau dacă Statul le dă voie să tipărească o astfel de operă, mai ales că articolele din Encyclopedie nu sânt în sensul saloanelor din secolul al XVIII-lea sau în sensul Statului, unele au anume ascuțituri, anume note împunsătoare. Trebuia prin urmare să se găsească oamenii cari să lucreze și apoi să se capete aprobarea guvernului. Doamna de Pompadour a fost de la început pentru Encyclopedie și la Curte s'au făcut mai multe discuții dacă aceasta e sau nu o carte primejdioasă: pe vremea aceia era o cinste pentru curteni, o bravură, să arăți la curte că ești în curent cu ideile noi. Spiritul revoluționar cuprinsese și clasele nobile. Însăși Maria Antoinetta fugea să se plimbe la țară, mergea la teatrul lui Beaumarchais, plin de imputări pentru regim.

A trebuit multă vreme până s'a găsit Diderot să or-

ganiseze lucrarea aceasta de mare însemnătate pentru secolul al XVIII-lea. Ce este el? Comparat cu ceilalți scriitori din secolul său, el este cel mai cuprinzător dintre toți, cel care are mai mult interes pentru orice, care nu se lasă stăpânit de formule. În același timp e și cel mai original, cel mai personal. Nu împrumută idei de la alții și este de o sprinteneală spirituală care-l întrece poate și pe Voltaire. Adăugim apoi că este și cel mai lipsit de pedanterie, spune lucrurile cele mai însemnate în forme simple, și aceasta e suprema eleganță în materie de știință. Deși de origină burghesă, de nimica toată, deși nu s'a purtat prin cercuri înalte cu Voltaire, totuși el este cel mai elegant în formă.

A fost chemat să reformese Rusia Ecaterinei a II-a și, dacă l'ar fi lăsat încet, desigur că ar fi făcut lucruri foarte bune; dar l'a îmbrăcat într'o haină cu care el nu era obișnuit, i-a dat o casă mare în care să-și așeze birourile, s'a zăpăcit și, când țarina a văzut că nu ajunge imediat la rezultatele ce le dorea ea, l'a trimis înapoi în Franța.

Helvețius, autorul cărții d-lui l'Esprit, și germanul Holbach și-au presintat credințele într'un chip dur, căutând să se impună prin scandal. Diderot a scris și teatru, drame ca: „Fiul natural“, „Tatăl de familie“, romane ca: „Jacques fatalistul“; a lăsat și considerații sociale, care intrau și în arta timpului, dar la el lucrurile sânt presintate fără dorința de-a jigni pe cineva.

A exercitat o mare influență în afară de Franța. Lessing n'ar fi scris drama „Nathan cel înțelept“ și n'ar fi dat o anume direcție criticei sale dacă nu l'ar fi cunoscut pe Diderot. În ce-l privește pe Schiller, el pornește de la Rousseau, dar prietenul său, marele Goethe, a fost și el influențat de Diderot și aceasta ne arată cât de mare a fost importanța lui Diderot.

El n'a fost capabil să presinte un mare program științific, abstract și atunci s'a adresat cuiva din saloanele secolului al XVIII-lea. Aici erau oameni de aceștia cari n'au scris nimic, dar cari aveau mare talent. În Saloane s'a cheltuit o cantitate enormă de cunoștinți, spirit. La ce s'a cheltuit aici, fără a fi cunoscut, adăugând scrisorile din vremea aceasta, care de multe ori

cuprind pagini mai frumoase decât literatura consacrată.

Omul despre care e vorba e d'Alembert, fiul unui nobil, care l'a părăsit, dându-l cuiva în creștere. El a făcut introducerea Enciclopediei, care nu este, cum se crede de obicei, un întreg tratat științific: e doar o lucrare de vre-o 46 pagini.

Aceasta este Enciclopedia franceză, iar influența ei asupra spiritului public a fost redusă la anume cercuri restrânse, la oameni bogăți, cari o puteau cumpăra. Biblioteca la îndemâna oricui este un lucru mai nou și adevărată bibliotecă publică nu este nici astăzi decât în America. Acolo sânt anume săli pentru literatura franceză. Altele pentru cea engleză, germană, etc. Apoi sânt conferințe în legătură cu ceia ce se găsește la bibliotecă.

În general se poate spune că lumea n'a citit totdeauna. Cetitul în secolul al XVIII-lea era mult mai restrâns. Te duceai în saloane, acolo veneau gânditori, oameni de literatură, se conversa și conversația servea ca cetit, și pe atunci exista conversația; lumea știa să asculte pe cineva cu înfluență, nu trebuia să-i tragi de mânecă, așa cum se întâmplă azi. În Anglia se citea mai mult, de unde romanele lui Dickens, așa plăcute. Enciclopedia n'a fost prea mult citită; anume articole erau cunoscute și comentate, dar în general opera aceasta era în afară de societate. A crede că Revoluția Franceză pleacă de la cei trei filosofi e tot așa de greșit ca și a crede că ea pornește de la Enciclopedia franceză.

Punem față'n față două feluri de teatru, pe lângă care este cel social, moralizator, represintat prin piesele lui Diderot, care au avut influență și asupra unui scriitor german dinainte de Sturm-und-Drang-Perioade, asupra lui Lessing. Sturm-und-Drang-Perioade este mișcarea de pe la 1770, care tinde să se desfacă de sub influența literaturii franceze, care pe vremea aceea era o formă abstractă, pentru toată lumea, o formă generală care pătrunsese pretutindeni și Germanii vin acum cu o literatură nouă. Lessing în „Nathan cel înțelept“ discută probleme religioase. Nathan este un Evreu care își represintă punctul său de vedere. Lessing prin piesa sa face ceia ce făcuse în Franța Voltaire: tratează ches-

tiuni religioase. Chestiunea e numai dacă prin piese de teatru se poate face așa ceva. Literatura poate ea predica? Nu trebuie să aibă aerul că predică, dar e necesar să întrupeze sufletul autorului, care întotdeauna represintă punctul său de vedere. Chiar dacă piesa lui Lessing este o predică, „Nathan cel înțelept“ nu poate fi socotit ca o piesă proastă, atâta vreme cât autorul său a avut un extraordinar de mare talent de dramaturg.

Lessing a fost și mare critic și n'a fixat o teorie numai în domeniul artei, dar și în cel al poeziei. În artă era acum teoreticianul care cunoștea așa de bine lumea veche, Winckelmann, iar Lessing se distinge ca om de critică în opera sa Laocoon sau „Limitele picturii și ale poeziei“. Laocoon era fiul Hecubei și al bătrânului Priam, preotul lui Apollon în Troia, care împreună cu cei doi fii ai săi a fost înlănțuit de șerpi, fiindcă s'a ridicat împotriva șireteniei grecești, a lui Odyseu, de-a introduce calul de lemn în cetatea Troii. În Vatican se găsește un grup admirabil care-i represintă pe aceștia și în Eneida lui Virgilius este un episod care se ocupă de ei. Opera lui Lessing a luat acest nume fiindcă are ca punct de plecare o comparație între celebrul grup și episodul din Virgiliu.

Avem prin urmare un teatru, care, ca și arta corespondătoare, presintă subiecte de familie, chiar fabule. Grenze, pictor puternic și în același timp delicat, plin de o grație și-o naivitate delicioasă, presintă el ulciorul spart. Acesta cuprinde în sine o învățătură, este o fabulă trecută pe pânză. Literatura aceasta care corespondune unei arte și care este reprezentată în Franța prin Diderot, dramaturg ce are influențe și în Germania, teatrul acesta servește la îndreptarea moravurilor.

Pe lângă acesta avem încă două feluri de teatru. Unul satiric direct, ca acela al lui Beaumarchais. Voltaire este un satiric, este un agresiv, dar indirect titlul unei lucrări poate fi revoluționar și înlăuntru nu găsești aproape nimic de luptă, de fanatism. Dar alături este un teatru satiric, cu atacuri directe împotriva societății de atunci și acesta e, cum am spus, al lui Beaumarchais. În al doilea rând, într'o parte a Italiei, la Veneția, este un teatru fără preocupări de caracter moralisator, fără

intenția de-a face luptă cuiva, e vorba de teatrul lui Carlo Goldoni.

Ce este cel dintâiu, cum a ajuns Beaumarchais să scrie piese de teatru? Sânt societăți care impun unui scriitor anume genuri literare. Lui Beaumarchais e sigur că nu i-a trecut prin minte în tinereță că va fi autor dramatic.

Îl chema Pierre-Augustin-Caron și Beaumarchais. Fusesse un aventurier, un ticălos: condamnat la închisoare pe vremea Revoluției, e scos de acolo datorită intervenției unei tutoare, o bătrână cu mare influență, cu care trăiește o bucată de vreme. Celebru și prin procesele sale, care-i făcuseră subiect pentru foarte interesante și curioasele sale Memorii.

Avem aface cu fiul unui ceasornicar și a inventat chiar un mic meșteșug la ceasornice. Descoperirea lui a fost imitată de cineva : el, care a fost un om de procese, l-a dat în judecată. Academia de științe i-a dat lui dreptate și a câștigat procesul. Pe urmă a intrat la Curte, unde a fost secretar al regelui. A îndatorit pe un bancher, care l-a asociat la averea sa, ba chiar l-a asigurat. Murind acesta, un conte care i-a rămas în loc n'a mai vrut să-i plătească asigurarea. Îl dă în judecată și procesul acesta va fi la originea pieselor sale: Nunta lui Figaro și Bărbierul din Sevilla. A avut și un alt proces pentru sora sa, care trebuia să se mărite cu un Spaniol și acesta nu și-a ținut cuvântul. Cele două judecări, pentru ruperea de făgăduială și pentru redarea banilor promiși, i-au servit ca puncte de plecare în piesele amintite.

Pe vremea aceia procesele erau judecate de Parlament, în care locurile se cumpărau. Dar Ludovic al XV-lea, împreună cu Maupeau, au dizolvat Parlamentul cu locuri plătite și au creat altul în care intrau cei pe cari regele îi socotea vrednici: prin urmare se făcea alegere după merite; dar opinia publică a fost contra noului Parlament și Ludovic al XVI-lea a trebuit să revie la cel vechiu.

Hărțuiala cu acest Parlament cu locuri plătite i-a procurat lui Beaumarchais material pentru Memoriile sale, una din cele mai admirabile opere de polemică, ceva asemănător cu „Provincialele” lui Pascal.

Piesele lui au fost făcute la început ca să-l servească în această afacere a lui. Ele încep în 1675 și una e represintată cu greu la 1784. În „Bărbierul din Sevilla“ a vrut să introducă și procesul său, din care cauză piesa în forma de acum nu este cum a făcut-o la început. N'a avut atâta trecere ca „Nunta lui Figaro“, care e mai ascuțită, mai dată după public: a văzut ce-i place și a mers pe această linie. Beaumarchais pleacă deci de la o afacere particulară, personală; la început în teatrul său se îngrijește numai de ea, apoi gustul publicului se impune, îl transformă și atunci scrie Figaro, care e un nume spaniol.

În Spania pe atunci era un curent de critică ascuțită. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea fusese numai un roman fără prea multă importanță. În Franța romanul acesta a fost reprezentat prin Le Sage, cu romanele sale, un fel de critică combativă a Spaniei. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în pictura spaniolă se distinge pictorul spaniol Goya, care prinde anumite păcate ale societății. Alături de scene populare avem la el evenimente sociale, tendința de-a ațâța contra regimului frances. Tot așa se recurge la fabulă. Ale lui Iriarte sunt imitate în Franța de Florian. Fabula lui Iriarte este un instrument de luptă.

Figaro este critica spaniolă în legătură cu viața lui Beaumarchais. Restul îi vine din societate, din mediul în care trăește. De altfel Beaumarchais nu și-a înțeles chemarea ca autor dramatic. Făcuse la început piese fără importanță. În Eugenia povestea viața soriei sale în Spania. Din piesa aceasta și din piesa lui Goethe, Clavija, în care materialul e cules din Memoriile lui Beaumarchais, avem toate știrile cu privire la acest incident din viața lui Beaumarchais. Tarare, este o altă piesă a lui.

Dar dramaturgul nostru s'a ocupat de altceva mai ales. A luat partea Americii în Revoluția contra Angliei și supt nume spaniol a transportat tot felul de lucruri în America. Exista o adevărată mică plată a lui.

Cu totul deosebită este figura atât de simpatică a lui Goldoni. Acesta are o valoare actuală, ori când se pot juca cu succes piesele lui, pe când nimeni nu se

mai gândește astăzi să repesinte pe Beaumarchais, care a trecut în operă. Goldoni și-a făcut Memoriile într'un moment când era liber. S'a mutat la Paris, a părăsit Veneția lui și acolo și-a scris Memoriile, o carte foarte valoroasă, fără nici un element de răutate. N'a avut nici o dușmănie, nici un fel de interese materiale personale, care să-l ridice împotriva cuiva. Este un om al lui Dumnezeu, ridicat din mijlocul poporului venețian, având toată aristocrația și toată populația cu sine. Nu este în opera sa o deosebire de la un timp la altul, de la o influență la alta. Goldoni este totdeauna egal cu sine însuși în ce privește talentul. A început așa cum a fost și mai târziu.

A trăit un timp în Franța, învățase bine franțuzește: putea să încerce a scrie și acolo, dar n'a făcut-o. Era așa de legat de poporul venețian, încât, după ce se desface de el, Goldoni nu mai e autor de comedii. Desfăcut de Veneția, el nu mai face literatură. Ambiția lui era să facă plăcere conașionalilor săi. Avea un ascuțit spirit de observație, un haț natural pe care l-a stăpânit așa fel ca să nu jignească pe nimeni, cu toate că nu se temea de guvernul italian. Elementul de satiră jignitoare lipsea spiritului acesta bun.

Veneția era țară de ev-mediu până foarte târziu și Goldoni a fost un medieval. La el e tot farmecul, tot darul de a povesti, toată gluma gustoasă, savuroasă a evului-mediu. El e cunoscut cu o prea mică parte din opera sa care e imensă. Eu am tradus în românește piesa „Hangița”. Mai are Mîncinosul, Sgârcitul, etc. Interesant e să fie pus alături de Alberto Nota, elegant dar insuportabil. Nota seamănă cu teatrul artificial frances. pe când acesta este admirabil prin naturaleță. La Goldoni este ceva din Terențiu de odinioară.

STURM-UND-DRANG-PERIODE ȘI LITERATURA ENGLEȘĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA.

Numele acestei perioade din literatura germană nu este reprezentat printr'un cuvânt oarecare, ci prin titlul unei piese a lui Kingler. Piesa s'a uitat, dar numele ei a rămas ca să arate mișcarea literară reprezentată prin Schiller și Goethe, nu și prin Lessing, care e un scriitor tendențios, face piese cu scop demonstrativ. Și în „Nathan cel înțelept“ și în toată opera cuprinsă sub numele de Dramaturgia de la Hamburg el susține un punct de vedere abstract. Lessing e gânditor abstract. Nu e un creator. Influența lui asupra lui Schiller e nulă. Între el și cei doi corifei nu este nici un fel de asemănare. La Schiller și Goethe este o influență de la Diderot, dar acesta are simțul realității. Este un spirit capricios, cu tot felul de tendințe amestecate între ele. La Germani nu este nimeni care să se apropie de Montesquieu. „Spiritul Legilor“, „Considerații asupra măririi și decăderii Romanilor“, acestea sânt lucruri care se mențin franceze. Gluma ușoară a lui Voltaire, pietrele aruncate în religie, în autoritatea monarhică, acestea sânt lucruri care nu prind la Germani, popor ce n'are un suflet revoluționar, ca al Francesilor: Goethe, când s'a găsit în fața fenomenului revoluționar, a avut atitudini deosebite. La început, în fața bătăliei de la Valmy a spus că în acest moment și în acest loc începe o eră nouă. Pe urmă însă și-a schimbat părerea. Ca el, tot așa și Iohanes von Müller are la început un sentiment de aprobare pentru Revoluție. Amândoi plutesc în nori, cred că reaua stare a societății se poate îndrepta prin mișcări revoluționare, cred că prin ele se pot înlătura formele împovărătoare ale societății, că se poate ajunge la mai multă frăție între oameni. Pe urmă, când Revoluția ajunge în mâna poporului, când se ridică șefii

fără valoare reală, atunci scrisorile foarte interesante ale lui Müller și-au schimbat tonul față de Revoluție. Atunci el este pentru dreptate, pentru omenie, pentru liniște și contra schilodirilor nebune de la Paris. Iar lui Goethe, care e un spirit armonios de la început, îi plac lucrurile cumpănite. Nu actele Revoluției l-au indignat mai ales pe Goethe ; ceia ce-l supără în special este răsărirea unor șefi fără merite personale și cu o înfățișare total deșănțată. Este o parte de grosolanie în Revoluție și aceasta l-a supărat pe Goethe și lucrul acesta îl spune el în piesa sa: „Der Bürgergeneral“ sau Cetățeanul general. Într'adevăr, în timpul Revoluției s'au ridicat generali cum era Hoch, care a potolit răscoala din Vendea, care făceau parte din straturile cele mai de jos.

În privința aceasta, piesa lui Goethe se leagă cu altă manifestație de ironie contra oamenilor cari joacă sau încearcă să joace un rol oarecare în societate, fără a avea merite pentru acest lucru. Este piesa unui urmaș al lui Molière, care a întrecut pe scriitorii francesi de a doua mână, a danesului Holberg, pe care am tradus-o eu și care s'a jucat și la teatrul național din București, e vorba de vestita piesă: „Tinichigiul politic“. Acesta e omul care se adună cu prietenii săi, discută într'un oraș german hauseatic despre organizarea orașului și fiecare vine cu critici, crezând că el ar putea administra mai bine. La un moment i se spune tinichigiului că e făcut primar și se presintă în fața lui tot felul de personalități ale cetății. Pus într'o situație caraghioasă, fiindcă nu știa ce să facă, toți fac haz pe socoteala lui. Disperat el declară că nu știe ce să facă, e nenorocit că nu poate scăpa de situația aceasta încurcată și în cele din urmă i se spune că n'a fost ales primar și că farsa aceasta i s'a făcut numai ca să i se arate că n'are dreptul să critice pe alții atâta vreme cât el însuși nu e vrednic să facă lucrul acela.

Dar între piesa aceasta și a lui Goethe este o asemănare. Sânt oameni ridicați, dar cu însușiri îndestulătoare pentru locul ce-l ocupă.

Asupra scriitorilor acestora nu se exercită influența lui Montesquieu, nici a spiritului fondeur din Voltaire,

care nu face niciodată o opoziție adevărată, nu luptă cu seriozitate împotriva Instituțiilor și formelor pe care le atacă. Rămâne ca influență sigură aceea a lui Rousseau, care tinde spre schimbarea societății. La el este o negare a societății, Rousseau nu admite să trăiască în astfel de societate ca aceea a lui. De aceea se ascundea în fundul lojii când era o reprezentație, de aceea s'a însurat cu Teresa, spălătoreasa care l-a dominat până la sfârșitul vieții. Și aceasta este un fel de sfidare a societății.

Scriitorii aceștia au primit influența lui Rousseau, care e un negator și un răsturnător. Dar la el mai este încă un lucru. Rousseau este contra civilizației încorsate, înțepenite, din secolul al XVIII-lea. El ne trimite la natură, la primitivism, la viața omenirii de la început. El spune că omul a fost bun de la natură, dar că a venit civilizația și ea l-a stricat.

De aici o producție literară ca aceea a lui Bernardin de Saint-Pierre, din romanul Paul și Virginia, în care presintă viața primitivă din insulele dintre America de Nord și cea de Sud. Arată viața idilică a celor doi eroi, ocupațiile plantatorilor de acolo, etc. În același timp Bernardin de Saint-Pierre are și studii asupra naturii, descrieri admirabile ale ei.

Tot de la Rousseau a venit o parte din începuturile lui Chateaubriand. Fiu de nobil din Bretania, crescut aspru, cu un tată care nu se ocupa de sufletul lui și cu o mamă care nu-l înțelegea, el nu avea o intimitate sufletească decât cu sora sa. Când a ieșit din închisoarea de acasă, era ca scăpat dintr'un cuib de cucuvăi. Pe de altă parte, ca și Byron, care era șchiop și bețiv, Chateaubriand era puțin diform: avea capul prea mare și trupul prea mic și probabil de aci un fel de necaz al său împotriva vieții.

Influențat de Rousseau, el își caută idealul frumuseții în natură și idealul uman printre oamenii din America de Nord. De aici călătoria lui în America, admirația pentru șefii de triburi de aici. Acolo vede el pe sălbatecii aceștia, cari de fapt erau niște trădători, niște leneși, niște bețivi și pe cari el îi transformă în exemplarele cele mai pline de calitate.

Lui i se datoresc mai multe opere. Astfel în „Atala“ presintă dragostea între doi tineri pe jumătate sălbateci. René este un om desgustat de societate, care se retrage într'o viață simplă fiindcă nu mai găsește nimic plăcut în lume. Alte opere sânt: „Martirii“, „Geniul creștinismului“, „Ultimul Abenceraj“, Mémoires d'outre tombe, etc. El a încercat să presinte pe larg viața bunilor sălbateci.

Influența lui Rousseau a trecut și la noi, și ei i se datorește cultivarea poeziei populare de către Russo și V. Alecsadri. Înainte de aceștia influența literaturii populare nu prea era mare. Constantin Stolnicul Cantacuzino s'a gândit că în poezia populară ar putea găsi multe elemente de istorie, dar el nu vedea frumusețea acestora.

Văcăreștii s'au inspirat, fără îndoială, din poezia populară. În acea „Amărită turturea“ se vede tonul popular. Insuși plângătorul Conachi este influențat de Rousseau. Între hârtiile lui s'au găsit niște versuri populare în care se vede legătura lui cu natura:

„Lumea strigă, lumea zbiară,
Pentr'un puiu de căprioară“.

Țăranul lui Alecsandri nu e al semănătorului. Din potrivă, noi am fost întotdeauna contra țăranului fad, artificial, cu panglicuțe. Țăranul lui Aldea e dur, ascuțit, nu ca păpușile lui Alecsandri din „Lipitorile Satelor“; nuvela „Tudor și Marinda“, etc. De altfel, Alecsandri nici n'a avut contact cu țăranul. Învățase în străinătate, era un fel de boierinaș care privea realitatea prin ferestră și din trăsură. Moșia lui de la Mircești, agro-nomic și social era un adevărat scandal. Acolo, într'o casă cam ca a lui Conachi, trăia el cu Paulina Lucasievici, un fel de fostă intendentă a lui. Dar câtă deosebire de la Elena Negri până la această femeie vulgară și bețivă. Țăranul lui Alecsandri nu este real, el este fabricat à la Rousseau.

Ne întoarcem acum la aceste două caracteristici ale lui Rousseau, să le vedem în literatura germană din Sturm und-Drang-Periode, care nu se manifestă până la influența ce vine de la filosofia lui Kant, prin anii 1771, cu operele sale: „Critica rațiunii pure“ și „Critica rațiunii practice.“

Dar operele clasice ale lui Goethe și Schiller sânt după 1790 și înseamnă ruperea de ideile care au influențat Revoluția franceză. La ei este un fel de refugiere din atmosfera revoluționară în seninătatea atmosferei acesteia antice și mai ales a antichității grecești. Toate răzbunările, toate crimele din Revoluție contribuie la ruperea de Franța și la refugierea în seninătatea Heladei. Goethe n'a știut grecește, Schiller poate că da, dar erau pe atunci foarte bune traduceri făcute din limbile clasice. Homer era citit la școlile franceze. Bitaubé îl tradusese destul de prost. Mult mai bună era la Germani traducerea lui Voss, care tradusese și Georgicele lui Virgiliu.

Neoclasicismul este un fenomen german pentru un timp. Francesii rămân la clasicismul fals, dușman al clasicismului cel adevărat.

Venim acum la cele două influențe ale lui Rousseau, cea revoluționară și cea în legătură cu natura, cu viața primitivă. În ce privește cea dintâiu, s'o vedem cum se manifestă la Schiller și la Goethe. Cel dintâiu a evoluat mai puțin ca Goethe, n'a avut nici vigoarea fizică și nici cea morală pe care a avut-o Goethe, bărbatul admirabil, socotit ca un Apollon al ȳremii sale. De altfel nu se poate socoti că noi suntem o umanitate fizicește degenerată. Regele Franței de la sfârșitul secolului al XV-lea, Ludovic al XII-lea, se însurase la bătrânețe, după despărțirea de Ioana Schiloadă și după moartea celei de-a doua soții, Ana de Bretagnia, cu Maria de Anglia. Neobișnuit cu petrecerile la care-l obliga ea, s'a îmbolnăvit și a murit, când n'avea încă nici 50 de ani și când lumea îl socotea foarte bătrân.

Schiller a fost incontinuu bolnăvicios. Goethe însuși a avut o tinereță nesigură. Din corespondența lui cu sora sa Cornelia, poate cele mai sincere scrisori ce le-a scris el, se vede că la un moment dat se întrebau dacă va trăi sau nu. Cornelia însăși a murit foarte tânără, fiind și ea bolnăvicioasă. Am spus că Schiller a murit tânăr și bolnăvicios și poate că aceasta îl grăbește spre producție.

Între 1870 și 1890 se manifestă aceștia în felul lui Rousseau, prin rupere de societate. Cum spuneau Protestanții că vor să se desfacă de Roma, tot așa și la

aceștia avem o totală rupere de societate, mai ales în trei opere, două ale lui Goethe și una a lui Schiller, care a avut enorm efect asupra societății contemporane și nu numai asupra scriitorilor cari au format grupul de la Goettingen (Goettinger Bund), nu peste măsură de însemnați. E vorba de „Hoții“ lui Schiller, piesă care a influențat tot tineretul german, cu toate că este mult inferioară celorlalte piese ale lui și pe care mai târziu el nici nu și-ar fi recunoscut-o ca a lui.

Goethe are în această epocă două manifestări care corespund cu a lui Schiller: una reprezintă un erou neastâmpărat din evul mediu, care-și bate joc de autoritate, aruncă bombe satirice în toate părțile. Goetz von Berlichingen este o piesă interesant de barbară. Se caută o asemănare între ea și piesele lui Shakespeare, dar de la dramaturgul engles cred că Goethe n'a primit o influență directă. Probabil că l-a cunoscut pe Shakespeare în forma francesă, ciselată a lui Voltaire. În ce privește compoziția, piesa lui Goethe e cu desăvârșire haotică, deși nu fără oarecare simț al adevărului istoric, al autenticității evului-mediu german.

Nici Rousseau din „Confesiuni“ și din „Noua Heloisă“ nu lipsește, cu toate că la acesta avem o analiză sentimentală lăncedă. Goethe a cunoscut o mulțime de femei, dar n'a fost o tragedie în viața lui sentimentală. Altceva a fost iubirea pentru Bürger, creatorul baladei, a cărui eroină dintr'o baladă este Lenora. În viața acestuia a fost într'adevăr o tragedie, dar la Goethe nu.

S'a publicat corespondența lui Goethe cu Frau von Stein. Relațiile dintre ei erau după normele lui Rousseau, suspinuri reciproce, dar nimic rău în legătură cu aceasta; de altfel era și un Domn von Stein, care n'ar fi permis ca lucrurile să meargă prea departe.

Goethe s'a gândit însă, ce-ar fi dacă legătura această, care era un fel de frăție sufletească, s'ar transforma în ceva mai serios. Sigur că atunci soțul ar fi trebuit să-și schimbe cumva atitudinea și din aceste preocupări a ieșit romanul său „Werters Leiden“, Suferințele tânărului Werter.

Acestea le-am spus în legătură cu influența revoluționarismului venit de la Rousseau, acum ne ocupăm

de cealaltă idee pornită de la el, cu iubirea pentru omul primitiv, pentru natură. De la această influență pleacă în mare parte lirica lui Goethe. Morărițele lui, tot ce e în legătură cu natura pornește de aici și Goethe și-a trăit adânc viața, n'a stat închis în casă ca Schiller. Dacă cetim Memoriile de mai târziu ale lui Goethe, sau „Wilhelm Meisters Lehrjahre“, ori „Wilhelm Meisters, Wanderjahre“, cunoaștem viața lui frământată din tinerețe, călătoriile de noapte pentru a se întâlni cu iubitele. A avut un contact cu natura și cu viața care la Schiller nu se întâlnește. De altfel între ei este și deosebire de carieră. Schiller este profesor de istorie, scrie mai multe drame istorice: „Wallenstein trilogie“, „Maria Stuart“, „Don Carlos“, „Wilhelm Tell“ și chiar o istorie a Războiului de 30 de ani.

Fără îndoială că de la Rousseau vine lirica ce unește sufletul omului cu mediul natural, care înseamnă un progres față de literatura franceză.

Goethe a primit de la Rousseau o influență directă și una mijlocită. Herder culesese cântecul popular din aceiași dragoste de umanitate, care pleacă tot de la Rousseau. Noi ne oprim cu presintarea literaturii germane în momentul când apare Winckelman cu cercetarea antichității, cu călătoria lui în Italia, cu a sa Istorie a artei antice. Căutarea cântecului primitiv și în dialectele primitive se va întâlni la englezul Robert Burus în cântecele populare ale Scoției. Influența lui Rousseau trezește toată poezia populară. Folklorul vine de la el, noțiunea poporului suveran, a poporului sfânt, e tot de la el.

De la Goethe și Schiller au rămas și piese istorice. Ați văzut „Don Carlos“, apoi „Wallenstein trilogie“, etc., dar acestea vin după ce-au primit baza de realism care le vine din cunoașterea antichității, pe bază de documente și cronici din contactul cu Italia, din meditația filosofică pornită de la Kant. Aceasta a fost baza de realism pe care ei au primit-o și fără care ei ar fi sărit deadreptul în adevăratul romantism din secolul al XIX-lea. Goethe a scris și lucruri de știință, influențat fiind de Darwin, care în Franța era reprezentat prin Geoffroy de Saint-Hilaire.

Literatura englesă din secolul al XVIII-lea.

În general literatura englesă este mai originală și mai vioaie decât cea franceză și lucrul acesta se datorește mai multor cauze, pe care le vom arăta pe rând. De ce în Franța avem o literatură fadă, puțin originală, copiată după lucrurile din antichitate? Fiindcă în Franța literatura are două origini. Este o literatură de Curte, care în secolul al XVIII-lea e mai puțin de Curte, fiindcă Ludovic al XV-lea se retrage în micile apartamente, iar Ludovic al XVI-lea reprezintă o monarhie și o curte incultă, regele se ocupă cu meșteșuguri de tipografie, Maria Antoinetta nu știa nici să scrie franțuzește. Dar era tradiția literaturii de Curte, care se prelungește și în vremea aceasta.

În Anglia nu mai este curte, n'a mai existat după Stuarti, cari au fost urmați de olandesul Gulielm de Orange, soțul fiicei lui Iacob al II-lea, Maria. Nici pe vremea ei, care a trăit mai mult ca soțul și nici pe vremea sorei sale Ana, măritată cu un prinț de Danemarca, n'a jucat nici un rol Curtea în Anglia. După ea vin Georgii din Hanovra, cu totul imbecili și străini de Anglia. Cei dintâi doi n'aveau decât dorința de-a sta cât mai puțin în Anglia și de-a se întoarce cât mai curând în Hanovra lor. Al III-lea începuse mai vioiu, se amestecase și în preblema Americii de Nord, pe urmă însă a înnebunit și a orbit. George al IV-lea n'a fost nici el mai bun. Anglia de fapt nu avea un rege pe vremea aceasta. Curtea nu juca nici un rol, era în afară de literatura englesă.

În rândul al doilea, în Franța literatura era în legătură cu saloanele, dar în Anglia nu sânt saloane în sensul celei franceze. Sânt persoane care creiază moda, care sânt ascultate și căutate peste tot, cum a fost Samuel Johnson, care a scris „Viețile poezilor englesi“, carte cetită și astăzi, dar saloane adevărate nu avem aici.

Apoi Franța are un teatru cu caracter revoluționar, dar în Anglia teatrul lui Dryden nu îndeamnă pe nimeni la nimic. Și adăugim că literatura englesă e pentru poporul engles, pe când cea franceză este un organ internațional, care trece peste țări și nu ține seamă de

de deosebirile dintre națiuni.

Este și în Anglia o luptă pentru reforme, dar acolo ele se fac totdeauna foarte încet, cade un Minister, vine altul și votarea se face foarte greu, numai după ce proiectul a fost acomodat cu nevoile societății. La Francesi e altceva, ei au ghilotina nu numai pentru oameni, dar și pentru Instituții. Și cu toate acestea în Anglia s'a scris mult pentru schimbarea instituțiilor, care aici sunt medievale, dar poporul acesta poate merge înainte cu instituții care au rămas în urmă.

Literatura de pamflet este reprezentată prin Scrisorile lui Janius, care corespund cu Scrisorile persane a lui Montesquieu. În Franța nu avem pamflete asemănătoare cu cele din Anglia, care de la un timp au caracterul de periodicitate, sunt reviste anume pentru publicarea literaturii de felul acesta. Pentru Franța avem gazetele ce se publicau în Olanda, iar Revoluția franceză a introdus niște foite care ațâțau publicul, cu acele lui Marot sau alții. Dar reviste cu cuprins social, moral, religios, literar, tratând chestiuni abstracte, fără a introduce persoane și fără a căuta efectul imediat, așa ceva în Franța n'a existat.

În Anglia au existat două reviste de felul acesta, din care una s'a retipărit în secolul al XIX-lea. Englesii au obiceiul foarte bun, care nu s'a imitat în alte părți și la noi s'ar putea face un lucru ca acesta, fiindcă și aici multă vreme literatura era în gazetă, articole foarte bune publicate cine știe pe unde și rămân îngropate acolo, la Englesi a existat bunul obicei de a aduna articolele din cutare revistă sau cutare ziar, și așa a fost cazul pentru cele două admirabile reviste de pamflet din secolul al XVIII-lea: Spectator și Tătlor.

Fără spiritul clasic al lui Yahoo, fără spiritul revoluționar din Scrisorile lui Junius și din aceste două reviste, nu se poate înțelege îndeajuns societatea engleză din secolul al XVIII-lea.

Altă formă de comunicație cu societatea, formă care s'a întrebuințat și în Scrisorile germane și în operele lui Voltaire, este aceia de satiră ascunsă. Astfel sânt opere inofensive în aparență, dar cu foarte mult tâlc în fond. Așa este literatura lui Sterne, Tristram Shandy,

ca și călătoria sentimentală, opere originale ale acestuia, sânt amândouă lucrări cu cheie. La fel este Robinson Crusoe a lui Daniel de Foe și mai ales constituie o pălmuire a societății contemporane engleze, cartea lui Swift, „Călătoria lui Gulliver.

Avem deci literatura de pamflet, cu aceia din „Scrisorile lui Junius, una cu caracter de satiră acoperită, alături de povestiri ce nu urmăresc nimic, povestiri sentimentale, sau unele cu caracter tradițional, moralisator, cum e „Vicarul de la Wakefield, a clericului Olivier Goldsmith, care se ridică împotriva unei religii a secolului al XVIII-lea. Samuel Richardson prezintă romane sentimentale influențate de Rousseau. El e autorul lucrărilor: „Clarisse Harlowe“, „Grandisson și Pamela“, care e sigur în legătură cu „Noua Heloisa“ a lui Rousseau.

Sunt mai multe curente de literatură și ele se explică. În Franța de la Rabelais, care reprezintă spiritul medieval de glumă proastă și fantezie, spiritul de la Colegiu, de la el nici preotul din sat și nici călugărul nu mai joacă un rol. În Anglia, ca și în Ardeal la Sași sau la alte confesiuni, există o influență culturală ieșită din mediul clasei preotești. Aici din presbiteriul engles, pornește o influență pe care Franța n' o are, preotul catolic nu are familie, și de aceea el nu este amestecat în viața socială și de aceea nu poate face ce-a făcut în Anglia Goldsmith. Din literatura sentimentală fac parte și romanele Doamnei Mary Ann Evans, care-și luase pseudonimul de George Eliot, acelea ale Emiliei Brade, ale lui Dickens chiar. Dar la Francesi romanul sentimental este mai reușit, ei au mai mult talent de-a prezenta sentimentele cu sinceritate.

Apoi la Englesi a fost totdeauna un cult al naturii și lucrul acesta e în legătură cu rasa, cu vechea religie și în legătură cu faptul că natura englesă e foarte îngrijită. Aici sunt pelusele acelea admirabile, gasoanele cele mai frumoase din omenire sunt în Anglia. Nobilii din secolul al XVIII-lea au distrus sate întregi ca să creieze parcuri de vânătoare. Anglia, țară de orașe multe, are puține locuri cu iarbă ; de aici un misticism panteist, de aici iubirea cea mare ce-o are omul pentru ceia ce

nu găsește la el. Natura este un lucru așa rar la ei ; de aceea iubirea lor mare pentru ea.

Pe o vreme când literatura n'are simțul naturii, întâlnești în Anglia, la un poet cum e James Thomson, care a scris despre Anotimpuri, o presintare a naturii cum se făcea la noi înainte de-a fi venit nebunia de după Războiu. În descrierile lui întâlnim o iubire de natură și o presintare a ei ca la poeții cei adevărați din secolul al XIX-lea. Pus în fața operei de fabricație artificială a lui Delille, Thomson e mult superior. Pe cât este de nelisibil și de mort Francesul, pe atâta se cetește cu plăcere și astăzi opera Englesului.

Pe lângă aceștia, cari fac parte din clasicism, ayând totuși și o iubire pentru natură, așa cum vom întâlni-o apoi la Iachiști, pe lângă aceștia și înainte de Iachism întâlnim în Anglia secolului al XVIII-lea încă o formă care e represintată și în literatura germană prin Burger cu baladele sale. E vorba de curentul început cu episcopul Percy, care adună vestitele balade din evul-mediu, haiducării ca aceia din Robin-Hood, un revoluționar din vremea lui Richard Inimă-de-Leu, a cărui faimă a rămas în legendele englese. De-odată apare Chatterton cu iubirea lui pentru evul-mediu, care sfârșește părăsit și căzut în mizerie, din care causă se otrăvește.

În secolul al XVIII-lea, trei poeți, cari nu seamănă între ei, publică un manifest foarte interesant, Wordsworth, Coleridge și Wilson vin și proclamă, într'o cârtică nu prea mare, că poesia nu este în subiect, ci în felul de a-l trata, ceia ce este, fără îndoială, un adevăr fundamental al literaturii. Să i se dea cuiva cu talent să trateze orice și e sigur că va face lucruri bune Principiul e, prin urmare: nu mai căutați subiecte mari ; în orice lucru există poezie și aceasta o descopăr și o găsesc poeții cei adevărați.

Wordsworth a tratat numai sentimente comune și lucruri obișnuite, în care aduce toate vibrațiile sufletului său. De fapt poesia este acea vibrație poetică ce o simte cineva în fața oricărui lucru.

La Coleridge întâlnim și o imaginație mistică, el e și cugetător, are considerații critice despre Milton și Shakespeare. Povestea bătrânului marinăr este una din

cele mai frumoase lucrări de imaginație. Sunt niște marinari pe o corabie. O pasăre albă vine și se așează pe catargul vasului, ei o omoară și n'au nici un sentiment de remușcare pentru dispariția ei. Vine apoi blestemul pasării. Nici o suflare de vânt nu mai răsare, corabia rămâne înfiptă în mijlocul Oceanului și corăbierii mor toți de foame. Ca să ajungi la o astfel de presintare trebuie să te desfaci de tot formalismul secolului al XVIII-lea.

În lecția următoare vom vorbi despre falșii părinți ai literaturii moderne, de la Francesi Chateaubriand și Doamna de Stael și de la Englesi Lordul Byron.

ANDRÉ CHÉNIER, VINCENZO MONTI, ALFIERI, CHATEAUBRIAND ȘI DOAMNA DE STÄEL.

Astăzi o să vă prezint **pe** aceia cari se socot de obicei ca începătorii romantismului, dar pentru aceasta să vedem de la început ce reprezintă această mișcare literară. Romantismul este o negare a clericismului, care e înțelegerea greșită a clericismului greco-roman, care și el a avut momentele sale de romantism. Când Lucan prezintă lupta de la Pharsalos îngrămădind tot felul de elemente unele peste altele, când spune el că ochiul cutăruia a fost strivit sub sandale, desigur că acesta este un element romantic.

Clericismul degenerat din secolul al XVIII-lea n'a întâmpinat ca adversar numai romantism, dar în Franța și Italia a întâmpinat și un clericism sănătos, adevărat. În Anglia, cu toate că s'au cultivat totdeauna literile, clasice, nu s'a făcut o mișcare de felul acesta. Aici învățământul de latinește și grecește are o mare importanță. Marele om de stat Gladstone, liberatorul care în secolul al XIX-lea a contribuit la ameliorarea problemei irlandeze, știa greaca perfect, s'a ocupat și de Homer. Dar în Anglia n'a fost o reacțiune a clericismului adevărat contra falsului clericism.

Ce înseamnă această revenire la clasicismul adevărat, cine și din ce motiv a încercat această revenire? În Franța trebuie să se gândească cineva în rândul întâiu și aproape exclusiv la André Chénier. Scriitorii din vremea lui Napoleon I-iu, un Delille, un Ducis, cari au refuzat favorurile Împăratului pentru a nu-și lua asupra-i lanțurile, aceștia nu se mai cetesc astăzi. În fața lor e André Chénier, care e cetit poate și pentru felul tragic în care și-a isprăvit viața. Fratele său, Marie-Joseph, a scris versuri proaste și piese de teatru, tragedii, inspirate de suflul revoluționar el fiind un Iacobin,

pe când André era un om de stânga, dar care nu mergea prea departe și lui i s'a tăiat capul pe eșafodul Revoluției, la 1794, fiindcă a protestat, cu sufletul său ales, împotriva ororilor Teroarei.

A scris bucăți lirice, elegii și idile, cu o notă liniștită, senină, armonioasă, împăciuitoare. Tânăra captivă, Tânărul bolnav, etc. A tratat și subiecte din antichitate, dar nu e sub influența literaturii latine, care și ea este o copie a celei grecești. Chénier este un produs al literaturii grecești pe care o învăța aiurea, nu în patria sa. În Franța se învăța la școli clasicismul latin de pură formă: elevii erau pedepsiți, pentru orice nesupunere, să facă versuri latinești, ajutați pentru crearea rimelor de un dicționar numit Gradus ad Parnasum.

Încercările acestea nu le-a cunoscut Chénier, care n'a crescut în Franța și nu era Frances decât pe jumătate. Tatăl său era întrebuințat la ambasada franceză din Constantinopol și acolo luase în căsătorie pe o Greco-Levantină, care va fi mama poetului. Acesta va învăța la Marea Școală a Nației din Constantinopol, cu program ca la Școlile grecești din Principate în epoca Fanarioșilor. Aici au existat școli însemnate, ca aceia a lui Caragea. Veniau în Țările noastre profesori greci de seamă, cum a fost Lambros, Fotiade; se aduceau cărți foarte bune tipărite la Viena, unde era un centru al elenismului, al culturii grecești. La Viena, se tipăria și o Enciclopedie, care nu era alcătuită din articole de dicționar, ci din manuale, din cărți grecești. Erau publicații grecești, ca Mercuriul învățat, sau ca Telegraful elenic; se traduceau scriitorii franceși în grecește, se contemporanisau chiar; se publicau lucrări de acestea enciclopedice, aveau profesori iluștri cari se aduceau și la noi, funcționau și la Constantinopol și în Kydonia, localitate pe coasta Asiei-Mici.

În aceste împrejurări apare Chénier, care a învățat la Constantinopol și a trăit într'un mediu care conserva un clasicism mai vechiu decât cel din Franța. Acolo, la Pera, în marginea Constantinopolei, erau Levantinii, cari odinioară vorbiseră italiana și greaca, dar pe urmă ajung să represinte cultura franceză într'o formă mai veche decât cea din Franța înseși. Levantinii aceștia

din Pera, Catolicii aceștia foarte interesanți, păstrează cultura și limba franceză de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea.

Iată din ce mediu vine Chénier, crescut grecește de mama sa. De aici vine finețea și frumusețea versului său, de aici vine delicatețea sa de simțire și înțelegerea adevărată a antichității grecești. Dar reacțiunea aceasta, care se observă în Franța la el, n'a fost imitată; pentru aceasta trebuia să existe mai mulți oameni ca el, trebuia să fie și alți Francesi a căror mamă să fie de aiurea, a căror educație să fi fost făcută în altă parte.

Același lucru pe care l-a făcut el în Franța, l-au făcut în Italia: Vincenzo Monti și Vittorio Alfieri. Monti e scriitor liric, pătruns de spirit, de spiritul creștin; este în tradiția religiei, a secolului al XVIII-lea, care stă în fața falsului clasicism. În Italia există un clasicism care vine prin Școala iesuită și e reprezentat printr'un număr de Iesuiți, până la desființarea Ordinului de Papa Ganganelli, în secolul al XVIII-lea. Unii Iesuiți scoteau la iveală opere, fie că e vorba de opere literare, fie că e vorba de producții muzicale, care erau cunoscute și admirate atât în Italia cât și la Viena, centre strâns legate de la o bucată de vreme

Cadeții habsburgi începeau la Florența ca mari duci ai Toscanei, așa că acei cari erau admirați la Florența și Milan, erau tot așa de iubiți și la Viena și invers; muzica lui Mozart a fost bine cunoscută în Italia.

Literatura iesuită corespunde literaturii deiste, filosofice din Franța. Apoi în Franța se creiase în secolul al XVII-lea Academia Franceză a lui Richelieu, pentru fixarea limbii, pe când în Italia erau mai multe academii, cu totul formaliste. Se adunau oamenii de știință și de literatură și-și cetiau operele. De sigur, pentru cultura generală italiană, Academiiile acestea au însemnat foarte mult. Oamenii din mai multe categorii sociale: ofițeri, poeți, nobili, se întâlneau împreună și discutau. Academia de la Crusea, societate literară fondată la Florența în secolul al XVI-lea, a fixat limba italiană, a întocmit un Dicționar al acestei limbi, în sfârșit a făcut pentru Italia ceia ce făcuse Academia Franceză pentru patria lui Richelieu. Dar pe lângă aceasta erau

Academii, cari s'au continuat până astăzi, când D-ul Mussolini a creat o Academie italiană. Erău Academiile acestea care produceau anume literaturi, care însă nu erau corespunzătoare cu literatura elenă.

Când Monti începe o literatură după modelul adevărat al celei vechi, aceasta este o revoluție. Până la romantismul lui Manzoni se strecoară literatura aceasta cu formă clasică și de natură iesuită. Monti a lăsat piese ca: Aristodem, regele grec, urmărit ca Hamlet, de umbra fiicei sale, pe care pusese să fie sacrificată pentru a-și câștiga el puterea, sau ca Galeoto Manfredi, piesă cu subiect medieval, în care Matilda e urmărită de gelozie pentru prietena sa Elisa căreia i făgăduiește să n'o lase fără răsbunare.

La celălalt poet, la Alfieri, care e o personalitate nobilă a spiritului italian, se observă lipsa sentimentului religios, așa cum se înțelesese până atunci. În „Saul” a lui Alfieri este Saul înțeles oarecum păgân, luat în toată umanitatea lui, înțeles cu tot conflictul de pasiuni din sufletul său, nu e presintat sub forma biblică. Alfieri tratează subiecte din antichitate și vrea să arate virtutea acestei societăți. La el este un fel de doctrină stoică, presintă omul care-și încordă toate puterile pentru a rezista, este ceva la fel cu ceia ce spune Horațiu într'o poezie a sa: „Pe omul tare nimic nu-l îndoiește”. Horațiu era un epicurian, el singur spune în altă parte că este un porc din tabăra lui Epicur, dar în momentul acesta el dă o foarte frumoasă expresie doctrinei stoice.

Teatrul lui Alfieri a fost represintat și la noi și a influențat societatea de sus. El este, fără îndoială, unul din mijloacele prin care s'a format energia poporului italian.

Ați văzut care era clasicismul adevărat, care era clasicismul cel fals și acum să vedem ce este romantismul? Romantismul înseamnă o proastă înțelegere a clasicismului cel adevărat. Clasicismul are aface cu omul în genere, nu ține seamă de rasă, de țară, de originalitate, de individualism. Dar s'au făcut războaiele Revoluției și ale lui Napoleon I-iu, lumea a călătorit, camenii s'au cunoscut și s'a văzut că nu există omul abstract, că sunt doar oameni individuali. Literatura și gândirea

secolului al XVIII-lea este în legătură cu clasa nobililor, a abaşilor, a intelectualilor cari frecventau saloanele, dar vine Revoluţia şi atunci s'a ridicat provincia, strada, lumea de jos şi atunci s'a văzut că şi supt raport social, nu există omul în genere, ci diferiţi oameni şi Romanticismul înseamnă diversitatea omului conceput nu în raport cu rasa, clasa socială sau ţara de unde este, ci conceput individual, cu toate diferenţele de la unii la alţii.

Dar omul însuşi are atâtea înfăţişări, nu este întodeauna acelaş, în fiecare din noi trăiesc toţi înaintaşii, până la preistoricul ce nu ştia să fie nici cuţitul în mână, Faci acţiuni de care-ţi pare rău şi care vin de la moştenirea strămoşilor. Peste atâtea părţi din fiinţa noastră noi nu sântem stăpâni, apar strămoşii în noi şi chestia e să poţi înfrâna pe cei răi şi să cultivi pe cei buni. Romanticismul a avut în vedere toate slăbiciunile omeneşti, a ținut seama şi de oamenii bolnavi şi neputincioşi.

Falsul clericism a întrebuinţat un anume vocabular şi o anume sintaxă. Dar liberarea sintaxei şi a vocabularului este opera romanticismului. Poţi scrie oricum numai să coresponzi unui element de tradiţie care-î în afară de tine. Apoi clasicismul secolului al XVIII-lea înseamnă credinţa în abstracţii, dar romanticismul le înlătură pentru realitate. Tirania cuvintelor abstracte usate e înlăturată şi se cere observarea fecundă a realităţii.

Acesta este în linii generale romanticismul, dar nici una din aceste caracteristici nu se aplică la Chateaubriand şi la Doamna de Stäel. Chateaubriand e romantic în adevăratul înţeles al cuvântului, numai în ultima formă a operii sale: „Memoires d'otretombe“, pe care a corectat-o în sensul acesta romantic.

El n'a început aşa. Venea din Bretonia, fiind fiul unui nobil de acolo, el făcea parte din clasa celor persecutaţi de Revoluţie. Trece în Anglia, unde cunoaşte viaţa de muncă grea, pentru a avea cu ce se hrăni, apoi colindă America, pe care n'a înţeles-o nici în ce priveşte clasa de sus, nici în ce priveşte Pieile-Roşii. Francesii vedeau în Washington pe cine ştie ce luptător şi el era un fermier în care nu găsiai nimic de erou teatral.

La Génie din Christianisme este o carte clasică ce vrea să dovedească lumii că în creștinism se găsesc elemente de poezie foarte înaltă. Dar lucrul acesta e prezentat ca o problemă, ca o teoremă, dar dacă este pleduare, pe linii geometrice, aceasta este chestiune de secol al XVIII-lea. Numai după aceea au venit Martirii și alte opere în care subiectul nu se mai prezintă pe linia aritmetică, ci înfățișează realitatea și lasă pe cetitor să-și scoată concluziile, și cu aceasta sântem pe linia romantismului.

Doamna de Stäel e fiica ministrului frances Necher, burghes de origină prusiană, care-și câștigase un mare prestigiu în Franța, prin creditul ce-l avea datorită averii sale mari. Fiica ia în căsătorie pe un Suedes care nu joacă nici un rol în societatea vremii. Are legături de prietenie cu unul din Frații Schlegel, care i-a dat probabil și mare parte din materialul cărții sale Despre Germania.

S'a interesat la început de latura psihologiei, este o analisatoare a psihologiei personale sau individuale și a psihologiei de grup. Cea de grup o studiază în cărți ca: Influența parisienilor asupra psihologiei indivisilor și a națiunii. Are și considerații asupra Revoluției franceze, pe care o înțelege mai bine ca oricine, ea care a fost scoasă din Franța, persecutată mult timp de Napolion I-ii, pe care zadarnic a încercat să-l câștige de partea sa. A străbătut Europa, a venit până la granița Bucovinei. Atunci probabil a cunoscut și Germania și pe Schlegel.

În operele acestea, care reprezintă psihologia de grup, nu există nimic romantic. Ea a scris și două romane, Corin și Delphino care au avut mare influență în Europa. În cel dintâi autoarea descrie Italia, dar cu totul deosebit de descrierea realistă a lui Henri Beyle, cunoscut supt pseudonimul de Stendhal, de la care au rămas romane admirabile, ca: Roșu și Negru, Chartreuse de Parme, etc. La Doamna de Stäel este un amestec de sentimentalism în sensul lui Rousseau și Amintiri personale. Cărțile ei nu se mai cetesc astăzi, dar odinioară au făcut mare vâlvă, și la noi erau cunoscute și cucoanele erau grozav de indignate împo-

triva trădătorului Oswald. Numele eroinei a început a se da și în societatea noastră, ca și numele de Malvina, după eroina unui roman a Scoțianului Macpherson, cunoscut prin aceea că în Anglia sa a creat un fel de Iliadă vaporeasă a Nordului, un fel de poeme nebuloase, pe care le-a atribuit bardului Ossian. Lumea se înnebunia după el, dar când au aflat că-s scrise de Macpherson s'au întors împotriva lui.

LORD BYRON, WALTER SCOTT ȘI BYRONISMUL ÎN EUROPA.

Astăzi vorbim despre începătorii romantismului exagerat, căci romantismul are două perioade de exagerare, una la început și una la sfârșit. De obicei mișcările revoluționare într'un domeniu oarecare pornesc mai domol și apoi se dezvoltă încetul cu încetul. Așa a fost cazul goticului medieval, stil care începuse de la trăsături foarte simple pentru a se încerca din ce în ce mai mult până s'a ajuns la goticul flamboajnt sau înflăcărat, în care nu se mai deosebeau liniile generale a clădirii, din cauza decorațiilor adause. În materie de mișcări literare, adeseori se pornesc cu o forță nebună pentru a se potoli vijelia după ce literatura ajunge în contact cu publicul.

Mișcarea romantică a început cu strigăte de pasiune. Avem scriitori, ca Lordul Byron, la care fondul e romantic, iar forma e clasică. Curentul romantismului se întâlnește în aproape toate țările. În Italia, poetul catolic, Manzoni a avut legături cu Franța lui Ludovic Filip, aceasta e Franța restaurată, nu cea deistă din vremea Revoluției, așa că sunt posibile legăturile între ea și Italia de Nord.

Îndată ce isprăvim cu Byron și Scott, venim la romantismul din Franța, de unde se întinde și în restul Europei. Romantismul deplin, și în formă și în fond, vine în urma contactului dintre popoare, dar aceasta cere ca ele să se cunoască, cere războaiele Revoluției, expedițiile lui Napoleon, cere ca un popor să fi participat el însuși la un război, nu prin soldați plătiți.

Există și țări închise, care nu participă la această mișcare literară. Englezii nu iau parte la romantismul general. Aici sunt două mișcări, care nu seamănă cu adevăratul romantism. Fenomenul lachjiștilor e funda-

mental engles și nu trece pe continent, unde nu este un misticism al naturii.

Englesii au avut o influență în artă, în caricatură, care vine de la ei. Satira politică, acra, rea, nu socială, aceasta vine de la ei. Tot de acolo vine un lucru pe care l'a împrumutat pictura europeană. Mașinile cele vechi erau făcute oricum, nu țineau socoteală de influența atmosferei asupra peisagiului, nu cunoșteau influența a ceea ce se numește plinul aer, pe care se sprijină astăzi întreaga pictură. Influența plinului aer a fost introdusă în pictură pentru întâia oară de Tuzner și aceasta a schimbat cu desăvârșire pictura, care acum nu mai e convențională. În Suedia este o întreagă școală de peisagiști, care se ocupă de toate nuanțele introduse în peisagiu prin influența atmosferei. Acolo nopțile sunt scurte, din care cauză și noaptea se văd anume lumini speciale.

Din Anglia a plecat caricatura, plinul aer, de acolo n'a plecat lachidismul, dar în schimb tot de acolo a pornit byronismul. Să vedem de unde vine el.

În Anglia n'a fost o revoluție ca cea din Franța, cu toate că încercări revoluționare sunt și la Londra, cu toate că s'au sădit copaci ai libertății, s'au făcut demonstrații de stradă contra Regelui, s'a tras cu gloanțe contra lui când mergea la Parlament. Acolo au fost lăudători ai revoluției americane și a celei franceze. În fața conservatorilor cu Pitt au fost și oameni ca Fox, care a rămas toată viața prieten al alianței cu Franța, în timp ce Burke se ridică prin oratoria sa contra Revoluției Franceze.

Englesii au făcut revoluția americană fiindcă nu luptau cu soldați de acasă, ci cu armată politică, dădeau doar bani și luptau soldați din Austria, Hanovra și alte state germane, a căror prinți își vindeau oamenii. Anglia a fost scăpată de revoluția de acasă prin iubirea de tradiție și prin faptul că acolo Revoluția Franceză a fost cunoscută numai prin scrieri franceze și Englesul nu prea se ostenește să învețe alte limbi. Dacă Englesii ar fi plecat ei însuși la luptă în alte părți, dacă ar fi cunoscut personal revoluțiile din Europa, cine știe dacă ar mai fi rămas așa liniștiți la

ei acasă.

Anglia și-a păstrat și după revoluția cea mare clasa de sus cu toate drepturile ei. În Franța proprietatea a trecut la țărani, pe când în Anglia s'a păstrat marea proprietate; Londra însăși era proprietatea câtorva Lorzi, iar ceilalți erau chiriașii lor. În secolul al XVIII-lea proprietatea mare crescuse prin înlăturarea sătenilor, cari au fost cumpărați și prin transformarea satelor în parcuri, în terenuri de vânătoare, în locuri cu brazde de iarbă totdeauna verde. Englesul a păstrat și a respectat aristocrația, de care e întotdeauna foarte mândru, chiar dacă suferă de pe urma ei. Apoi în Anglia există o regiune în care sunt țărani cei mai caracterizați și Lorzii cei mai feudali și aceasta e Scoția. Irlanda nu joacă un rol prea mare, cu toate că problema ei este și astăzi la ordinea zilei. Acolo există un grup de protestanți, cari vreau să rămână cu Anglia, iar catolicii, cari au format Statul irlandez vreau să se desfacă de Anglia.

În Scoția avem pe Robert Burns, singurul mare poet țăran. În Franța nu poate fi vorba de ceva corespunzător. Ea se strânge la Paris, cu toate că limba artificială de la Paris, formată la Curte, se impune numai în secolul al XVIII-lea. Înainte se vorbea în dialecte, fiecare provincie avându-și forma sa de exprimare. Limba francesă ca azi, așa cum e prezentată în Istoria limbii franceze a lui Brunot, profesor la Sorbona, este numai de vre-o sută ani.

Italia are un poet popular, Meli din Sicilia, care scrie în dialect. El fusese preot într'o regiune în care nu se face prea mare deosebire între orășeni și țărani, în case țăranul locuiește la oraș și de acolo merge să-și lucreze pământul. Este casa asemănător cu cea ce se întâlnește în Dobrogea noastră.

Burns este un țăran liber, având legături cu lumea bună de la Londra, unde toți îl primesc cu multă bucurie. Scrie în dialect și acesta nu înseamnă numai o deosebire de cuvinte, dar și una de formă sintactică. Nu trebuie amestecat cu lăchiștii, cu care n'are nici o legătură. De altfel, foarte rar vei găsi descrieri de natură la acei poeți cari s'au obișnuit să trăiască în mijlocul ei.

A doua însușire a lachiștilor, întoarcerea la sine însuși, retrospectiunea, pentru-aceasta în literatura engleză avem pe Young, cu ale sale Cugetări de noapte, care au influență și asupra lui Conachi. Era un curent de melancolie în literatură, Grey vorbește despre un cimitir de la țară și versurile lui au avut o mare influență asupra spiritului Europei.

La Bürnns întâlnim o înțelegere adâncă pentru omul de la țară. Iubirea pentru primitivism a pornit și de la Rousseau. La Goethe, nu la Schiller, care a fost un om de birou, este o iubire de primitiv, ce pleacă de la Rousseau. Morărița e pentru el ceia ce-i Paul și Virginia pentru Bernardin de St. Pierre sau ceia ce sânt Pieile Roșii pentru Chateaubriand. La Bürnns este și o deplină înțelegere a muncii țăranului. Făcut de sus, prin el intră în contact cu o lume pe care ei n'o cunoșteau.

Bürnns este ca și Young, ca și Grey, un tel de inițiator al romantismului de mai apoi.

Lordul Byron e cu totul altceva. Era șchiop și aceasta l'a făcut, deși era bărbat foarte frumos, un dușman neîmpăcat al oamenilor neînsemnați de natură cu nici un defect. Crescut fără viață de familie, ținut într'un mediu închis, ca și Chateaubriand, care era legat numai de sora sa Lucila. Byron n'a jucat nici un rol politic, poate n'a fost atras spre viața aceasta, fiindcă el ca lord avea dreptul să participe la ședințele Camerei.

La început publică un volum care nu e prea bine primit în societate. Are o discuție și chiar ceartă cu o revistă din Edimbourg, capitala Scoției. Nemulțumit de primirea în viața politică și socială, amărât de reaua primire în literatură, el este un necăjit, un amărât, un revoltat împotriva vieții și a societății. În această vreme în Europa se produsese mai multe revoluții, în Spania, Italia, Grecia și Byron s'a prezentat ca apărător al unei libertăți individuale. Asta se preface la el în ură împotriva oricărui precept moral, a sfidat societatea prin versuri și prin felul său de a trăi. La Roma a găsit o prințesă și s'a afișat cu ea, dar acolo nu era permis așa ceva; i s'a întâmplat și lui ceva asemănător cu ceia ce a pățit Alfieri, care a fost poftit să plece cu contesa de Albani, soția ultimului Stuart, a fiului lui Iacob al II-lea.

Poemele lui sunt pline de revoltă și de violență, ca și viața sa. În Don Juan se ridică împotriva binecuvântării pe care biserica o dă cununiei. Mazzepa, cesarul care a fost în legătură și cu istoria noastră, promisese lui Carol al XII-lea să-l ajute împotriva Rușilor lui Petru cel Mare, moare chiar la noi la Galați, pe el îl presintă ca în legende. Se îndrăgostește de soția unui nobil polon, care l'a legat de cal și i-a dat drumul, Piratul e cineva care rupe orice legături cu societatea și face ceia ce vrea el. El caută subiecte istorice și lucruri străine, dar acesta este un caracter al romantismului.

Poesia lui Byron este o continuă sfidare a societății, o neconțință reclamare a dreptului fiecăruia de-a trăi potrivit cu capriciile sale. Viața lui chiar a fost așa. În Grecia a speriat lumea cu accesele sale de epilepsie. La el potrivirea între ce-a scris și viața perfectă și tocmai atitudinea aceasta revoltată a prins. Tot ce-a fost regăsit revoluționar s'a strâns în jurul eroului care murise în Grecia, la Misolonghi, pentru un ideal de libertate, se dusesse acolo să lupte cu Iureii pentru idealul grecesc. Vă închipuiți ce influență a produs asupra Europei. A înebunit pe toți poeții vremii, byronismul s'a introdus în toată Europa.

Să vedem acum ce-a fost Walter Scott. Ca să fie înțeles trebuie să se gândească cineva la un curent care se manifestă foarte puternic în Franța și Germania, dar care a avut repercusiuni și în Anglia. E vorba de acea pornire pentru adunarea izvoarelor istorice. În Germania, filosofi ca Leibniz, se pun în slujba acestei mișcări și tipărirea izvoarelor istorice constituie un mare fenomen al secolului al XVIII-lea.

În Franța, Benedictinii din congregația St. Maur, tipăresc lângă Paris, sub conducerea lui Dom Bouquet, *Historicus des Gaules* Marea colecție de istorie a Galiei se continuă astăzi de Bolandiștii de la Bruxelles, cari tipăresc *Vieți de Sfinți*. Alții fac *Istoria bisericii din Franța, Galia christiana*, toate lucrări foarte bune, pe baza cărora se mai lucrează și azi.

În Italia pe vremea aceasta este un mare cultivator

al trecutului, Ludovic Antonio Muratori, cu *Scriptores rerum italicarum*, care tipărește și *Analele Italiei*, pentru a impune oricui sentimentul unei Italii unitare. El adună cronicile privitoare la toate provinciile Italiei, face ceva mai mult decât la noi Kogălniceanu, care a adunat numai cronicile moldovenești. Ce-a făcut el corespunde cu opera lui Laurian și Bălcescu din *Magasin istoric pentru Dacia*. În *Anele Muratori* presintă an cu an istoria Italiei întregi. De la el au rămas și *Antiquitates italicæ*, *Antichități italiene*.

În Germania publicarea izvoarelor istorice s'a început cu Pertz și cu Weitz, apoi s'a găsit un tipograf care a publicat istoria chiar a diferitelor țări germane. În legătură și cu unii Englesi, în Germania a apărut la începutul secolului al XVIII-lea o serie de istorii a diferite state germane. O serie de astfel de istorii este și aceia din care face parte cartea despre noi a lui Engel.

Toate lucrurile acestea au avut influență și asupra Angliei. Aici a existat o colecție de cronice înainte de 1700, dar în secolul al XVIII-lea nu s'a făcut nimic în această privință.

În împrejurările acestea apare Walter Scott, al cărui nume îl arată că era din Scoția, țară de văi închise, în care și astăzi se trăește în forme medievale. De acolo el a venit plin de aroma evului-mediu, pe care l-a cercetat în izvoare și cronici, dar îl avea și în țesătura sufletului său. De aici au pornit romanele sale: *Waverley*, *Puritani*, *Ivahoé*, *Rob-Roy*, etc. un șir lung de romane care au fost traduse în toate literaturile. La Paris se tipărea o *Revistă britanică*, în care erau aproape numai traduceri din Scott.

O întreagă școală de povestitori de lucruri istorice s'a creat după ei. Dumas tatăl este imitatorul lui Scott, la noi Odobescu cu nuvelele istorice, Doamna Chiajna și Mihnea cel rău sau Negruzzi cu Alexandru Lăpușeanu, intră în acelaș curent.

Sărăcit la sfârșit prin falimentul bunicii la care și depusese economiile, obosit și epuizat de osteneala ce i-a făcut-o scrierea sa despre Napoleon I-ju, Scott a căzut paralisat și astfel s'a stins gloriosul scrijtor, care a avut atâta influență în Europa.

Acum să vă arăt întinderea spiritului byronian în Europa, spirit de revoltă, de sfidare, de reformă, de ură, spirit care nu cere schimbări în ce privește forma. Byron primise forma poemului, în care întrebuințează la sfârșit note explicative pentru lucrurile mai puțin cunoscute. El a întrebuințat vocabularul obișnuit și limba englesă s'a schimbat în ce privește felul ei de exprimare, mult mai târziu cu celelalte. Aici cel care a schimbat prosa, după care vine apoi și schimbă poezia Tennyson și Swinburne, zic cel care a schimbat prosa este Thomas Carlyle în secolul al XIX-lea. Schimbările lui au fost primite de public cu foarte mare neîncredere și de editori cu foarte multă oțărâre și dușmănie, din care cauză un timp nu prea voiau să-i publice manuscrisele a căror stil apoi s'a generalizat.

În ce-l privește pe Byron, el este un revoluționar din punct de vedere al ideilor, al tendinților, nu în ce privește forma și vocabularul. Englezii sânt încă niște conservatori în acest domeniu. Byron a atras prin pornirea sa revoluționară și prin faptul că viața sa e pe aceeași linie cu opera lui.

Și în alte țări s'a byronizat, literatura s'a dat după el. Oameni pașnici, care nu erau nici Lorzi, nici nemulțumiți cu viața, oameni cari n'aveau motive serioase de-a fi ca el, au simulat stări de spirit cu a lui Byron. Un fel de strâmbătură umană ce se observă dacă cercetezi tablourile poezilor, îi vezi pe toți cum își dau aerul de oameni inspirați, cercetați de zei, un fel de Apolloni înfuriați. Ridicolul merge până acolo că-și puneau fotografia în puntea celei dintâi cărți pe care o scoteau. În byronism a fost ceva de umflare, de adorare de sine, poetul inspirat, poetul divin, poetul cercetat de muză, vine din această mișcare literară.

Ceva din byronism am avut și la noi. Pe linia aceasta merge chiar Eminescu în Rugăciunea unui Dac, aici se observă un îndepărtat răsunset a lui Byron. Grigore Alexandrescu însuși, un boerinaș, mai mult ciocoiu, care a trăit în înmrejurări modeste, el simulează anumite porniri pe care nu le-a avut. Voia să arate că există în el demonul.

Anume atitudine a lui Eliade Rădulescu, care a și

tradus pe Byron, intră pe aceeași linie. El începe cu gramatica sa, ca profesor, ca editor de cărți, este om care trăise la țară, tatăl său era polcovnicul Ilie. Hazul lui Eliade, glumele sale, porecele împotriva liberalilor, prin care trăește el mai mult decât prin orice parte a operei sale, în toate acestea este ceva din mahalaua Târgoviștei, de unde se ridicase.

Dar deodată fiul polcovnicului Ilie simte în el demonul, s'a prefăcut, și-a schimbat limba introducând o mulțime de italianisme și latinisme. Acesta este desigur influența lui Byron, care se simte până și în secolul pe care l-a jucat Heliade Rădulescu în revoluția de la 1848, este ceva asemănător cu rolul lui Lamartine în revoluția franceză de la 1848, sau cu rolul lui Hugo de la 1848, ori de la 1870. Când se face șeful revoluției, când pleacă în exil, el e un urmaș a lui Byron. După aceea niciodată nu și-a mai revenit, niciodată nu s'a mai lăsat pe pământ; ce-a scris după aceea este cu desăvârșire indiscifrabil. Heliade a făcut și politică, voia să fie Domn al Țării-Românești. Era contra regalității străine. El și cu Vogoride din Moldova umblau cu fes turcesc pentru a-și arăta credința față de Poartă.

La noi byronismul se întinde peste Heliade până la Eminescu și unii poeți sunt de la început până la sfârșit plini de sentimentul acesta byronian, cu blesteme, țipete, manifestații contra societății.

Curentul acesta a dat energie poeziei și tot de la el pornește și poezia politică, care se întâlnește într'o formă nobilă, de luptă contra absolutismului, de oprire a liberalismului, la Barbier, care a scris Iambii, poeme pline de vervă caldă și oarecum crudă, împotriva lui Napoleon, căruia îi spune Corsicanul cu părul lipit.

Poesia aceasta politică e represintată într'o formă ușoară, glumeață, prin Beranger, poet foarte cunoscut și iubit pretutindeni. La el întâlnim alături de atacurile contra regimului Restaurației, o glumă mărunță, din care face parte bucata foarte haslie în care o babă își plânge tinerețea regretând timpul pe care l'a trecut fără nici un rost. Avem aface cu o glumă care e la nivelul Francesului din grămadă, care e leit cu tipul înfățișat

de Alphonse Daudet în Tartarin de Tarascon El a continuat cu Tartarin sur les Alpes și cu Port-Tarascon, dar acestea n'au mai fost așa de reușite ca cea dintâiu.

Francesul acesta din orice stradă, din orice prăvălie, a rămas încântat de Beranger.

La Germani literatura aceasta de luptă, byronismul acesta este represintat printr'un Geibel, apoi chiar prin poesia lui Heine, care râde cu spiritul său evreesc și de religia sa. Prosa de luptă este înfățișată prin Börne.

Literatura aceasta care s'a întins până foarte târziu a dat în Franța o parte din poesia lui Lamartine? Ce este poesia aceasta, care se deosebește de a lui Victor Hugo, cu toate că există ceva comun între ei. Scriitorii secolului al XVIII-lea sânt în cea mai mare parte nobili, dintre aceștia face parte și Saint-Simon, acela care a înfățișat societatea acestui secol cu toate neajunsurile ei. Alții fac parte din fregventatorii saloanelor, burghesi bogați, abați, etc. La începutul secolului al XIX-lea apar alți oameni.

Alphonse de Lamartine face parte din mica nobilime, este fiul unui nobil decăzut. Învață un timp la Lyon, apoi trece la altă școală. Este omul din provincie. Dar literatura de până atunci e făcută de oameni de la curte sau din Paris. Odinioară Corneille era de la Rouen, Montaigne din Aputania, dar pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, scriitorii sânt sau de la Curte sau din Paris. Să vie ciueva din provincie era lucru mare. Lamartine nu s'a parisianizat în total niciodată. A călătorit în Orient și a lăsat o descriere a acestor locuri, Voyage en Orient, care e mai modernă decât lucrarea lui Chateaubriand, Itineraire de Paris à Jerusalem. Sultanul i-a dat lui Lamartine și niște moșii cu care n'a știut ce să facă. Viața lui a fost întotdeauna plină de încurcături materiale. La sfârșit scrie pentru librării. Din ce-a scris la urmă, Cursul familiar de literatură, este o carte destul de interesantă, un fel de istorie a literaturii universale. La urmă își vinde și moșia de la țară, la care ținea foarte mult și dacă n'ar fi avut o nepoată lângă el, puțin ar fi lipsit să nu ceară pomană la bătrânețe. Tragedia lui Lamartine seamănă cu a lui Odobescu, care termină prin a nu mai avea cu ce-și întreține

familia. El care se trăgea din generalul Odobescu, care ținea în căsătorie pe fiica lui Kiselef, a fost silit la urmă să-și lese fata să se mărite cu un biet subprefect.

Lamartine este un om din provincie, care n'a locuit niciodată statornic la Paris. După ce s'a întors din călătorie a preferat să stea la casa sa de la țară, pe care a iubit-o foarte mult și viața aceasta de țară se recunoaște în anume poezii a le sale. Simțul naturii îl are din cauza locuinții sale în mediul rural și e vorba în cazul acesta de un simț al naturii amestecat în toate, cum e la noi cazul lui Sadovianu din epoca lui cea bună.

Pe lângă aceasta Lamartine a avut un simț social foarte sincer și foarte adânc, care a lipsit lui V. Hugo. Este o mare onestitate în democrația lui Lamartine și aceasta vine de la viața lui între cei mici.

Victor Hugo e altceva. El e fiul unui general. Familia sa e într'o situație materială mai bună deși se ridicase din clasele de jos. Este ceva plebeian în el, pe când Lamartine e plin de o notă de noblețe. Sunt foarte osebiți între ei și acesta explică faptul că deși s'au întâlnit întâi ca represintanți ai ideii de conservatorism, apoi ca democrați, ca revoluționari, au rămas totuși departe unul de altul.

Lamartine începe cu Meditațiile poetice. Elegiile lui sânt în legătură cu literatura englesă, cu Noptile lui Joung, cu Plângerea într'un cimitir de la țară, a lui Grey și legătura aceasta s'a făcut poate și prin soția lui care era o Englesoaică și prin statul său de două ori în Italia, țară care era a doua patrie a lui Byron.

Meditațiile lui sânt de-o inspirație englesă melancolică. Francesii n'au cântat niciodată lacul, dar Lamartine da, poate în legătură cu Lacul Genevei a făcut el admirabila poezie închinată Elvirei, care a fost tradusă și la noi de Heliade Rădulescu, dar e mare deosebire între finețea artistică a autorului și limbii vulgare a traducătorului.

Pe urmă a trecut la Armoniile poetice și religioase, poezii cu aceiași notă de finețe, cu acelaș caracter de melancolie profundă și dulce. O poezie extrem de armonioasă, de un sunet încântător care se ridică la înălțimi filosofice neînchipte. Are și Oda închinată Insulei Sf. Elena, după moartea lui Napoleon. Forma

e ca în secolul al XVIII-lea, inspirația aceasta e iarăși englesă, seamănă cu ceia ce Grey presintă în Plângerea într'un cimitir de la țară. E sigur că Englezoaica nu l-a lăsat să nu învețe limba sa.

În Yacebyn întrebuințează poemul. Deodată, din viața aceasta de plângere, răsare ultimul cânt din pelerinagiul lui Harold, care este biografia înfățișată poetic a lui Byron. E ceva analog cu René a lui Chateaubriand, omul care fuge în lume fiindcă-l chinuește golul sufletesc, ca și cum golul acesta s'ar putea înlătura pe cale exterioară.

Influența byronismului merge până pe la 1840 și vom vedea cum a creat lângă noi poesia lui Pușchin.

LUPTA ÎNTRE CLASICISM ȘI ROMANTISM, CĂȚIVA CLASICI ȘI ROMANTICI ÎNTRE CARI ȘI VICTOR HUGO.

Ați observat la Monti și la Alfieri unele elemente care nu erau romantice. Este o perioadă de preocupări pentru clasicism, care lasă apoi loc romantismului și romantismul însuși este de mai multe feluri, ca și clasicismul acesta. Ca să se ajungă antichitatea romantică a trebuit să se ajungă pe la 1870-1890, când literatura antică a influențat literatura modernă, când Iliada și alte opere din vremea veche au fost tratate cu totul în alt spirit și în legătură cu cunoașterea orientului.

Era atunci în Franța Leconte de Lisle, de la care au rămas „Poeme barbare“ și „Poeme antice“. Acesta venea cu alt aier, cu altă energie, a reluat subiecte clasice și le-a prezentat într'un spirit deosebit. A lăsat minunate traduceri din Homer, Sophocle și Theocrit. Dar este o foarte mare deosebire între Homer tradus de acesta și Homer tradus de Bitaubé, la începutul secolului al XIX-lea, care traduce în spiritul secolului al XVIII-lea, lănced și artificial, pe când pentru a putea traduce vine pe Homer trebuie și vigoare și familiaritate.

Până la Leconte de Lisle antichitatea clasică era oarecum discreditată din cauza acestei diluări, acestei zaharisiri a ei de către oameni cari nu aveau culoare și înțelegere. Pe De Lisle l-am apucat și eu când eram student la Paris. Era un om imponent, cu ochi negri, când trecea par'că se făcea loc în fața magnificenței lui.

Clasicismul care se întinsese în secolul al XVIII-lea, care nu-l înțelesese, clasicismul acesta a înviat în același timp când pornește romantismul, care și el, am spus, e de mai multe feluri. Lachiștii din Anglia, spre exemplu, represintă tocmai contrarul romantismului lui V. Hugo, care se prinde total de realitate, de un lucru pe care

trebuie să-l aibă sub picioare, prin aceasta arătându-ne cât de puține mijloace spirituale avea el la îndemână.

Învierea aceasta a antichității, căutarea antichității adevărate în cărțile ei, nu în traduceri și mergerea la locurile unde a fost antichitatea, aceasta era problema ce se punea acum. Și întotdeauna există o legătură între un produs spiritual și locul unde s'a născut. Atmosfera în care și-a petrecut viața poetul, mediul acesta special trebuie cunoscut pentru a înțelege deplin opera spirituală. Ca să-l înțelegi pe Eminescu trebuie să înțelegi atmosfera lui de la Botoșani, ca să-l pricepi pe Creangă trebuie să cunoști locurile lui din Neamț, trebuie să trăiești acolo, pe la Agapia, să vezi care este țăranul de acolo de la Pipirig, fiindcă acesta e foarte deosebit de cel din Ardeal sau de cel din Muntenia.

Pentru a reveni la adevărata antichitate au trebuit două lucruri: contactul direct cu scrisul antic, cel grecesc și cel latin și atingerea cu pământul Italiei, în ce privește cultura latină și cu pământul Greciei, în ce privește literatura elenică. Dar cum călătoriile spre Italia se făceau cu multă ușurință și cum în Elada se putea ajunge cu mai multă greutate, literatura neoclasică e pătrunsă de spiritul latin și nu e pătrunsă de cel elen. Până astăzi nu există o literatură modernă cu adevărat pătrunsă de spiritul francez, din care cauză Platon nici până astăzi nu e bine tradus.

Călătoriile în Italia, pe vremea aceia erau relativ ușoare, pe când drumul în Grecia era mult mai greu și neoclasicismul pleacă și de la călătoriile în Italia și de la o cunoaștere mai bună a literaturilor elenice și latine. Pe la 1700, soții Dacier, filosoful Handré și mai ales nevasta lui, Anne Lefèvre, se ocupau cu cercetarea antichității elenice. Încă de pe acum se observă un curent care reprezintă antichitatea cea falsă și altul, reprezentat doar ici și colo, cu apariții mai slabe, care înfățișează clasicismul cel adevărat, cum e cazul Doamnei Dacier.

În teatrul de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea antichitatea este reprezentată groasnic de fals. Toți acești eroi ai antichității, sânt în realitate oameni, din societatea regelui Soare. Teatrul grec nu este înțeles

nici în ce privește conflictul dramatic, energia pasiunii și nu este prinsă nici grația formei, care e caracteristică Grecilor, spre deosebire de Romani cari au o formă mult mai stinsă decât aceia din literatura greacă pe care ei au imitat-o.

Atunci s'a ivit lupta între cei vechi și cei noi, care a preocupat societatea francesă într'o vreme când era și lupta între Iesuiți și Janseniști, cearta între ipocrizia iesuită și convingerea îndărătnică a Janseniștilor. Pe vremea aceia încep studiile cu privire la antichitatea romană prin studii istorice. În vreme ce Racine fuge de subiectele antice și trece la cele biblice, Esthère și Atalie, piese jucate de fetele Doamnei de Maintenon de la St. Cyr, în timp ce falsele figuri antice dispar de pe scena teatrului din Paris, în vremea aceasta adevăratele figuri antice apar prin cercetarea antichității de către istorici.

Acum apare Charles Rollin (mort în 1741) cu a sa Istorie a Romanilor, care a exercitat o influență asupra secolului al XVIII-lea întreg și asupra unei părți din al XIX-lea. Cartea lui este foarte frumos scrisă, simplu, la îndemâna oricui. Rollin a fost un timp un personajiu oficial în învățământul frances, apoi, pe vremea când erau certele în legătură cu minunile de la mormântul diaconului Pâros s'a amestecat și el, era de partea celor care credeau în acest miracol, s'a pus rău cu Academia și a fost pus în disponibilitate, astfel că rămânând acasă el a scris o carte despre antichitate înainte de Romani și de la ei. Cât de mare a fost influența lui ne dovedește faptul că într'o fabulă a lui Florian este vorba de el. Fabulistul presintă doi copii, frați, cari fac castele de cărți, cel mic suflă și cad castelele și de aici cearta între ei. Mama încearcă să-i împace spunând că e ca în Rollin, unul e fondatorul de Imperiu și altul e cuceritorul.

Rollin a scris și altceva. El este autorul unui plan de studii revoluționar, după care s'a creat învățământul nou din Polonia de pe la 1770 și cel din Moldova de pe vremea lui Iacob Stamati, plan sprijinit pe cunoașterea limbii și a sufletului popular. Rollin este astfel de două ori revoluționar. El a schimbat felul de a gândi

politic din secolul al XVIII-lea. Toți au vrut să fie ca eroii lui.

Napoleon însuși nu se poate înțelege altfel. El și-a înțeles puterea în sensul acesta antic. Odinioară August era împărat, dar alături trăia și Republica romană. Pe monedele lui Napoleon scria pe deoparte „Napoleon Empereur“, pe cealaltă parte, „Republique française“. Monarhul Europei se socotea ca un magistrat Republican cu atribuții imperiale.

Și moda a fost dominată în vremea aceasta de tendințele clasice. Stilul, felul cum se împodobeau clădirile până pe la 1820, toate acestea erau clasice: fronton, coloane, mobile puține și simple, imitând ceia ce s'a găsit la Pompei, lângă Neapole, unde începuseră acum săpăturile. La Stabie și Hercula nu s'a putut săpa, fiindcă intră chiar în alcătuirea Neapolei. În Dalmația este iarăși Spalato, unde nu s'au făcut săpături și unde s'ar găsi iarăși lucruri romane de mare importanță, mai ales că orașul este ridicat peste palatul lui Deoclețian, care a rămas neschimbat. În Franța de acum s'a introdus chiar costumul roman, femeile umblau cu piciorul gol într'un fel de sandale, purtau rochiile strânse, cu talia strânsă și ridicată, iar în jos largi și lungi până la pământ. Îmbrăcămintea și coafura ridicată în creștet, erau așa cum o vedem la Doamna de Récamier, reprezentată de Ludovic David, pictorul lui Napoleon, I-iu. Pe la 1800 femeile primeau musafirii întinse pe canapea, fiindcă odinioară Romanii mâncau culcați, sprijiniți pe cotul stâng.

Antichitatea pătrunde prin toate părțile, prin cunoștința istorică într'o formă ușoară, pornită de la Rollin și Crevier, elenistul care l'a continuat, scriind mai mult despre Împărații romani. Cercetarea antichității a fost așa de serioasă, încât acum în secolul al XVIII-lea s'a ivit ideia că regii romani de la început, Romul și Remul, Tarquiniu, etc, aceștia n'au fost o realitate, ci avem aface cu fabule.

Îndată după aceia, Charles Lebeau la Paris scrie, Istoria Imperiului bizantin, Histoire du Bas-Empire. După aceia opera istorică este continuată de Ameilhon. Lebeau a influențat așa de mult, încât pe la 1860-70 opera lui a fost retipărită de către doi învățați francesi

cari cunoșteau și Orientul. E vorba de Vivien de Saint Martin, care se ocupase de Armenia și Brosset, care studiase Georgia.

În atmosfera aceasta de cunoaștere a antichității a trăit Napoleon I-iu, care credea că întrupează pe Cesar, ca războinic, pe Octavian August ca om de stat, cârmuitor și pe Iustinian ca legislator, atunci când face codul său.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, istoricul engles, Eduard Gibbon presintă lucrarea sa despre Decăderea Imperiului roman, l'Histoire de la Décadence et de la Chute de l'Empire romaine, inspirată din Montesquieu, Mărirea și decăderea Romanilor. La noi idei de felul acesta întâlnim în lucrarea lui Dimitrie Cantemir, Istoria Imperiului Otoman în care e vorba despre Mărirea și Decăderea Imperiului Otoman. Și cum fiul său Antioch a stat la Paris și a avut legături cu Montesquieu, poate că acesta a cunoscut manuscrisul. În Italia Vico presintă creșterea și descreșterea ca ceva ce se urmează neconținut una după alta, ca un fel de cerc. În ce privește cartea lui Gibbon a avut mai multe ediții și bizantinologul Bury a dat una.

Avem prinurmă această formidabilă pornire către vremurile antice. Odinioară Bossuet, în Discurs asupra Istoriei universale, presintă cele două Împărății. Dumnezeu face lumea și astfel avem întâiu monarhia biblică, apoi cea romană, cea medievală și în sfârșit cea modernă. Este aici teoria creierii celor patru monarhii, a a creierii lumii prin divinitate, a stăpânirii prin patriarhi, etc. Rollin nu-și bate capul cu acestea, el studiază societățile omenești.

Alt motiv pentru alcătuirea noului clasicism, am spus că este călătoria însăși în Italia. Călătorii francesi au fost foarte mulți acolo, dar și foarte diferiți. Montaigne a luat doar câteva note din drumul său prin Italia. Președintele de Brosset când merge acolo observă tot felul de ciudățenii, obiceiurile deosebite, unii se opresc la obiceiul foarte răspândit al cicisbeului, fac has pe socoteala banditismului italian și a cerșetorismului de aici. Deocamdată lipsește călătorul pios, lipsește evlavia călătoriei, și aceasta va apare după călătorul arheolog, care

e germanul Winkelmann, a cărui operă a fost citită și a influențat și pe Goethe. Acesta chiar și-a făcut călătoria sa în Italia și la Goethe este un amestec între cele două elemente. Arată cum își împart Italienii ziua, adună amănunte triviale din viața lor. Dar în același timp el era și pictor, prezența lui chiar semăna a artist, umbla cu o mantie mare aruncată pe umeri, gen byronian. Se oprea în fața monumentelor de artă. Atunci la Goethe apare nota clasică alături de cea filosofică. Amestecă elementul antic cu oarecare imaginație, apare acum Iphigenia lui.

Aceasta este Grecia veche? Într-o oarecare măsură da, dar în întregime nu. În ce-l privește pe Schiller, el n'a fost în Italia. Este bolnav, legat de familie, de catedră, așa că el n'are spiritul desvoltat în acest sens. Goethe divinul, zeul, fost conceput de contemporani așa, în legătură tot cu spiritul acesta antic din vremea sa.

Acum este epoca în care se părăsește stilul bosac, cu podoabe multe, cu tot felul de mărunțisuri, stil pe care Francesii l'au păstrat până astăzi. Deodată apare cineva cu liniile cele mai pure, Canova, care a avut tipul lui Napoleon, tip ce trebuia să semene cu August. Acesta lucra numai în marmoră. Ideia morții o presintă foarte majestos și impresionant. Înfațișează o piramidă cu o deschizătură mare și un rând de femei cernite, care înaintează în piramidă cu capul plecat. Impresia e mult mai adâncă decât să îngrămădești unul peste altul tot felul de elemente, cum s'ar fi făcut în stilul bosac.

Toate lucrurile acestea merg împreună, toate se îmbină între ele, toate manifestările spirituale se leagă împreună și trebuiesc presintate organic și în totalitatea lor.

Literatura aceasta cu preocupare de cele vechi o întâlnim și în Italia la Monti și Alfieri care era mult mai păgân decât Monti, un adânc religios Mișcarea contra adevăratului clasicism cere o înaltă cultură, atingerea cu solul Italiei și al Greciei. Chateaubriand înțelegea foarte puțin din Grecia. Până la Rugăciunea pe Acropole a lui Renan a trebuit vreme multă, până ce Francesii au prins ceva din spiritul elen a trecut încă timp mult.

În lupta dintre curentul clasic și cel romantic, strigă-

tor, ȕipător, scormoniitor, sguđuitoitor, acesta din urmă birue.

Chestiunea romantismului ŕi a clasicismului este o problemă mult mai complicată de cât pare. Nu se pot tăia linii fixe între aceste două domenii. Împărțirea ce se face de obicei vorbindu-se despre un singur fel de clasicism, un singur fel de romantism ŕi un singur gen de naturalism, este greșită. Curentul naturalist e adevărat într'un anume sens. Pentru Franța apare poesia pozitivistă în locul filosofiei metafizice, când se dezvoltă economia politică, în această vreme se poate vorbi în Franța de epoca naturalistă.

Chiar în sânul naturalismului, nu se pot pune împreună oameni ca Gustave Flaubert, cu opere ca: *Salambo*, *Madame Bovary*, care reprezintă ceva cu totul deosebit decât celălalt naturalist, Emile Zola. Cel dintăiu, unul care locuește departe de Paris ŕi care nu frecventează cercurile parisiene, acesta se pune pe același plan cu Zola, care construiește în prosă aceeași epopeie pe care Hugo ne-o dă în versuri. De asemenea Nana sau *Munca*, romanele lui Zola se pun alături de opera lui Daudet.

Nu poate fi vorba de un singur fel de romantism, de un singur fel de clasicism, sau de un singur fel de naturalism. Neconținut ne întoarcem în urmă, așa că azi vă mai semnalez un număr de clasici în plin romantism ŕi o să vă arăt ce a existat pe cealaltă linie ca să dea romantismului o nouă direcție. Romantismul pleacă pe un anume drum, dar se transformă, fiindcă alături de el există ŕi altceva, există spiritul clasic alături de cel romantic ŕi erau cititori ŕi pentru acest curent clasic. Apoi în noul liceu se dădea învățământului clasic altă importanță decât înainte. Dacă se studia clasicismul, dacă se ceteau poeziile lui Virgiliu, nimeni nu poate împiedeca trecerea spiritului lui Virgiliu sau a lui Horațiu la cetitorii lor. Dar spiritul acesta este un spirit de seninătate, de măsură de echilibru, literatura latină este o sugestie liniștită, nu o împovărare de cuvinte, de rime, de forme, este un continu frâu.

În ce privește clasa din care s'au ridicat scriitorii de acum, se poate spune că nu se ridică literați din fundul societății. Până târziu se întâlnesc în literatură oameni

cari fac parte din clasa de sus, burghezi bogați, aristocrați, fii de militari ca Hugo. Alfred de Vigny și Alfred de Musset fac parte din nobilime și Musset e chiar foarte legat de ea, el se întoarce neconținut asupra sufletului său, Vigny e închis în el însuși din cauza condițiilor de viață din afară. Ei sânt romantici, dar nu seamănă nici cu Lamartine, nici cu Hugo, aparțin nu unei generații noi, dar este o deosebire de vârstă între ei.

În această nouă mișcare romantică nu se poate să nu se observe faptul că toți romanticii aceștia trec printr'o școală care nu este romantică. O școală romantică, în adevăratul înțeles al cuvântului, nu există nici astăzi. Avem un început de școală romantică, câteva încercări îndrăznețe, școală în aer liber, școală fără catedră și fără profesori, unde elevii se formează singuri, prin cărți, după ce li s'au dat câteva îndrumări. Pentru moment sunt numai încercări. Școala Doamnei Montessori ar fi un început de școală romantică, libertatea aceasta este fără îndoială romantism.

Școala actuală, așa cum este astăzi școala secundară, sprijinită de Matematici, păstrând literaturile clasice, iar literatura modernă bazându-se pe Corneille și Racine, aceasta e o școală clasică. Noi avem în noi clasicismul acesta, peste care dacă sărim ajungem la nebunia de azi.

Clasicismul nu putea muri fiindcă el trăia în cărți, în pregătirea școlară și chiar în rasa unor anumite popoare. Francesii sânt un popor abstract, matematic, cari n'au simțul pentru culoare, pentru nuanțe, din care cauză au creiat o limbă înșepenită, lipsită de culoare. La Italieni este vechiul fond latin, care trăește și în rasa de acum. La Spanioli spiritul acesta a slăbit din cauza sângelui maur. În ce-i privește pe Slavi, ei aleargă după năluci, nu sânt realiști și asta dă înălțări mărețe dar și detracare. Acolo este normal ceia ce în alte părți e lucru învățat. Ideia care la noi e un mijloc de a ne înțelege, la Ruși, la Poloni, este o realitate, este ceia care trăiește în sufletul lor ; de aci discuțiile fără sfârșit din societățile slave.

Școala, rasa, cunoștința antichității clasice, muzeele bogate, toate contribue din fericire, la păstrarea pentru moment a noțiunii de clasicism. Printre clasicii de acum

avem pe Paul Louis Courier de Méré, dela care nu avem decât pamflete mușcătoare, dar pline de spirit și strălucire. Nepreocupat de literatura de succes, el a învățat multe lucruri, dar a și scandalizat lumea. Era filolog, a studiat și manuscriptele clasice și în legătură cu această preocupare avem mergerea lui în Italia.

Alături de acesta, într'o vreme când poezia romantică strigă, avem pe Auguste Barbier, cu iambii lui, care în loc să fulgere și să tune împotriva societății, el strecoară tot felul de ascuțituri în opera sa. Lovește și în Napoleon, căruia îi spune câteva cuvinte prin care-l explică pe Napoleon, anume zice că împăratul aspiră să coboare.

Viața lui Courier este cu totul deosebită de a lui Musset, care sfida societatea, bea, petrecea neconținut, cetea versuri sprijinit de cămin, avea figură fină cu ochi frumoși de zeu antic, byronisa tot ce-i ieșa în drum și a murit tot ca Byron, fiindcă într'un fel sau altul și-a făcut și el de cap, și a răs de viață. Pe când Courier era om foarte corect, foarte măsurat, se însurase cu o femeie foarte de treabă.

Celălalt scriitor cu deosebire clasic, este Henri Beyle zis Stendhal, autorul romanelor: Rouge et Noire, La Chartreuse de la Parme, ect. În cărțile lui despre Italia este tot ce poate fi mai clasic, dar el trăește într'o vreme când pe toate străzile se umbla cu fes turcesc, pe care-l adusese dela Constantinopol Teophile Gautier.

Stendhal era consul la Civittà Vecchia lângă Roma, el era distincțiunea și perfecțiunea întruchipată. Cetea cărți de cod ca să nu cadă în devargandajul romantic, în excesul de stil. Avem frică de tot ce este ornament stilistic zădarnic.

A fost continuat și de alții și sânt doi clasici aproape de noi, unul în Spania epocii naturaliste, Valera, care scrie romane jucându se cu scene de moravuri, Pepita Jimenes a fost tradus și în românește.

Alt clasic este Francesul de la începutul epocii naturaliste, care se ține de cele mai bune tradiții ale clasicismului, Prosper Mérimée. Nuvelele lui, Colomba, Carmen și altele, sânt norme de gust. La noi Alecsandri a introdus în scrisul său diminutive, ca să poată avea

rime și de aceia e lănced. Un timp s'a crezut că aceasta este adevărata poezie populară. Mérimée i-a făcut o dare de samă, și a spus că, din opera lui Alecsandri, poporul românesc ar apărea ca un popor decăzut, slăbit, fără energie.

Alt scriitor, din vremea mai nouă, care seamănă lui Mérimée și care s'a ținut de formele perfect clasice este Guy de Maupassant, Normand din generația de după Flaubert. Nuvelele lui foarte simple și sobre, pot sta alături de povestirile lipsite de comparație din evul-mediu.

Aceasta este linia clasică. După ce ați văzut că există un curent clasic alături de cel romantic, să venim la însuși romantismul. Curentul acesta pornește sunând din toate instrumentele. La ce nu s'a recurs pentru a atrage lumea spre romantism. Orientalele lui Hugo au o extraordinară răspândire. Era vremea revoluției grecești. Byron plecase în Grecia, unde moare la Missolonghi. Bancherii și bogații Apusului se pasionau pentru această revoluție. Oricine nu putea lupta acasă pentru libertate se punea sub scutul mișcării către libertate din Grecia. Toți revoltații, toți nemulțumiții, se puteau înscrie într'o legiune filo-elenică. În vremea aceasta de iubire pentru Răsărit se impun Orientalele lui Hugo.

Cauza greacă era așa de populară încât a fost îmbrățișată și de cineva care nu e romantic ca formă, numai ca sentiment, Casimir Delavigne. Dela acesta au rămas și piese de teatru ca: Vesperale Siciliene, Marino Faliero, Ludovic al XI-lea, Copiii lui Eduard, e vorba de fiii lui Eduard al IV-lea din Anglia, omorâți de unchiul lor Rihard al III-lea, subiectele acestea, ca și cutare bucată despre Ioana D'Arc, sânt subiecte romantice, pe care el le tratează într'o formă perfect clasică. Prin urmare, avem romantici cu formă clasică și clasici cu formă romantică, dar câtă deosebire este între Mesenienele lui Delavigne (opera lui principală) în legătură cu lupta de libertate a Grecilor și Orientalele cu pretenții de învățătură.

La Hugo întâlnim citații din scriitori greci, vechi și noi. Știa el ceva grecește, dar nu prea mult. Erau doi frați Panaiote și Alexandru Șuțu, cari începuseră o nouă lirică greacă și la Hugo întâlnim citații din ei,

alături de cele din Byron sau din scriitorii clasici. El are o viziune cu totul falsă a Orientului, pe care nu l-a cunoscut decât din descrierile lui Chateaubriand.

În „Orientalele“ lui Hugo întâlnim subiecte biblice, subiecte din viața Imperiului Otoman, subiecte din viața actuală; într'o bucată se vorbește de distrugerea Sodomei, și a Gomorei, unele sânt în genul „Tinerei captive“ a lui André Chénier; cutare fată merge să se scalde la râu, răcește și a doua zi moare; cutare alta petrece, oboșește și moare. Este un sentimentalism care se răspândește și la noi cu Alecsandri și mai ales cu Bolintineanu: „O fată tânără pe patul morții“. Aiurea cineva vede, la Hugo, un mare vizir care-și duce trupele sale la luptă, soldații pier și el strigă cu disperare: „Iată armata mea pierdută, iată armata mea semănată pe toată întinderea câmpului“. Sau în alta apare Ali Pașa de Albania și un Derviș îi iese în cale, Ali îl întrebă cu ce să-l servească și Dervișul spune că nu vrea decât pipa din gura Pașei. Un Derviș care insultă pe Pașa Ali, care arată că, deși acesta în Serai stă pe treptele cele mai de sus, totuși nu este decât un câine, un derbedeu. Vă închipuiți ce impresie a produs aceasta asupra burgheziei așa de cumpănite din Franța, asupra omului acestuia cu fiecare gest măsurat, socotit. Sau ce plăcere va fi simțit Francesul, când Hugo înfățișa pe Bonaparte spunându-i: „Faimosule Bonaparte, Sultan al Francesilor din Europa“. Presentarea era într'adevăr măreață.

Hugo începuse supt influența clasică; în „Odele și Baladele“ lui dacă sânt virtuozități, ele vin din clasicism, rosturile de prezentare a frazei sânt cele vechi. Dar între ele și „Orientale“ este o foarte mare deosebire. Împotriva romantismului strigător dela început vine curentul rece al clasicismului care l-a influențat. Lumea sătulă de trâmbițe se ridică împotriva literaturii strigătoare.

Vom avea a doua perioadă a romantismului, când omul se scoboară în cunoașterea sufletului său, se întoarce din afară asupra lui însuși și se revine atunci la ceia ce fusese Lamartine, la nota din „Meditațiile“ filosofice și religioase a lui și atunci Hugo, care avusese și o activitate teatrală, se întoarce la analize suflutești. Omul din piesa „Hernani“, din „Les Burgraves“,

din „Le Roi s'amuse“, omul acesta se întoarce la analize și atunci apar „Contemplațiile“ lui, care se citesc și astăzi cu foarte multă plăcere. Asta arată alt gust public; lumea, obosită de zgomot, cerea din nou echilibru, măsură.

Acum se înțelege mai bine romantismul măsurat al lui Alfred de Vigny, care scrie poeme discrete și subtile, de o culminație a gândului asupra ornamentelor și po-zoabelor de formă.

În Franța, ca și aiurea, tot ce se întâlnește în literatură se răsfrânge și în artă. În această privință, în Germania avem picturile cu un caracter savant și filosofic al lui Cornelius și frescele religioase de un sentimentalism mistic al lui *Overbeck*. În Franța, *Ingres* este cel mai mare artist al desenului, care nu seamănă cu Ludovic David, clasic în sensul secolului al XVIII-lea, pe când la acesta întâlnim un clasicism ca cel din secolul al XIX-lea. Admirabilă e lucrarea sa „Izvorul“. Portretele lui sunt minunate și cu un desen precis. Pe când Gericault, Gros, reprezintă trupuri în cădere, subiecte tulburătoare ca „Naufragiul Meduzei“, la Ingres găsim desenul precis în delicatele sale portrete care corespund cu nota din literatura lui Alfred de Vigny.

Acesta se însurase cu o Engleză, căsătorie nenorocită, de oarece de multă vreme suferia de cancer și în această singurătate silită a scris el bucăți de cea mai mare frumusețe, de cea mai mare fineță, cum e moartea lupului, care ține cu tot dinadinsul să nu-i vadă nimeni agonia, simbol al existenței însăși a poetului.

Și acum venim la Alfred de Musset, care înseamnă ruperea din pompă, din majestatea falsă, pentru a reveni la simplitate și ironie, note care caracterizează spiritul frances. Frământat cu ceva byronism, el iese totuși din forme, din înțepeneli și se întoarce spre o rededeptare a calităților poporului frances. Smulgerea din posă, din artificial, iată ce înseamnă Musset. Prin „Cuget clar“ noi predicăm scoaterea din poză, chemăm lumea la sinceritate și simplitate.

Musset are și piese de teatru. Una s'a reprezentat și la noi: „Comedies et Proverbes“. Acesta e un răspuns la piesele lui Hugo, „Le Roi s'amuse“, etc. Este nevoie de

subiectele acestea streine, de regi, dar cu mijloace de nimic poate cineva face lucruri atrăgătoare. Acesta nu înseamnă romantism. Afară de subiectele byroniene, opera aceasta înseamnă întoarcerea la ceiace romantismul călcase în picioare.

Este apoi o altă mișcare, noua povestire a romanului din secolul al XVIII-lea, unde se formează, ce caracter are, care e sensul ei și cum corespunde spiritului celui nou al societății care se formează acum, acestea le vom vedea în lecția viitoare.

ÎNCEPUTUL ȘI DESVOLȚAREA ROMANULUI ȘI PARNASIANISMUL.

Așa cum îl vedeți azi, ați crede că romanul e peste măsură de vechiu. În sensul Romanului de la Rose, este mai mult un poem, o povestire alegorică, cu descrieri de natură, cu o idilă, cu considerații filosofice. Roman în Evul-Mediu însemna ceva scris în limba vulgară, pe care o înțelege orcine, pe când cealaltă literatură era scrisă în limba latină.

Romanul, în forma de azi, se deosebește de nuvelă, care presintă un caz oarecare, o întâmplare, un incident, uneori o problemă psihologică. Vestite sunt nuvelele lui Maupassant, cel mai adevărat nuvelist din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Între acestea avem nuvela psihologică „La Peur”. Un pădurar trage asupra unui braconier care vâna într'un loc unde nu era permis. Acesta moare și în momentul când își dă sufletul spune pădurarului că peste un an o să-l vadă în același loc. Într'adevăr, peste un an pădurarul aude un geamăt, vede doi ochi și, speriat, trage, omorându-și propriul său câine. Ideia îl urmărește un an întreg și nuvela înfățișează cazul acesta psihologic. Sau alt caz psihologic: Un preot de sat trăește liniștit, mănâncă bine, petrece, e foarte mulțămît cu viața și, deodată, se înfățișează la el un tânăr care spune că e fiul său. Ce să facă cu el, mai ales că nu avea o înfățișare prea mulțămitoare. Se așează la masă, povestesc, beau și mănâncă împreună, iar a doua zi preotul e găsit cu capul sfărâmat. Băiatul lăsat în voia sorții se făcuse bandit și-l omorise pe propriul său tată. Sau un alt caz: Un pictor se duce într'un sat și-și amintește că foarte tânăr zugrăvise acolo și că a fost ceva între el și servitoarea dela cutare fermă. Aude că fata disperată și rușinată s'a sinucis; se duce să-și caute fiul și găsește un copil idiot, murdar, zdrențuit, etc.

Romanul nu este ăsta; el reprezintă o bucată din viață, cum zicea Zola, văzută printr'un temperament. Nu ajunge să-ți amintești de anume lucru, trebuie să ai sensul unei vieți sociale, trecute ori actuale. În roman trebuie să presinți ceva cu sens, nu numai să înfățișezi o frântură de viață, sau să înșiri figuri pe care le-ai cunoscut. Din roman trebuie să se degajeze un sens. În „Doamna Bovary“ a lui Flaubert este un sens anumit: înseamnă că, trăind cineva în provincie, nu trebuie să se lase câștigat de orice curent. Aici e romantismul care-și râde de femeia de la provincie: ea e caricatura femeii bântuită de tot felul de închipuiri. Între ea și țaranul din sudul Franței, de care râde Alphonse Daudet în „Tartarin de Tarascon“, este desigur o legătură. Tartarin nu e altceva decât vechea luptă între burghesie și clasa de sus. Sânt oameni de aceștia curioși, cum era Ludovic Filip, care-și cerea popularitatea trecând în revistă garda națională, de care râdeau romanticii, sau ca Hugo, care la înmormântarea fiului său, mort foarte tânăr, era mângăiat că nu i-a scăzut popularitatea, fiindcă era multime în urma sicriului. Un istoric al unei literaturi germane spune că în „Tartarin de Tarascon“ și „Doamna Bovary“ e vechea luptă între romantism și burghesie. Avem burghesa caraghioasă care devine tragică în „Bovary“, iar dacă Tartarin nu devine și el tragic, e pentru că n'a fost așa temperamentul scriitorului.

Prin urmare romanul este prezentarea unei bucăți din viață, pentru a ieși la iveală sensul acestei vieți văzută printr'un anume temperament. Romanul e înainte de toate o arhitectură, făcută cu scopul de a scoate la iveală un sens caricatural, moralisator, etc. Roman în sensul acesta a avut și antichitatea. Un Apuleius la Romani, cu „Asinul de Aur“, sau alții. Și acum se vorbește de ospățul lui Trimalcion, un tip lăudăros, cam ca la Molière. Pe lângă acestea exista și un roman cu caracter idilic, în antichitatea greacă, care a fost apoi imitat și în alte literaturi. Longos este autorul romanului „Daphnés și Chloé“, un fel de roman păstoresc în care se remarcă oarecare grație și naivitate, cu toată libertatea de limbă. Avem aici un fel de idilă pastorală, care în-

loc să fie prezentată în formă de dialog, ca la Teocrit, Bion și Moscos, e înfățișată în roman.

Avem deci: romanul satiric, ca „Asinul de Aur“ și „Ospățul lui Trimalcion“, avem la Greci romanul idilic al lui Longos și apoi mai este un gen de roman, pe care l-a cunoscut și Dimitrie Cantemir și l-a imitat în „Istoria Ieroglifică“. În romanul acesta cea ce hotărăște e aventura. Se cetește foarte greu, fiindcă bărbații sunt înfățișați supt formă de animale. S'ar putea scoate o ediție nouă în care animalele să fie prezentate supt nume de om, fiindcă autorul a arătat la sfârșitul operei cine este fiecare animal. Etiopicile acestea grecești au trecut și în literatura noastră pe la începutul secolului al XVIII-lea, cu Dimitrie Cantemir. În antichitate, adăugăm deci la direcția satirică, la cea idilică, pe aceasta narativă aventuroasă.

E știut că genurile literate își au viața lor și se pot continua supt alt nume. În Evul-Mediu a existat epopeia care ține locul romanului, un surogat de roman, care face să nu mai fie povestiri în această vreme. Contra literaturii aventuroase se ridică Cervantes cu romanul său satiric „Don Quijote“. Cervantes a scris și nuvele foarte bune.

În epoca modernă n'a mai fost epopeia, surogatul acesta de roman și atunci are cineva în secolul al XVII-lea povestiri de două feluri. Este romanul sentimental al domnișoarei de Scudéry, în care învie sentimentalismul în Evul-Mediu. Opera ei e plină de tandrețe, e posibil să aibă ici și colo și lucruri bune, dar romanele acestea sânt considerate ca ceva ridicol.

Apoi avem romanul comic, de presintare a vieții artiștilor, a lui Scarron, soțul Doamnei de Maintenon. În Spania este romanul picaresc, plin de humorul special Spaniolilor, care trece în Franța și dă pe „Dracul Șchiop“ și pe „Studentul dela Salamanca“ al lui Le Sage. Apare apoi un roman scurt cu aventuri din viața unui singur om, un fel de roman biografic. În felul acesta scrie cutare doamnă La Fayette, dar caracteristic pentru genul acesta este romanul Abatelui Prévost, „Manon Lescaut“, roman de adâncă pătrundere psihologică, ce se continuă și în secolul al XIX-lea, prin Benjamin

Constant, care a scris romanul „Adolph“. „Manon Lescaut“ formează o categorie în care intră și povestirile lui Prosper Mérimée, toate sânt pe aceeași linie psihologică.

Alături de romanul acesta este și o altă formă de roman, pe care mai ales vreau s'o prezint astăzi: e romanul istoric. Walter Scott, care pornește dela publicarea baladelor lui Percy și din publicarea cronicilor englese. El începuse cu poeme. „Doamna Lacului“ este o foarte frumoasă înfățișare de trecut. Iubirea pentru trecut se întâlnește și la marele istoric al vremii, Thomas Macaulay, care a publicat la început „Poeme din vechea Romă“, în timp ce la Paris, Frații Amedeu și August Thierry, inspirați de Chateaubriand, publicau tot felul de povestiri istorice, ca „Istoria lui Atila“, „Cucerirea Angliei“ de Normanzi, etc. Povestirea istorică trece și în Italia, apoi și în Rusia, unde întâlnim și admirabilele povestiri istorice ale lui Tolstoi. De aici vine „Războiu și Pace“, în care înfățișează admirabil toată societatea lui Napoleon și a lui Alexandru I-iu. Curentul trece și în Polonia. Henric Sienkiewicz lasă minunate romane istorice, „Cavalerii Crucii“ și „Quo vadis“, care trebuie pusă în legătură cu Salambô a lui Flaubert, un fel de reînviere a lumii romane.

În Italia curentul l-a produs pe Manzoni, cu admirabilul său roman „Logodnicii“, în care lasă un minunat tablou al vieții italiene. Manzoni e un catolic înfocat, din care cauză în cartea sa Papa joacă un rol de seamă, pe când seniorii din castele sânt niște bestii și trebuiesc distruși. Este un democrat și un naționalist. Străinii, Spaniolii în cazul acesta, care înlocuiseră pe Austrieci, sânt acoperiți cu o ură cumplită. Italia, care caută acum să se libereze de supt străini, nu-i mai poate suferi. Manzoni pune înlăuntru romanului toate pasiunile sale politice și sociale.

În cadrul acestor preocupări sânt înfățișați cei doi logodnici, cari trec prin împrejurări grele până când pot să se căsătorească. Aceasta e simpatia autorului pentru clasele sociale. Don Abandio pregătește pedeapsa, se vede tendința catolică și ciuma e introdusă în roman tot ca să arate marele rol al fraților.

În Italia au fost trei curențe spre unire: cel pornit

de la Papa Piu al IX-lea, cel nordic, piemontez, care reprezintă cavalerismul, și cel al cărui exponent era Mazzini. Un Massimo d'Aseglia, un Nicolo di Lafi, la Unguri un Jokai au prezentat ceva în legătură cu viața poporului lor. În genul acesta este Nicolo di Lafi, cu *La Sfida di Barleta*.

Alături de romanul istoric este romanul vieții contemporane prezentat fără nici o tendință, iubirea pentru temeiul societății. Acesta merge paralel cu cel istoric, în care dela un timp se înfățișează tot felul de castele, tot felul de aventuri, tot felul de crime, devenind mai mult un roman de aventură.

În Anglia, peste Scott, cu romane ca: „*Waverley*“, „*Ivanhoé*“, „*Puritanii*“, etc., se ajunge la romanul lui Charles Dickens, care au dominat multă vreme câmpul literar din Anglia și de aiurea, fiind și astăzi foarte citibile. „*David Copperfield*“, „*Povestirile de Crăciun*“, „*Mica Dorrit*“ și altele, au făcut ca autorul lor să facă o strălucită carieră literară. La Dickens avem un roman de cadru, de analiză și de presintare a mediului burghes care corespunde cu viața poporului engles și care am spus că a trecut și aiurea.

În Franța romanul lui Dickens n'a fost imitat. Dacă ar fi putut trece aici, romanul lui Dickens ar fi întâlnit două alte forme de roman. A lui Balzac, care înfățișează societatea de pe vremea aceia, dar într'un mod cu totul deosebit de Dickens. La el este ceva din dorința de a crea tipuri noi. Balzac este un romantic, pe când Dickens este un analist rece. În Balzac este tendința de a trece peste subiecte. Nenorocirea pentru el e că n'are stil, scrie într'un stil de gazetă, descrie prea mult, înfățișează prea mult toate amănunțele și e știut că în fiecare loc este ceva caracteristic și acest caracteristic trebuie văzut și presintat pe scriitor. Literatura este un lucru de sugestie misterioasă, nu de presintare, cu o ușoară intenție de caricatură, cum e cazul lui Balzac.

Alături era curentul socialist, care trimetea la cercetarea nevoilor sociale și acest gen e reprezentat de George Sand, o femeie deosebit de înzestrată. Foarte importante sunt memoriile ei, alături de romane plăcute

ca: „Indiana“, „Lelia“, Valentina, Mica „Fadette“ etc. Viața din provincie este admirabil prezentată la George Sand, care a fost influențată și de Saintsimonism, curent cu tendințe de socialism, care a pătruns și în sufletul lui Hugo, ce devine la urmă un predicator socialist.

Astăzi o să vă presint sfârșitul la romanul cel nou. Romantismul ați văzut că a trecut prin două faze, exsterne, revoluționare, pitorești, strigătoare colorate, care s'ar putea explica astfel. Când o societate are nevoie de a face un lucru, nu-l poate face totdeauna în domeniul în care dorește, și atunci îl face într'un domeniu vecin. Oamenii de pe la 1830-1840, ar fi vrut o revoluție în domeniul politic, dar aceasta n'o poți face oricând și atunci se strămută spiritul revoluționar în literatură sau în alt domeniu. Se ducea cineva în Grecia să lupte cu Turcii pentru că nu putea lupta acasă contra aristocrației din țară, și literatură de acum servește la aceasta, ministrul lui Ludovic al XVIII-lea și al lui Carol al X-lea trebuiau să încurajeze literatura.

A venit apoi vremea lui Ludovic Filip, mișcarea revoluționară încetează, revoluția din 48 nu este politică, ci socială. Situația societății se schimbă acum, lumea muncește neconținut, burghezia face averi mari și aduce pe Napoleon al III-lea în fruntea statului pentru a le asigura și apăra munca.

Burghesia aceasta se ridică neconținut și mișcarea comunistă din Franța actuală este o explicație a acestei desvoltări. Burghesia a apăsat cam greu asupra claselor muncitoare. Acolo școala secundară este a burgesiei. Rar și cu foarte multă greutate se întâmplă să intre în școala secundară și cineva din clasele de jos. Se citează ca un caz iar faptul că Heriot, fiu de servitoare, a ajuns la situația cunoscută. Sau că Laval s'a ridicat în fruntea societății franceze, el care înainte fusese un curier postal.

În timpul stăpânirii burghesiei, posibilități revoluționare nu mai erau, lumea era prinsă de gândul adunării capitalurilor, care de altfel e trăsătura caracteristică a poporului frances. În vremea aceasta era natural ca poezia să se desfacă dela popor, să-și părăsească rostul ei monarhic, religios, filosofic, social, revoluționar, etc.

În Franța, până pe la 1830-40 poezia era legată de o funcțiune politică, socială, sau religioasă, servia la ceva, nu exista autonomia poetică, așa ca în vremea noastră. Ceea ce este astăzi esteticul literar, lucru care permite poezilor să se rupă de viață, aceasta n'a existat la romantism.

Baladele și Odele lui Hugo sânt în legătură cu Evul Mediu, cântă vremurile de stăpânire a regilor, sânt o apă la moara Restaurației. Lamartine cântă încoronarea lui Carol al X-lea la Reims, omul acesta cinic, cu o minte ageră care-și râdea de societate și care a vrut să readucă în țară pe exilații marelui revoluții, omul acesta s'a încoronat la Reims, probabil tot în amintirea vremilor de stăpânire prin regi. Sau cutare bucată din Hugo slăvește amintirea lui Napoleon. Prin romantism s'a creiat cultul lui Napoleon cel Mare, care a făcut să se ridice la 1848 Ludovic Napoleon, nepotul acestuia, care va deveni Napoleon al III-lea. S'a creiat această religie a lui Napoleon I-iu, care este fără îndoială efectul romantismului. Lamartine a cântat mormântul lui Napoleon, Monti, într'o foarte frumoasa bucată cântă soarta lui Napoleon I-iu.

În această literatură sânt tendințe continue, de dreapta sau de stânga. În vremea lui Ludovic Filip nu mai sânt aceste tendințe și atunci poezia se întoarce în domeniul interior, spre cercetarea sufletului omenesc. De la un timp, în secolul al XIV-lea și această poezie este înlocuită cu alta, fiindcă nu toți oamenii au o viață interioară și e foarte rău când ea lipsește, fiindcă în ea e toată bucuria, toată încurajarea și toată mângăierea. Dar și această cercetare a omului interior nu este fără de sfârșit și are și ea o anume primejdie a ei. Căutând neconținut lucruri noi, se poate trece din domeniul normal la anormal atunci când nu mai poți găsi nou-tatea căutată.

Dar nu trebuie căutat anormalul, el n'are nici un haz ; eu sânt de aceeași părere cu Charles Baudelaire, care-și rupea hainele pentru a nu fi niciodată noi. La el este ceva anormal, dar Baudelaire are o prezentare rece a lucrurilor care se înfățișau odinioară înflăcărat, clocotitor. Bătăia de joc a burghesului lipsește la el. Forma lui

e obișnuită, nu este omul care caută scandal, se ferește de el, se retrage din calea lui, ba fuge chiar și de lume. Baudelaire este în legătură cu anume viață sufletească; poate fi pus alături cu Hoffman și cu Edgar Poë.

Deocamdată s'a manifestat în Franța tendința de-a face poezie fără tendință exterioară și fără scufundare în interiorul sufletului, poezie în care nu întâlnim nici o auto-analiză, nici urmărirea frumosului în opera de artă.

Critica era reprezentată pe atunci de cineva care a introdus biografia în cercetarea și analizarea scriitorilor; e vorba de Sainte Beuve cu ale sale „Causeries du Lundi“, „Nouveaux Lundis“, etc. N'a fost un îndemn al criticei. Cineva care să îndemne spre literatură a apărut numai pe vremea naturalismului, Hippolyte Taine, care a scris o foarte vastă „Istorie a literaturii engleze“.

Fără o luptă contra romantismului turbat, de la sine s'a ajuns la așa-zisa formulă a parnasianismului, de la muntele Parnas, unde stau muzele. Artă pentru artă, poezie pentru poezie, acesta ar fi curentul parnasian. Cultul formei, întrebuițarea metrelor poetice cele mai grele, evitarea subiectelor tendențioase și a oricăror elemente de majestate, de prestigiu tragic, acesta era idealul parnasienilor, între care se așează și François Coppée, un om care a cântat orice subiect. Aude niște vrăbii ce se joacă pe o creangă și în legătură cu ele imaginează cine știe ce plăcută povestire. Este tot fenomenul interior, dar de data aceasta în legătură cu o provocare obișnuită. El nu presintă lucrul acesta ca un fenomen deosebit, ca un element de seamă, ci ca orice lucru obișnuit.

Alături de această poezie parnasiană, care e de multe feluri, există și un parnasianism grandios, pe care-l reprezintă José-Maria de Heredia. Acesta, ca și Leconte de Lisle, sânt oameni din colonii, care aduc în suflet alt soare, altă natură, altă vegetație, fulgerările soarelui tropic care rămâne în sufletul lor până la sfârșit. Heredia este socotit ca cel mai dezăvârșit parnasian. Sârbul Ibrovat, un om de înaltă cultură, i-a făcut o admirabilă dare de seamă.

Heredia a rămas în domeniul sonetului, care se face foarte greu, atunci când este sonet adevărat. Leconte de Lisle face „Poeme antice“ și „Poeme barbare“, învie

Biblia, dă antichității clasice o anume interpretare, e supt influența lui Húgo, cu „Légendes des Siècles“, pe care-l limită și Alecsandri. Fără el n'ar fi scris Alecsandri „Legendele“ sale. Hugo e mai neglijat și mai neconsolidat ca Lisle, care are un simț al armoniei foarte dezvoltat, care scoate impresii prin așezarea cuvintelor.

Parnasienii pot avea și un ascuțiș de fantastic, de ironic și acesta e casul lui Baudelaire, care n'a făcut o școală, dar care dacă este așa cum este se datorește îngrijirii mari pentru formă. Și el a lăsat bucăți care pot fi cetite și astăzi cu plăcere. Într'una prezintă o pasăre de mare care zboară cu aripi albe de-asupra corăbiei fără a se putea așeza pe țarm. El spune că așa e și poetul, așa e și gânditorul, din cauza lărgirii sale de spirit nu poate trăi printre ceilalți oameni. Baudelaire merge până acolo că scrie și o poezie în latinește, închinată iubitei sale, în ritmul poeziilor medievale, ca „Ave Maria“:

„Te salut fată delicată,

Prin care se izbăvesc toate păcatele“.

Jucându-se cu forma, Baudelaire toarnă într'însa și elemente de nesănătate psihologică care se explică prin însăși viața sa. Nu este același casul lui Hoffman, care face lucrări de acestea curioase, dar care duce o viață normală, petrece, mănâncă, se odihnește. Lucrează, ies din imaginația sa, cum de altfel și înainte fuseseră scriitorii cari cultivaseră povestirea curioasă. Astfel misticul Zaharia Werner sau romanticul cel mai bisar din Germania, Jean Paul Richter, dela care au rămas foarte multe povestiri fantastice. Ca și ei, Hoffmann este un normal, care în „Povestirile“ lui înfățișează și el lucruri de imaginație.

Cu Baudelaire a fost altceva. El era fiul Doamnei Opica și al unui ambasador de la Constantinopol. A fost părăsit de mama sa când s'a căsătorit a doua oară, trăește strâmtorat, e bolnăvicios și amărît, așa că partea maladivă a poeziei lui se explică prin această viață redusă.

El seamănă cu Edgar Poé, dar în poezia aceasta francesă, în parnasianismul acesta, nu sânt aceleași elemente ca la Poé. El este și scriitor în prosă. Are

povestiri de un fantastic nebun, care nu pot sta alături de „Povestirile lui Hoffmann“, Cineva e vrăjit, stă să moară și nu-și poate desface corpul de suflet până ce nu primește deslegarea dorită. Sânt și bucăți lirice de o foarte mare frumusețe, cum e aceia în legătură cu corbul: tot felul de visiuni sânt provocate de vederea unui corb. Alteori poesia lui e un joc delicat de cuvinte; e bucată „Clopotul“. Dela el au rămas poezii foarte interesante.

Sântem în vremea când în America apare o nouă mentalitate. În America de Nord s'a dat atunci o luptă pentru apărarea povestirilor europene. Aici era pe atunci un spirit de respect față de trecut, de simpatie pentru tot ce venia din Europa, un patriarhalism european. America de Nord era sclava spirituală a Europei. Și atunci apare acolo Longffellow, care era așa de influențat de Europa încât și subiectele americane le tratează europenește. În „Evangeline“ este vorba de doi cari se iubeșc, așa ca și „Hermann și Dorotheia“ ai lui Goethe: se pierd, se caută neconținut și în cele din urmă ea îl găsește într'un spital în momentul când moare. În „Hiawata“ el cântă natura americană. Longffellow a trăit multă vreme, a tratat toate subiectele, a încercat și subiecte de teatru, are și un roman în legătură cu Hiperion, care n'are nimic a face cu Hiperionul lui Eminescu.

Alături de el este un alt American, care a cutreerat Europa, a împrumutat ironia europeană: Washington Irving. El a prezentat și subiecte franceze, în legătură și cu o povestire a lui Chateaubriand, „Ultimul Abencerage.“ Aceștia sânt scriitorii americani în legătură cu Europa. Pe urmă va apărea un misticism american special, cu Emerson, de la care au rămas: „Oamenii reprezentativi“ și „Conducerea vieții“.

În Anglia este cu totul altceva. Acolo poesia este de cercetare interioară, se cufundă în misticism. Cea mai fină poezie din vremea aceia, cea mai diafană, cea mai aeriană este reprezentată de Keat și Schelley. Trăind în epoca lui Byron, Schelley se așează la Neapole cu niște prieteni și moare acolo înecat în mare. El deschide o serie de poeți cu caracter mistic, care se continuă cu Robert Browning, care a lăsat sonete admirabile, dar

cam greu de înțeles. Alături e nevasta lui, Elisabeta Barrett Browning, poate cea mai mare poetesă a Europei. În romanul său de autobiografie, „Aurora Leigh“, se ridică la cea mai mare înălțime poetică.

Curentul mistic se continuă și pe vremea reginei Victoria prin acel laureat al poeziei care a luat titlul de Lord Tennyson. El a încercat toate domeniile. Are bucăți lirice, a tratat subiecte luate din ciclul regelui Arthur, și aici este puțină lingușire, fiindcă aceste legende medievale le-a închinat prințului Consort Albert, spunându-i rege. Tennyson a tipărit și bucăți în genul celor ale lui François Coppée, cum e „Bunica“, una din cele mai splendide bucăți de analiză. Curentul mistic merge mai departe cu Swinburne, dela care pleacă toți poeții englesi de astăzi.

În Italia romantismul de trecut, catolic, al lui Manzoni găsește opoziție în cercurile laice. Au fost adversari ai catolicismului cari au socotit opera lui Manzoni ca tendențioasă, din care cauză Carducci tratează pe romantici ca pe niște scleratici. Între Carducci deoparte și Monti, Manzoni și Alfieri de altă parte, este o deosebire și de rasă. Pe când aceștia sânt nordici, Carducci este Toscan, dar romanului îi place antichitatea. Face parte dintr'o familie cu sănătatea intelectuală șubredă. Nu s'a amestecat în viața politică, a fost devotat dinastiei piemonteze, a cântat pe regina Margherita, soția lui Humberta, foarte frumoasa regină care a încântat multă vreme societatea europeană. A fost profesor, literat, om de erudiție și de înaltă cugetare. În viața socială a fost căsătorit cu o femeie vulgară, a trăit greu și restrâns. S'a inspirat din antichitatea romană și elenă, a luat formele și chiar subiectele din operele clasice. În „Odele barbare“ a dat din când în când bucăți elaborate cu foarte multă îngrijire. A fost învățătorul lui D'Anunzio, spirit tulburat, frământat de foarte multe preocupări, anunță că a găsit un nou fel de a muri. Poezia lui dela început era foarte bună, deși poate cu prea multe pretenții. A scris și piese plăcute, cu toate că viața lui era foarte nesănătoasă. Poezia lui este o poezie care se desface ca formă din carduccianism.

CURRENTUL NATURALIST ȘI LITERATURA DIN VREMEA NOASTRĂ.

Astăzi e vorba despre schimbarea ce se produce prin 1850 și are o influență în domeniul romanului, care acum este în rândul întâiu, pe când înainte pe planul întâiu stătea poezia cu un Lamartine, un Hugo, cei doi Alfrezi, etc.

Este o epocă de poezie lirică, depărtată de scopurile societății, poezie intimă, personală, care se desface din viața socială. Dela un timp se simte nevoia de a se relua legăturile cu societatea și aceste legături nu pot fi făcute prin poezia lui Coppée, a lui Heredia, poezia parnasiană, care se'ngrijește de formă, dar care este foarte departe de realitate. Tot așa este poezia lui Carducci, care e socotită în Italia ca un fel de păcat de cauză națională. Pe atunci erau războaiele din 1859-1866, războaie grele pentru italieni, și poezia aceasta nu îndemna la nimic. În poezia lui Carducci există o notă politică, una anticlericală ; i se părea că romantismul pe care îl combătea e în legătură cu catolicismul, de aceea scrie un „Imn către Satana“, din care cauză biserica l-a afurisit. Afirmă că Satan este acel care a învins în lupta dintre zeul Alb și zeul Negru. Este ceva analog cu o foarte frumoasă bucată a unui poet spaniol, Nûnez de Arce. Acesta prezintă Escorialul cu mormintele regilor cari ies și-s spun povestea vieții lor într'un mod foarte impresionant. Regii sânt criticați, apoi șueră mașina de fier și umbrele se cufundă din nou în întuneric. Spaniolul poate fi asemănat cu Carducci ; ca și el, este adversar al conservatorismului și al catolicismului. De altfel și numele operei sale, „Gritos de Combate“, arată că e un luptător. Poezia lui Carducci se întoarce contra lui Manzoni, a lui Nûnes de Arce se ridică împotriva lui Zorrilla, un fel de Hugo al Spaniolilor, alături de care Spania

are și un fel de Musset mai amar, în *Espronceda*, care condamnă existența umană.

În Germania există un curent romantic luptător, reprezentat de Geibel, care are în față două curente liberale cu care luptă, cel Olimpic cu Goethe, care la sfârșit revin asupra lui Faust; într'adevăr există un al doilea Faust în care autorul introdusese pe Elena. Este un fel de conciliere a antichității cu evul-mediu. Contra lui și contra indiferenței față de orice religie a lui Heine cu iudaismul său, contra acestora se ridică literatura revoluționară a lui Geibel. Cu el avem ieșirea din estetic pentru a intra în politică.

Pretutindeni este literatura aceasta de luptă, care în Franța nu apare. Aici s'a isprăvit cu ea, va apărea numai în faza ultimă a lui Hugo, care însă nu mai are public. În viața lui Hugo s'a întâmplat un lucru. Când Ludovic Napoleon a dat lovitura de Stat, făcându-se stăpânitor imperial al Franței, au plecat din țară toți scriitorii liberali, între cari și Hugo și Edgar Quinet și alții. Aceștia pribegesc în mai multe părți. Hugo stă un timp la Bruxelles, apoi se așează într'o insulă lângă Anglia și acolo a stat cu nevasta și cu amantul ei, Sante Beuve, și tot acolo a scris „*Napoleon le Petit*“, împotriva lui Napoleon al III-lea.

La moartea împăratului, Hugo s'a întors în țară, dar a găsit o Franță cu totul schimbată, o Franță care nu mai are o poezie luptătoare, nu mai are un liberalism. Poezia aceasta luptătoare n'are pretutindeni același caracter. Orcine luptă e un liberal, dar nu fiecare e și un anticreștin, pe când Carducci s'a sprijinit înainte de toate pe anticatolicism. În Franța nu poate fi vorba acum de un liberalism, pe care-l stăpânește Napoleon. Avocații cu Thièrs făceau o politică contra împăratului. Napoleon a fost silit să se împace cu ei și la sfârșitul domniei lui avem guvernul liberal al lui Emil Ollivier.

În ceia ce privește legătura cu societatea a literaturii celei noi, aceasta nu se putea face prin poezia parnasiană, poezia închisă, care n'avea nici o legătură cu societatea, literatura „*Turnului de Fildes*“, cum spun unii curentului parnasian. Această legătură se făcea prin roman, deci prin prosă, fiindcă poezia se făcea de

către parnasieni și de câte un romantic întârziat, ca Théophile Gautier, care era primit în cercul Prințesei Matilda, sora lui Napoleon, măritată cu un prinț rus foarte grosolan și rău crescut, prințul Demidov. Prințesa Matilda aduna la ea pe scriitori și pe intelectualii vremii, îi ținea într'un cerc de oficialitate favorabilă Împăratului și astfel aducea foarte mari servicii Împăratului, care nu putea face lucrul acesta și pe care nu putea să-l facă nici Împărăteasa Eugenia, care nu avea cultura necesară. Spaniolă de origine, Eugenia de Montijo, Contesă de Teba, a avut tot felul de aventuri ca fată, dar a venit în Franța cu gândul nestrămutat de a întări aici catolicismul.

În Franța aceasta se petrecuse un lucru foarte important, care explică ivirea romanului cel nou. Începuseră studiile de economie politică și începuse o direcție filosofică nouă. Economia politică se făcuse în Germania cu List, unul dintre cei mai de seamă inițiatori ai economiei politice naționale. Fuseseră preocupările acestea și în Anglia și în Statele Unite, dar în Franța de până acum nu.

Cine a îndemnat mai întâiu la aceasta a fost în rândul întâiu Napoleon al III-lea, care se ocupase cu socialismul, încercase de două ori pe vremea lui Ludovic Filip să se facă rege al Franței și întâia dată fusese trimis în America, unde își avea grădina cu subterane care duceau până la Ocean, iar a doua oară a fost închis la castelul Ham, de unde a scăpat schimbând hainele cu un lucrător. Trăise în Elveția, fusese căpitan de artilerie, o bucată de vreme și-a dus viața în Germania și, într'adevăr, el este și un transmițător al ideilor de aici. A scris și o carte despre Caesar, cu ajutorul ministrului său Duruy. A sprijinit lucrările celui mai mare economist francez, a șefului școlii de economie politică în Franța, Michel Chevalier.

Economia politică pleacă dela Karl Marx, care la rândul său pornește și din filosofia metafizicianistului Hegel. Dar în ce privește construcția edificiului său, Marx e latin; întocmai cum Ioan Calvin pleacă dela religie și vrea să facă Statul, tot așa Marx pornește dela economia politică și vrea să alcătuiască Statul după aceste norme.

După ce încetează mișcarea saintsimonistă, unii din aceștia alcătuind curentul naturalist, pornesc pe alt drum, desgustați de caracterul vag, sentimental al saintsimonismului, dar în același timp în legătură cu un element saintsimonist, iubirea de muncă, cultul muncii. Într'adevăr, de aici a ieșit tăierea canalului Suez de către Ferdinand Lesseps, a canalului Panama și a Corintului, ridicarea turnului Eiffel, etc. Saintsimonismul înseamnă socialism, dar și îndeplinire practică, cap ingineresc, și viața națională a fost foarte mult îndreptată de influența aceasta inginerască.

Curentul pătrunsese și la noi și în timp ce Rosetti își trimisese fii în străinătate să învețe dreptul, Dimitrie Brătianu face din copiii săi ingineri. Avem acum o epocă de refacere a Statelor prin ingineri, de dispreț pentru avocați și scriitori, și toate acestea pleacă de la saintsimonism. O direcție nouă, practică și sănătoasă pornește de aici. Saintsimoniștii au făcut barajele Nilului, de la ei au plecat canalisările, de la ei au rămas realizări tehnice de-o mare importanță, de la ei va fi pornit moda expozițiilor de artă și muncă și tot de la ei a plecat o reglementare a limbii și a gândirii, prin Auguste Comte.

Acesta spunea să facem ce-a făcut Aristot. În Grecia, după Platon, un Aristotel a reglementat gândirea grecească. El s'a ocupat de toate științele: de Matematică, de Istorie, de Constituțiile Statelor, etc. În materie de limbă, în timpul când Academia Francesă se trudia să alcătuiască „Dicționarul limbii“, Littré s'a apucat singur, a stat închis în casă, a rămas fără nici o legătură cu lumea și, cu o trudă extraordinară, a scos la iveală „Dicționarul“ lui, de care apoi va ținea sama și Academia Francesă.

Acum avem un Împărat care creiază o formă de Stat, care durează mai bine de douăzeci de ani și care este model pentru toată lumea. Napoleon, influențat de saintsimonism, creiază Parisul cel nou, face canale, bulevarde, linii ferate, școli, etc. Pe când Ludovic-Filip presida numai înălțarea și creșterea societății burghese, Napoleon este un inițiator al acestei ridicări. El se îngrijește în primul rând de clasa muncitoare și-și sprijină

regimul pe țărani, la cari Ludovic Filip nici nu se gândise ; republică n'a făcut nimic pentru țărani.

Atunci literatura însăși a crezut că are datoria de a se pune în serviciul societății, de a se transforma într'o unealtă socială. Erau și romantici rebeli, cari n'au vrut să facă acest lucru. Barbey d'Aurevilly este un scriitor foarte înzestrat. Jean Richepin este continuatorul lui Baudelaire ; a cântat pe țigani, are și lucruri bune, dar nu represintă o literatură prea însemnată, cu toate că a fost primit și membru al Academiei Francese. Aceștia continuau vechiul curent romantic ; nu s'au transformat.

Erau chiar printre scriitorii din Școala Naturalistă unii cari nu făceau parte din curentul nou. Alphonse Daudet este un romantic, un liric înainte de toate. În „L'imortel“, adică academicianul, își bate joc de aceștia. Până la ultima sa scriere, Daudet rămâne un liric provincial, un autor de memorii. Alături de opere ca : „Lettres de mon Moulin“, „Jack“, „Tartarin de Tarascon“, etc., el a scris și „Le Nabab“, care constituie un fel de memorii ale lui. Conte Morny a fost unul din creatorii Imperiului lui Napoleon al III-lea, iar Daudet a fost secretarul său. A scris chiar o scrisoare în care și bătea joc de Morny.

În ce-l privește pe Flaubert, el e continuatorul povestitorilor, plin de naturaleță și de vioiciune, din evul mediu și e în drumul spre Maupassant, care e nepotul lui. Maupassant ca om era cu totul normal ; a înebunit la sfârșit : avea crize groaznice și trebuia să fie bătut pentru a se potoli. Pe lângă nuvelele admirabile, de un realism profund și sobru, dela el au rămas romane ca : „Bel-Ami“, „Tare ca moartea“, „O viață“, etc. Dar acesta represintă un curent care n'are nimic cu tendința epocii lui Napoleon.

Emil Zola a deviat chemarea lui către poezia epică, către roman. A făcut la început și versuri. A ales compartimente sociale deosebite, pe care le-a tratat într'un mod naturalist, realist. Scrie „Istoria naturală și socială“ a unei familii din vremea celui de al doilea Imperiu : e vorba de familia Rougon Macquart. Opera cuprinde douăzeci de volume, între care „La Terre“ este făcută pentru țărani, „Germinal“ pentru viața de fabrică, „Le Ventre

de Paris" pentru a arăta greutatea aprovizionării, „Nana“ pentru anume lume de profitori și de femei sărace și stricate, „Son Excellence“, „Eugène Rougon“ este cineva care ajunge să joace un rol de samă în societate.

Pe urmă Zola a ajuns la alte entități. A lăsat un roman în care face să se prevadă descoperirile tehnice. Își alcătuia și un fel de operă de documentație: luni întregi făcea fișe pe care apoi le întrebuița la scrierea romanelor. Dar nu poți face o operă literară cu elemente pe care le-ai cunoscut atunci, ci cu lucruri care au trăit în sufletul tău, sublimat în persoana ta. Tot sistemul lui e o greșală.

Alături erau romanele ușoare la modă. Teatrul n'a fost cucerit de curentul naturalist. Teatrul acesta trecuse, prin prezentarea problemelor actuale, a lui Dumas Fiul, la teatrul de legături sentimentale ușuratece din vremea noastră, care s'a transmis și la noi.

Încercări de a ieși din această literatură pentru a creia una mai nouă, s'au făcut destule, dar fără succes; simbolistii n'au putut da nici până acum un sistem adevărat. Poesia simbolistă este mai mult sugestie decât lucru exprimat. Ea înseamnă găsirea unei forme noi pentru exprimarea părții neglijate din sufletul omensc, pentru înfățișarea subconștientului, dar aceasta este ceva normal și nu înseamnă să sai în baltă, cum fac cei mai mulți simbolisti de astăzi.

Acum ne ocupăm de creațiunile literare dela 1884 înainte. Criticii franceși socoteau că dela acest an începe o nouă mișcare în poezie. În ce privește povestirea, nu se schimbă nimic, ea e pretutindeni în scădere. În ce privește scriitorii franceși, este o serie întreagă de literați, cari se cetesc și la noi, dar cari nu e nevoie să-i arătăm, fiindcă nici unul în ultimii treizeci de ani n'a rămas într'adevăr în literatură. Nici Marcel Prévost și nici alții n'au rămas definitiv în literatură, cum de altfel e cazul aproape pentru toate popoarele, afară de literatura polonă, care nu se uită după alții, nu aleargă după năluci. Aici, Boleslas Prus cetește pe Amiel, condamnă învățământul privat și public și'ntr'un roman de merit descrie îngrozitor societatea polonă. Și ca el sânt o serie întreagă de buni povestitori, dintre cari

unul prezintă viața la țară. Afară de literatura polonă, care e într'un moment de reînviere, literaturile cele mari sânt nevoite să recurgă la străini. În America scriitorul cel mai cetit este de origine polonă. Sânt tot felul de scriitori străini: Evrei dela noi sau de aiurea, ori câte un Român chiar, cum e unul Neagoe, care a prezentat urît viața noastră morală. Există acolo o întreagă literatură de împrumut; un Evreu dela Brăila, un Român, Neagoe, un altul Conrad, tot Evreu, etc.

În ceia ce privește Franța, acolo avem nenumărate romane de analiză sufletească, făcute de copii de douăzeci de ani. Dar aceștia n'au nici elemente necesare, nici experiență și nici vigoare pentru așa ceva.

Critica francesă slăbește după generația lui Lamartine, a lui Faguet și lui Brunetière, care venise cu teoria că genurile-și au viața lor. Acesta reprezintă o reacțiune contra fluidității și nehotărîrii lui Lemaltre. În artă, după impresionismul artistic, s'a ajuns la cubismul din vremea noastră, care înseamnă urmărirea liniilor. Toată arta nouă este o artă desenată, geometrică.

Lipsa unei critici de autoritate se simte astăzi în Franța și aiurea. Literatura e lăsată în voia ei, apucă pe drumurile pe care vrea și aceasta explică succesul mare pe care l-a avut Panait Istratie în Franța. O bucată de vreme el a fost ca un fel de zeu în Franța, cu toate că literatura lui, afară de mici povestiri, nu m'a încălzit niciodată prea mult. Avea subiecte scrise alandala, dar în Franța plăcea, fiindcă povestia, și toți aceștia nu mai știu povesti.

Nu se poate vorbi de o dezvoltare prea mare sau de o revoluție a romanului. În unele țări el are o influență mai mare; astfel în Italia, în Spania și mai ales în Rusia, unde alături de Tolstoi avem pe Turghenief, pe Dostoewski. Dar aceștia sânt în afară de literatura universală: Dostoewski nu se inspiră dela nimeni. Turghenief a trăit la Paris, dar înfățișează probleme rusești tratate după moda rusă. După 1840 influența literaturii ruse asupra Europei este foarte mare. Pe la 1870-80 este Voga romanului rus, apoi a venit Gorki cu povestirile lui, care prezintă viața într'un mod foarte scârbos. În ultimul timp s'a cetit mult romanul spaniol: un Perez Galdos,

un Blasco Ibanez, influențat de romanul naturalist francez. Sânt preferabili unii nuveliști ; noi avem disciplina lucrului continu, dar Spaniolii sânt mult mai buni pentru nuvele: o nuvelă la ei e mai veche și mai plăcută. Nuvele au rămas dela o femeie care iscălia Fernand Cabalero. Antonia de la Trueba a scris povestiri câmpenești ; de la Valerra am amintit „Pepita Jimenes“. Acum câțiva ani un alt nuvelist a scris câteva bucăți, între care „Vânătorul de lupi“, în care se descrie amănunțit tot obiceiul spaniol de a merge la vânătoare de lupi cu cângile. Sau unul trece pe o stradă dintr'un oraș spaniol și acolo era obiceiul unei curteniri ca în evul-mediu: se dădeau serenade și, dacă tânărul care cânta era chemat înlăuntru, însemna că îi e primită curtea și că îi va fi dată fata de nevestă. Nuvela vorbește despre acel cineva care, trecând pe o stradă, de sus îi cade în cap o păpușă. O ridică, privește și vede sus o fată de vreo 16 ani. A doua zi se plimbă tot pe același drum ; pe urmă e chemată la plimbare: se duc împreună la Operă, aud un cântec pe care l-a ținut minte în totdeauna, cu toate că pe fată n'a mai văzut-o niciodată. În Spania este o viață foarte curată, care se arată în nuvele.

În Italia este romanul idealist „Girola Mozoveta“. Apoi avem trei represintanți a romanului realist: Giovanni Verga cu bucăți ca: „Mastro Don Yemaldo“ și Imalovaglia, apoi Franconi și Desso. Povestitori prea distinși nu sânt nici aici. Era iarăși o femeie cu subiecte foarte delicate, ca „Grazia Deleda“, care ar putea fi înțeleasă și la noi fiindcă viața de acolo seamănă cu a noastră.

Poesia nouă a început ca o reacțiune împotriva parnasianismului, care era un triumf al formei, care se sprijinia pe o tehnică perfectă, doria formă clară și precisă. Dar în sufletul omenesc sânt atâtea lucruri ce nu se pot explica. În legătură cu cercetările psihologice ale lui Wundt, cu psihologia popoarelor, cu ceia ce a adus Gruber în domeniul acesta, care scrie: „Audiția colorată“, în legătură cu aceste cercetări se ajunge la o revoluție în domeniul cunoașterii omului. De la un timp se ridică subconștientul, care nu poate fi pus într'o formă clară și precisă.

În Franța este o luptă și contra limbii artificiale, represintată de oameni foarte deosebiți. Între decadenți sau simbolisți nu există nimic comun, decât că fiecare vrea să facă ceva nou. Foarte sincer printre ei este Paul Verlaine. Trăia foarte greu, culegea ce găsea la toate crâșmele; rufos, păduchios, își bătea mama: o bestie umană cu momente de căință adâncă, de duioșie, ca în poeziile lui François Villon din evul-mediu. Un caracter mistic, religios, de cea mai înaltă speță în unele bucăți.

Jean Moréas este cu totul altfel. Era Grec de origină, îl chema Papadiamantopol. La el este o limbă bine învățată, care se întoarce la trecut; dar nu se poate compara cu tinerețea și adâncimea lui Verlaine. De fapt Moréas este un fel de parnasian cu altă formă.

În Canada e o altă literatură și este într'adevăr foarte frumoasă. În materie de cugetare avem pe Elvețianul Amiel. Printre cei mai aleși literați noi amintim pe Verhaeren, Rodenbach, Gustave Kahn, Régnier, Maeterlinck, etc. În materie de povestire este admirabil Maria Chapdelaine.

Moréas este un fel de reluare a poeziei lirice a lui Ronsard. Henri de Régnier, care a murit dăunăzi, amintește pe Hugo. E mai fluid, mai puțin închegat, dar perfect inteligibil. E mai puțin determinat, mai puțin precis, dar se ține în marginile lizibilului. Albert Samain e contra strigătului pentru rimă a parnasienilor. Visiuni de o mare intimitate misterioasă se desfac din poezia lui Paul Valéry și a lui Jammes, iarăși perfect inteligibil. Stéphan Mallarmé e socotit ca un înoitor al poeziei.

TABLA LECȚIILOR

	Pag.
Lecția I	1
" II. Literatura chaldeiană	5
" III. Asirienii și literatura lor. Civilizația asiriană	12
" IV. Egiptenii	20
" V. Despre Medo-Perși. Civilizația cretană, cea hitită și cea evreiască	31
" VI. Despre Greci	43
" VII. Epoca lui Eschile	53
" VIII. Sophocle	64
" IX. Euripide	75
" X. Aristophan	84
" XI. Herodot	93
" XII. Pindar, Platon, Xenofont, Tuciđide și poezia pastorală la Greci	100
" XIII. Roma veche	110
" XIV. Lucretius și Virgiliu	116
" XV. Catul, Tibul, Propertiu, Horațiu și Ovidiu	131
" XVI. Cicerone, Sallustius și Tacit	142
" XVII. Poezia din epoca imperială, Seneca și Marc-Aureliu	153
" XVIII. Pregătirea creștinismului, alcătuirea lui și creștinismul Sf. Pavel	163
" XIX. Beda venerabilul, Alfred cel mare, cântecele epice medievale	175
" XX. Poezia lirică din secolul al XII-lea și al XIV-lea și începuturile teatrului roman	183
" XXI. Dante Alighieri, Petrarca și Boccaccio	190
" XXII. Prerenășterea, Desideriu, Erasm din Rotterdam, Renașterea italiană cu Ludovic Ariosto și Torquato Tasso	201
" XXIII. Renașterea literară în Franța. Calvin, Montaigne și Rabelais. Pleiada și Ronsard	213
" XXIV. Teatrul engles cu Shakespeare și cel spaniol cu Gulielm de Castro și Lope de Vega. Pregătirea secolului al XVII-lea, Malherbe și Academia Francesă	220
" XXV. Pierre Corneille, Cid-ul, Horace, Cinna, Polyeucte, Menteur, Racine și Molière	232
" XXVI. Jean la Fontaine, Boileau și Scarron. Cugetătorii franceși din secolul al XVII-lea și Baruch Spinoza din Olanda	248
" XXVII. Spiritual secolului al XVII-lea, Voltaire, Montesquieu și Rousseau	258
" XXVIII. Enciclopedia franceză și teatrul din secolul al XVIII-lea	272
" XXIX. Sturm- und Drang perioade și literatura engleză din secolul al XVIII-lea	281
" XXX. André Chénier, Vincenzo Monti, Alfieri Chateaubriand și Doamna de Staël	293
" XXXI. Lord Byron, Walter Scott și byronismul în Europa	300
" XXXII. Lupta între clasicism și romantism. Câțiva clasiți și romantici, între cari și Victor Hugo	311
" XXXIII. Inceputul și dezvoltarea romanului și parnasianismul	324
" XXXIV. Curentul naturalist și literatura din vremea noastră	335

Așezământul tipografic
„Datina Românească“
Vălenii-de-Munte
(Prahova)